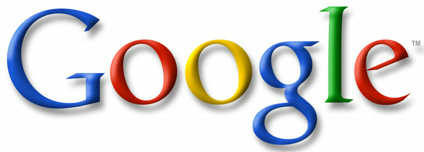

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

STANFORD UNIVERSITY LIBRARY
1969

STANFORD UNIVERSITY LIBRARY
1969

SPISY

JANA AMOSA KOMENSKÉHO.

ČÍSLO 1.

KORRESPONDENCE JANA AMOSA KOMENSKÉHO.

V PRAZE.
NÁKLADEM ČESKÉ AKADEMIE CÍSAŘE FRANTIŠKA JOSEFA
PRO VĚDY, SLOVESNOST A UMĚNÍ.
1897.

Comenius, J. A.
//

KORRESPONDENCE

JANA AMOSA KOMENSKÉHO.

LISTY KOMENSKÉHO A VRSTEVNÍKŮ JEHO.

NOVÁ SBÍRKA.

V PRAZE.
NÁKLADEM ČESKÉ AKADEMIE CÍSAŘE FRANTIŠKA JOSEFA
PRO VĚDY, SLOVESNOST A UMĚNÍ.
1897.

LB475
C6A295
v.1
pt.1

Knihtiskárna J. Otto v Praze.

PŘEDMLUVA.

Vydávaje po delším prodlení a větších, než jsem původně tušil, nesnázích první svazek korrespondence Komenského, nově nalezené a sebrané, pokládám za svou povinnost stran obsahu a způsobu této publikace několik slov pronésti.

Ve sbírku pojat jest veškeren listový materiál, kdekolivěk *tiskem* uveřejněný, pokud ve dřívější oddíl korrespondence, p. bibliothekářem Paterou vydaný, pojat nebyl a pokud zevrubnému pátrání mému neušel. Mohu tvrditi právem, že vědomosti o Komenském odtud v nejedné příčině se netoliko soustřeďují, ale i značně rozmnožují. Avšak vlastní, nejzávažnější jádro celé publikace jsou listy z *rukopisů* shledané, použité dosud pouze mnou, aneb vůbec ještě nikým neupotřebené. Skoro všecky důležitější sbírky střední a severní Evropy, kam jsem na svých cestách k účelům badatelským opět a opět podniknutých byl zavítal, poskytly mně bohatý materiál, jehož cena pouze tím poněkud jest zastíněna, že větším dílem jsou to jen opisy původního textu, a to opisy někdy až úžasně vadné. Zpracování a opětné srovnávání takovéto látky vyžadovalo nekonečné námahy a veliké ztráty času, čímž i tisk i vydání valně se protáhlo. Přes to však nikterak tvrditi nesmím, že by se bylo všude podařilo nahraditi ztracené originály.

Při *sbírání materiálu* byl jsem vydatně podporován četnými příznivci a přátely, což tuto vděčně připomínám a na svém místě zevrubně vyložím. Za obětovnou, neunavnou pomoc *při úpravě textu* a při korrektuře sazby povinen jsem velikými díky na prvém místě slovutnému p. Dru. J. Reberovi, řediteli v Aschaffenburku, který svými rozsáhlými vědomostmi neméně než kritickým důmyslem množství nedostatků napravil, nejednu záhadu rozřešil, ba i některé texty zhola pokažené úplně rekonstruoval. Rovněž zavázán jsem vděčností p. kollegovi prof. Nikitskému a p. inspektorovi C. Treffnerovi v Jurjevě, kteří značné částky textu ochotně revidovali. Menší některé oddíly s předlohou srovnali pp. ředitel Jos. Müller v Gnadenfeldě a Dr. Markgraf

ve Vratislavi. Hojné listy londýnské, pověřené v tisku jménem Dra. Klähra, sám jsem několikrát ještě prohlédl, avšak úplně věc provésti pro krátkost času jsem nestačil. Při konečné přehlídce tisku a při vnější úpravě vůbec prokazoval mi přátelské služby p. prof. Ant. Truhlář, člen kommisse pro vydávání spisů Komenského při České Akademii; jeho snahou také byly odstraněny rozmanité nesnáze, kteréž při veliké vzdálenosti vydavatelově nejednou se vyskytly.

Co se *otisku* týče, pomíjel jsem ve shodě se sl. kommissí pro vydávání spisů Komenského vedlejší značky písecké, jako na př. zkratky, avšak celkem hleděl jsem zachovati dle možnosti ráz předlohy, zejména i v pravopisu. *Zevrubný úvod, dodatečné poznámky* a *opravy* umístím na konci díla.

Jsem si předobře vědom, že i při té značné podpoře, kteréž jsem byl při své práci účasten, nepodávám díla úplného ani látkou ani bezvadného provedením; avšak nemělo-li vše na dlouhou ještě dobu zůstati zadrženo, nutno bylo přestati na tom, čeho pro nynějšek úsilím, jak myslím svědomitým, bylo lze dosáhnouti.

V Petrovci dne 20. června 1897.

Dr. **Jan Kvačala.**

I.

Z listu Jana Val. Andreae Komenskému.

Z Kalvu (ve Würtembersku) 1628 dne 4. září. Komenský byl prosil, by mu A. sdělil svoje úmysly, zvláště vzhledem k výchově, a jej mezi své ctitele přijal. V přítomném listě sděluje A., že jsa zápasem a starostmi úplně zmožen zanechá další práce, ale Komenského rád za přítele přijímá, bude-li jen pravdě a křesťanské svobodě v lásce sloužiti. (Comenius, Opera Didactica II. 282 - 284.)

Tantum vero abest, ut causae susceptae vel paeniteat, vel pudeat, ut ei porro canos meos impendere, atque tam pio negotio immori, decretum sit. Quo nomine libens Te in amicitiam suscipio, si, ut scribis, ab omni partium et litium studio remotus, UNI VERITATI et credas, et cedas, et Christianam LIBERTATEM sub Charitatis vinculo amplectaris. Calvae Wirt. 4 Sept. 1628.

Podnět k tomuto listu zavdaly spisy Andreaeovy, Komenským vysoce ceněné. O zvláštní známosti obou těchto mužů nemáme žádných zpráv. (Op. Didact. na místě výše udaném.)

(Collacionoval vydavatel.)

II.

Jan Val. Andreae Komenskému.

Z Kalvu 1629, dne 15. září. Na opětný dotaz Komenského (20. července 1629 zaslaný), zvláště s ohledem na známé sdružení »Fraternitas Roseae Crucis«, odpovídá A., že jeho spis o bratrstvě nebyl ani pouhou ideou, ani prostým vylíčením skutečnosti; vskutku se před 8 roky sešli jednotlivci za účelem všeobecné reformy; válka německá je rozehnala, tak že nyní nikdo z nich nemá vůle ku pokračování v díle. — Jich cílem bylo postaviti na místo rozličných idolů Krista. Že byli jen Němci, byla náhoda, na dobrou věc mají právo všichni národové, zvláště vyhnanci pro křesťanství. (Op. Did. II. 284.)

Quas 20. Julii dedisti, Vir Reverende et Clarissime, amice plurimum honorande, recte accepi: quibus et mei amorem et emendationis studium continuas: quo utroque me comitem habes, atque conjunctissimum. Faxit CHRISTUS, ut hic Consensus noster Ecclesiae afflictae commodo cedat, ac spem meam, tot succrescentibus rei Christianae studiosis, antequam scena excedam, expleat Caeterum quod in Societate Christiana vestiganda*) potissimum haeres, non deero desideriis Tuis honestissimis. Nec Ideam tantum scripsi, sed nec plene historiam. Fuimus aliquot et magnae notae Viri, qui post Famae vanae (Fraternitatis Roseae) ludibrium in hoc coivimus, ante octennium circiter, et plures in procinctu

*) Cujus scilicet Imaginem et Leges communicaverat. Poznámka Komenského.

erant: cum nos exceperunt turbae Germanicae et propemodum disjecerunt. Plerique in meliorem patriam subducti, nos deseruerunt: hinc lugere alii, alii immisceri turbis, nonnulli desperare, ego vela contrahere. Supersumus pauci, magis anhelantes ad beatam analysin, quam purgando Augiae stabulo suffecturi. Itaque Tabulas Naufragii nostri vobis legendas, ac si lubet, sarciendas tradimus: satis beati, si non omnino magnis ausis exciderimus. Hoc se solati sunt, qui Novas Terras Erroribus suis (NB; aperuerunt, sequuturis feliciore Navigatione. Scopus fuit, CHRISTUM loco suo restituere, pulsis passim Idolis, sive Religiosis, sive Literariis. Sed ipsus se suo tempore inferet: nec magis fortasse a nobis operam, quam a Davide olim Templum, voluit. Quod Germanos tantum Germani legimus, arbitraria lex fuit, ac jam tum mutata. Bona causa omnes Nationes admittit socios: maxime quos Christianum exilium conciliat. Utimini nostro consilio, et rem graviter gerite, nobis etiam applaudentibus, etc. Dn. Ursinum, Dn. Stadium, D. Jonstonum, saluto, et Vos CHRISTO Domino piis precibus infero. Vale et me ama. (A. 16.9 Cal. 16 Oct.)

Komenský slyšel bezpochyby již jako student o mythických slibech zmíněného bratrstva. Andreae v několika svých spisech poukázal na směšnost pověstí o bratrstvě tom kolujících, a pak v knize »Invitatio Fraternitatis Christi« ve 2 dílech (Argentorati 1617 a 1618) podal programm pro křesťanské bratrstvo. V přítomném listě jest, pokud mohu věc posouditi, řeč o tomto rozvrhu.

(Coll. vydavatel.)

III.

Psaní od starších a kněží Jednoty Bratrské, rozptýleným z Čech a Moravy posluchačům jejich učiněné. L. P. 1630.

Z Lešna. 1630. Napomínání se dělí na 2 části: 1. těm, kteří vlast opustili, a 2 těm, kteří ještě doma zůstávají. Prvním dává se 10 rad a výstrah v kusech blíže označených; druzí jsou napomínáni, by nezůstávali déle ve vlasti a brali si příklad ze zeťů Lotových.

Milost a pokoj od Boha Otce, a Pána našeho Jezu Krista, v Duchu svatém vám rozmnožen buď.

Nejmilejší nám v Pánu bratří a přátelé a spolu účastníci utrpení Kristových, majíce my při našem společném, jakéž se v smutném vyhnanství a v krajině cizí státi mohlo, shledání úmysl, vám milým svým, pro Krista a pravdu jeho, žalostně rozptýleným posluchačům potřebné nějaké ohlášení učiniti: rozpomenuli jsme se na ona Božího proroka slova: Procif, meči, na pastýře mého, dí Hospodin zástupů. Bí pastýře, a rozprchnou se ovce, ale však obrátím zase ruku svou k maličkým (Zach. 13. 7.), a což tam více až do konce kapitoly stojí. Kteráž slova na pamět nám starodávní Boží proces, kteréhož při církvi své užívati ráčí, přivolávají, že jmenovitě, kdykoli lid Boží propůjčeného sobě pokoje, bezpečnosti a pohodlí v zemi té, kdež ji sobě kde vštípí, zle a hříšně užívati, po všem pak napomínání, pamatování, přemýšlování a všelikém dlouhoshovívání nedbati začíná: On k metle hubící sahati, nýbrž k meči se potrhovati, a jej v prchlivosti své, aby bil pastýře, a rozprchaly se ovce, pouštěti obyčej má; avšak že toho nečiní úmyslem tím, aby církev zkazil, alebrž raději vzdělal. napravil a obnovil, a to (jakž to sám namítá) skrze bezbožných z lidu jeho vyhlazení, pokrytců vyjevení a odmíšení, právě pak věřících jako stříbra skrze oheň přehnání a zprubování. Jakž že s církví svou postupovati zvykl Pán Bůh náš, příkladové od počátku až posavad to osvědčují a nás v tom, že nikdy žádným pokušením církev zkažena není, než přečištěna toliko, utvrzují. Nebo což tu mluví P. Bůh, že obrátí zase ruku svou k maličkým, a že z těch, kteří na prubě jako zlato obstojí, každý vzývati bude jméno jeho, a On že jej vyslyší a k lidu svému zase se přihlásí, jej oslaví, to jako věrný Bůh vždycky plnil a plní. Na kterouž Boží věrnost jako skálu pevnou spoléhajíce, můžeme i my sebe v Bohu k statečnému o víru jednou danou

svatému bojování napomínati (Jud. v. 3.), a aby nám i na nás tento pro zkušení přišlý oheň divný nebyl, nýbrž abychom se, že utrpením Kristovým obcujeme, radovali, k tomu sobě vespolek všickni věřící sloužiti (1. Pet. 4. 12.), obzvláště pak my Kristovi a vaši služebníci, s Petrem sv. za spravedlivé to máme, dokudž jsme v stánku tomto, abychom nepřestávali probuzovati vás napomínáním (2. Petr. 1. 13.), a ač pro nynější toto hrozné a divné nás sem tam rozmetání ani všechněm vám přítomni bývati, ani všech docházeti a potřebnými službami opatrovati, nýbrž ani o mnohých věděti nemůžeme, však skrze psaní aspoň, kohož by dojíti mohl hlas náš, jak prve, víc než jednou, tak i nyní ještě duší vašich retovati nepomíjíme; skrze slávu Boží a spasení vaše prosíce, abyste takové naše věrné o vás péče jdoucí ohlášení důvěrně přijali, a podle něho skutečně se chovati hleděli. Vidouce pak vás na dvé rozdělené, jedni, kteří jste pro vyhnutí modlářství z nešťastné vlasti již vyšli a po cizích krajinách rozptýlení snášíte, druhé, kteří ještě v hrdle nebezpečenství duší svých vězíte: obojím vám nyní, ne něco nového, než to, co jste slýchali od počátku a čehož skutkem na průbě Boží dokazovati povinni jste, připomínáme.

Vy tedy předně, kteříž jste pro zachování Bohu víry a ostříhání v čistotě duší svých své všecko opustiti a podle vůle Boží a poručení nejvyšší vrchnosti do vyhnanství jíti se neliknovali, věztež, že jste učinili věc dobrou, kteráž vám, přede vší Jezu Kristovou církví ku pochvale jest, i vám před anjeli svatými v den soudu k slávě a zvelebení bude. Dokázali jste zajisté, že Pána Ježíše, Boha a Spasitele svého, více a výše než časné ty strastné a pominutedlné věci milujete, a tak že pravé, živé a mocné ratolesti jste kmene toho nebeského, od něhož vás ani nahota, ani úzkost, ani protivenství, ani hlad, ani nebezpečenství, ani meč, ani život, ani smrt etc. (Řím. 8. 35.) odloučiti nemohlo. Toť jest vaše sláva, že jste ne nadarmo uvěřili (1. Kor. 15. 2.), to ovoce víry naší, že silni jste, a slovo Boží v vás zůstává, a vítězíte nad zlým (Jan. 2. 14.). Nebo jste ne nám neb z lidí někomu tu čest dali (ačkoliv jsme vám slovem i příkladem k tomu napomáhati se snažili), ale Bohu, kterýž řekl: Vyjděte z Babylona, lide můj (Zjev. 18. 4.). Item: Oddělte se, praví Pán, a nečistého se nedotýkejte (2. Kor. 6. 17.). Item podle toho, což Kristus dí: Miluje-li kdo více otce, matku, sestry, bratry, roli, domy, nežli mne, není mne hoden; a protož vás, ó nejmilejší v Kristu přátelé, skrze Boha napomínáme.

1. Předně, abyste nelitovali poslušenství svého a nazpět se myslí ani srdcem neohlédali, nebo žádný, kdož vztáhna ruku svou k pluhu a ohlédal se za se, není způsobný království Božímu (Luk. 9. 26.). Pomněte na Lotovu ženu, dí Pán (Luk. 17. 32.), kteráž, ač z Sodomy vyšla, rozpakujíc a ohledajíc se, přece zahynula. Pomněte i na lid Izraelský, kterýž na poušť pro zkušení uveden byv, netrpělivě nedostatky snášel, na Egyptské hrnce se ohledajíce, a jak se to nelíbilo Bohu, že mnohými ranami bil je, i vyplenil jako neposlušné: ty pak samy, kteříž jemu věrní a pokorně důvěrní byli, do země zaslíbené uvedl. A protož, ó bratří, nebeského povolání účastníci: stůjtež udatně na cestě poslušenství, na niž jste nastoupili, nebo k tomu (abyste pro Krista trpíc, jméno jeho oslavili) povoláni jste (1. Petr. 2. 21.).

2. A nerci-li, nelitujte, že trpíte pro Pána svého, alebrž radujte se s apoštoly svatými, že hodni jste učiněni trpěti protivenství pro jméno Pána Ježíše (Skut. 5. 41.), a že oboje to vám z milosti dáno jest, abyste netoliko věřili v Krista, ale také i proň trpěli (Filip. 1. 19.). Radujte se z toho, dí apoštol, že obcujete utrpením Kristovým: nebo duch ten slávy Boží na vás odpočívá (1. Petr. 4. 13.). Radujte se a veselte se, praví Pán sám, nebo odplata vaše hojná jest v nebesích (Mat. 5. 12.).

3. Avšak napomínáme vás: pamatujte při tom na pokoru svatou, abyste v kázni všemohoucího jsouce, nížili se před obličejem jeho; nebo ať nepřátelé pro jméno Kristovo nás trápí, my však pro hříchy své na sebe to vložené bití známe, jakž vyznávají mučedlníci svatí (3. Mach. 7. 32.). A protož říkejme: Tobě, Pane Bože náš, spravedlnost, nám pak zahanbení tváří; nebo jsme hřešili proti Tobě, Pánu Bohu svému, my i otcové naši, i kněží naši, i knížata naše, etc. (Daniel. 9.)

4. Z kteréž pokory ať jde pokání svaté, opravdové, totiž cest svých napravování a v pravé vnitřní pobožnosti, v bázni a milování Božím horlivém a vroucném, nad pře dešlé časy se obnovování Ohledujme pilně cest svých (dí k lidu Božímu v kázání postavenému prorok) a zpytujme je a navraťme se až k Hospodinu (Pláč Jerem. 3. 40.). Kdokoli

tedy předešlých časů v službě Boží neživý byl, probudiž se, kdokoli hříchem jakým a zlou jeho navyklostí jatý, vydobudiž se, aby Bohu i anjelům, že přemrštění toto k dobrému nám posloužilo, známo bylo; nevíme zajisté, jak horlí Bůh, když lid jeho ani pod metlou se nenapravuje. Bil jsem je, dí Bůh, nadarmo, kázně mé nepřijali (Jerem. 2. 30.). A opět: Proč, čím více biti býváte, tím více se odvracujete (Izai. 1. 5.), a plna jsou toho psaní všech proroků, jakých naříkání abychom my nyní na se neuvodili, Boží milosrdenství rač ostříhati nás. Obzvláštně pak a zejména vás napomínáme k středmosti svaté, aby jste jí nade všecky časy bedlivě ostříhali, mrzutého pak obžerství a opilství vystříhati se hleděli, jako i pýchy a nádhernosti, kteráž se nejedněch vás (s žalostí to slyšíme i vidíme) ani v rozptýlení a ochuzení tomto pustiti nechce, a již i sváry společnými a jedněch nad druhé se vzpínáním pronášíte, i kroji a stroji zbytečnými a pohoršlivými. Ježto nevíte-li, že v lidu Božím vždycky obyčej býval v čas veřejných Božích metel ozdoby skládati a místo nádhernosti pytle a žíně na se bráti? Nevíte-li, že Bůh sám, aby se tak dálo, poručil, aby král i královna se ponížili, korunu ozdob složili, na zem sedli (Jerem. 13. 18.)? Nevíte-liž, že pro to samé Bůh, že se v zevnitřním takovým způsobu Achab před ním ponížil, časné pokuty jemu prominul (3. Král. 21. 27. ? A protož vás, kteříž tak ku pýše a šperkům chuť máte, Božím jménem zavazujeme, abyste Boha i lidi drážditi již přestali a začali krotce choditi před Bohem svým, jehož rozvedená ruka nad vámi a námi ještě se vznáší; sic by Achab s Ninivetským králem na svědectví proti vám býti a naposledy pohrůžky Boží (*Izaiáš* 3. 16.) přece dojíti musely, čehož vás Bože uchovej.

5. Mimo to napomínáme vás k svornosti svaté, abyste, kdekoliv jste kteří, i sami s sebou i s jinými pokojně, vlídně, laskavě přebývali, k sobě vespolek citedlnosti, a tím, že v pravdě Kristovi jste, dokazovali. Víte, jaké svým Kristus heslo, po němž by poznáváni byli, dal: lásku (Jan. 13. 35.). Hleďtež tedy, aby jste té vroucně ostříhajíce, zacpávali ústa nemoudrých z neznámosti vám utrhajících (1. Petr. 2. 3.). S bolestí nám sic přichází slyšeti o tom, že na některých místech v nesvornosti a různice s pohoršením a outržkou pravdy Boží a mučedlnictví svého se vydáváte. Ježto nevíte-li, co Duch Boží praví: Jestliže se sami hryzete a koušete, hleďte, abyste jedni od druhých zkaženi nebyli (Galat. 5. 15.), a že Bůh chce, abychom jako svíce svítili ctným obcováním na všech místech, aby vidouce to lidé velebili Boha (Filip. 2. 15. Mat. 5. 16.)?

6. Napomínáme a prosíme, abyste čas exulanství svého lépe, než posavad někteří, tráviti a vynakládati hleděli: ne v muzikách, totiž střelbách, toulkách zahálivých a hrách rozličných, ale v čtení a přemyšlování Písem Svatých a jiných potřebných theologických, neb politických a historických kněh (zvláště komu se živnosti hledáním zanášeti netřeba), též v zpívání žalmů svatých a písniček pobožných. Víte zajisté, jak lid Boží v Babyloně zajatý nástroje radosti a veselí po vrbách zavěšovali (Žalm. 137.). Víte, jak a čím David a jiní pobožní dni exilium svého trávili a s jakým to jejich i církve vzděláním bývalo. Protož příkladů těch následujte.

7. A poněvadž Bůh v ouzkosti hledán býti chce, aby, když trestání jeho dokročuje, prosby vylévány byly (Isai. 26, 16.): obzvláštně vás, nejmilejší, napomínáme k horlivým modlitbám, abyste je za sebe a celou církev i zarmoucenou vlast, též za všecky rozptýlené a zajaté každodenně a vždycky k Bohu vroucně odsílali, dotud nepřestávajíce pozdvihovati i rukou i srdcí svých k Bohu, dokudž by na výsosti nebyl vyslyšán hlas náš.

8. A činíte-li to (jakž naději máme), nepřestávejtež také víry a doufanlivosti k milosrdenství Božímu, žeť uslyší pláč a úpění chudých svých a učiní spomožení silným ramenem svým, kdy a jak se milosti jeho líbiti bude. Neboť neopustí lidu svého Hospodin pro jméno své veliké (1. Král. 12. 22.). Nezamítáť Pán svých na věčnost, nýbrž, ač zarmucuje, však se zase slitovává podle množství milosrdenství svého (Pláč Jer. 3. 32.) a mstí volených svých, volajících k němu dnem i nocí, ačkoli jim prodlévá (Luk. 18. 7.).

9. Trpělivě toliko očekávejte na pomoc Boží, žádných jemu cílů a mezí nepokládajíce. Nebo Bůh není jako člověk, aby se pohrůžkami pohnouti dal (Judy. 8. 13.), nýbrž: Byť nás zbil Hospodin, nepřestávejme doufati v něho (Job. 13. 15.). On zajisté nejen raní a léčí, ale také i umrtvuje, do pekla uvodí a vyvodí zase (1. Král. 26.), i nad hlubinou propasti bezpečně kráčeti můž Petr, dokudž silně doufá: začíná-li pak pochybovati, začíná tonouti (Mat. 14. 30.). A protož poctěme my jen Pána Boha dokonalou dověrností a poslušenstvím

a na hlubině milosrdenství jeho k životu i smrti, jak se jemu líbí, se pusťme, poctí i On nás a víru naši věrností a pravdomluvností svou nad námi korunovati bude; nebo kdo mne ctí, toho já poctím, dí Bůh náš (1. Král. 2. 30.). Žádný tedy sobě za příliš těžké a k snášení nemožné nepokládej exilium svého a cožkoliv trpíš. Věrnýť jest Bůh, kterýž nad možnost žadnému nedopustí pokušenu býti (1. Cor. 10. 13.).

10. Kteří pak koli v rozptýlení svém na ta místa přivedeni jste, kdež služby svaté čisté a předně řádem, k němuž dávná vaše dověrnost jest, máte, napomínáme vás, abyste i toho dobrodiní Božího sobě vážili, služeb takových vděčně a pilně užívali a tak v horlivém Pánu Bohu sloužení čas vyhnanství svého trávili. Kteří pak v místech jiných jste, mezi obnovenými sic církvemi, však ne podle řádu, k němuž obrácena jest dověrnost vaše, napomínáme, aby jste se na těch místech pokojně, tiše, pobožně, bez dělání roztržitostí a k různicím, hádkám, nepokojům příčin dávání chovati, i Pánu Bohu za vrchnost míst těch modliti se hleděli, aby srdce jejich k vám nakloněné činil a k činění vám příkoří a nátisků při svědomí vašem příjíti nedopouštěl. Bude-li to, celou máme naději, že Bůh na vás jiného břemene, než které nesete, nevloží. Pak-liť by i tu ještě Pánu Bohu odporným něčím vás cvičiti se vidělo, máte Kristovu radu: Když se vám protiviti budou v městě jednom, utecte do druhého; Amen, pravím vám: neschodíte měst Izraelských, až přijde Syn člověka (Mat. 10. 23.). Měli-li byste mezi tím v službě zevnitřní jaký nedostatek, pilným čtením a zpytováním Písem Svatých to se vám vynahradí, nebo to jest studnice, z níž všickni svatí v čas vedra pokušení a umdlévání jakéhokoli vodu rozvlažení a života váží (Žalm 119. a jinde).

K vám pak, kteří ještě v vlasti vězíte, buď že vyjíti vám posavad možné nebylo, aneb že se příliš domy a rolemi, otcem a matkou etc. vážete, nemáme jiného, než onen s nebe znějící hlas. Vyjděte z Babylona, lide můj, abyste neobcovali hříchům jeho a nepřijali také z ran jeho, nebo dosahují hříchové jeho až k nebi, a rozpomenul se Bůh na nepravosti jeho, etc. (Zjev. 18 4.)

Ach, nebuďte podobni zeťům Lotovým, kterýmž, když je vychvátiti chtěli poslové Boží, žertem se to býti zdálo (1. Mojž. 19. 14.). Ach, nepokládejtež sobě mláta věcí časných nad nebeskou mannu, pro niž a sbírání jí nyní své odevšad na poušť vyhnanství vyvodí Pán Bůh. Nebuďtež tak nešťastní, aby jste od společnosti pro jméno Kristovo trpících odloučeni býti žádali.

Nezáviďtež sobě potěšení toho, kteréhož ostříhající Pánu svému neposkvrněného svědomí přesladce v srdcích svých požívají; ach, nebuďte z počtu opovážlivých, kteříž mezi osidly rádi chodí a po štítech městských rádi se procházejí (Syr. 9. 18.). Nebuďte z počtu bláznivých, hloupých, kteříž, ač dochází hlas trouby strážných Božích o přicházejícím meči, oni však vystříhati se nedají (Ezech. v. 33. 2.). Kam se hýbal a postupoval sloup ohnivý Boží, tam šli a postupovali synové Izraelští, a dobře jim bylo, ačkoli mezi hory a skály a k moři samému zavedeni byli (2. Moj. 13. 24.). Kladli sobě titíž a měnili stanoviště na poušti, ne tu, kdež rozum radil, než kde oblak Boží nad příbytkem se vznášející ukazoval (4. Moj. 9. 17.). Pokusili se též Izraelitové za archou Boží do Jordánu jíti, a nestonuli (Joz. 3.). Šli i mudrcové za hvězdou, kamkoli šla, a dokudž šli, dobře šli (Mat. 2.). Opustili apoštolé všecko pro Krista a šli za ním, a škody toho neměli (Mar. 10. 21.). Opouštěli a vynakládali všecko pro Krista praví křesťané i rozchvátání statků svých s radostí strpěli (Žid. 10. 34.) Což pak činíte vy, upamatujte se, pro spasení své; kteříž ani za oblakem ochrany Boží nad poslušnými se vznášejícím ani za archou přisluhování církevního od vás odešlou, ani za svící slova Božího od vás odjatou, ani za hvězdou návěští rozličných, ani za příklady předcházejících vás jiných svatých nepostupujte, ale marných světa troštů se držíce a rozumy těla sobě lahodíce, v mrákotě, nebezpečenství a strachu i zevnitř od svůdců a ukrutníků i vnitř od zlého svědomí zůstáváte a sami svoji pokušitelé jste. Aj, nyní jest čas převívání humna Božího, běda těm, kteří se ne jádrem a pšenicí, ale plevou a smetí býti ukáží. Nechcete-li nyní ukázati, že milujete Krista a proň něco strpěti hotovi jste, kdy pak to ukázati chcete? Aj, nyní čas příhodný, aj, nyní dnové spasení (2. Cor. 6. 2.). Zkuste mne nyní, dí Bůh, skrze proroka, nepožehnám-li vám, jestliže uposlechnete mne (Mal. 3. 10.). Ó, nerozumní, kteříž Krista v pravdomluvnosti jeho, dřív nežli jste jí zkusili, podhlídáte: On zajisté řekl: Amen, pravím vám, že není žádného, kterýž by opustil dům

neb rodiče neb pole etc. pro království Boží, aby více nevzal ihned v času tomto, v budoucím věku pak život věčný (Luk. 18. 29.). Ó, nešťastných nás! že samé věčné pravdě tak málo věříme a ničeho se pro ni odvážiti nechceme; ježto kdo kdy důvěřiv se jemu hanby došel? kdo kdy zůstávaje v bázni jeho opuštěn byl? (dí Syrach 2. 19.). Zanechte tedy ty choulostivosti a nedověry a za Bohem, kam volá i předchází, poslušně kráčejte. Sic volá Písmo: Běda srdcím strašlivým a rukám oslablým a hříšníku kráčejícímu dvojími stezkami. Běda srdci oslablému, nebo nevěří, protož nebude ochráněno. Kteří se bojí Pána, nebudou se nedověřovati slovům jeho, ale řeknou: pusťme se na ruce Boží a ne na ruce lidské.

Protož usmyslete sobě, a jestliže kdo i z těch, kdož ze mdloby, neb přelštění, neb přinucení již klesli, uslyší hlas výstrahy, ať se upamatuje, a dokudž čas milosti jest, dokudž Bůh slepotou neraní a smyslem převráceným, ať se navrátí ku pokání a vychýlení své udatnou statečností napraví. Aj, osvědčujeme vám před obličejem Božím, že jsme čisti od krve všech, nebo jsme neobmeškali zvěstovati vám všeliké rady Boží. A již pak, bratří, poroučíme vás všecky Bohu a Duchu milosti jeho, kterýž mocen jest zachovati a vzdělati vás a dáti vám dědictví mezi posvěcenými. On, Bůh pokoje, posvětiž sobě vás ve všem, a celý váš duch i duše i tělo bez úhony ku příští Pána našeho Jezu Krista zachována buďte. Věrnýť jest ten, kterýž vás povolal, kterýž to také i učiní. Modltež se za nás i za všecky svaté a neopouštějte jedni druhých radami a potěšováním k zachování sebe vespolek v jednotě víry a lásky, skrze J. K. P. N., jemuž samému sláva, čest a císařství nyní i na věky. Amen.

Upozorňujeme zvláště na č. 10. částky prvé, poněvadž se na základě toho Bratří užší společnosti náboženské (večeře Páně) s lutherány stranili. O té věci bližší zprávy v »Ohlášení proti Martiniovi« str. 94, 95. Ač Komenský ještě nenáležel k starším, pokládám jeho účastenství na tomto listě jako zetě seniora Cyrila za velmi pravděpodobné. Historicky významné jest, že list zavdal i podnět ke sporům mezi Bratry a lutherány.

(Coll. p. ředitel Jos. Müller v Gnadenfeldu.)

IV.

Bratrský kněz jednomu údu Jednoty.

(1630—2.) Dokazuje: 1. že Bratr u lutheránů kommunikující (přijímající svátost večeře Páně) od Jednoty odstoupil; neboť nechť se i v jiných církvích víra a křesťanství nalézá, řád církevní takového obcování nedovoluje; 2. že příčiny, pro které se adressát rozhodl ke spolčení s lutherány, nejsou dostatečny: a) neboť kněží, kteří bludně učí a zle žijí, nejsou kněží, a byť i hodní byli, přece Bratří mají míti zření jen ke kněžím Jednoty; b) snesení církví saských lutheráni přetrhli; c) kommunikant musí míti totéž ponětí o svátosti, co kněz; d) lidem ukazovati víru svou oprávněno jest jen pod způsobem Bohu milým. — Odvolání pak na usnesení v Praze (1609) odbývá pisatel tím, že dle téhož usnesení Jednota naskrze přestati neměla; to však by se stalo, kdyby všichni Bratří dle příkladu zde uváděného pokračovali.

Cíl hlavní psaní vašeho (takž, jakž jsem já pochopiti mohl) ten jest: chcete v něm dokázati: 1. Že kommunikováním u Lutheránů od Jednoty bratrské a nás jste neodstoupili. 2. Že jste k té kommunikaci příčinami hodnými pohnuti byli, z nichž nemá žádný vás v tom polevu roznášeti, než raději schváliti a vymlouvati.

Že jste kommunikováním u Lutheriánů od Jednoty bratrské neodstoupili, osvědčujete to slovy těmito: »od vás abych měl odstoupiti (totiž od obecenství svatého s námi), toho mi Pán Bůh nedej!« Já pak rozvažujíc bedlivě vaše slova za těmito položená a samo to obcování svatých, nacházím to: že podle něčeho neodstoupili jste od Jednoty bratrské a nás služebníkův, a zase podle něčeho jste odstoupili.

Neodstoupili jste s strany jenerálního obecenství svatých, odstoupili jste strany partikulárního obecenství svatých. Jenerální obecenství svatých jest církev svatou všeobecnou

býti věřiti a vyznávati a podle toho vyznání s tou církví a se všechněmi částkami jejími a oudy, kde se ti koli najíti mohou, obcování svatých držeti, v duchu, u víře, v lásce, v naději, v utrpeních a v usilování zachovávati s nimi jednotu ducha v svazku pokoje. Když takové obcování svatých rozvažuji, povoluji tomu, že na to mohou dobře vztažená a obrácená býti vaše slova takto položená: »Než já jsem nikdy k vám tak nepřistoupil, abych se jiných kněží a církví odřeknouti a docela zhostiti měl, tak i napotom toho učiniti nemíním. Ale poněvadž církev svatou všeobecnou býti vyznávám a věřím, tak podle téhož mého vyznání se vší svatou církví a oudy jejími, kde se ti koli nacházejí a dále najíti mohou, věrně, upřímně a stále držím, nic sobě v tom rozdílností řádův a jiných případných věcí nepřekážejíce.« Podle toho způsobu obcování svatých ani my nikdy jsme neodstoupili a nezhostili se církve svaté obecné, jakž nám v tom utrhají papeženci, ani částek té církve a oudů jejích, ale se všemi, kdekoli se ti nacházejí mezi Lutheriány, Kalvinisty, ba i Římany, podle té pravdy, podle níž mezi nimi jest církev svatá a oudové její, jich se neodříkáme a docela nezhošťujeme, ale ve všem tom, což dobrého smýšlejí, podle učení a příkladu Krista činí, věří, s nimi jedno jsme, je milováním Kristovým milujeme, a pokoj s nimi zachovávati usilujeme, vědouce o tom, že všudy má Bůh své vyvolené a že není přijímání osob u něho, ale v každém národu, kdož se ho bojí a činí spravedlnost, příjemný jest jemu. V kterémžto dobrém smýšlení ani rozdílností některých řádů a ceremonií nic sobě překážeti nedopouštíme. To jest to obecenství, strany kterého jste od nás neodstoupili. Řekl jsem pak při tom, že zase podle něčeho jste od Jednoty naší a od nás odstoupili, a to jmenovitě od partikulárního obecenství svatých.

Partikulární míním to, když kdo věda, že církev svatá křesťanská obecná ve svých částkách neb jednotách a oudech jest široce rozprostřená, rozložená, tak že nemožné jest se všechněmi osobně a viditedlně v tovaryšství svaté vjíti a přisluhování v slovu, v svátostech a v disciplině církevní se dějícímu obcovati, z těch mnohých jednot k jedné a v ní k jednomu sboru a pastýři jeho s celou tou dověrností přistoupí, že ta jednota a shromáždění, k němuž přistoupil, jest z Boha a má pravdu tu, podle níž jest pravou církví Boží a služebníci její praví poslové Kristovi, a že tu bezpečně může se dověřiti svého spasení a duši svou svěřiti pastýřům těm k spasení a spravování, podle čehož jim cele se za ovečku oddává, poslušenství slova Božího jim slibuje, k spolu pak oudům v svaté lásce a v tovaryšství s nimi se ohlašuje. A tímto zvláštním způsobem není možné se všechněmi partikulárními církvemi neb jednotami obecenství svatých držeti, nežli s tou, jejíž jest viditedlný oud učiněn. Toho smyslu jsou i sami Lutheriáni, kteříž nikoli tomu nepovolí, aby, kdož s nimi kommunikuje, mohl také v jiné církvi a jednotě kommunikovati, kde přijde, aneb kdy by se mu líbilo. A zdaliž i příkladové čeledi domovní, ovcí a oudů v těle pospolu se držících, že to býti má, tomu nás nepoučují? Čeleď svého pána jednoho domu pospolu se drží, do něho se uchází, tu jídá, pracuje, líhá, a toho domu hospodáře předloženého poslouchá a jím se spravuje, a hospodář nad tou toliko sobě poručenou čeládkou má právo jim rozkazovati a povinnost o ně pečovati, dokudž pod regimentem jeho zůstávají. Co jiného náleží posluchačům, než aby znali, že jsou čeládkou Boží a aby poznajíce, v kterém domu, v které částce neb jednotě církve Pán nebeský je postavil a oni předloženému šafáři Božímu se v poslušenství oddali, tu aby zůstávali, tu pokrm a nápoj duchovní přijímali, tu v skutcích dobrých pracovali, tu dověrností celou líhali, tu předložených poslouchali a jimi se spravovali? O ty toliko povinni jsou správcové pečovati a je spravovati, pokud pod jejich regimentem a v jejich společnosti zůstávají. Ovečky, ačkoli jsou živočich hloupý, ale v tom dobrý vtip mají, že svého ovčince, svého pastýře a svého tovaryšstva se drží: a byť se někdy povmíchaly mezi ovce jiného pastýře a ovčince, samy se vymísí a k svým běží, jakž je zahlédnou neb hlas jich uslyší. Takť má býti při duchovních ovcech Božích, věrných posluchačích. Mají věděti, že Kristus Pán jejich má mnoho oveček svých, k snadnějšímu jich pasení a spracování na jisté ovčince, to jest částky a jednoty i sbory, je rozdělil a každé té částce a ovčinci služebného pastýře zřídil. Kdož tedy zřízeně k kterému tomu ovčinci povolán neb přistoupil a jemu se zavázal, má tu zůstávati, pastýřem tím se spravovati a s jinými tovaryšství a pastvy užívati. Pastýř též o své ovce toliko povinen péčovati a je pásti, v cizí se nevtírati, leč by mu od jiného řádně uvedeny byly k správě. Témuž nás i oudové v těle lidském učí: ti všickni ve svém těle pospolu a hlavy

své se drží, k jinému tělu se nepřipojují. Částka církve svaté neb sbor co jiného jest, než duchovní tělo, jehož hlavou jest Kristus a předložení nástrojové, skrze něž Kristus to tělo spravuje? Náleží tedy každému oudu v své jednotě s dověrností zůstávati, tu Krista hlavy se držeti a předloženým od něho se spravovati dáti a jejich péče užívati. Již tedy vám jako moudrému podávám k soudu není-li toto partikulární obcování svatých v jisté jednotě neb částce církve svaté nevyhnutedlně člověku, žádajícímu dověrně spasení svého požívati, potřebné, nemusí-li křesťan a není-li povinen tak cele a vlastně té jednotě, k níž přistoupil, se oddati a v ní zůstávati, jak čeledín v domu ode Pána sobě ukázaném, jako ovečka v svém ovčinci a pod svým řádným představeným pastýřem a jako oud v svém těle a při své hlavě býti?

Jestliže tedy každého to povinné jest, tedyť nemůž to býti, aby někdo nyní u Lutheriánů, pochvíli u Kalvinistů aneb opět u Bratří v jejich Jednotě měl kommunikovati a se všechněmi chtíti držeti. Řád v každé té církvi zřízený nedopouští toho činiti, a řád ku podstatě církve přináleží podle toho apoštolského pověděn í: všecky věci slušně a podle řádu ať se mezi vámi dějí. Vy tedy, když jste prvé k nám přistoupili do Jednoty, nebo jste to necele anebo cele učinili. Jestliže necele, tedy nebyli jste oudem přivtěleným Jednoty, než přilepeným. Ale mám o vás to smýšlení, že jste to cele učinili, s celou dověrností, o níž víš. A tak byla vaše povinnost, stále v tom trvati. Což když se nestalo, jinde, v jiné jednotě jste kommunikovali, zdaliž jste od nás neodstoupili, totiž od viditedlného obecenství svatého s námi, v shromažďování se k službám svatým, ani v užívání jich společnosti svaté nedržíte.

Ale vím, co vy proti tomu, jakou objekcí činíte. Pravíte: Kdybych měl toliko k vám neb k oněm se hlásati a přiznávati, těchto samých se přidržeti, onyno pak opomítati, musil bych v tom oněmno Korintským podoben býti, z nichž někteří nechtěli než Pavlovi býti, jiní Petrovi. Ale jak jest jim to od apoštola schváleno a več obráceno, o tom 1. Cor. 6. vypravuje. — Na to vám odpovídám: že ten příklad k této věci se netreff. Korintští křesťané všickni byli jedna církev neb jednota, a služebníci předloženi v ní byli jedné ordinací k úřadům, k tomu i jednoho smyslu u víře. Korintští pak ne proto jsou trestáni od apoštola, že se všechněmi jinými církvemi a jednotami nedrželi, ale že v té církvi, jejíž byli oudové, roztržku činili, když sobě v služebnících přebírali, jedny nad druhé chválili a po nich se jmenovati chtěli, a tak skrze to k zmenšení svaté lásky a k roztržkám příčiny podávali. Ale mezi Lutheriány a námi poněvadž jest rozdíl, jiná naše, jiná jejich obzvláštní jednota, jiný v nich a jiný v nás řád a ordinací kněžstva, nemůž se to, co apoštol o Korintských napsal, na to slyšeti, než kdybyste vy jsouce v naší neb v jejich jednotě a sboru v služebnících sobě přebírali, k některým toliko dověrnost obrátili, jinými pohrdali, od lidí se titulovati chtěli, tu byste Korintským podobni byli a to apoštolské obvinění na sebe vztáhli. Ale skrze přistoupení k Jednotě naší podle dověrnosti obzvláštní a přidržení se jí stálé, netoliko tím byste nezhřešili, ale, jakž nahoře ukázano, povinnost svou křesťanskou vykonali jako ti, kteříž v dověrnosti stojí, a jakž vy pravíte, že k nám tak přilnuli, že sobě to za hřích pokládají, kdyby k jiným kněžím měli jíti a od nich služeb užívati, bezpochyby že umějí to souditi, že tu není o jednoho kněze činiti, než o celou jednotu a s dověrností přidržení se jí neb opuštění. Protož nemějtež jim v tom za zlé, ale podle regule lásky dobře je v tom vykládejte, a chcete-li, od nich se témuž přiučte.

Dokládáte: však všickni ti kněží jednoho Krista káží a k jedinému cíli směřují, a všickni na samé jediné zásluze Syna Božího spasení zakládají. Proč by tedy neměli k nim jíti?

O to, aby všickni ti služebníci (evangelistské míním, nebo o těch tuto řeč jest) neměli Krista kázati, není žádného odporu; než aby všickni k jednomu cíli směřovali, o mnohých nemůže se to pověditi. Vlastní cíl má býti, k němuž služebník církve má směřovati, sláva Boží, spasení duší i těl lidských a vzdělání bližních. Od toho cíle, ach, jak mnozí se uchylují, a k cíli jinému, jenž jest vlastní chvály, vlastního svého užitku a svého vzdělání, vyhledávají. Na základu tom, jediné zásluze syna Božího, všickni mohou stavěti, ale apoštol dí 1. Kor. 3., že na tom základu od rozdílných dělníků rozdílné věci se stavějí, od některých zlato, stříbro, drahé kamení, od jiných pak třebas dříví, seno i strniště.

Potřebí tedy věděti, jací jsou kteří stavitelé a co na tom základu stavějí! A poněvadž má přijíti oheň a v něm zlato, stříbro zůstati, naproti tomu seno, strniště spáleno býti, kdo nechce škody nésti, má se k staviteli moudrému připojiti, aby službám jeho jsa na tom základu dobře založen, spolu i se svým stavitelem mohl býti spasen.

Díte: Já bych rád všechněm všecko byl, toliko abych tu svatou svornost, na níž nám nyní celý datum záleží, mezi námi přichrániti mohl. Dobrá věc ostříhati regule apoštolské: Buďte vespolek jednomyslní! A opět: Se všemi pokoj mějte!

I myť toho hledáme a ten stíháme. Avšak pro ten pokoj zevnitřní nemá nic činěno býti, což by mohlo čeliti proti pokoji vnitřnímu dobrého svědomí. Učinil-li by pak kdo co proti zjevné vůli Boží v slovu jeho, proti řádu v slově Božím založenému, a bylo by s urážkou svědomí vlastního a s pohoršením bližních, nemůže se to chváliti žádnému.

Naposledy dokládáte: Já nejsem z počtu těch, kteří, když při některém z roznesených theologů nějakou poklésku v učení vyšetří, tou příčinou všecky jeho práce, jakkoli církvi Boží užitečné, docela zamítají, jej kacéřují. Já vida, že všecky Bůh pod nedostatky zavřel, cokoli dobrého učili a v čem se s písmy svatými srovnávají, to s díku činěním Pánu Bohu přijímám. Nachází-li se co odporného, nechávám, následujíc v tom oněch, kteříž, vytáhše síti z moře, což dobrého, vybírali do nádob svých, zlé zamítali.

Na to odpovídám: Dobře činíte, že podle regule lásky i nedostatky při služebnících přikrýti a v dobré vyložiti vůli hotovou máte, ale to má místo o takových učitelích, kteří by nedokonale osvíceni jsouce a z mdloby neb z křehkosti přirozený padnouce hotovi byli k nápravě v smyslu i života, ale o těch a takových, kteří by naschvál chtěli v bludu zůstati, jeho hájiti neb v životu zlém uzdu sobě pouštěli, nemůž' se to trefiti, než raději spraviti se Božím hlasem: Nechte jich, vůdcové jsou slepí slepých, povede-li slepý slepého, oba do jámy upadnou. Item: Následovníci moji buďte, bratří, a šetřte těch, kteříž tak chodí, jakož máte příklad na nás, neboť mnozí chodí, o nichž jsem často pravil vám. Tím podobenstvím o vrši z moře vytažené neučí Kristus tomu, že i zlého učitele může se poslechnouti, co dobrého, vzíti, co zlého, zavrci, ale to chce ukázati, že zde na světě v církvi zlí mezi dobrými se nacházejí, ale na skonání světa, když ta veřejná síť všelikého plodu bude vytažena, anjelé oddělí zlé z prostředku spravedlivých, a tu spravedliví přijdou v život věčný, zlí pak uvrženi budou do pece ohnivé, kdež bude pláč a skřípění zubů. Tento výklad sám Kristus činí Mat. 13. k. — Až potud na první částku.

V druhé částce psaní chcete dokázati, že jste k té kommunikaci u Lutherianů příčinami hodnými pohnuti byli etc. A to zejména těmito:

I. Že i je za pořádné kněze máte a jináče nesmýšlíte, než že jsme všickni služebníci Kristovi.

Odpověď: My Lutheriánských kněží řádného kněžství neodsuzujeme, ačkoli z jejich kněží mnozí na kázáních i v spisech naše odsuzovali, ale Bůh jim to odpusť; my se haněním za hanění odměňovati nechceme. Když papežencům řádného kněžství necháváme, čím raději těmto, kteří jsou bližší nás v evangelium Kristovu! Ale z toho nemohu tak zavírati: Tento kněz má řádné kněžství, tedyť mohu u něho kommunikovati. Mohou nejedny příčiny ukázány býti, pro něž i u řádně ordinovaného kněze nesluší kommunikovati, jako: 1. Kdyby řádně ordinovaný kněz měl učení bludné, nemám od něho služeb užívati pro zápověď Páně, o čemž napřed jsme pověděli: Nechte jich, vůdcové jsou slepí slepých. 2. Jestli řádně svěcený kněz života zlého, pohoršlivého, nenáleží od něho služeb v slovu a v svátosti užívati, proto že ten učitel nehodně slouží, svědomí nad tím se uráží, když, co při jiným tupí, sám to činí, uvodí v pohoršení církev a v pochybnost jeho o modlitbách. Kněz má nejen kázati, ale i za lid se modliti, bude-li pak kněz pohoršlivý, bezbožný, zdali takového Bůh v modlitbách uslyší? 3. A byť měl řádné povolání, zdravé učení i život příkladný, nejsi-li z jeho ovčince (jemu řádně v péči odvedený od těch, jimiž jsi se spravoval), nemáš bez rady a jistého povolení a zřízeně tě odevzdání od prvních správců svých k novému přistupovati, načež i vám pamatovati a rady pohlédati náleželo.

Ale díte: Všickni jste jedno, tak že, ač dary Boží jedni nad druhé mají, ale v přisluhování svátosti večeře Páně žádný ani mi více dáti, ani ujíti nemůže, než co mi Pán kšaftoval.

Odpověď: Tak jest: není tu činiti o to, jestli jeden služebník nad druhého dostojnější a může-li co více dáti neb vzíti, ale o to jest činiti, ke kterému vy máte zření míti a od něho služeb užívati podle řádu Kristova. Ač vy pravíte, že kázeň a řádové jsou věci případné a nepřináležejí ku podstatě církve a úřadu kněžského, ale apoštol 1. Kor. 14. jináče smyslil.

II. Příčina: že týž kněží Perenští, jako i jiní Lutheriáni spolu s námi o velebné svátosti večeře Páně jednostejně smýšlejí. Na to odpovídám: Ó, byť tak bylo v pravdě a oni byli s námi při tom artikuli u vyznání i v smyslu jedno, nic by nám nebylo milejšího a žádostivějšího. Ale jistá věc, kdyby jste se jich na to ptali, jsou-li s námi jedno, že tomu nepovolí, a byť se k tomu i přiznali, ne nesnadně to uhlédáte. Na tu částku obšírně by se dostalo psáti, nebo musil bych ukázati, v čem se srovnávají s námi a v čem nesrovnávají, a jejich-li čili náš smysl má pevnější grunt v slovu Božím. Ale k tomu potřebí bylo obzvláštního spisu, spis pak do psaní nemůže se položiti; protož toho nyní zanechávám. Prosím, že sami bedlivěji i našich otců i Lutheriánů nynějších psaní o té věci čísti a s písmy svatými srovnávati budete a potom soud zdravý učiníte bez náchylnosti na jednu neb na druhou stranu, kdo jsou bližší pravdy.

Co se toho snesení s církvemi saskými dotýče, jakž dokládáte, tak jest, že se to na onen los stalo a podle toho snesení, dokud Lutheriáni jeho neprotrhli, ale jemu žádosti činili milé, a svaté bylo to sjednocení, a naši rádi k němu stáli. Ale když potom některé závrativé hlavy povstaly a jiným duchem vedeni jsouce, tomu snesení na odpor nové některé artikule smýšlené ze svého mozku ukovali i smysl zdravý při té věčeři zatemnili a v jiný proměnili, a to za prubu evangelistského učení vyzdvihli, a kdo se s nimi nesrovnávají, za Kalvinisty a jinak potupně je vyhlásili, a podnes toho kvasu zlého plno v církvích saských a při učitelích jejich (málo některé osvícenější a pokoj milující vymínic), tím ne my jsme vinni, ale oni. Byť chtěli Lutheriáni sští o nás tak dobře, jako dobré a svaté paměti D. Martin Luther a jeho tehdáž tovaryši v evangelium Kristovu, a jako tehdáž, když to porovnání s církvemi saskými se stalo, smysliti, a toho, že o nás dobře smyslí, skutkem dokázati, totiž aby o našich posluchačích dobře smyslili, milováním Kristovým je milovali, našim správcům také mezi sebou býti při posluchačích aneb aspoň jednomu z našich přáli, kázati jemu a jinými služebnostmi sloužiti dovolili tak jako u nás toho všeho kněžím evangelistským, buďte oni odkudkoli, přejeme, rádi bychom s nimi v obcování svatých jedno byli, chtěli bychom i toho příčinou býti, aby na důvod toho naši u nich kommunikovali, a pokudž by oni totéž od našich učinili. Ale daleko jest od toho, aby oni tomu povolili. Kým to tedy schází, sami rozsuďte. - A poněvadž s námi nejsou jedno, že naši k nim nejdou, zvláště jsouce toliko pohostinní na čas mezi nimi a nemyslíc se tu osaditi, tomu se nedivte. Byť byli s námi jedno v podstatě učení, víry a v lásce sjednocení, nechť by sobě jakékoli formule užívali v mluvení, když by jen byla z slova Božího vzatá, tím bychom sobě nepřekáželi, jako ani ceremoniemi, pokudž by jen proti slovu Božímu nečelili.

III. Příčina: Pravíte, že vy při požívání té velebné svátosti nemáte tak mnoho pozoru na smysl služebníka církevního, jako na její nařízení, proti němuž jacíkoli smyslové lidští neodolají. Kudyž také že jste tím jisti, že vám tu kněz svým jakýmkoli smyslem nic nemůže ujíti, ani přidati, jeden každý své vlastní což v Kristu uživě, k níž správce může posloužiti, ale dáti nemůže. Podle čehož, kdybyste se do Hollandu, Genfu a kdekoli mezi Evangelistské dostali, všudy vedle svobody křesťanské, šetře ustanovení Kristova, když by jen vás nechali při vaší konfessi, chtěli byste kommunikovati.

Na to odpovídám: Toho smyslu nevím, odkud jste nabyli, abyste mezi těmi, kdež kněz i kommunikanti jsou smyslu vaší víře a smyslu při ní odporní, vy abyste s dobrým pokojným svědomím mohli u nich kommunikovati, byť vás při vaší konfessi nechali. Nebo: 1. Čelí to proti příkladům učedlníků Kristových a církví apoštolských. Jistá věc jest, že učedlníci všickni při nejprvnější večeři téhož smyslu, jako Kristus, byli, a v tom mínění jí, jakž Kristus ji nařídil, užívali. Korintští při večeři Páně když pochybili, že z duchovního hodování tělesné hody učinili, hned to svatý Pavel k nápravě vedl, a obnovil jim i vysvětlil nařízení večeře Páně k tomu cíli, že chtěl, aby nejiného smyslu a v jiném mínění, než jakž kšaft Kristův zní, tak jí užívali. Tak i v jiných církvích toho bylo vyhledáváno, a podnes

papeženci tomu chtějí od svých kommunikantů, aby tak smyslili, jako kněží jejich, a na potvrzení té víry a smyslu při ní jim posluhují. Nebo co jest kommunikací, než pečet a jistota učení předloženého? 2. Kdež se to děje, že v jiném smyslu kněz a v jiném kommunikant večeře Páně užívá, to zlé z toho pochází, že to sloužení kněze i užívání kommunikanta neděje se v plné jistotě víry. Nebo kněz pochybuje, o němž ví, že bludně smýšlí o tom Kristovu ustanovení, má v pochybnosti, hodně-li těmi tak svatými věcmi slouží, a nefalšuje-li něco při těch pečetěch milosti Boží. A což jde s pochybováním, to není z víry, to jest hříchem, napsal apoštol k Židům.

Kdež pak dokládáte o křtu: Zdaliž i on není tak dobře svátost, jako i večeře Páně? Pročež pak těm kněžím, od nichž se večeře nepřijímá, dítky se křtíti dopouští? — Odpovídám: Takť jest, že křest jest tak dobře svátost, a to tak důstojná jako večeře Páně, a volili bychom, aby tou první svátostí jako i druhou nejiní sloužili dítkám, než ti služebníci, o nichž máme tu dověrnost, že jsou strany učení, života i péče opravdové věrní šafáři tajemství Božích. Ale poněvadž na mnohých místech pro zlost nepřátelských kněží nemohou ti kněží, k nimž jest dověrnost, přicházeti a křtem svatým dítkám posluhovati, a bez křtu také v obcech nechtěli by jich trpěti, tou příčinou z nuzné potřeby musejí dítky těm kněžím, kteří v těch obcech jsou, dáti křtíti, tím se v svém svědomí pokojíce: 1. Že ten křest i od těch kněží jest pravý křest, poněvadž podstatná forma i cíl křtu od nich se zachovává, t. smlouva Boží u víře společné a v přikázáních Božích záležející a jméno Trojice svaté vodou pravou pokropení na spečetění vnitřního obmytí a řádného do církve uvedení. Ačkoli přílepky některé při tom jsou, tím sobě však nic nepřekážejí; ježto při večeři Páně ta podstata ne zcela a z ouplna se nachází. 2. Soudí to, že zavazuje-li k čemu mimo ustanovení Kristovo kněz dítě, nepřistupuje k tomu, poněvadž rozumu užívati nemůže a tak svědomí dítěte se neposkvrňuje, ježto při užívání večeře Páně s rozmyslem a povolením to se děje a díti musí. 3. Křest jedinou toliko přijatý bývá, ale kommunikací musí opětovaná býti s učiněním obnovení slibu proti svědomí.

IV. Příčina, že u týchž kněží, u nichž jste kommunikovali, neshledali jste nic scestného a slovu Božímu odporného, nýbrž, že s námi jednostejného chleba a vína užívají, modlitbu a slova kšaftu Páně říkajíce, prv mocí klíčů rozhřešení podávají. Což vyšetřiv a znaje potřebu svou, pod tou kázní Boží v pokání svatém a u víře své se obnoviti a své náboženství, pro něž jste vyšli z vlasti, osvědčiti, dobrým a pobožným úmyslem že jste k té kommunikací s nimi přistoupili, a nemoha nás a jiných kněží předešlých k tomu míti, domácích jste užili. Co se zevnitřní formy a pořádku, jíž se při večeři Páně užívá, o to, jako i o kněžství, není nic na odporu mezi nimi a námi, kdyby jiné věci, větší podstatu mající, nebyly na překážce, o tu věc nic by nerozešlo. Co se dobrého smyslu kommunikování vašeho dotýče, že jste to učinili, abyste pod tou kázní Boží v pokání svatém a u víře své se osvědčili před těmi obyvateli, mezi něž jste se dostali: Napřed sluší nám, abychom pečovali před Bohem známi býti v našem pokání, v naší víře a v celém křesťanství; před lidmi pak, jsou-li v náboženství jedno, může se státi zevnitřní osvědčení kommunikací; ale není-li toho pro zalíbení se lidem a pokoj zevnitřní, nesluší toho činiti. Že jste nás, kterýchž jste prv užívali, dojíti nemohli, není to dostatečná příčina. Nebyli-li jsme tu tehdáž, když jste vy žádostivi byli, mohli bychom býti, když by Bůh chtěl a tomu požehnal. Nepochybně, že i svatý Pavel u některých svých posluchačů drahný čas, zvláště příčinou pokušení, nebyl a k některým sborům dosti dlouho ani nepsal, avšak proto věřící křesťané od něho vyzískaní do jiných církví, své víře a dověrnosti odporných, se neobraceli. Apoštol jim psával, že vzdálený byl od nich tělem, ale přítomný duchem. My také, jsouc vzdálení tělem, byli jsme s vámi tam zůstávajícími duchem, myslí, péčí, modlitbami za vás přítomnými; měli jste i vy totéž učiniti. Svazek lásky a povinnosti jedni k druhým konati při přátelích, zvlášť při manželích, neroztrhuje se, a by dosti daleko i dlouho byli od sebe. Tak i tuto, kdež jest láska a dověrnost celá, svazek tohoto svatého obecenství neroztrhuje. Připojujete lamentaci na ty, kteříž na vás se zhoršili, i po levu vás v tom roznášeli, a horlíte na ně, i dojímavých slov užíváte, kterýmiž proti nim mysličku vychlazujete, i soud svůj privátní, že sobě ty služby z ledajakýchs ničemných příčin, hůře než Izraelští mannu na poušti, ošklivi, a obávati se, aby proto Bůh mstíti jich hroznými pomstami neráčil.

Milý Pane Příteli, rozvažte zdravě, jsou-li ničemné příčiny, pro něž naši u těch kněží nekommunikují, a jsou-li vaše dosti podstatné, pro něž jste vy od nás odstoupili a u nich kommunikovali! Položte oboje na váhu podle zdravého soudu a dobrého svědomí. Což když se stane, přestane vaše horlení a budete míti příčiny sami sebe souditi a obviniti a uleknouti se té pohrůžky od vás vynesené. Nechci tuto šířiti více o tom, poněvadž to již napřed dosti jest vysvětleno. Pravíte, že mezi jinými příčinami i tu sobě kladou, bojíc se, abychom my jim nebránili toho, a pro nás že nesmějí. Myť jsme nad žádným sobě panství neosobovali, abychom měli koho harcovati, zapovídati, brániti, ani dále toho činiti nechceme. Než ukázati, co jest bezpečného neb nebezpečného, povinni jsme, ale vůli každému to přijíti neb nechati na svobodě zanecháváme, na žádného také (učinil-li by kdo jinak) kladby nějak nevydáváme, než Bohu jeho připomínajíce osvícení a spravování duchem dobrým žádáme.

Zmínku činíte o tom srovnání, kteréž se stalo v Praze, a podle toho že nesmýšlíte, abychom komu za zlé měli, kdyby k jiným kněžím šli ku posluhování. — To snesení nestalo se tak, aby naše Jednota, řád kněžstva, přestalo a od druhého kněžstva jako pohlceno bylo, ale aby, jakož oni měli svou jednotu a předního správce jejího, administrátora, kterýž své kněžstvo ordinoval a spravoval, a jejich kněžstvo posluchače jim přináležející, tak naše Jednota měla míti a měla svého staršího, kterýž by kněze své ordinoval a spravoval, a to kněžstvo své posluchače. Podle toho snesení mělo by to býti, aby jakž z administrátorovy strany kněz jest u vás, káže a svátostmi slouží, tak z našeho kněžstva měl by býti aspoň jeden. O čemž výš. To kdyby se dálo, i bylo by srovnání. A bylo by proč za zlé míti, kdyby takové pastýře podle toho porovnání kdo maje, je sobě zlehčoval a jim pohrdal. Kéž jste se o to porovnali, abyste vědouc o tom porovnání, bylo našim také toho přáno, z ministrů jednoho povolati a publice jemu přisluhování s druhým příti, tu by mohlo tak jako u vás se státi, kdyby jednomyslně v slovu Páně přisluhovali, žeť by takť u obouch kommunikanti obojí kommunikovati mohli. Ale poněvadž se toho, což nejplatnějšího, zapomnělo neb zanedbalo, neb naděje nevede, aby co obdrženo bylo, nechť tedy každý, podle dověrnosti své, v té jednotě zůstává, kdež jest vyučen a ujištěn o svém spasení. Vy tedy, majíce to ponavržení ve sprostnosti ode mne učiněné, můžete-li ho užiti v čem k užitku, zvlášť ku poznání, že jste uchýlili se od nás bez podstatných příčin; item, že jste byli povinni i v pokušeních potrvati s námi a že neslušně na jiné stojící v dověrnosti horlíte, nýbrž, že grunt a příčiny jejich nás se přidržení zpytovati a v lásce svaté k našim oudům se obnoviti máte: ten užitek půjde-li odtud, nebude práce má bez užitku.

O původci bylo by marno domněnky činiti. Mohl by jím býti každý osvícenější bratrský kněz. Dle Martinia oddělil kněz Xylin první Bratry od lutheránů (Obrana str. 450). Snad jest tento list od něho.

(Coll. p. ředitel Jos. Müller v Gnadenfeldu.)

V.

J. Mochinger Kurtzmannovi.

Z Vratislavi, 1631 — 6. září. Mochinger, rektor a lutheránský kněz v Gdansku, oddaný přítel Komenského a přívrženec jeho didaktiky, dopisoval si pilně s professorem Kurtzmannem ve Vratislavi o paedagogických záležitostech. V přítomném úryvku zmiňuje se Mochinger poprvé o Janue.

»De Janua quadam linguarum in Polonia autore Commenio edita brevi quaedam ad DN. Majorem scribam, quem in antecessum haec scire facies ac salutabis . . .

VI.

Týž témuž.

Z Vratislavi, 1632 — 12. února. Připomíná již, že očekává nové vydání Januy.

»... non scribam, nisi cum habuero paratam novam Januae linguarum editionem, quam propediem, ut spero, e Polonia accipiemus. De ista jam pridem in animum induxi ad Dn. Majorem scribere, sed ea cum haereat inter amicorum et typographorum manus, meam simul scriptionem differam ...«

V dopise Komenského Mochingrovi, nedatovaném (u Patery str. 10.) čteme, že si Komenský nepřeje, aby bylo první vydání znovu vytištěno. Tím objasňují se přítomné řádky a spolu zjišťuje se datum zmíněného listu. Předmluvu k druhému vydání, které Mochinger a Wengerský přeložili, datoval Komenský 15. prosince 1631.

Král. privil. je datováno 1. dubna 1633.

(Č. V., VI. coll. vydavatel.)

VII.

Winkler Komenskému.

(Úryvek.)

Z Goldbergu (ve Slezsku), 1632 — 11. září. Winkler, evangel. kněz, chválí upřímnost a nezištnost Komenského naproti egoismu a chlubivosti Ratichově. Vyzývá ho, by pokračoval, že mu mnozí budou pomáhati. Pisatel jest již 66 roků stár, ale tak přirozené methody vyučovací, jako jest Komenského, ještě nepoznal. (Opera Didact. II 282, 283.)

Commendatio satis pomposa methodi Ratichianae a Dn. D. Helwico et Jungio divulgata, quid non spei apud multos excitavit? Sed bonus ille Ratichius latet, et latebit. M. Moserus, Scholae nostrae Collega primarius, fuit ipsius conviva, spe aucupandi verum illius Methodi fundamentum: sed ita eum dimisit, ut praeter pauca, quae ingenii sui acumine arripuit, reportaverit nihil. Nemini se sua commissurum dicit, nisi magna pompa, magnisque sumptibus Regis alicujus redempta; Doctisque viris, quos admissurus esset, ad Methodi hujus defensionem obligatis. Sed an ita Christus, Prophetae, Apostoli? Rectius igitur Te facere omnes boni judicant, qui sine invitatione et sine invidentia, solo pietatis Zelo incensus, sponte Tua offers omnibus: hoc ipso contentus, quod videas Te non omnino lusurum operam in re tam grata bonis. Perge igitur, mi Comeni, uti coepisti: ne retrahas quaeso manum. Invenies Tibi faventes, pro Te orantes, gratias Tibi agentes, et largissima Te remuneratione dignum judicantes: quam tamen si non dabit Mundus, largietur DEUS. Ago nunc DEI beneficio annum 66, et tamen adhuc sum cupidus discendi juventutique tenerae et nepotibus meis bene cupiendi. Vidi multorum scripta Didactica: sed naturali Methodo convenientiora, quam qua scripta est Janua et Grammatica Tua, non vidi. Non aberit certe, quin miretur praesens et sequens aetas, res tantae facilitatis et jucunditatis (Scientias et Artes) pro tam operosis et abstrusis olim habitas fuisse.

U Patery jsou otištěny dva dopisy Komenského Winklerovi; bezpochyby obsahuje list uveřejněný pod číslem XIII. odpověď na tento zde.

(Coll. vydavatel.)

VIII.

Úryvky z listu Komenského Anchoránovi.

Z Lešna 1632 — 11. října. Děkuje za příznivé smýšlení a odporučuje mladíky, bezpochyby studující. (Z anglického překladu Januy Komenského, obstaraného Anchoránem, 3. vydání.)

Jesus Anchora Nostra.

Duplici Nomine mihi Compellandus es, Excellentissime Domine Anchorane, primum quidem, ut pro benigno in me affectu agam gratias: deinde, ut adolescentes hosce tuae pietati commendem . . . his conclusionibus Deus retribuet. Ego autem officiis pensare tam amicum officium prorsus laborabo. Vale, dilectum Deo caput, eumque inter tuos reputa et ama, qui te amat et colit. Dat. Lessnae Polonorum 11. Oct. 1632. *Johannes Amos Comenius.*

Dle všeho se zdá, že Anchorán v Gdansku poznal Januu Komenského (Srv. u Patery str. 10.). Viz kromě toho list Komenského Hartlibovi (tamtéž str. 20.) a ve sbírce naší číslo XXIV. a XXXVII.

(Coll. vydavatel.)

IX.

Hartlib Nejmenovanému.

Z Londýna 1632 — 22. října (stil. vet.). Buchwälder, slezský kněz, podal knížatům Lehnickým, v Londýně meškajícím, zprávu o snahách irenických, které Hartliba úplně zajímají, tak že zanechal i zamýšleného kollegia. Jinak posílá několik rukopisů Duraeových a sděluje své literární plány; chválí pobožnost Angličanů.

Anderer sachen auf dismal zugeschweigen, wil ich dir Kürzlichen anzeigen, was Mons. Buchwelder durch meinen rath und anlaitung wegen dess bewusten hochlöbl. wercks dess Kirchenfriedens alhier verrichtet. Nachdem er sich bey Ihr Fürstl. Gn. Herzog Georgen und Herzog Ludwigen, wie auch ihrem Hofemaister alhier gebürlicher weise angegeben, hab ich ihme alsobald alle die jenigen sachen mitgetheilet, welche den ganzen verlauff dieser Händel biss auff diese Zeit richtig beschreiben. — Weil sie aber meistentheils in Englischer und Lateinischer Sprach gewesen, hab' ich ihn gebeten, dieselben theils zuübersezen, theils aber Lateinisch zu überantworten. Welches alles er mit grossem und schleunigstem fleiss verrichtet und also durch Hn. Hofemeister denen obgedachten Fürstl. Personen überantworten lassen, mit unterthänigster biet, damit auch dieses christl. werk ihrem hochgeehrten Herrn Vater mit dem ersten möchte angetragen werden. Aber hiervon wird Mons. Buchwälder selbst Hn. Laubanum ganz aussführlichen mit mehrerm berichten, auch wie ihm alle übergebene Sachen sollen ebenermassen mitgetheilet werden.

Zum überfluss hab ich mir auch fürgenommen, nachfolgende Mscr^{a} ihm mit den ersten Schiffen aufs vohrjahr geliebts Gott zuzuschicken, welche Hr. Duraeus schon in Preussen verfertiget.

1. Theoria Pacis Ecclesiasticae.
2. De Pacis Ecclesiasticae procurandae mediis Problema, ejusque demonstratio.
3. Exercitatio de via quaerendae Pacis Ecclesiasticae, accomodata ad Georgii Cassandri Consultationem ab ipso conscriptam.

Weil mir aber sehr wol bewust ist, dass auch Hr. Laubanus schon zuvohr diesen sorgen sehr löblich und fleissig obgelegen, als wollestu auch ihn meinetwegen bieten, er

wolle mir ebenermassen alles zuschicken und aller sachen beschaffenheit und ferneren verlauff unbeschwert wissen lassen. Es weer auch sehr gutt, dass man einmal alle Streitschriften an beyden seiten in richtige Collectiones logicas, omissis omittendis kürzlich verfassete. Hr. Duraeus hat ihm vohrgenommen, alle Consilia Pacis Ecclesiasticae zu colligiren und vollkömlich zuepitomiren. Desswegen wir alle Catalogos Catalogorum, Bibliothecas privatas et publicas durchsechen, einen perfectissimum Catalogum von dieser Materi zuverfertigen. Inmassen der Catalogus der A. 1628 Aureliae gedruckt worden, gar viel vornehme Autores aussgelassen. Er wird genandt Syllabus aliquot Synodorum et Colloquiorum, quae autoritate et mandato Caesarum et Regum super negotio Religionis ad controversias conciliandas indicta sunt. Doctorum item aliquot ac piorum Virorum utriusque Religionis tam Catholicae Romanae quam Protestantium Libri et Epistolae, ex quibus videri potest, quam non sit difficilis controversiarum in Religione Conciliatio, si pugnandi vincendique animus absit, Veritatis vero studium cum Ducis studio conjugatur.

Sonsten habe ich dir schon zuvohr angezeiget, aus was ursachen wir unser Illustre Collegium nicht fortstellen können oder vielmehr biss auf eine bequemere gelegenheit und zeit aufschieben wollen. Unter anderen ist nicht die geringste gewesen eben dieser Kyrchenfrieden, indem meiner wenigkeit die ganze sachen als einem Agenten in diesen Ländern gleichsam allein befohlen worden. Ich schäze aber dieses werck so hoch, dass ich nechst meiner seeligkeit mir nichts höhres werde lassen befohlen seyn; jedoch was ich auch secundario in dem andern mit hülffe Göttlichen beystandes und segens werde verrichten und fortstellen können, werd' ich nichts an Unkosten und Mühe an mir ermangeln lassen. Dann ich Gott lob und danck viel grosse unterschiedliche wercke, welche die gemeine wolfarth der Cristenheit betreffen, nicht allein untern Handen habe, sondern auch dieselben gar weit albereit fortgestellet. Wo ich nur tüchtige Amanuenses werde antreffen können, sollen auch Herrn Laubano viel sonderliche und statliche sachen überschickt werden.

Mons. Buchwälder schreibet nicht gerne, wie ich mercke, ob ich ihm schon seine arbeit reichlichen belohnen wolte. So geschicht es auch dem gemeinen Kyrchen- und Schulwesen zum besten, und ein angenehmer Dienst Hn. Laubano, dem wir sämbtlich tausensfältig mit allen möglichen Diensten zum höchsten verpflichtet seyn.

Zu dem so hab' ich mich auch deromassen entblösset (dieweil gemeiniglich ein jeglicher seine eigene wolfarth vielmehr suchet und befördert, wie ich denn fast von allen verlassen worden), also dass ich gar billicher weise mir den Lobspruch dess Cassiodori zueignen könte: Proprio censu neglecto sine invidia lucri et ego pietatis divitias retuli. Ich warte mit schmerzen auf den Indicem Ovidianum dess Hn. Laubani.

Ich überschicke ihm auf dismal das Mare Ovidianum, wie es der Author Hr. D. Luelbe genennet. Alles das übrige ist mir einzig und allein in gewissen Mss. vertreuet.

Sonsten werd ich auch Kürzlichen nachfolgende Bücher drucken lassen, welche H. Casparus Strezo, Exul Anhaltinus, den ich auch alhier versorget, mit meiner hülffe und anlaitung verfertiget.

Das I. wird genandt

Transformatio Scientiarum viam sternens ad exequenda vota et desiderata complurium DD. et jam ad satisfaciendum vulgatis querelis hominum de vitiis publicorum Scriptorum, 1. Praefatione de Occasione, Scopo et insinuatu, 2. Circulo generali delineata, cui occasione, ut apparebit, postulante subjuncta est Meditatio aliqua de pace Ecclesiastica, seu de dissidio inter Evangelicos tollendo.

Das II. Transformatio Scientiarum incepta in arte Logica, nunc demum in eum statum reducta, ut dici possit vere, quod dicta est dudum, Ars bene disserendi. In fine hujus adjuncta est Censura alicujus MScr. refutationem Organi Verulamii*) tentantis.

Das III. Transformatio Grammaticae Hebreae Doctrinam Linguae ex principiis suis complectens.

Das IV. Transformatio Scientiarum continuata in SS Theologia: cui praemittitur praefatio ad Theologos Germaniae protestantes quoscunque aliquid ipsis deliberandum proponens, quod universam Germanicam Ecclesiam concernit.

*) Rukopis tu má Vetuliniani, což je zřejmá chyba.

Endlichen was das Opus Libb. Anglicor. betrifft, hab ich dir zuvohr weitläuftig davon geschrieben. Es muss nunmehr eben dasselbe bekennen Mons. Buchwälder, was ich zuvohr geschrieben, dass nemlich in keinem ort der welt die wahre Gottesfurcht mehr überhand genommen, als eben in diesem schönen Reich, auch dass an Keiner stelle dergleichen Theologi gefunden werden.

Was aber die menge und Zahl anlangt, sind allein in Engelland 24 tausend bestellete Prediger. Ich habe mir auch fürgenommen, einen richtigen Catalogum aller Englischen Bücher zuverfertigen:

Dessgleichen eine vollkömliche Januam, dass man die Sprach innerhalb 3 oder 4 wochen wird richtig fassen können. Alssdann wil ich auch in unterschidlichen orten bey der Obrigkeit anhalten lassen, damit ihre Stipendiarii in dieses Reich hernachmals mögen verschicket werden.

Es sind neulicher Zeit etliche Bücher deutsch vertiret worden: unter andern eines, welches handelt von den Tücken dess menschlichen Herzens, oder wie sich ein Mensch selbsten zu betriegen pfleget, wann er vermeinet, er sey im Stande der Gnaden, wann er noch nicht ist etc.

List tento, svým obsahem povšechně historickým důležitý, zdá se nasvědčovati, že té doby Hartlib nebyl ještě v přímém spojení s Komenským, a že se již připravoval k překladu Januy. Dle toho by padal list u Patery XXII. asi v jaro r. 1633. Lauban byl rektorem školy v Břehu. Nejmenovaný adressát bude bezpochyby jedním z učitelů v tomto městě (snad bratr Hartlibův).

(Coll. ředitel Dr. W. Markgraf ve Vratislavi.)

X.

Kurtzmann Mochingrovi (úryvek).

Z Vratislavi 1633 — 12. února. Radost nad Januou a zásluhy Mochingerovy o věc, která se i ve Vratislavi ujímá.

In Janua linguarum pandenda Te hactenus feliciter laborasse laetus agnosco et in suis vectibus et postibus eam sub praelo volvi et agitari audio. Commenii latinam hic habemus et legimus, versionem germanicam, et quae huic adjecta sunt abs Te, desideramus. Ita cura alia, ut nec talia negligam, si per otium possim, immo cum jucunditate animi tractare gestiam. Cumulus igitur tuorum in me meritorum augebitur, si ex tua liberalitate Januam illam accepero, vel mihi vel liberis meis (ex quibus unum in Poloniam propter linguam misi) profuturam.

(Coll vydavatel.)

XI.

Mochinger Kurtzmannovi (úryvek).

Z Gdanska 1633 — 26. února. Nemohl jeho prosbě vyhověti, ježto byl listonoš velmi obtížen.

In latere... »Misissem Januae nostrae exemplaria ad te, sed tuis filiolis, qui hac opella fort(asse) juvari possent, sed non ausus sum onerare tabellionem, quaerendus erit alius libellio seu portitor librorum.«

Z této odpovědi na číslo X. vysvítá, že společné vydání Mochingrovo a Wengerského bylo v únoru 1633 dokončeno. Srv. č. VI.

(Coll. vydavatel.)

XII.

Kurtzmann Mochingrovi (úryvek).

Z Vratislavi 1633 — 30. září. Díky za poslanou mu trojjazyčnou Januu a srdečná radost nad touto knihou, které prý neodevzdá synovi, ale podrží pro sebe; synovi ji koupí, až knihkupec obdrží výtisky.

Emergo ex moerorum pelago et littus gaudii prehendo, ad quod literis tuis quasi manu protensa me eduxisti, gaudii inquam, quod nec leve nec simplex dixi. Ecce, nunc me madidum velut naufragum foves, siccas et mulces beneficio tuo triplici, Janua trilingui. Desiderium ejus, quod paulo ante mihi feceras, a valde necessariis, quae prae manibus erant, occupationibus me abrupit, circum Januam illam spaciari, quam praefixam habet inscriptionem tuam legere, et foris adhuc stantem ostium pulsare adegit. Ex praefatis jam intus eloquentem agnosco, talia ut habeam, quod juventuti nostrae de hoc opusculo gratuler, mihi gaudeam. Non enim putes, velim, me talium pudere, ex quibus aliquid proficere possum, aut me illa minutula, ut pro modestia tua vocas, habere. Quae grande et firmum sunt ad magna fundamentum et felix initium. Mea facio, quae filiolo meo misisti. Ignosce Patris injuriae in filium. Ipse teram cum emolumento, quod misisti, nec in aliam dimittam, quod ex chara accepi manu, non tamen defraudabo beneficentia tua, quem fovere teneor paterna providentia. Quamprimum Bibliopolae nostri exemplaria operis huc advexerint, emam ipsi, quod àbs Te acceptum servo mihi. Ingenue autem fateor, et nae Christe, sine fuco, me in amplexu et osculo doni tui ut laetari ob affectum tuum, ita subtristari ob defectum meum, qui non habeo, quod redhostimenti loco reponam Tibi.

Bezprostřední důkaz, jak Janua účinkovala.

(Coll. vydavatel.)

XIII.

Mochinger Kurtzmannovi (úryvek).

Z Vratislavi 1634 — 24. března. Mochinger věří zprávě o nových proroctvích, zvěstujících vznik nebeského Jerusalema.

Salutem a Domino Jesu. — Tu nunquam non ad me pie, docte et amice scribis, mi Kurtzmanne, quid itaque mihi gratius esse posset tuis literis? Postremae quoque gratissimae, quod certiores nos redderent de prodigiis istis. Quis sperasset ista? Imo quis Christianorum, qui audiunt vates arcanorum divinorum conscios, non plura majoraque mente atque spe praecipiat? VASTabitur BaBel: JEROSOLYMA AEDIFICABITVR. Unius generatio est alterius corruptio. Romani Alastores luent poenam fastus: multitudo gentium adventabit ad Ecclesiae pomoeria. Israel salvabitur, ut non sine omine ad Romanos scribit Apostolus luce divina illustratus. Sed haec tempus docebit.«

Důkaz o rozšířenosti apokalyptického chiliasmu mezi známými Komenského.

(Coll. vydavatel.)

XIV.

J. J. Czedlitz Komenskému.

(Z Lehnice) 1634 — 25. dubna. Chvála Physiky Komenského, knihy pro mladé i staré stejně poučné, zvláště proto, že nečerpá z pohanských pramenů, ale přidržuje se Božího zjevení. (Předmluva Physiky vydání 1663.)

Salutem et Amorem.

Bis perlegi, Reverende ac Clarissime Vir, *Synopsin Physicae Tuae* et summa quidem cum delectatione ac peculiari fructu. Opusculum enim hoc uti est plenum eruditionis, sic omnibus legentibus maximam praebet utilitatem: *lumineque seculi nostri est dignissimum. Tirones enim instruit*, quid secundum veriorem sensum et rationem de Mundi constitutione ejusque partibus ac totius Macrocosmi et Microcosmi fabrica sentiendum. *Peritioribus autem rectam viam secundum veritatem plura indagandi aperit.*

Admodum vero placuit, quod R. T. animos nostros haud ad Ethnicorum scripta et Aristotelica praecepta, sed ad Fontem veritatis, sacram nimirum Scripturam et divina Elogia, remittit. Cur enim in his non potius rerum creatarum causae, quam in somniis Ethnicorum, verius inveniri possint? Cur homo per Spiritum S. regeneratus (cui Deus alias manifestavit omnes suae sapientiae Thesauros, nimirum Christum Filium suum) non facilius ac rectius naturam rerum indagare possit, quam Ethnicus Deum aut non credens aut unum solum in Trinitate non cognoscens? *Deus T. O. M. R. T. longiorem det vitam, quo maiori cum fructu seculo nostro prodesse possit.* Vale.

Dabam raptim 25. April 1634.

Reverentiae T^ae^

Studiosissimus

Johannes Georgius à Czedlitz.

Novější spisy o Physice: Kapras, Nástin filosofie Komenského. V Brně 1894. Reber, Comenii Physicae synopsis s jinými pracemi Komenského physického obsahu, Giessen 1895.

(Coll. vydavatel.)

XV.

Mochinger Kurtzmannovi (úryvek).

Z Gdanska 1634 — 17. října. Zpráva o Duraeovi, který si před pěti lety mnoho s pisatelem dopisoval.

» . . . de Duraeo quantum novi et sentio, accipe, sed ea lege, ut haec inter totidem pereant, quot ego et tu sumus. Equidem non aberrat commune judicium de eo, quod ei praeclaras quasdam dotes adscribit, cui ego non tantum subscribo, sed et addo pectus candidum mihi videri. Nam ante quinquennium pene multus mihi cum eo sermo fuit et frequens per literas confabulatio. Ab eo tempore pene nihil commercii . . . Scopum laudo . . . sed immatura esse consilia . . .«

XVI.

Týž témuž (úryvek).

Z Gdanska 1635 — 31. července. Zpráva o vydání Januy rerum, ovšem klamná, vzbuzuje živé očekávání.

»Comenii Januam rerum prodiisse glossitat Catalogus Lipsensis, sed mihi nondum visa. Pansophiam meditari scio et valde laetor. Erit enim, sat scio, autore digna et multi usus. De hac forte rumor ad aures vestras: sed mea farrago aliud quiddam est.«

(Č. XV., XVI. coll. vydavatel.)

XVII.

Kurtzmann Mochingrovi (úryvek).

Z Vratislavi 1635 — 11. srpna. Očekávání Januy rerum.

»Interim Pansophiam illam Comenii opperiemur et per Januam rerum ingrediemur, si patuerit nobis.«

XVIII.

Týž témuž (úryvek).

Z Vratislavi 1636 — 26. září. Neschvaluje soudu Majorova, který zavrhuje pokus Vechnerův podati didaktický úvod a rozbor Komenského Januy.

»Majoris nostri de Vechneri opusculo, quoad titulum de igne in Janua linguarum Comenii, nuper ad Te misi. In eo mihi (libere ad amicum de amico scribo) non placet, quod (quia quisque ingredi possit adytum linguarum, non debeat audire, quae narret is, qui infuerit, sed ipse ingredi debeat) innuere videtur, supervacaneam esse istam operam. Felicius et lubentius ingreditur, qui prius audit eum, qui vidit et perspexit, quae intus sunt, quam qui ingreditur ignarus, quae ibi sint et quo ordine singula perspicere et attendere debeat. Ipse potes ingredi. E(rgo) non audies eum, qui narrat, quae intus sunt. Non valet consequentia. Polyanthea, Theatrum Zwingeri, flores patrum etc.: et alia hujusmodi scripta dicunt, quae in aliis scriptoribus invenire liceat. Ergo sunt libri inutiles. Non sequitur etc. Multa ea de re cum Majore nostro, post schedam illam, quam ad Te misi, plura vero Tecum, si coram loqui liceret.«

XIX.

Týž témuž (úryvek).

Z Vratislavi 1636 — 10. října. Přeje si znáti list, který napsal Mochinger Vechnerovi. Vechnerův článek o ohni je velmi užitečná práce; nechť původce jeho hledí vypracovati též ostatních 99 částek. Nemusí se všecko v celek spojiti, nýbrž může každý kus o sobě dávati poučení.

»De igne Vechneriano spero me Tibi potius, quam Majori consentire, id quod ex bina mea scriptione intelligere potuisti. Ut vero et ego intelligam, Tu efficies, cum mihi facta fuerit copia legendi ea, quae ad Autorem utilis ejus opusculi misisti. Certe longe majori cum fructu quis ingreditur in conclave, in quo multa visenda et discenda, qui ingreditur introductus ab hujusmodi Janitore, qui infuit, et ostendit, quo ordine singula dispicienda et notanda sint: quam qui ingreditur absque praevia instructione boni Janitoris. Bonus profecto Janitor Vechnerus, qui manuductione sua egregie mentem dirigit, ingenium excitat et acuit, intellectum illuminat, linguam instruit, eruditionem auget lectori sui de igne opusculi. Utinam in reliquis idem praestaret, quod in loco de igne praestitit! Multis aperirentur oculi, ut in autoribus videre et notare discant, quae sine Vechneri manu et indice digito vix vidissent. Pergat, pergat optimus Autor, nec boni naturam in se cohibeat, quod est communicativum sui. Fiant, quia 100 sunt loci, 100 hujusmodi libelli, et quivis ita seorsim exprimatur, et ligetur, et non erit metus a grandi monstro voluminis, quilibet esse poterit diverso tempore, pro cujusque lubitu utilissimus comes, et vade mecum. Centum ejusmodi libelli, centum erunt ad solidam eruditionem introductiones, ut homini, qui

a literis nomen habet, de quavis re et materia dicendi copia sit in promptu. Sed plura de his coram loqui mallem, quam scribere. Sufficit, si me probare et tecum approbare Vechneri ignem intelligas.«

Vechner nemohl ve své práci pokračovati, ač byl z mnohých stran k tomu povzbuzován Jeho pokus o ohni vydal Komenský v Opera Did. I. str. 318—346.

(Č. XVII.—XIX. coll. vydavatel.)

XX.

Mochinger Kurtzmannovi (úryvek).

Z Gdanska 1636 — 30. září. Odpověď na list uveřejněný v č. XIX.: příznivý úsudek o »Ohni« Vechnerově.

»... Majoris nostri cum lepidum, tum curatum de Vechneriano igne judicium legi et, ut res postulabat, subrisi. Ubi id descripsero, proxime ad te repedabit. Adjiciam mea, quae ego ad autorem istarum pagellarum misi. Quidquid sit, si iste plura hujus generis apparata habet, nollem, ut rogum ex iis faceret.«

(Coll. vydavatel.)

XXI.

Pöhmer Hartlibovi.

Z Norimberka (1636). Děkuje, že mu byla poslána Delineatio Didacticae. Od Komenského velmi mnoho očekává, zvláště pro mládež školskou. Lituje, že Komenskému chybí prostředky, čehož příčinou je válka. Kdyby byl v Německu mír, jako v Anglii, měl by i podporovatelův. Budoucího roku nastoupí snad cestu do Pruska a bude Komenskému psáti z Gdanska; ale má naději, že se Hartlib jeho věci v Anglii ujme. — Na konci o některých jiných učencích, zvláště o Duraeovi.

Clarissime Domine Hartlibi!

Ultimas tuas, praeter plurima alia, eo maxime nomine gratas habui, quod pretiosissimum A. Comenii apud Te depositum, Delineationem Didacticae ipsius puto, votis ac desideriis meis donaverint. Hoc sane illud fuit, quo nihil hactenus animo concupivi curiosius, quoque nihil eidem suffragatur exactius. Obnixe igitur a Te contendo, ut omnia, quaecunque porro de hoc Viro tibi innotescent, scrupulose ad me perscribere digneris, quo tandem Modum ipsius specialem, de cujus possibilitate accurata rei pensiculatio dubitare me non sinit, investigare possim. Nosti Acontii in Ep. ad Wolfium vaticinium, cui fidem suam hoc pacto adstrui et video, et praesenti seculo (quo Divinae benignitati funestissima illa, quae Orbem Christianum hactenus exercuere mala, efficacissima bonitate recompensare placet), imprimis vero Juventuti nostrae gratulor; spe enim plenus sum hunc Virum in hoc genere excellentissimum esse Gratiae Dei organon ad publicum Scholarum bonum promovendum tam singularibus donis exornatum. Unicum interim doleo, quod scribis, afflictam Excellentissimi hujus Viri conditionem et durissima acerbae penuriae Vincula, quibus ille una cum Collaboratoribus suis constrictus jacet, generosos et laudabiles hosce conatus sufflaminare; doleo inquam, idque tanto vehementius, quod me destitutum iis mediis, quibus huic malo

mederi possit, sentiam. Et haec quoque causa est, quae literarum cum ipso commercium et conceptuum meorum communicationem remoratur, cum in vacuis verborum ac inanibus hortationum solaminibus parum praesidii ei repositum videam, et quantum ex literis colligere licet, huic ingenio innutritum est, ut simplici veritatis tenore in conceptibus suis exprimendis contentus, sermonum ambages et phaleras fastidiat. Summa igitur votorum meorum esset, ut re ipsa tanto viro opitulari possem juxta illud: Tu si forte cui velis bene factum, adde operam, sola cadaver est voluntas. Verum is rerum nostrarum impraesentiarum status est, ut diuturnis ac pene infinitis effervescentibus belli malis et in dies ingravescentibus exactionibus ac depopulationibus enervati et exhausti aegerrime vitam sustentare valeamus, quod ipsum obstat, quo minus aliquid spei aut subsidii pecuniarii hinc audeam promittere. Si urbs nostra aurea illa pace frueretur, qua abundat et abutitur Anglia Vestra, nec media neque Patroni et Evergetae hunc virum — hoc opus — desererent. Interim ante omnia Deus invocandus, ut, sicut hujus viri pauperiem et exilium (nunc scelera ipsa nefasque [Caesarianorum] hac mercede placant), ita porro ejusmodi adminicula subministrare talesque Patronos ac Collaboratores huic Viro excitare velit, quo sublime hoc et non sine speciali gratia Divina hucusque promotum opus felicissimus tandem coronet exitus. Nec ambigo ego, quin Deus miserante oculo aliquando aspecturus sit miseram Iuventam et Posteritatem nostram (si quae futura est) illamque beneficio dexterioris Institutionis a nefandis istis malis praeservaturus, quae lamentabili experientia exundarunt in totum Reipubl. corpus, cujus fontes esse neglectum disciplinae puerilis pauci intelligunt. Fieri posset, ut proxima aestate necessitas abeundi in Borussiam mihi imponeretur, et tum Dantisco ad Dn. Comenium forte scribam, hocque pro virili agam, ut aliquo munificentiae argumento verum meum affectum ipsi probem et aliorum quoque provocem, quo nomine tibi etiam me obstrictum fateor, qui post tot ac tantas in res Deo gratas et Reipubl. Literariae proficuas impensas factas hoe quoque opus spontanea ac prompta tua benevolentia complecti voluisti; de cujus perennitate ut non dubito, ita spes certa plaudit fore, ut Te incentore omnium Bonorum in Anglia Favor laboribus et conatibus hisce liberalem auram sit inspiraturus. Nec peribit tanti facti gratia; sed Deus sanctam hujusmodi ipsius honori ac totius Boni publici saluti consecratam Eleemosynam abundanti cum spirituali tum temporali benedictione remuneraturus, et, si hoc aliquid ad rem facit, totus Orbis Christianus ejusmodi Patronis aliquando suam hanc felicitatem est debiturus; omnis denique aetas talium Virorum merita gratiori memoria veneratura ac majori laude prosecutura est, quam Maecenatis illius, qui par Poetarum servavit, vel Ptolomaei, qui unicam Bibliothecam, subsequentium mox flammarum saevitia consummendam, instauravit.

P. S. Dno Duraeo salutem dico, cujus etiam Ruarus in proximis suis meminit; Duraeus, inquit, utinam tandem pariat feliciter, quod jam pridem parturit! dignatus est ille meum aliquando super illo argumento consilium expiscari, nec id ei displicuit, etc. — Digne ac utiliter idem Dnus Duraeus sublimes cogitationes suas occuparet, si summa Curae Paedagogicae capita, imprimis Modum illa applicandi plenius illustraret (ut hac ratione sinistre a multis praeconcepta opinio, nudas tantum speculationes et imagines de his rebus apprehendens, expugnaretur et illarum facilitas et conjuncta utilitas in apricum produceretur). Item, quomodo ipsa fundamenta omnium disciplinarum pueris tradenda et pueriliter exprimenda sint. De inquisitione temperamentorum quae habet, placent et judicium ejus desidero de libellis huc facientibus: Icone animorum Barclaii et Scrutinio Ingeniorum Huartis. Illud in generalibus versatur, hoc ad specialiora descendit: sed Refutationem hujus Rhotomagi vidi, hoc titulo, ni fallor, insignitam: L'Examen d'examen des esprits. Ab Atheis liber hic Huartis sedulo mihi commendatus est, quod notandum. Vale.

Zdali se dále stýkal Pöhmer, norimberský patricij, s Komenským, o tom nemáme zpráv. S Hartlibem zůstával v dalším spojení, jak vysvítá z listu XLV. Snad jeho doléhání také působilo, že se Hartlib v Anglii o Komenského horlivě zasazoval.

(Coll. Dr. Th. Klähr v Drážďanech.)

XXII.

Hübner (?) Hartlibovi (úryvek).

(Z Hollandska) 1636 — asi v říjnu. Raduje se z prací Komenského, ale nepokládá se za povolána přidati něco k jeho pansofii. Pošle-li přece něco, stane se tak proto, by Hartlibův úsudek o tom zvěděl, ne snad že by nějakou cenu své práci přikládal.

Comeniana lectu jucundissima mihi fuere. DEUS generosos optimi hujus Viri conatus iuvet! Sane vel minimam Manuscriptorum ejus partem periisse intime tecum doluerim. Sed meliora sperabimus, plus gaudii nobis attulerint ex improviso oblata. Sed quod requiris, ut, si quid Conversatio, lectio, meditatio mihi suggesserit ad pansophiam ejus juvandam, conferam: utinam tam locuples literaria mea supellex foret, ut vel guttulam illi sapientiae mari aspergere liceret, neminem sane in eo me promtiorem haberes: nunc rationibus bene subductis adeo angustam reperio, ut fere nulla re alia, nisi votis tantum sic possim esse liberalis. Nihilominus non intermittam, quidquid hactenus literarium meum otium peperit aut porro pariturum est, id omne in posterum Tibi videndum exhibere, magis ut tuo id judicio committam, quam ullius momenti esse ipse arbitrer.

(Coll. Dr. Th. Klähr.)

XXIII.

Týž témuž (úryvek).

(Z Hollandska) 1636 — 25. listopadu. Velké mínění o Komenského pansofii. Nechť jej Hartlib má k tomu, by svou methodu, panharmonii, vydal. Specialné částky budou moci i druzí zpracovati. — Líbí se mu skromnost Komenského.

...Aber nun mus ich an Comeniana kommen. Welcher ich nicht sagen kan, wie hoch sie mich erfrewet, der Hr. lasse ja nicht nach ihn anzumahnen, das er den gantzen Methodum dieses Operis Pansophici doch ehest wolle an den Tag geben, damit seine bisshero so gar Unbekante panarmonia, darin gewiss die grösste Kunst ist, möge recht kundbar werden. Speciales artes et disciplinae kennen ja Villeicht noch sonst von anderen cum fructu elaboriret werden, aber wo diese seine nova inventio de universali complexu omnis scibilis solte vertunkhelt bleiben, da möchte Villeicht wohl ein Seculum wiederhingehen, ehe einem solch licht in intellectu wieder accendiret würde. Wan er dieses una cum praefatione et reliquis prolegomenis hette drucken lassen, so konte er alsdan nichts desto wenig in explicatione particularium hujus Pansophiae Vortfahren, so viel er Zeit übrig haben würde. Ich kan dem Werckh nicht anders alss felicissimum successum ominiren, aldieweil es, wie ich auss der herlichen praefation genugsamb sehen kann, auf sehr guete grunde bestehett Und nicht solche aenigmata Und wunderliche träume, alss die Syntaxis Artis mirabilis Und andere solche prodigiosi foetus in sich halten, sonderlich fein deutlich und candide die warheit in allem zeigett. Dass aber der Hr begehret von mir zu wissen, wie eine solche Pansophia in specialioribus zu verfertigen, fordert der Hr. fast ein grössers, als mein gerinfügigkeit sich Unterwenden darff.

. . . der Her besorget wohl recht, dass nun die newen opinionen Hr. Comenii dem vulgo Eruditorum mehr anlass geben werden, fein libere inss gelach hinein zur philosophiren, alss ihm mit gueten Rath (daran doch in diesen stückken am meisten gelegen) bey zu springen. Ja es werden Villeicht ihrer viel sein, die, sobald sie von einer Pansophie hören, ihnen werden einbilden, Sie werden nun im augenblickh Zu weusen Leüthen werden, Und keines studirens mehr bedörffen. Aber solche Kunst, halte ich, werde den faulen Bruedern niemahlen erfunden werden, die sie ohn alle mühe gelehrt mache. Und darumb gefelt mir dieses sonderlich an Hr. Comenii sachen wohl, dass er sich nicht

darin venditiret, alss wan er gar newe Unerhörte sachen wolte vorbringen, sondern Vilmehr den weg zeiget, wie wir diejenigen adminicula, so wir bishero gebraucht, noch Vortheilhafttiger kennen gebrauchen, Und also solche Sachen verheissett, quae multorum oculos operire possunt, ad melius consulendum literarum studiis atque per id Scholis, Ecclesiis, Politiis totique Mortalium generi. Er gedenkhet in seiner Epistel eines Baronis Herberti . . . die Invention, derer er gedenkhet, mues gewiss ettwass sonderliches, Vir tantae modestiae de praestantia ejus tam fideliter pronunciare non posset, nisi de ea certissime persuasus esset.

Hübner tu míní dílo Komenského Pansophiae Prodromus, jehož historii viz v Opera Did. I. 403—401.

(Coll. Dr. Th. Klähr.)

XXIV.

Týž témuž (úryvek).

(Z Hollandska) 1636 — 1. prosince Chválí Hartliba, že kromě předmluvy i Sciagraphii díla žádal od Komenského. Dobře bude tuto uveřejniti, by věc druzí potom sobě nepřipisovali, jak Anchorán učinil a Rave činí. — Věnovati se má dílo to heroovi Švédska. Chvála Komenského Informatoria.

Der Hr. hat aber wol gethan, dass er bey Hn. Comenio angehalten, damit er neben der Praefation eine Kurtze Sciagraphiam totius operis, wie auch ein Vollkomlich specimen totius operis, herausgebe. Dan ohne dieses wird schwerlich die praestantia totius operis, quam multis partibus receptis illis Encyclopaediis antecellens, den gelehrten für augen konnen gestellet werden. Die leütte muessen deuttlich et quidem ipso opere convinciret werden, dass man alle die erudition, davon man so viel artes et disciplinas geschrieben, weit gründtlicher Und näher haben könne, wenn man's auff rechte manier (solche nemblich, alss den fürgeschrieben wird) angriffe.

Nullus enim dubito, Virum hunc Sapientiae instaurandae genitum, sapientiam et luciferam et fructiferam (ut hoc Verulamianum hic transferam) nobis daturum. Cum hactenus inanibus tantum speculationum undis a plurimis delusi fuerimus et cum per multos annos in Physicis, Metaphysicis, Astronomicisque detrivissemus, nesciverimus, ad quid illa omnia usui nobis aliquando futura essent. Ita multi manuarii artifices, malleo tantum, igni credere edocti, caetera materiae primae, vacui et inanes, inanium indagationum prorsus ignari, majorem a natura obedientiam extorserunt, quam summi Philosophi subtilibus suis et perquam ingeniosis, sed debilibus prorsus, nisi valida instrumenta secum apportent, decretis. Sed gloria illa mechanicis omnibusque, qui improbo labore tantum artes discunt, praeripi facile poterit, si omnia eruditorum cogitata et inventa ad certos usus ususque eius adipiscendi instrumenta et artes referantur. Id quod a Dni Comenii generosis rerum Naturae Conatibus speramus. Eoque fine hic meditationum plusculum indulsi, quo magis gaudeam, cum proxime tua benignitate videro, quam Dn. Comenius Tuque longe praestantiora de hoc argumento afferatis. Interea rogo, hanc tumultuariam de re tanti momenti commentationem,*) boni consulas. Nec hanc audaciam meam, quae talia tibi ostendit, bilem tibi movere sinas . . .

Dass Hn. Comenius will vera latius contrahiren, quam expendere, halte ich nebenst dem Hn. auch wohl für's beste. Hatt er in diesem Seminario so viel verrichtet, dass er scharpfsinnigen Philosophis gezeigett, quomodo scientiarum omnium arcem compendiosiori via invadant ac totam sui juris efficiant, den andern aber, die so viel mühe nichtt wollen auff sich nehmen, doch so viel mitgetheilet, damit sie sich ohne weitleftige lesung anderer Bücher behelffen können, so hat er mehr praestiret, alss ein einziger von ihnen.

*) Rukopis má: commutationem.

Unterdessen wirdt sehr gut sein, dass eine kurtze delineatio des ganzen werkhs nur in ettlichen wenigen exemplaribus publiciret werde, damit nur anderer Judicia expliciret werden, damit nichtt, wann gar zu viel sollte herauskommen, ein ander Anchoranus komme, ettwass von dem seinigen dar zu flickhe, Und die Universal invention ihme vindicire.... Dahergegen, wo sich einer Und der andre alss Hr. Evenius, Hr. Pöhmer findete, der das gemeine beste aufrichtig suchete, demselben kennen hernach per literas die hinterstellige scrupuli benommen Und die gloria perfectae hujus et illius operis particulae zwischen Hn. Comenio Und ihnen getheilet werden.

Wie man Unter anderen an Mr. Raven sihet (de quo coram postea pluribus). Wie gern wollte er die gloriam inventae Januae suis commentis Untertruekhen Und für Comenio den Nahmen haben, dass er purioris Latinitatis per Germaniam instaurator gewesen. Welches, dieweil es ihme gantz Unmuglich ist, muss er sie unterdessen frigide loben, quod quidam apud Gellium peius aperta vituperatione judicabat Aber hievon paulo post mit mehreren. Wegen der Dedication bin ich auch mit dem Herrn einig. Ich wuste jetzo keinen Evangelischen Potentaten, dem solches mit besserem Vortheil, alss der Eros Schwedens.

Des Comenii Mutter-Schule belangend, ist solches gewisslich ein feines Büchlein, Und eines von den besten, so man in hoc genere hactenus hatt. Kein Zweiffel aber ist, wan des Hr. Quaestiones paedagog. von niemand*) solten beandtwortet werden, da wurden gewiss vil mysteria in hac educationis materia an den tag kommen, die sonsten wohl für den meisten werden verborgen bleiben. Es ist immer schade, das Hr. Duraeus nicht der Sachen besser kan abwarten. Seine meditationes hierin gehen sonderlich tieff Und hafften nicht so in superficie, wie die meisten zu thun pflegen. —

Zajímavá je protiva mezi sobci Anchoránem a Ravem a nezištnými Eveniem a Pöhmerem. O Eveniovi srv. článek Schmidtův v Monatshefte der Com. Ges. 1895 IV., list Komenského na něho u Patery č. III.; list Pöhmerův v této sbírce č. XXI.

(Coll. Dr. Th. Klähr.)

*) Snad: jemand.

XXV.

Týž témuž (úryvek).

(Z Hollandska) 1637 — 6. ledna. Přeje si viděti Komenského Physiku. Podává rozvrh svého pojednání o Pansophii.

Dessen Physica wirdt mir sehr lieb sein zu sehen. Ich habe sie zwar schon bey einem Zu Leüden gesehen, Aber das war so ein Neÿdischer Gesell, dass er mir sie niemahls durchzulesen Vergönnen wolte, seit der Zeit habe ich sie durchauss nie kennen antreffen. .... Nichts desto weniger, wo ich alle diese stücke nicht zusammen fasse, dünkt mich, ich werde keiness nicht Vorgenüglich kennen abhandlen. Jedoch werde ich mich fürnemblich in keinen Dingen extendiren, alss nur in descriptione Pansophiae, cujus ostendenda est 1. Necessitas 2. Possibilitas, 3. Forma seu ejus requisita et specimen ipsius methodi. Villeicht werde ich de recta adornatione systematum etwass subjungiren, die Ubrige stuckh, ob ich sie gleich, in ipso discursu, tanquam partes ejus gesetzet, werde ich bey seit stellen, oder peculiaribus discursibus, si opus fuerit, reserviren. Sihe da hat der Herr eine rudem delineationem meiner conceptuum Uber den begehrten Discours.

Rozvrh ten obšírnější, jako schema vypracovaného memoriale, viz č. XLVII.

(Coll. Dr. Th. Klähr.)

XXVI.

Týž témuž (úryvky).

(Z Hollandska) 1637 — 3. února. Chválí jedno dílo Pellovo a jednoduchost vědeckého jazyka u Komenského.

Mr. Pells Discours De Numero et Ordine Disciplinarum gefahllet mir Uber alle massen wohl. Es ist nur die lautere warheit, wass er von den systematibus saget... Dass ist alle Zeit meine meinung gewesen, dass man nur gewisse, Und im Menschlichen Leben recht nützliche Sachen tractiren solte, Und dieselbe also fürbringen, damit ein jeglicher, der der sprachen, darin sie geschrieben, kundig, selbige Verstehen Und Zue seinem Nutz gebrauchen kente, nicht aber Zuevor ein Jahr ettliche mit aussgrüblung der Terminorum hinbringen durffte. Es scheinet, Comenius gehet auff dieselbige fundamenten, welchess dan gewiss etwass sonderliches ist, dass Zweye so weit abgesonderten Leütten eben ein inventum inden Sinn kommen ist. Es wird gewiess diesess eine grosse Veränderung in studiis Verursachen; wannss erst recht Under die Leütte kommen wirdt.

Pell, anglický mathematik, náležel ke kruhu Hartlibovu. V jeho pozůstalosti nacházejí se opisy mnohých listin zde uveřejněných.

(Coll. Dr. Th. Klähr.)

XXVII.

Týž témuž (úryvky).

(Z Hollandska) 1637 — 8. února. Chválí Grotia a haní Raveho pro titule jich děl. Komenského Physika se mu v celku líbí, ale některých věcí přece neschvaluje, o čemž míní podati zvláštní zprávu.

.... Lese lieber ein Buch dess Grotii, da der Titel kaum 4 oder 5 Worte lang, dan dess Raven dissertation, derer gantze Inhallt fast auff dem Titul aussgebreytet stehet. Comenii aber werckh belangend halte ich, man kenne ihn mit seinem titul noch wohl entschuldigen, Sintemal er sein werck nur Purum Sapientiae Seminarium Pansophiae Christianae, nicht aber Pansophiam selbst, welches frewlich ein wenig zu prächtig were, genannt, gleich als ob der Author alle weissheit allein gehabt Und auch andere alssbald durch ein einzelnes Buch einträchtern könnte.

Dess Comenii Physicam werde ich dem Hr. in kurtzem wieder zueschicken, Und dann, wass ich noch darin desiderire, schreiben. Es seind aber doch Viel guete Sachen darin, Und mehr Substantialia alss wohl in allen den grossen Commentariis so man über den Aristotelem geschmieret, Vorhanden.

(Coll. Dr. Th. Klähr.)

XXVIII.

Týž témuž (úryvek).

(Z Hollandska) 1637 — 22. března. Lituje, že je Komenskému nemožno na pansofii dále pracovati, prosí Hartliba, by jej dále přiměl načrtnouti své myšlenky, které mohou potom jeho přátelé zpracovati.

Von H. Comenio Vernehme ich sehr Ungerne, dass er so gantz jetzo Von seinen Pansophischen Meditationibus abgerissen ist, wan er dass werkh ubergibt, wird schwerlich

so bald ein ander wider kommen, der auff solche weütleüffige gedankhen gerathen wirdt. Der Hr. muess desto fleissiger bey Ihme anhalten, dass er seine gedanken, die er schon zu Papier gebracht, in eine Ordnung bringe, Und da er das werk selbst nicht absolviren kan, die selbe doch gueten Freunden mit theile, damit sie andern Ursach geben mögen diesem stuckh desto besser nach zue denckhen.

XXIX.

Týž témuž (úryvky).

(Z Hollandska) 1637 — 19. dubna. O nepěkných záležitostech Raveho. Vechnerovu práci celkem chválí, taktéž Duraeovu.

Gott Verleühe, dass Comenii werckh den gewünschten Zweckh möge erreychen, Und er rechtschaffene Patronen zu dieser seiner Arbeit finden möge. Der Schneiderus zihlet im angezogenen orth gewiss auf den Raven. Den von Buchnero halte ich nicht, dass er iemahl solchess werkh fürgenommen gehabt habe Wass aber Rave praestiren werde, stehet zu erwartten. Er ist Von Erfurth gar mit grossem schimpffe wegkommen, in dem er sich alda mit eines fürnehmen Mannes tochter Verlobet, da er sich doch in seiner Patria mit einer Wittibe, die ihm auff ihre Uncosten lange Zeit auff Academien Unterhalten, Vor Vielen Jahren Verlobet gehabt. Welchess als es an den tag kommen, ist er gar schimpflicher weise abgedancket, Und ettlicher massen der Statt Verwiesen worden. Jezo ist er zu Rostockh Professor Eloquentiae, da soll er Von seinem debachiren nichts nachlassen, hat gleichwohl im Vergangnen Jahre seine logicam aussgehen lassen, da er gar diversa von allen anderen Authoribus inne haben soll. Wie mir solches Von Zweyen Rostochischen Studenten, so sich jezo alhier auffhalten, für gewiss ist referiret worden.

Comenii Janua wird für diesem auch wohl ihr Lob behalten. Vechneri werrkh, ob ess gleich wohl auch noch viel naevos hatt, ist doch diesen Colloquiis bei weitem für zuziehen.

Hr. Duraei judicium de usu imaginum gefellt mir sehr wohl. Ist eben dass, wass ich albereyt Von den imaginibus gewünschet, niemahlss Zeit gehabt Völlig Zue Überdenckhen und Zue Papier zu bringen. O, dass wir nun die Pansophiam wohl beschrieben hätten, die würde Unss all die Sachen, so durch Bilder Zue repraesentiren währen, gar herlich anzeigen, die Bilder aber würden der Jugend alssdan die Pansophiam recht Verstehen lehren. Es ist immer schade, dass H. Duraeus diese Sachen nit tota mente invigiliren soll Er würde es gewiss Comenio ipso in Vielen stückhen weit Zu Vor thuen. Jedoch bringet er nun jetzo die conciliationem nur auff die füsse, so hat er mehr, alss alle Theologi Und Colloquia dieser 100 Jahre aus gerichtet Ich halte, Hr. Mencelius werde etliche Stücke der Sensualium schon particularisiret haben.

Vzpomínaná zde práce Vechnerova jest uvedený již výše spis k Janue Komenského; srv. č. XVIII., XIX., XX. Duraeova paedagogická práce vyšla až roku 1650

(Čís. XXVIII. XXIX. coll. Dr. Th. Klähr.)

XXX.

Týž témuž (úryvky).

(Z Hollandska) 1637 — 10. května. Chvála Komenského metaphysiky.

... ich mache mir fast die einbildung, Hr. Comen. habe die Metaphysicam ex praescripto Verulamii (der eben so viel davon et de ejus sobole Magia, alss Comen. promittiret) elaboriret. Sie reden beyde fast aus einem munde, welchess, wan es geschehen, hat sich

Hr. Comen. Vber alle massen wohl Umb die Welt Verdient gemacht, Und wan er gleich nicht mehr praestirt, hat er genug gethan. Ich halte gäntzlich, ja sehe es fast augenscheinlich aus seiner Praefation, dass ihm diesess ansam tam Universale opus anzufangen gegeben. Befürchte aber dabey, dass er sich jucunditate operis nicht verführen lasse et intra limites Metaphysicae bestehen bleibe, oder ad praescriptum hujus alle andere disciplinen reformiren wolle. Dabey aber eben die incommoda fürlauffen wurden, die Aristoteles mit seiner Logick Und Plato mit seiner Theologie in Corpore Scientiarum Ver Ursachet, fur welchen erroribus Verulamius alle Philosophos so trewlich wahrnet...

Bey dieser abtheilung will ich bleiben, biss ich Vernehme, ob Hr. Comenius, quem ego auctorem lubentissime sequor, non minus ac Cicero suum Platonem, einen bessern erfunden.

Podobá se, že tu měl Hübner spis pansofický nám neznámý.

(Coll. Dr. Th Klähr.)

XXXI.

Týž témuž (úryvek).

(Z Hollandska) 1637 — 17. května.

Mich wundert, dass H. Comenius von seinem invento, dessen er in dem vorigen schreiben gedencket, weiter nichts gedacht, auch nicht einmahl in wass stuckh es wehre. Solte ess einess von den beÿden sein, so thete er besser, dass er's dem Herrn bei Zeiten vertrawete, damit es der Herr zue seinem nutzen bekand machte, ehe ihm ein anderer zue vor kheme.

Dotčenými dvěma vynálezy míní se Perpetuum mobile a Navigatio secundum longitudinem, dle udání Jak. Shurttem objevené. V čem záležel objev Komenského, není jasno.

(Coll. vydavatel.)

XXXII.

Týž témuž (úryvek).

(Z Oxfordu) 1637 — 16. června. Úvahy o zprávě, že se v Německu vedou disputace o Komenského Physice.

Dass sie in Teutschland Paradoxa Physica Comenii disputiren, ist kein wunder, sie thuen nur pro more suo. Ob ess gleich der Pansophi wenig helfen wird, wird ess ihnen doch Villeicht die Aristotelische materias primas et entitates ein wenig verleyten Und also die bahn machen, dass ihnen hernachmahl dergleichen opiniones nicht so gar paradox fürkommen.

Bližší povědomosti o těchto disputacích nemáme.

(Coll. Dr. Th. Klähr.)

XXXIII.

Týž témuž (úryvek).

(Z Oxfordu) 1637 — 12. června. O překážkách při tisku Komenského Prodromu dle zprávy Bythnerovy. Chvála Sorella a Herberta de Cherbury.

Nun haben wir zwar noch keine absolute licentiam Zur Druckherey, gleichwohl so viel ist dabey gethan, dass der Hr. Vice Cancellarius die gantze Praefation gar fleissig

Uberlesen, auch alles darin approbirt, Und Zwar mit höchster Verwunderung sagende, es wehre ein werk, das captum rationis humanae superire. Er hat aber diese scrupulos darbey moviret, dass ihm dünkete, Er pelagianisirte an Unterschiedlichen ortten; Item dass er an ettlichen orthen mit den Socinianern consentirete. Welchess wan ess also wehre, durffte man ess alhier zue druckhen nit gestatten. Sintemahl es wider die Articulos Ecclesiae Anglicanae wehre. Welche scrupulos ihme dan H. Bythnerus (ex cujus relatione haec scribo, ego enim non adfui) genugsam benommen, mit anzeigung, dass er, Hr. Comenius gar Orthodoxus wehre, Und ess weder mit Pelagianern oder Socinianern hieltte, allein wass er de excellentia Naturae humanae redete, dass erstreckhet sich nur ad Philosophiam, keiness wegess ad Theologiam, damit er zwar zufrieden gewesen, hat es aber doch ad Professorem Metaphysices remittiret, dass es der solte durchlesen Und ihme sein judicium darüber anzeigen. —

Mich düncket, wan Sorellus und Comenius mochten bey einander sein, sie sollten ein trefflich werckh machen, Und einer dem andern gäntzlich auff die rechte bahn helffen. Herberttus solte hierbey den dritten man geben, dan sein werckh de Notitiis communibus nicht anderss als eine kleine Pansophi ist, quod mihi ex opere ejus de Veritate pene liquido constat.

Žádané bližší zprávy o Bythnerovi z matriky university oxfordské jsem neobdržel.

(Coll Dr. Th. Klähr.)

XXXIV.

Týž témuž.

(Z Oxfordu) 1637 — 28. června O Komenského spise »Faber fortunae« Hartlibovi dává za pravdu, že pansofii velké váhy nepřičiní. Pansofie neměla by se vůbec na morálné obory rozprostírati. Mimo to Komenský prý nespravedlivě posuzuje ideu Verulamiovu. »Com. id praestit.... quod ubivis obvium esset.« — Toto posouzení asi vysvětluje, proč dílo Faber fortunae, již r. 1637 hotové, teprve r. 1657 bylo vydáno.

(Excerp. vydavatel.)

XXXV.

Týž témuž (úryvek).

(Z Oxfordu) 1637 — 5. července. Přeje si Komenského Paradoxa Astronomica.

Comenii Paradoxa Astronomica, wan sie der Hr. von Mr. Pelle wieder bekommen Und sonst auff ein tage 3 oder 4 entbehren kan, möchte ich wohl einmahl durchsehen, nur Zu sehen, wie weit er mit Sorello, der auch Vieless in seinem Opere de Motu Astrorum schreibet, Ubereinkhome, oder nichtt. Jedoch mache ihm der Hr. desswegen keine Ungelegenheit.

O takovém díle Komenského nemáme zpráv; podobá se pravdě, že jest mysliti na jeho spis Astronomia, který nebyl vytištěn.

(Coll. Dr. Th. Klähr.)

XXXVI.

Týž témuž (úryvek).

(Z Oxfordu) 1637 — 13. července. Srovnání Astronomie Komenského se Sorellem.

Ich bedanckhe mich für Überschickung Astronomiae Comen. Habe sie, so Viel ich in der Weyle thuen können, in etwass schon durchgelauffen. Finde etliche gute sachen

, bin aber wegen Unterschiedlicher Paradoxorum mit Mr. Pellen einig. In refutatione ιe motus braucht er Und Sorellus fast einerley argument. In anderen stückhen ist lus anmuthiger zue lesen, dieweil er continua et admodum diserta oratione all dass fürbringt, durchauss aber mit Verdriesslichen definitionibus et divisionibus sich nicht :lt. Nur missfelt mir doch ettwass, dass er in refutandis aliorum opinionibus sich etwass lange Unter Zeiten auffhellt, seine Meinung aber gar parce entdecket, welche, wan sie weg hat, konte man fast alle argumenta adversariorum proprio Marte refutiren. dass brauchett Er auch nie mahlss Authoritate S^{ae} Scripturae, Derowegen Comen. h Zue loben, sondern bindet sich nur bloss an die experimenta Und demonstrationes uales. Ich habe aber doch, ob wohl Underschiedliche newe, dennoch keine absurdam onem in ihm gefunden, wie auch der Hr. zu seiner Zeit selbst sehen soll, Und Vilt auch so judiciren wirdt, Wan ich ihm einmahl ein Extract dieses gantzen Operis Zue :ken werde. Jetzo bin ich mit anderen meditationibus noch etwass occupiret, also dass ich gantz hierauff nicht geben, sondern nur horis successivis solche arbeit traktiren muss.

Velmi zajímavé řádky, ježto kromě nich nemáme žádných zpráv o Komenského ›nomii.

(Coll. Dr. Th. Klähr)

XXXVII.

Týž témuž (úryvek).

(Z Oxfordu) 1637 — 2. srpna. Raduje se z úspěchů Komenského ve Švýcarsku. ·huje především vydání jeho Didaktiky, ale tisk jen s nejvyšším privilegiem, aby autor y neutrpěl pro sobecké spekulanty.

Ich höre sehr gerne, dass Hn. Comenii Sachen in der Schweitz bekand sein. Halte zlich, dass er Zu anfangs mit seiner Didactica mehr, alss mit seiner Pansophi auss- :en solte, ja mich dünckt, es kan der Pansophi der weg nicht besser alss durch die ιctica gebahnet werden, Sintemahl in diser nicht so Viel paradoxa alss in jener sein, Leute auch Von dieser Materi besser alss Von iener iudiciren khennen, wan aber Comen. (wie er in seinem letzten schreiben Zue Verstehen giebt) dieselbe dem Hn. mit ·ten Zue schicket, würde vor allen Dingen Von nöthen sein, dass solche ohne privilegio dem Kõnig in England Und den Hn. Staden nicht publicirt wurde, dan sonsten wirdss ιt fehlen, ess werden alsobald ettliche hungerige Drucker selbige nachdrucken, Und de alssdan der gewinst Comenio nicht anderss alss in der Janua Linguarum entgehen.

Bližší zprávy o těchto úspěších ve Švýcarsku nemáme. Jediné, co z té doby víme, enevské vydání Januy, avšak není při něm strany Komenského nic pozoruhodného.

(Coll. Dr. Th. Klähr.)

XXXVIII.

Týž témuž (úryvky).

(Z Oxfordu) 1637 — 9. srpna O Logice Raveho, o úspěších Komenského Januy ·ondýně, o E. Bodinovi.

Ich habe im selbigen schreiben Zue forderst gerne gelesen, wass er von Johan Raven gica schreibett. Zwar benimbt mir dass nicht wenig von der Hoffnung derselben, dass sie sonderlich ex Aristotele ejusque Interpretibus Zusammengeschmiedet, Sintemahl er :ht leicht schlimmere Logicas antreffen khennen. Aber hingegen ist mir lieb, dass er lchen Methodum promittirt, quae per sensum praeceptorum monstret, welchess gewiess sshero hefflig ist Versehen worden.

Wass Baldovius Von Comenii Janua schreibet, dassselbe, sagte Mr. Bythner, hette der :hulmeister alhier Zue Oxford auch darüber geklaget, Nemblich, dass er sie fast ein gantz Jahr

XLIV.

Komenský (Hübnerovi).

(Z Frankfurtu) 1638 — 8. března. O pokusech superintendenta Bergia, ref. kněze v Berlíně, stran církevní kázně.

Ecclesiastica belangende hat Hr. Bergius, nachdem er Assessor Consistorii worden, sich sehr bemühet, dass die disciplina Ecclesiastica wiederumb introduciret werden mochte, hat auch seine gedanken, wie ess damit angestellet werden konnte, auffgesezet Und dem Consistorio Ubergeben, welche sich solchess gefallen lassen, auch die gesambten Prediger dieser Statt so wohl Lutherisch alss Reformirte haben ess approbiret, ist noch ubrig, dass es der Hn. geheimen Räthen, dehnen es auch schon eingeliefert worden, censur Und guet achten darauff erfolge Und hernach ihr Churfl. Durchl. furgetragen Und Von ihr publiciret Und introduciret werde. Wan dasselbe geschehen möchte, wolte ich eine gute Hoffnung haben, dass Gott der Hr. diesem Lande ferner gnädig zu sein Und den gulden Leuchter, wie man sich sonst wohl zue befahren hatt, nicht Von Unss zu nehmen geneiget sey Geschiehets aber nicht Und sol diesess hochnützliche werkh von den Instrumentis Satanae verhindert werden, so weyss ich schon, wass ich gedencken und meinem Vatterland prognosticiren solle. Ess scheinet, Gott der Hr. habe diesen Mann sonderlich Zu diesen letzten bösen Zeiten erhalten, dass er ein auffrichter dess Zerfallenen Gottesdienstss sein solle.

(Coll. vydavatel.)

XLV.

Hartlib Tassiovi.

Z Londýna 1638 — 10. srpna Prosí za prominutí, že německy píše. Na jeden z jeho listů již odpověděl; poněvadž ho však ještě odpověď nedošla, vrací se k němu. Stran Komenského souhlasí, že při vypracování pansofie musí všichni badatelé Komenskému pomáhati. Mimo to obrací se k dílům Jungovým, Herbertovým, a sděluje úryvek z listu Pöhmerova. Je zvědav na nové vydání Januy; podává zprávu o nových zjevech literárních, medicinských, filologických, fysických, mathematických a dokazuje tím nejen svůj zájem, ale i zběhlost ve všech těchto oborech.

Hochgeehrter Herr Tassi — Sonders günstiger und vertrawter Freund!

Um auf des Hn. erste Schreiben zu kommen, so bin ich in dehme, was Er von H. Comenio Schreibet, mit Ihme ganz und gar einig. Freilich ist es eine gefehrliche Sache u. vielfeltigem irthumb nur allzusehr unterworffen, aller und ieder dinge Natur und eigenschafft, so wie sie an ihnen selbst sind, zubeschreiben, nicht aber nach seinem eigenen guttdüncken eine Fabricam Universi et Rerum in eo contentarum Ihme zu ertichten. Weil aber jenes nicht ohne fast unendliches Observiren und Experimentiren geschehen kan, ist woll zu bejammern, dass die Eruditi wieder die crassam ignorantiam falsamque Scientiam generis Humani nicht besser conspiriren und einer dem Andern trewlich und ohne betrug, wie Er in einigen stück Menschlicher Vernunft oder Wissenschaft wahr u. gutt befunden, communiciren. Welches das einige Mittel ist diesem ubel etlicher massen abzuhelffen. Den einem einzelnen viel mehr aber mit anderen geschefften beladenen) Menschen, ist es gewiss ganz unmöglich

durch eigene observation und Erfahrung von allen dingen gewissheit zu erlangen. Dahergegen es fast unglaublich ist, wie stattliche Dinge auch offtmahlen in ganz kurzer Zeit mögen zu wegen gebracht werden, wen nur etliche wenige aufrichtig und standhaftig zusammen halten, u. ihre Spolia de Rerum natura nicht entziehen. Sintemal in tanta diversitate ingeniorum humanorum etliche so geartet Sein, dass sie besser ein und das ander stück von newem ausfinden, andere aber solcher Inventorum zu weit herlicherem nutz, den es wol geschienen, Sich zugebrauchen wissen. An dieser Communication nun fehlet's H. Comenio am meisten und So etwa in seinem Werck mangel sich ereügen wird, wird es sonderlich oberzählter Ursach müssen zugeschrieben werden. Unterdessen müssen wir zufrieden sein mit demjenigen, was Gott dem Hn. durch des Comenii arbeit ans licht zu bringen belieben wird und nur dessen uns frewen, d. hiedurch anderen, die scharffsichtiger Sein, ein muth gemacht, den hebetioribus aber die augen geöffnet werden mögen, die groben irthumb, So in den Sektirerischen Philosophien fürlauffen, zu sehen und zu detestiren und nicht mehr anderer Sophismatis, Sondern ihrer selbst eigenen sinnen und verstand zu glauben. Und bin ich fast versichert, dass das Exempel, welches Comenius durch Sein Seminarium Pansophiae (welches doch vielmehr nur eine Introductio ad Veram Pansophiam, als die vollständige Pansophi, zu derer verfertigung Er Sich selbst viel zu schwach erkennet, Selbst ist) den gelehrten geben wird, mehr guttes als das Werck selbst thuen werde. Unterdessen können wir nicht mehr dabey thun, als nur Gott gnade und Segen darzu wünschen, und dem Authori in particuler stücken, So viel möglich, die hülffliche Hand bietten. Des H. Jungii halber ist mir Sehr leid, das Er seine herliche gedanken, die Er hin u. wieder verstecket, wegen unverstand u. grobe unbendigkeit der leut nicht volliger publiciren darf. Für seine überschickte Logik bedancke ich mich ganz freundlich, sende Ihme hinwieder nebenst stätig Ehrengruss zu einem geringen praesent die Opera Verulamiana, wie Sie alhier in fol. newlich aussgangen. Ich habe Seine Logick durchlauffen, finde darin gar viel herliche schöne Observationes, welche vieleicht einem u. dem anderen die augen ziemblich öffnen werden. Aufs wenigste wird der nutz drauss folgen, dass da etwa andere Logici ihrer gewonheit nach diese Seine Logicam zu impugniren anfangen, Er dadurch guttes ....*) bekommen wird, entweder dasjenige besser zu defendiren was Er für recht befindet, des anderen aber, So Er ex ingenio alieno Schreiben müssen, Schwacheit u. unvolkomenheit mit unwidertreiblichen gründen zu zeigen u. also zu bezeugen, das man gar anders zu Werck gehen müsse, wenn man eine rechte Universalem Logicam haben wolle, denn man bisshero gethan, da man Sich mehr bemühet, wie man dieses oder jenes phantasmata u. wunderliche terminos penetriren u. andern einkewen, als wie man den rechten processum Rationis, der allen Menschen gemein wehre, aussfinden möchte. Aus der beschreibung seiner Apodictica muthmasse ich etlicher massen wohl, was desselben Wercks fürhaben Seie. Würde gewiss die Leute ein wenig fürsichtiger machen, wenn es ihnen etwas mehr bekand würde. Ich höre, Er solle etliche discursus philosophicos gemachet u. unterschiedlichen gutten Freunden communiciret haben. Ich habe aber dieselben noch niemals zu sehen bekommen können. Der H. würde mir ein grossen Dienst thuen, wenn er mir darzu verhelffen könte. Es ist schade, dass die Opera Verulamiana So unlateinisch u. undeutlich übersetzet worden. Imgleichen Sind viele schöne tractätlein ganz u. gar aussgelassen worden, wie auch Seine Historia Experimentalis in fol. Ich hoffe aber, dieses Werck Solle in kurzem anderswo viel förmlicher u. vollkommener aufgeleget werden. Von des Herberti buch möchte ich des H. u. H. Jungii judicium vohl etvas ausführlicher vissen. Sintemahl er alhier wegen vermeinter obscuritet von den meisten Schulgelehrten als eine nichtige Schartecke verachtet wird. Welches denn auch den Authorem des Schreibens so überdrüssig gemachet, dass Er schwerlich die versprochenen Opera Notionum Communium, de Causis errorum, de Conscientia etc. verfertigen wird. Fürnemlich solte mir lieb Sein zu vernehmen, was die Herren meinen, wie etwan das beste in diesem buch etvas verständlicher zu machen. Item ob dieses sein Principium, Tot dari in anima humana facultates, quot dantur Rerum differentiae, fest genug Sey u. der mühe vohl werth, dass es nach seinem ersten angeben ferner elaboriret u. in usum vertiret

*) Nečitelno, snad »Feuer«.

würde. Ja wass auch sonsten die Herren für dubia über gemeldtes buch hätten, würden Sie Sehr wohl thun, das Sie mir selbige zukommen liessen. Den weil ich zu dem Herbert einen freien Zutrit habe, sowie Er den ein gar verständiger leutseliger Herr ist u. ein grosser Liebhaber der gelehrten, könte ich Ihme eines u. das ander nach gelegenheit der Zeit proponiren, dadurch vieleicht unterschiedliche gutte observationes von Ihme könten aussgelocket werden, welche Sonst schwerlich bey itzigen schlimmen Zeiten (denn es auch alhier nicht frey ist, von allen Dingen gar zu libere zu schreiben) durften herauskommen. Doch melde ich dieses nur, So es den H. nicht ungelegen fallen würde u. damit er wisse, mit was discursen Er in mangel anderer genugsahmer Materi mich iederzeit contentiren könne. Sonst des Herberti buch kan der Hr. So lang bey Sich behalten, bis entweder H. Pöhmer darumb Schreibet oder Sich gar Sichere gelegenheit Ihme Solches zu überschicken angiebet. Vieleicht kombt Er wohl selbst zu Ihme nach Hamburg, wie Er auss letzten Copie Seines Schreibens vernehmen wird. Von dem Authore Pancarpiae judiciret der Herr wohl nit Unrecht. Es ist gewiss solch ein Mysterium Iniquitatis dahinder, es Scheinet, es sey alles dieses grosse angeben fast gantz zu wasser worden, massen H. Pöhmer newlich berichtet wie folget — der Autor Pancarpiae ist umb gewisser und wichtiger Ursachen willen vor etliche Wochen eilend und clam et quidem vestitu et cultu mutato hinweg gereist, das wir also weder wo Er Sich befinde wissen noch ob iemals gelegenheit sein werde etwas von Seinen MS. zu bekommen, wiewohl Er versprochen einen Vornehmen H., der mit Ihm bekand vorden u. von welchem ich den Elenchum bekommen, uns künftig zu Schreiben, wo Er Sich aufhalten werde. Causam tam subiti et clandestini discessus nil attinet commemorare. So ich weiter etwas von Ihm erfahren werde, bleibt es dem H. unvorhalten. Aber Schad ists, das man nicht etwas von Seinen MS. haben Solle. Ich habe nur einen discurs von einem gutten Freund über den Elenchum gehöret, der mir grosse begierd gemacht mehr zu haben. Allein was soll man thun. Man muss Sich zu frieden geben u. vernehmen, ob ins künftig weiter etwas folgen werde. Hactenus ille. Die Promissa Medica verbis magnifica, re modica zeigen genugsam an, das der Author derselben ein Man nur admodum modice doctus sein müsse, und der die rechtschaffenen Scripta vieler insignium aetatis nostrae Scriptorum nicht recht durchwandert habe. Den Sonst würde Er die alte crambem nicht So verdriesslich reponiren. Es arguiret aber eine gewaltige imbecillitatem iudicii in Ihme, das Er So gar viele Parerga in dieses sein Scriptum mit einmischet (wie dan fast das gantze buch de Temperamentis, wie er diese materiam tractiret, gantz u. gar nicht hieher gehöret, anderer vieler Capitum zu geschweigen) und so gar einen wunderlichen Methodum führet. Denn gewiss das Opus meistentheils fast nichts anders ist, denn arena sine calce. Wen man So alle Dinge in ieglichem stück der Erudition will sine iudicio zusammenscharren, nur damit man grosse Volumina Schreibe, wan will des unnützen u. vergeblichen büchermachens ein ende werden u. wie kan das wenige Newe, So hin u. da bissweilen an den tag kombt, in tanta repetitionum turba aussgefunden werden? Es erscheinet an dieses Authoris u. vieler anderer Exempel genugsam, das es noch eine kunst Sey, etwas rechtschaffenes zu promittiren u. gutte Ideas zu machen, u. das, wer darin fehlet, in Opere ipso nichts Sonderliches praestiren werden. Dieser Author hette viel ein treflicheres promittiren können, wen er des Verulamii Desiderata in Re Medica zu perficiren versprochen, wiewohl Er in seinen Promissis vieleicht eben so wenig thun wird, den Er in einem würde haben praestiren können. Unterdessen ist doch der Wille bey diesem Man zu loben u. wird vieleicht auch dieses Opus, wen es solte publiciret werden, nicht ohne Frucht abgehen, indehme es sublimiora ingenia excitiren kan, ihm bessere durchdringendere Meditationes et Inventa anstat Solcher affaniarum der Weld mitzutheilen. Dr. Pell lesset den Hn. hinwieder gantz dinstlich grüssen. Versichert Ihn Seiner beständigen liebe u. Freundschaft. Von den beyden Inventis, Locorum Longitudine et Motu perpetuo wissen wir weiter nichts, als das dieses der Baro Herbert v. Kalthoff alhier gewies solle erfunden u. practisiret haben, wegen des königes Verbot aber keinem Menschen noch zur Zeit offenbahren dürffen. Sonsten ist mir wegen dieses u. der anderen keiner bekand, der die vollständige Erfindung beyder So kühnlich Sich anmassen dürffen als Mons. Shurt, mit welchem es doch. wie es Scheinet, nur worte gewesen Sein. Was der H. ex relatione alterius von Ihme judiciret, ist auch alzeit H. Pells Meinung gewesen, den Er auch alhier

mit Ihme Kundschaft gemacht. Sonst meinet (Pell), Morinus Medicus Parisiensis habe ziemlichen Wohl de Longitudine geschrieben u. besser als einer für Ihme, wiewohl Er doch noch in vielen stücken von Ihme dissentiret. Wen er könnte gentzlicher zur ruhe kommen (welches, ich hoffe, in kurzem geschehen soll), würde Er ausser zweiffel viel herliche Sach So wohl in diesem als auch in anderen stücken des Studii Mathematici elaboriren. Den Er gentzlich nit derer einer ist, die nur auss andern alles aussschreiben, Sondern wo Er nicht entweder etwas Newes erfinden oder, was von anderen gar tunkel u. unvollkomen fürbracht, perficiren u. in eine rechtschaffene ordnung bringen kan, So Schweiget Er lieber still. Ich höre des Mr. de Cartes Geometria, So auch tunckel genug ist, Solle von einem fürnehmen Man in Teutschland sehr schön u. deutlich verfasset werden, davon, So dem H. etwas zu ohren käme, Er mich unbeschweret berichten wolle. Dn. Pell, So viel ich von Ihme vernehme, hat Solche auch gar fleissig durchsuchet und grosse satisfaction darin bekomen. Die Newe Edition der Janua Comenii verlanget mich Sehr zu sehen, So Sichs mit Edition derselben etwas noch verweilen solte, wolle der Hr. gebeten Sein und nur mit wenigen berührn, was diese Edition von den vorigen differire, damit ich Solches H. Comenio desto eher zu wissen thun möge, auff dessen begehren Dr. Georg. Vechnerus ietzo auch eine auctiorem Editionem Januae adorniret. Der Mercurius Scioppii ist nichts anders, als die Janua Hybernorum in Griechisch u. Hebreisch transferiret. Das dabey gefügte Consilium solle Buxtorfius gemacht haben. Wen des Comenii Janua in den beyden Sprachen vertiret wehre, würde Sie zweiffels ohn viel mehr nutz schaffen; darzu es den nuhnmehr leicht kommen dürffte, Sintemahl H. Schneideri Version (die ich Sehr gerne aufs eheste Sehn möchte) gedruckt ist wie Er schreibet, u. in das Hebreische Solle Sie auch H. Zimmermann zu Thorn haben vertiren lassen. Es ist mir auch mit letzter post ein andere Janua zugeschickt vorden genand Benjamini Mussaphiae, alias Dionysi dicti, Memoria multa, Hoc est Libellus Memorialis continens Linguae Hebr. Radices omnes, etc. Cura et Labore Casp. Seideli Hamburgi 1638. Aber mir gefellet am besten (die rechte warheit zu sagen) Bythneri Clavis L. Hebraicae, der auss lautern dictis Biblicis gar artig zusammen getragen worden. So bald dieses buch gedruckt worden, Soll Er solches zu sehen bekommen. Von dess Mussaphiae wird mir folgendes judicium mitgetheilet. Non adsunt: I. omnes Radices. Habet enim tantum MLXII et reperiuntur in solo ψalterio MCC. II. distinctiones minores singulorum dierum. Huc n. b. Capita deberent in versus iterum subdividi, ut quaeque radix eo citius reperiri posset. Sunt quidem, sed non notata numeris, quod velim. III. Index Alφabeticus Rad. Ebraicar. addito numero versuum et capitum ubi haberentur. IV. Index Alφabeticus Vocum Latinar. addito itidem numero Capitum et versuum, ut ita instar brevis Lexici esse posset Tyronibus.

Pro Tyronibus tamen non est:

1. quia sine iudicio congessit Synonyma, imo ea pro Synonymis venditat, quae talia non sunt, quod ipsum non nemo in J. Pollucis Onomastico notat; utinam tam curiose digessisset Voces, quam copiose collegit. Idem et hic. quod non insuper haberi debet, Tyronibus nisi optima et certissima proponenda, non dubia, inexplorata et confusa.

2. quia impure Ebraice loquitur, h. e. non more Scripturae, sive Constructiones mediantibus particulis tam separabilibus quam inseparabilibus (quod omnino necesse) non observat.

3. quia plena est Vocum, quae in Bibliis non habentur. Et sunt vel Rabbinicae (Rabbinorum autem dialectus est in mixtura et compositione Vocum Germanicar. Latin. Graec. Hisp. Chaldear. Turcicar. Arabicar. etc.) vel pure exterae i. e. Syriacae vel Arabicae etc., quae singula desiderantibus probabit concesso temporis spatio C-R.

Welches ich an seinen orth stelle. Unterdessen Solte mir lieb sein, wen ich erfahren könte, was gedachter Mussaphia in Medicina für anschläge habe, deren Er in Seinen Proloquiis magnifice gedencket. Ich hoffe Ihme in kurzem etwas Sonderliches in didactica omnium Linguarum anzuzeigen. Es Solle ein treflicher Mathematicus in Ireland bey dem Erzbischoff Vsserio Sich angegeben haben, das Er nun mehr das genus scribendi Hieroglyφicum od. die Characteres Reales (davon auch Verul. etwas nendet) durch 20 Jährig experimentiren zu solcher perfection gebracht, das Sich alle Nationen und gantze Weld darüber werden höch-

*

lichen zu erfreuen u. dieselben verständiglichen zu gebrauchen haben: Er solle auch sonsten wunderliche Sachen in Opticis et Mechanicis schon ausgerichtet haben. Der Man ist sonst in England gebohren u. heisse Johnson. Vorgangene 19 tag habe ich selbsten an Ihn geschrieben, alle Sachen desto umbstendiglicher von seiner eigenen Hand zu erkundigen, Inerhalb 8 Wochen (wo nit ehr) erwarte ich seiner Antwort, Den Er Sich geweniglichen in remotissimis partibus Hyberniae aufhalten Solle. So bald ich nun Seine Secreta oder die Beschaffenheit alles Seines Vornehmens erfahre, Sollen Sie gründliche und gantz vertrauliche information davon bekomen. Des Galiläi buch de Motu habe ich auch für etlichen Monathen alhier gesehen, habe aber noch nit Zeit gehabt mit Fleiss durchzulesen oder mit anderen darvon zu conferiren. Desto lieber würde mir sein, wen der Hr. von solchen und dergleichen Büchern, als von deren werth niemand besser als der Hr. urtheilen kann, mir zu Zeiten seine Meinnung zu eröffnen beliebe tragen würde. Sintemahl unter meinen So vielfeltigen geschäften ich nicht gerne ein buch durchzulesen für mich nehme, es Sey den, das ich versichert bin, das es mir die mühe belohne Den man mit unnützen büchern doch nur alzusehr überhäuffet ist. Bedachter Galiläi Soll itzo ein ander buch drucken lassen titulo: »Simbellator, in quo aequo atqua exacto libello examinantur ea, quae continentur in Libro Astronomico ac φilosoφico Lotharii Sarsii per modum Epistolae ad Virginium Caesarinum.« Wie mir von Leyden geschrieben wird. Des H. Wolzogen Delineation Seiner Conatuum habe ich durch H. Pöhmer communication auch zu sehen bekommen. Ist ein grosses weit aussehendes Werck. An dessen stat schicke ich hierbey eine andere Ideam Conatuum Mathematicorum eines anderen Authoris, darvon ich des Hn. unparteylichs judicium mit dem ersten erwarte. Summa, es kommen itzo allerhand herliche Dinge herfür u. scheinet, als wen d. liecht der wahren Weisheit auf einen höheren leichter solle gesezet werden, damit es der gantzen Weld scheine, darzu seine gnade von oben herab verleihen volle der Vatter der lichter. In dessen gnadenreichen Schutz u. Segen den Hn. mit allen Seinen herlichen Fürhaben ich hiemit gantz treulich empfele. Verbleibe

D. H.
dinstwilligster
Samuel Hartlib.

London den 10. August 1638.

Der Hr. wird bey zeiger diesem ein packet Zu empfangen haben mit den buchstaben J. A. T. gezeichnet. Darinnen Opera Verul. für H. Jung. 2. andre tractätlein, deren eines de Variatione Acus Magneticae handelt. Ist in Englisch, des H. Ambrs Secretarius kan es Ihm verdolmetschen helffen oder auch H. Duraeus, welcher in kurtzem hoffentlichen zu Hamburg Sein wird. Ist sehr werth zu lesen u. genau zu betrachten. Das Andere wird genand »Nova Corpora Regularia seu quinque Corporum Regularium Simplicium in V alia Regularia Composita Metamorphosis. Inventa ante annos 60 a Thoma Diggesio Anglo jam Problematibus additis nonnullis demonstrata a Nepote. Londin. 1634.« Von beyden erwarte ich sein gelibte antwort. Der H. lässe mich auch wissen, ob Er iemals gelesen »Claudi Mydorgii Patritii Parisini Prodromum Catoptricorum et dioptricorum Sive Conicorum operis ad abdita Radii Reflexi et Refracti Mysteria praevii et facem praeferentis« Parisiis 1631 in fol. Vale.

V listě tomto jeví se vliv Hübnerových myšlenek, že k zpracování pansofie jeden člověk nestačí. Zároveň jest důkazem, že encyclopaedicko-vědecké snahy i u přátel Komenského byly obvyklé.

(Coll. vydavatel.)

XLVI.

(Bisterfeld Hartlibovi.)

Z Německa a z Paříže r. 1638 — na podzim Osobní záležitosti. Chvála Komenského Prodromu. O pansofii on sám totožné myšlenky měl. Předchůdce jeho Encyklopaedie má býti Phosphorus Catholicus. O upotřebení mathematiky v oboru filosofie vzhledem ku pracím Jungovým a Komenského. — Na druhý list mezitím mu došlý odpovídaje jedná zprvu o záležitostech osobních, potom rozmanité věci vědecké objasňuje, zejména i možnost a potřebnost pansofie.

Hochgeehrter Herr ganz vertrauter freundt!

Des Herrn Christlicher eifer und aufrichtigkeit ist mir ein sonderlicher trost in meinem ganz herzbrechenden reysen und geschäften. Des Hn. 27. Julii (die 4) bekam ich den 2. September: als Ich den tag zuvor ihm per 3 meam geantwortet. Weil Ich damals in procinctu naher Rheinberg war, so antworte ich diessmal durch Mr. Hagen, meinen sonderlichen Freundt, Briefboten und gleichsam gesandten Is fuse exponet ea, quae hic perstringo. Dan ich abermal in procinctu bin naher Hamburg, von wannen ich den Hn. berichten will wegen meiner reise in Englandt: ist noch etwas Hoffnung darzu. Summa wir müssen uns einmal recht vnterreden coram vel scriptis. Hette Ich 3 tage Zeit, wolte ich dem Hn. mein ganz Ingenium und Consilium gründtlich dilineiren: Darauf der Hr. seines gleichfals thun könte: habe mit H. Rulitio gehandelt, dass er des Hn. undt meine brieffe bestelle, biss dass wir eine füglichere adresse finden. Ist nicht mehr rhattsam, das man H. Rivetum oftmals (aliquando non nocet) mit beschwere, dan er das Postgeldt von mir nicht wieder haben will, da doch auch einem jeglichen zum geringsten 18 stüfer stehen. H. Rulicius wird, wie ich gebeten, ein register halten, dass ich ihm alles wieder erstatten möge. Summas clarissimi deque Ecclesia meritissimi Stoughtonii dotes maximi, nimias mei laudes parvi facio. Tenuitas mea mihi pudorem incutit. Ut singularem Hübneri candorem exosculor, ita monstrosum ejus de mea forsan infelici indole iudicium indignor. Utrique mea servitia ea, qua par est, reverentia offeras utque me noscere velint roges. Inveniant juvenem optantem, molientemque multa, sed hactenus nihil vel pauca praestantem. Si Deo meo videretur ex me errone tandem aliquando facere Philosophum, nihil mihi Anglica tranquillitate ac felicitate posset contigere gratius. Anglicam tranquillitatem voco eam, quae tota diurnis nocturnisque studiis mancipata est Otium negotiosum ambio. Die Academische Händel taugen in grundt nichts: muss ich mein mühseliges Leben in Siebenbürgen Zubringen, bin ich auch mit Gottes willen zufrieden. Wie er allenthalben ist, so kan man ihm auch allenthalben dienen. Praeludia conatuum Comenianorum habe ich noch zu Weissenburg gesehen. H. Alstedius hat sie noch, mein geringes urtheil ist das. Ich bezeuge in der warheit, dass ich nicht allein eben dieselbige gedanken gehabt, als wie er in dem Lezten schreiben andeutet, sondern auch beynahe eben dieselbige wort gebraucht hatte. Utilitatem, imo si non semper insanire libeat, necessitatem ac possibilitatem tam clare video atque scio me hominem esse. Ecquid ni viderem? cum omnia mea studia, omnesque meditationes meas, quae te tuique similes mei amantes tam insigniter fallunt, hinc derivem: Est Ars nobis a Natura insita, quam novennis puer scivi, et exinde intelliges. Utinam mihi per semestre vacaret re ipsa superciliosorum Zoilorum ora obturare! ostenderem nihil unquam cogitari posse, vel cogitatum fuisse, in ullo disciplinarum genere, quin in paucissima ac, si facilitatem spectes, puerilia principia resolvantur. Imo quin illinc nullo negocio tam vetera quam nova inventa deducantur. En quorsum me res ipsa abripiat! meam filiolam natu majorem sexennem in Daciam redux axiomata illa docebo. Haec ingenio meo melancholico-cholerico adeoque incredulo cum rei dignitas, tum maleferiatorum indignitas extorsit. Optarim tamen tuam in praeludia praefationem frigidiorem. Sincerum candorem, summum pro bono publico favorem, sed et quandam credulam simplicitatem sapit. Si omnia etiam votis nostris responderent, nulla tamen evidentia tunc temporis habebas argumenta. Rudis quaedam futuri operis, quam eminus spectabas, idea non est Pansophia talis ac tanta. Ignosce meae libertati, quam sinceritas tua elicuit. Nisi eam in tuo de meis judicio palparem, nihili te

tuaque profecto facerem. Itaque bene coepta amicitiae candorisque via uterque pergamus. Recte et non recte sentis. Recte: quod non fucatam, sed solidam Encyclopaediam, non fictum pictumve, sed vivum Scientiarum seminarium desideres. Non recte: quod mentem meam assecutus non sis. Idem ego, quod D. Comenius, molior, eademque vel forsan paulo diffidentiori via, tantum verbis ac titulis discrepamus. Nomenclator meus sit porta linguarum reformata. Displicet illa vaga et ἀμέθοδος vocum conferruminatio; substituatur solida ac vere Didactica. Haec obtinebitur, si omnes omnium disciplinarum voces (barbarae vel purae sint, nihil attinet, modo notis discernantur) colligantur, collectae ita ordinentur, ut prima secundae, secunda tertiae, et sic deinceps catenatim clavis ac mnemosynon sit; utque solo dispositionis aspectu puer sexennis axiomata illinc omni exceptione majora gradatim componere queat. Quin nova vocabula, quorum, ut in omnibus scientiis experior, magna adhuc est necessitas et inopia, vel fingantur, vel saltem, quomodo fingi debeant et possint, accurate ostendatur. Vera Encyclopaedia nihil est aliud quam proportionalissima Naturae seu rerum pictura. At nondum visa quomodo depingamus? Sed plurima supersunt in singulis disciplinis entia, entium differentiae, modi ac gradus, prorsus incognita, necdum visa. Illa itaque alia via inquirenda; aliaque arte denominanda sunt. Secus Pansophia nostra erit exsuccum, mutilum, ac non a natura datis ligamentis, sed ab arroganti arte fabricatis ferramentis connexum sceleton. Hic itaque se exerat verus Philosophus, qui nulla rerum infinitarum confusione territus filo Ariadnes Universum Encyclopaediae labyrinthum in apricum deducet. Id si praestet, monstra illa et cadavera Artium, pernitiosum illum a Verulamio toties deploratum saltum similiaque ingeniorum nostrorum ludibria evitabit. Quae quia fieri posse desperantur, ac quomodo fieri queant ignorantur, phosphorum Catholicum praemittam, qui sine proemio exequetur, 1. Naturam animae rationalis, 2. Ejusdem vires et usum. Atque ne haec otiose a nobis disputentur vel subtiliter ficta putentur, 3. Addam regulas meditandi; in easque omnes Theologorum, I.ctorum, Medicorum, Philosophorum et Mechanicorum cogitationes, saltem quoad summa capita resolvam: paucisque ostendam, quomodo et plures et haud raro meliores inveniri queant. Ubi mihi cum didacticis bonis malisque res erit, ut solidis probatis futilia explodantur. Quaeris, num haec jam in promtu habeam? Habeo plus quam affecto. Generalia adeo jam a multis annis concocta, examinata, ac dijudicata habeo, ut ex tempore ea dictare possem, sed ne me nugatorem accurati homines dicant, trimestre circiter requireretur, ut summis artificum speciminibus perlustratis, ea ex meis axiomatibus derivata esse, universus orbis videat. Quae omnia catholice ac practice intelligas velim. Nam nec cos illa ingenii, Cossa, nostrae jurisdictioni se subducere potest. Nam quam Mathematici in suis Analysin urgent, eam ego in omnibus flagito. Hanc divinam artem sophismatum insimulavi, non quod unquam ejus Veritas, sed quod saepe ejus confusio et inutilitas se mihi non probet. Cossae ignarus. Cossam penitus, absit verbo invidia, intelligo. Cossae ignarum me jure dico, quod Herculeae meae curae nullatenus permittant, ut semper modos multiplicandi, dividendi in promtu habeam: Cossam penetro, quod nihil mihi hactenus occurerit in ea, quod, modo mentem per otium applicare potuerim, non intellexerim. Quae igitur confusio? longe maxima: quod non continuatis gradationibus binomios etc. observent, sed caeco casui relinquant; quodque intr catis ac longissimis analysibus ea expediant, quae facillimis brevissimisque viis expediri queunt. Mihi autem constat, quod Tabula confici queat, quae continuum omnium binomiorum, tri-quadri-quinque etc. sic porro numerorum genesin ita ostendat, ut analysis eorum non sit difficilis Nulla quippe est tanta plurinomiorum (irregularium surdorum) ac heterogeneorum infinitas, quin ad uninomiam, regularem, humanae menti explicabilem ac homogeneam simplicitatem revocari queat; idque viis Catholicis ac proportionalibus. Pejus me habet multorum Cossicorum inutilitas. Quid me juvat, si insulsum aenigma horrendis mentis excruciationibus expiscer? quid lucri redit ad vitam humanam, si Adriani Romani aenigma ejus polygoniis praemissum inveniam? Bene novi, quod nunquam illud inveniam, non quod ingenium, sed quod otium et animus mihi desit. Dices: hoc facit ad acuendum mentem, prout Peripatetici insanas suas Syllogismorum reductiones, saltem prorsus ἀλόγους, palliare satagunt Nugacissimae nugae: tanta est naturae ac matheseos in germana sua facie utilitas, ut malitiosum sit mentis nostrae acumen monstrosis difficultatibus ac fascinationibus perturbare, quominus ingeniosissimas rerum vias ac texturas intueri queat. Vis cognoscere quidpiam? Hoc volo, ut Cossicos suos processus

ac exempla sic instituant, ut sit vera ac fructuosa omnium tam naturalium quam artificialium processuum sciagraphia ac Anatome. Mathesis enim nihil est aliud quam accuratissima habitudinum representatio, Conterfeyt. Ut me capias, velim dicerent mihi, quaenam sit in toto orbe, in globo inferiori, in coelo, in metallis, in plantis, in ficu, etc. unitas, radix, quadratum, cubus, biquadr. Quaenam corpora sint bi-tri-viginti etc. nomia? quae praxis chymica respondeat additioni, subductioni, divisioni etc. idque homogeneae et heterogeneae. Sed de his alias. Hinc jam orietur Epitome Encyclopaediae non vulgaris (quamvis ea non solum vulgaria superet, sed etiam ansam Comenio praebeat), sed ordinata, in qua describam non omnia, quae alii sciunt, sed quae ego scio: quae a me aliisque, si vacet, sciri possunt. Candide suos naevos, hiatus ac defectus desideratorum nomine indicabit. E. g. In compendio Theologiae de V. T. typis dicentur haud pauca utilia ac rara, hac tamen salutari formula addita: Desideratur via exacta omnes et singulos typos totius Scripturae ita explicandi, ut Panharmonia Scripturae Judaei aliique infideles solide convinci queant, et quid $2\frac{1}{2}$, quid $1\frac{1}{2}$ cubitus similesque affectiones demonstrent: uno verbo, quomodo illae partes sustineant illud Pauli 2. Tim. 3. *παραγραφὴ* etc. Redeo ad Comenium nostrum, a quo tamen non discesseram. Scopus ejus est verus ac necessarius; media efficacia, si habeantur ac usurpentur, sed ut id ab illo solo praestetur, non spero. Non tamen ideo deterrendus est, sed animandus, consilio auxilioque juvandus. Praestabit nobis egregia laudeque majora, tam facilis enim est illa, quam pollicetur, metaphysica, ut non solum is, qui singulari Dei beneficio eam primus invenit (possunt autem eadem a plurimis inveniri), verum etiam, qui eandem didicerit, protinus admirandos profectus facere queant. Expertus loquor: quamvis de ipsius metaphysica nihil unquam audiverim, nec adhuc literas ac scripta a te nuper per Kesevinum missa inspexerim. Sed solus titulus me docet, ipsius, meas, ac Dn. Jungii cogitationes esse plus quam symbolicas. Putarim autem longe satius esse, ut singuli suas meditationes seorsim instituant, postmodum eas communi censurae subjiciant, quam ut sub initium conjungantur. Nam illa conjunctio vim liberali menti facit, ut recte observat D. de Cartes in sua methodo. Hac quoque ratione res longe erit facilior, ne paupertatis inditio rem suspectam reddamus. Ita enim cum hodiernis magnatibus comparatum est, ut ipsis praeclara inventa sordeant, si futurorum fructuum spem tanti emere debeant. Quare apud me constitui diligenter pro re nata pergere, ipsisque axiomatibus inventis quibusdam heroibus consilia mea indicare, ut videant me non necessitate quadam ad ea adactum, sed rei ipsius excellentia adductum fuisse. Metaphysica axiomata quod concernit, ea, ut confido, haec ipsa hiems quamvis continuis itineribus jactatissima, mihi pariet. Jam enim ea memoriter collecta habeo: nihilque restat aliud, quam ut pure descripta serenissimae censurae subjiciam. Baronis Wolzogii titulum non sine delectatione vidi, sed denuo vereor, ne nudus sit titulus. Eam ad rem non adeo Alphonsis vel Rudolphis, quam otio opus est. Nisi innumerae remorae meos conatus impedirent, Dei, ut confido, beneficio id in Arithmeticis ac Geometricis artis Catholicae ductu praestarem, ut ea puer trimestri spatio solide addiscere posset; quibus principiis facile a Principe vel Magnate aliquo impetravero, ut mihi praemii loco ad Opticas, mechanicas, musicas, similesque inductiones necessarios sumtus suppediret. Etenim Mathematicae axiomata facilius a priori, quam a posteriori, ut loquuntur, invenirentur. Si tibi cum D. Rosencrantz vel D Cancellario Frisio aliqua intercederet notitia, summopere optarim, ut mihi aditum ad eos parares. Verum nihil aliud scribendum de me foret, quam me esse hominem Juvenem Daciae forsan pertaesum, qui curiositati ingenii satisfacere omnesque Scientiarum quorundam Tyrannide oppressarum vindices consulere decreverim. Nihil de meo negotio, nihil de meo adventu indicandum, nisi me perditum velis. Via ad eos munitâ ego suo tempore me iis patefacerem; occultissime enim Hamburgi versabor. Forsan D. Duraeus meus erit pararius. Ars Lulliana vix $\overline{100}$ simam artis Orientalis partem exequitur, praesertim prout hodie intelligitur: egoque dum in Anglia versarer vix $\overline{100}$ simam Lullianae profunditatis partem fueram assecutus. Fateor ingenue, me partim naturae impulsu, partim Raimundi ductu in eam incidisse, imprimis a Pico Mirandula in $\overline{900}$ conclusionibus Alphabetariae revolutionis admonitus. Est autem, ut uno verbo rem tantam attingam, nihil aliud quam modus omnes voces ex una, omnia axiomata ex uno, omnes syllogismos ex uno, omnes denique methodos ex una ita deducendi, omnemque multitudinem ad unitatem ita revocandi, ut non secus ac continua minimeque incorrupta Veritatis combinatione infinitos

numeros invenire, congruaque divisione maximos quosque ad unitatem reducere possim, sic in infinitum cogitationes humanas excogitare, excogitatas vero ad naturae rectissima principia revocata dijudicare queam. Quae quidem praxis in lingua sacra est duplex, realis et verbalis. Haec illius tum anteambulo, tum pedissqua est. Ob summam enim linguae Hebraicae cum rebus ipsis Harmoniam ex combinatione literarum rerum ipsarum combinationem venari quis potest: Unde Cabala verbalis a paucissimis cognita oritur. Quemadmodum ratione usus est divinissima, sic ratione facilitatis est puerilis, nisi Praeceptores nostri ingenia sponte eam sequentia corrumperent.

Capita a Dn. Duraeco ad deliberandum proposita bis terve perlegi jamque meum de iis judicium concepi; sed id hac vice perscribere summa vetat festinatio, praesertim cum coram cum eo commodius agere forsan possim. Conatus ejus prorsus heroici sunt: Deusque iis certo benedicet, si eventus non cum adversariorum salute, saltem cum Ecclesiae triumpho erit conjunctus.

Habes mentem meam de primis: jam ad ultimas 17. Aug. (7.) respondebo: Fasciculum 10. Aug. accepi, tuas Parisios missas, easque primas, nondum vidi. Si nihil in me, sinceritatem meam semper deprehendes. Omnem meum statum tibi, ut facile intelligis, aperui: in posterum idem facturus. Ut in has provincias revertar, mihi gens, genus, genius, ingeniumque omnino suadet: Verum si Deo Principique meo aliter videbitur, quid faciam? Non nihil quoque horum, qui jam Academiarum potiuntur, fastus luxusque me tenet, addo et tyrannis, quae libera ingenia persequuntur. Si vobis halcyonia polliceri possem, mallem privatus, sed sedulus Praeceptor apud vos, quam nescio quis Professor apud Academicos audire, dummodo mihi meisque honeste prospicere liceat Dici non potest, quanta periculosissimarum curarum moles me obruat: mirum, quod de rarioribus vel cogitare queam. In tuam de artium confusione ac futilitate sententiam pedibus eo. Non ego multas disciplinas credo, sed unicam eamque ita per partes suas suscenturiatam, ut ne unica quidem cardinalis vox repetatur: sed primo definiatur, tum accurate distribuatur. Omnia quoque metior vitae humanae usu: Nugas istas de Theoreticis et Practicis tanquam pestes exsecror, cum ego nihil admittam, nisi quod se viva praxi commendet. Plerorumque terminorum technicorum ineptias, si quis unquam, ego deploro. Hinc in meis cogitationibus non tam modernis vocibus quam barbarissimis locutionibus et vilitatibus utor. Ad plenam restaurationem linguarum censura omnino requiritur. Lexicon Hebraicum veras vocum Hebraicarum significationes exprimens mihi hactenus videre non licuit; licet Rabbinorum, Reuchlini, Pagnini, Ariae Montani, Forsteri (Optimi), Buxtorfii ac Schindleri diligenter, percurserim. Nam rerum Nomenclatura summum est solidi Philosophi specimen, Meisterstück: ut vel Platonis Cratylus docet. Verulamius idola fori ac theatri merito combusta vellet: verum subito terminos omnes proscribere non est homines ad saniorem mentem revocare, sed ad insaniam redigere. Quae de Comenii Pansophia scribis, ea ipsissima sunt, quae ego urgeo. Possibilitatem artis author mihi nuper a Te transmissus satis ostendit: ego vero evidenter video. Duae omnino scientias inveniendi viae sunt: una a summis ad infima descendit per combinationem; altera ab infimis, id est specialissimis, per subalterna ascendit ad generalissima per resolutionem. Hanc Verulamius unice urget: illam alii summi Viri. Ego utramque in Physicis praesertim conjungendam censeo: nobilior tamen est prior, certior, prout jam se res habent, posterior. Universalem illam artem D. Comenius primus, ut putas, monstravit. Non nego, si id de te intelligas; si vero de aliis quoque vel ex me, novi id non esse Catholicum. Perpendas itaque, quod supra dixi, Unam eandemque rem a diversis inveniri posse experientia testatur. Neque id solum, sed Plato, Cicero, Varro, Scotus, Lullus, Picus aliiq. eam ad ravim usque inculcant. Me sane eam vel sola Hebraeae vocis חכה Latinee discurrere, circumspicere, intelligentia docere potuisset. Quod ut videas, quaeso, lege Hopperum de Principiis juris in 4to. Inculcant, inquam, eam esse necessariam ac possibilem, sed neque ipsam neque ejus structuram ostendunt. Itaque D. Comenius me sui instituti non modo approbatorem, sed et socium habeat. Rectissime urges usum in vita civili. Tantum abest, ut disciplinae linguis vernaculis tradi nequeant, ut nostra Germanica, modo excoleretur, latinam longe per se relinquat. Nec dubito, quin lingua Latina cum AntiChristo sit sepelienda, vocata Hebraea et Graeca. A perfecta Scripturae intelligentia tantum absum, quantum a viva pietatis praxi. Vestrum Love to Mankinde per Eransennam inspexi, lectis obiter

titulis ac marginalibus. Praeter crambem vel millies a Belgis recoctam ac impudentem stupiditatem nihil in eo reperio. Nimirum rerum novarum pruritus audacem ignorantiam admiratur. Ausim spondere, me solius Philosophiae lumine hominem ita refutaturum, ut omnes ejus stuporem palpent. Haec non ex arrogantia, nec ex ignorantia (nam ante 15 annos similiter Arminianorum nugas admirabar), sed ex pio zelo scribo. Anglicam satis intelligo, eam accuratius exculturus legendo. Methodum Duraei contra Socinianos vehementer approbo: ac ni fallor, in meis observavi. Patrum authoritas apud me prorsus est nulla: utpote qui sciam eos, quamvis imprudentes, AntiChristi parentes fuisse, ac tenebrarum, non lucis tempore vixisse. Ridiculum prorsus est eos contra adversarios alligare. Scilicet tantum mysterium, cujus difficultas me ferme oppressit, ideo credam, quia otiosus quidam Rhetor sic de eo contra aemulos suos ganivit. Absit, ut tam impius evadam, ut animae meae salutem Augustini, summi alias viri, judicio committam: Rationi Scripturae ac — – — —

(Coll. Dr. Th. Klähr.)

XLVII.

Hübner Komenskému.

Z Londýna 1638 — 9. října. Memoriál stran pansofie, zde pro obšírnost (50 hustě psaných stran) jen v hlavních větách 7 částek uveřejněný. Schema toto jest marginálný přehled pisatelem samým sestavený. Čísla připojená značí stranu rukopisu.

Schema Memoriale J. Hübneri ad Comenium. *Χριστός!*
Reverende et eximie Vir DEI!

p. 98 . . . Occasio scriptionis
p. 98 b. . . Materia scriptionis seu argumentum in genere: Instauratio Sapientiae, qualis a Comenio proposita
p. 99 . . . . In specie per emendationem Librorum,
cujus ostenditur
Necessitas,
Difficultas,
p. 99 b. . . . . Adeoque quantum consilio opus sit,
quod
Promittitur,
p. 100 . . . . Excusatur,
Exponitur.
Ejus partitio septuplex.

---

p. 100 b. . . Pars I. De Idea futurorum operum,
quorum declaratur
1. Materia, Cujus indigitatur
p. 101 . . . . . . 1. Sedes seu Fontes, qui ostenduntur quatuor
Eorum inter se connexio,
p. 101 b. . . . . . 2. Generalissima dispertitio, quae eruitur
p. 102 . . . . Ex innato intellectui humano res inter se distinguendi Modo,
p. 103 . . . . Dispertiturque adeo omnis scientia nostra
in Universalem { Historiam / Sapientiam / Philologiam } cujus indicatur Necessitas

p. 103 b. . . . . et proprium objectum a reliquis duabus scientiis distinctum. Denique ejusdem possibilitas.

p. 104 b. . . . . 2. Forma, quae
In genere prius designatur
Specialius delineatur adducta Partitione

p. 105 . . . . . 1. Tribus universalibus scientiis communi petita ex Diversitate
Ingeniorum humanorum et
Rerum tractandarum
Partitione (inquam cujus) scientiarum universalium
in
Corpus

p. 105 b. . . . . Appendices seu Commentarios
Distinctionis Commentariorum ab ipsis scientiarum corporibus exempla
in
1. Historia Universali
2. Philosophia Universali

p. 106 . . . . 3. Philologia Universali
In qua idem discrimen observari posse paucis ostenditur.
Apologia hujus divisionis, quod ejus observatio
1. Nec novae librorum inutilium multitudini viam paratura sit.

p. 106 b. . . . . 2. Nec unam rem saepius cum lectoris taedio repetitura, uti usitatum Commentariis Systematum vulgarium.

p. 107 . . . . 2. Cuique Universali Scientiae peculiari, quae in aliud commodius tempus differtur,

p. 107 b. . . . . Interea commendatur
Scientiae universalis foecunditas
et
Superius adducta ejusdem divisio tripertita

---

p. 107 b. . . Pars II. De ratione conficiendi propositi operis,
ubi expenduntur

p. 108 . . . . Primo quaedam circa Authores, Nimirum
1. Eorum diversae functiones
2. Necessariae dotes

p. 108 b. . . . . 3. Numerus
4. Locus
5. Sustentatio
Circa eam cautio.

p. 109 . . . . . . Secundo loco investigatur facillimus conscriptionis modus
Itaque suadetur:
I. Ut Dux aliquis collegii constituatur.
II. Primo omnium ipsamet Operum Idea conficiatur.
Circa eam quaedam Monita
1. Colligantur, quotquot haberi possunt, rerum particularium Ideae eaeque in unam universalem conjungantur.

p. 110 . . . . 2. Nihil in Universali Operis Idea praetermittatur tanquam scitu minus dignum.
3. Non puerorum captui solum apta scribenda proponantur, sed utilia toti generi humano.

p. 111 . . . . 4. Diligenter hoc modo collecta ordine disponantur, quam maxime naturali,
Itaque nihil allusionibus tribuant,
Nec usitatam sapientiae in disciplinas et artes divisionem observent.
III. Gradatim nova opera conficiantur,
p. 111 b. . . . . Historia Universalis primo,
Philologia altero,
Pansophia postero loco.
IV. Corpora harum scientiarum prius componantur, postea earum appendices.
V. Appendices plurium opera elaborentur. Corpora manum extremam accipiant tantum ab uno.
Illustrissimi Verulamii in scriptis suis concinnandis mos.
VI. In genere dicendi hisce operibus adhibendo
Abstineatur:
1. A terminis technicis obscuris.
2. Ab otiosis disputationibus Scholasticis.
p. 113. . . . . 3. A non necessariis ultroque affectatis excursionibus.
4. A concisione Textus in minutos Aphorismos et Axiomata.

---

p. 113 b. . . Pars III. De editione novorum Operum.
Monita circa eam:
p. 114 . . . . . 1. Insignis aliquis iis praemittatur prodromus. Hujus monstretur:
1. Necessitas,
Quia alioquin Opera ipsa
Vel admodum tarde ab omnibus legentur
Vel sine judicio legentur.
p. 114 b. . . . . . 2. Argumentum:
1. Opera ipsa non rude tantum promittat,
2. Nec captui hominum non satis obvia de iis enunciet,
3. Sed ostendat populariter:
A. Operum Necessitatem. Ex variis librorum et Scholarum defectibus et naevis,
Qui 1. Distincte enarrandi et confutandi,
Quod nunquam antea pro merito factum,
p. 115 . . . . Ideoque frustra fuere, qui id tentarunt.
Quod ostenditur ipsius Comenii exemplo
p. 116 . . . . Odia hinc oritura boni publici causa patienter tolerandasunt.
2. Confutandi candide. Non praetermissa laude, ubi ab anterioribus quid dextre inventum.
3. Confutandi graviter et cum quadam miseratione sine morsu et cavillis.
p. 116 b. . . . . B. Subjungat huic refutationi veterum errorum, novorum Operum plenam et dilucidam Ideam.
p. 117 . . . . Afferendo primo Generalia pro possibilitate talium operum argumento.
Deinde Examinando anteriorum Novatorum Conatus.
p. 117 b. . . . . C. Desinat in enumeratione grandium fructuum, qui ex tali literarum reformatione orientur.
3. Edendi tempus.
p. 118 . . . . . 2. Opera singula edantur tota, non per partes.
p. 118 b. . . . . 3. Edatur Primo Pansophia, Tum Historia et Philologia.

Pars IV.

De Introductione Operum Publicatorum.

p. 119 . . . Non speranda ea sine Status Politici et Ecclesiastici conspiratione.
2. Sine praevia remotione grandium quorundam impedimentorum, qualia sunt:
1. Prava juventutis educatio.
2. Tyrannis in conscientias.
3. Servilis plurium Ecclesiarum status
quippe destitutarum
p. 120 . . . . . . Libertate Prophetandi
Communione Sanctorum.
Apologia hujus moniti.
Quam necessaria sit horum impedimentorum remotio.

---

p. 120b. . . . . Pars Vta.

De Emendatione Operum Introductorum.

Hujus plenior tractatio commodiori tempori reservatur.

Pars VI.

p. 121 . . . . De Fato librorum ante naevos istos scriptorum.

Hi tractandi erunt, prout meriti fuerint.

Pars VII.

De meliore studiorum ratione ante confecta nova opera.

p. 121b. . . Quae debet praecedere supra memoratum discursum Prodromum.
p. 122 . . . . Quae et qualia ea contineri debeant.

Conclusio epistolae

Gaudium indicat ex conspecta Comenii Didactica Magna.

Excusat 1. Prolixitatem.
2. Libertatem in scribendo.
3. Judicium Comenii de hac consultatione petit.
4. Studium et operam Authoris porro promittit.
5. Divinam benedictionem coeptis communibus precatur.

Dabam Londini Nonis Octobris Anno 1638.

Reverentiae Tuae

sincero amore et observantia
cultor studiosissimus
J. H.

(Coll. Dr. Th. Klähr.)

XLVIII.

Hübner Komenskému.

Z Londýna 1638 — 14/24. prosince. Příchod jeho ke Komenskému zdržují hlavně rodinné záležitosti. Chvála Komenského pansofie reflexemi a srovnáváním zdůvodněná. O některých didaktických spisech Jonstonových a Brookových, o Didaktice Komenského.

Immanuel!

Crebra illa et amica mei in omnibus tuis ad Dn. Hartlibium literis mentio, Reverende et Eximie vir Dei, Amice plurimum honorande, me merito hortatur, ut ne expectato quidem ad superiores prolixas meas responso, denuo Te appellem, eaque ad quaedam Tuarum literarum capita reponam, quae tua forsan meaque intererit, ne diutius sileantur. Quod quidem a me fiet ea simplicitate libertateque, quae decet eum, qui (qua amicissima appellatione me non semel dignatus es) tuus esse dicique inter praecipua votorum semper duxit. Principio vereri videris, ne Politica nostra Pansophicis fraudi sint: Sane si amicorum quorundam apud me valeret authoritas, haud alio in argumento noster labor utilius collocaretur. Verum quam longe ab hac mente absim, priores meae satis testatum fecerint. Non ita amore caecus sum, ut discernere nequeam, inter castam virginem et fucis praestigiisque sese venditantem mulierculam quid intersit. Interim dandum aliquid amicorum importunitati fuit, Aulae potissimum et vitae civili innutritorum, qui vix persuadere sibi poterant, vagam hanc et tot conditionibus obnoxiam doctrinae partem certis praeceptionum cancellis cingi posse. Nunc vero brevi tantum dato experimento, non tantum credunt, sed et de ipsa Pansophia, cujus se magnum hoc mare vix tenuem rivulum fatetur, non nisi cum reverentia quadam cogitant. Desideras porro adventum ad Te meum: id scilicet, quod quam anxie ipsemet jamdudum expetam, exprimere nullo modo possum. Jam satisfactum esset Tuo meoque desiderio, si quis praesto esset Daedalus. Sed ubi adhuc res dant sese, ne certi quidem aliquid, quod sperem, relinquitur, nedum quod pollicear. Adeo gravia et propemodum insuperabilia obsequio in te intercedunt meo: Itineris longinquitas, pericula, et hoc praesertim hiemali tempore summa navigandi difficultas. Ad haec movere hinc non licet, antequam quo in statu res domesticae, post nuperum funestum Carissimi fratris Johannis Christophori p. m. obitum, sint, aliquanto plenius didicero. Neque enim fas est, si in Patriam vocer, recusare hoc officium Matri, Fratri natu minimo et reliquis cognatis, inter tanta mala fido amicorum consilio auxilioque quam maxime destitutis. Sed et hoc licet itinere salva pietate supersedere integrum sit, non levibus tamen vinculis in proximam usque aestatem hic detineor. Quae inter vel praecipuum, major quam unquam antea interioris cum summis aliquot hujus orae viris amicitiae, Galliae item et forsan Italiae quoque adeundae spes. Quae si me non fallit, quam splendidae ex nartheciis Eruditorum manubiae ad Pansophici exornationem Templi nobis obventurae sint, tutemet facilime colligis. Vulgi enim peregrinantium relationibus minimum tribuere haud paucis experimentis didici. Cum alii veros sapientiae fontes vel stupore vel inanium cupidine praetereant, plerisque ad ipsos admissis situlae desint ad hauriendum affatim illum dulcem variae eruditionis liquorem, acre nimirum et bene subactum judicium, vera universalis eruditionis semina, et in captanda hominum benevolentia et eliciendis variis arcanis quoddam comitatis et curiositatis artificium. Quas peregrinaturo admodum necessarias dotes, etsi mihi minime arrogo, magno me tamen earum amore et studio duci minime inficior. Nec quantum hactenus expiscandi illo exercitio profecerim, me poenitet: vnde non dubia spe et cogitatione praecipere audeo, quanto jam parta illustriora et absolutiora confecto, Duce Deo, proposito per finitima regna itinere, futura sint. Vides igitur, Clarissime vir, per me nondum stare, quominus voluntati Tuae ita, ut par erat, obsecundem: ideoque utrique nostrum in Providentiae Divinae dispensatione adhuc esse acquiescendum Quae quando in se defixis omnia in bonum vertit, nec commodi omnis expers passuram nostrum aliquanto diuturnius divortium, tantoque illud latiori aliquando congressu nostro beaturam, est cur haud dubie nobis persuadeamus. Ego sane quo serius, eo mentis opibus onustiorem, adeoque acceptiorem me tibi affaturum spero.

Nam adhuc ne quid dissimulem, pudore quodammodo, quominus in conspectum tuum de subito veniam, deterreor, non ignarus, quam impar copiae tot insignium observationum Tuarum nostra inopia futura sit: cum plurima affecta nihil fere confectum habeam. Illaque ipsa adeo adhuc cruda, imperfecta, impolita, ut ne mihimet Ipsi (quanto minus Tibi) nulli usui futura sperem, nisi diligentem aliquot mensium limam accipiant. Quid agendum interea disjunctis, inquis, ut expeditior sit consiliorum communicatio! Primum totam hanc de feliciter assequendo supremo laborum nostrorum scopo communicationis rationem forsan eousque differri non incommodum fuerit, donec ad aliquanto majorem perfectionem ipsaemet saltem praecipuorum operum delineationes reductae sint. Sine istis enim recte judicas de laboribus nostris dextre sententiam ferri non posse. Loco verae ideae nescio quas Chimaeras Lectoris animus arripit et consensum placitorum Authoris cum suis dissensumve ab iis sibi fingit, cum contrarium recti sibi statuisset. Tum et ipsimet de coeptorum magnitudine parvitateve justo plus minusve curae metusque suscipimus, antequam totum eorum ambitum in conspectum nostrum collocaverimus. Incerti fere, quid actum sit, quid agendum restet. Caeterum quae circa opus adeo arduum diligenti deliberatione digna putarem fuse satis executus mihi videor in superioribus meis, quibus in praesentiarum non occurrit quod addam: nisi ex animo me Tibi gratulari (quod alioqui sensurus eram), quod jam tandem ad tempus omnes ingenii tui vires solis laboribus Pansophicis consecrare decreveris, sepositis ad tempus didacticis et Philologicis. A qua mente et conatu te minime dimoveri equidem ex animo opto. Vide vero, quam egregie et scopo communi apte cogitationes nostrae eadem nec eadem petunt. Quod tempus a Te Pansophiae, id a me examini Didacticae Tuae est destinatum, nec contemnendis jam initiis surgere incipiunt, intra paucos dies in manus resumendae in eam Exercitationes nostrae, quae quid addi, demi, transponi, illustrari putemus, sine fuco Tibi exhibebunt. Dabo autem operam, ut vel omnes, vel praecipuam saltem earum partem accipias, simul ac plus aliquanto de Pansophicis tuis videro. Quae deinde eadem cura et diligentia in me perlustrabuntur. Redditâ vero perfectioni suae, Pansophiae et Didacticae Ideâ, oportunum demum erit, de partiendis posthac inter nos operis industriaeque aliorum ac acumini, quae nostrum etiam excedunt, commendandis etiam per literas deliberare. In quo ipsamet missionum reciprocarum tarditas non parum maturitatis soliditatisque consiliis nostris conciliabit, cum et paulo diuturnior consideratio altius in rerum viscera penetrat, et alioqui ipsum stili acumen in angustius soleat contrahere spatium, meliusque sibi quam sola inter legendum imaginationis vis ostendere crudarum et sibi mutuo implicatarum cogitationum luxuriem: et praeterea velut ruboris expers ad majorem libertatem, quam viva vox nos provehere, maxime ubi a magno viro, cujus praesentia magnae nobis venerationi est, veritatis vis nos cogit dissentire. Nec id adeo damnosum legentibus, haerere nonnunquam aliquanto diutius circa veri in scripto sensus investigationem. Quid dico damnosum? prodest saepenumero apparens aliqua in contextu praesertim amplae et illustris materiae obscuritas. Quippe non tantum ingenium acuit et majori robore induit anxia haec rei desideratae inquisitio, sed et, dum sese in omnes formas generosa quadam indignatione mens nostra vertit, saepe non posteriora quaesitis ex se profert, et seu assequatur sensum authoris, seu secus, hoc tamen, quod de suo invenit, non sine gaudio in lucro deputat. Monachi illius in modum, qui frustra diu tentatis omnibus conficiendi lapidis Philosophici modis, tandem scrutinii sui praemium pulveris pyrii inventionem tulit, non exiguo, si abusum tollas, in genus humanum beneficio. Obduces hic istam lucubrationes nostras ultro citroque mittendi necessitatem plurimum celeritati editionis obfuturam: At si pateris libere mentem meam tibi exponi, ob istud ipsum aliquando diutius continuandam censeo corporum nostrorum disjunctionem: ut omnes nimiae festinationis ansae amoveantur, qua dignitati novorum operum nihil arbitror infestius, minime alioqui natura cunctator tantique boni, si quisquam, cupidus. Quidni crudae maximam partem et insipidae remaneant, si non diu satis percoquantur, admirandae illae et coelestis sapientiae dapes, acri illo et penetrante rigidi judicii et crebrae emendationis igne? Qui nisi ad tempus alatur, quemnam calorem ipsis, quas intra nos versamus, rebus affundet? Tempus tamen illud quantum est? Fac anno uno atque altero, imo quinquennio, imo decennio diutius per istas literarum missiones, operum editionem suspendi: Quid id ad tot superventuras hominum aetates, quorum perpetuis utilitatibus semel consulendum est? Nonne longe

magis obstrictam se fatebitur omnis posteritas, si tam exiguo spatio tardius ipsi plene opitulati simus, quam si mutilo et imperfecto beneficio, in dies mutandi quae dedimus et cum novis opinionum monstris, ex notionibus semiplenis certo certius emersuris conflictandi necessitatem quoddammodo ei imposuerimus? Nam addere inventis sine totius ruptura compagis non modo molestiae nullae, maximae potius voluptatis fuerit. At ubi in ipsis fundamentis primisque contignationibus vitium est, quanto periculo objiciantur novas inhabitaturi aedes, res ipsa loquitur. Cauta prudensque mora nullibi magis quam in principiis rerum necessaria est. Quod vel Majorum doceamur exemplis, quorum in Reformandae Religionis negotio admissos nimia prudentia errores nostra adhuc aetas luit, et nisi supremum Deum nostri misertum fuerit, vel ad extremum usque Judicis adventum luet. Prohibeat Deus, ne futura ista literarum reformatio ad eosdem scrupulos inter initia impingat. At nimia dilatione sparsa jam de opere fama obsolescet, aliique nostra suis in hoc genere monumentis vota anticipabunt: Non negaverim, plurimum in fama situm esse ad insinuandum ignaris mortalibus rarum hunc sapientiae thesaurum. Sed nec quicquam video magis incertum esse et cui fidere liceat minus. Illico surgit, illico dilabitur, prout firmo levique alimento gaudet. Et quoniam loquacitati ejus credere ausi sumus rem post hominum memoriam longe maximam et difficillimam, tanto major cura incumbit, ut grandi omnium expectationi tanto melius respondeamus. Quam si semel fefellerimus, major erit restaurandi quam parandi prior publici favoris labor. Antequam opus integrum publicis omnium judiciis exponitur, parum nobis periculi est, ferveat de eo fama an tepeat. Quin per varios orbis prodromos intendere eam aut remittere in scribentium fere est potestate. At ubi semel emissae per ora hominum irrevocabiles vigiliae nostrae volitant, jam non qualia velimus, sed qualia meruisse videmur, publica judicia experimur. Magno ex conscientia solatio, si fatua ea aut iniqua. Aliorum ampli conatus ne Pansophici operis luminibus obstruant, ne verendum quidem videtur. Quantocunque id temporis intervallo eos subsequatur, dignitate tamen et genuino splendore facile prae omnibus obtinebit primas. Coelesti enim verae pietatis anima totum vigebit, cum alii nescio quem profanitatis foetorem exhalent. Nam de rebus divinis vel prorsus silere vel ambigere vel, quicquid major numerus statuerit, credere, hodie inter prudentiae civilis arcana est. Sed quos fons ille omnis sapientiae confundet in ira sua ab nefarijs ejus seu dissimulatoribus seu corruptoribus seu irrisoribus veritatem servare indicabit. Jactet quantumcunque velit Sorellus de universali scientia sua. Tam otiosis, quales in rebus naturalibus dedit, disputationibus cui vel levissimum vitium eripiet, multo minus totum probitate mundum imbuet? Affirmo tibi, nunquam hominis grandiloqua promissa me turpius deceperunt: Et publico bono famaeque authoris consultum arbitror, quod Historiarum scriptio a Philosophematis adeo fridigis eum abduxerit, in qua majori cum veritatis cura, opto, versetur. Dominus des Cartes, ingenii et modestiae summus, utcunque totum Naturae regnum meditationis vi pervadere minime dubitat, de rebus tamen ad vitam, moribus et pietate gubernandam, spectantibus perpetuum veluti silentium sibi indixit et ubique in suis scriptis requiem animo ex tranquillis potius contemplationibus naturae, quam ex spirituali cum Deo commercio quaerere videtur. De interiore vita ejus nihil aliud mihi compertum, quam quod puram eam flagitiorum agat, morum amoenitate praecipue commendabilis. Pergis: sic tamen plurimum temporis scriptitandis invicem epistolis nobis ereptum iri. Negare non possum, quod quotidie experior. Nec tamen, si rigidissime rem examino, est cur tanti temporis spolii hoc officii genus, quanti quotidianas amicorum confabulationes accusem. Nostrae quaedam scriptiones vix libabunt otium nostrum, si nihil consuetudini, omnia praecipui operis nostri Imperio dederimus et dignitati. Ita non singulae septimanae aliquam sui jacturam nobis occentabunt. Sed vix singulis trimestribus una atque altera hora veniet in computum. Neque enim inanes salutationes et ambitiosae civilitatis ambages (quibus supra ipsos paganos eruditi hodie sibi placent) integras nobis complebunt paginas. Suffecerit, quaecunque ad mutuam in communi negotio operam consilia, judicia etc. pertinere visa fuerint, verbo indicasse, quid nobis circa ista animi sit, verbo respondisse. Interdum epistolae instar erit aliqua meditationum nostrarum pars, tribus addito verbis, quid in eâ examinari, augeri, ornari etc. desideremus. Quodsi argumenti alicujus novitas et pondus non ita cito calamum nostrum dimiserit, modo ad Pansophicos conatus id quoquo modo spectat, minime nos poenitere poterit temporis eo collocati, quippe Pansophiae illustrationi vel sic operatos. Me sane, ut verum fatear, in

hac ipsa, cui hactenus forsan diutuscule immoror, materia nihil aeque detinuit, quam quod cogitarem collectis semel occasione oblata praecipuis rationibus, aliquanto longinquius divortium nostrum, si non suadentibus, certe solaturis, et amicorum quidvis impedimentum laborum nostrorum adeoque desperationis ansam rapientium querelis posthac sic non incommode occurri posse. Id quod spero molestum tibi minime acciderit: ea saltem de me suspicione Te facile prohibuerit, quasi prudentiae et perspicaciae tuae hac in parte diffisus fuerim. Quod certe longissime a me abfuit. Qui amorem istum Tuum tam fervido mei desiderio semel atque iterum proditum aestimare et praedicare satis non possum. Quantumcunque enim adjungerem, communi tamen errori obtemperarem, a cujus tyrannide te adeo abhorrere ex tuis maximo cum gaudio meo intellexi, vel regias opes infra candorem amicitiae et libertatem ducens. Progredior ad alia. Rogas aliquoties, ut mea de Pansophiae necessitate dissertatio quamprimum tibi submittatur. Non cessarem sane, si tale quid otium nostrum peperisset. Nunc ita res habet: optare tale quippiam, imo tentare coepi, simul ac de Tuis conatibus quicquam audivi. Videbam enim dignum iis apud praesentes et posteros vix fore locum, nisi grandium errorum convictis aut saltem in suspicionem adductis illis artium et scientiarum corporibus, quae tamdiu regnum in scholis pene sola obtinuissent. Caeterum paulo ultra initium progressus rem opinione mea difficiliorem reperi ac paulo minorem, quam si ipsammet pertexere inciperem Pansophiam. Ita enim cum singulis eruditionis vulgaris partibus experiri decreveram, ut, cum Vivis de trad. discipl. et ipsius Verulamii de augm. Scient. labores nostri accuratione et soliditate haud parum superarunt, neutrius tamen aequarunt molem, vnde tandem partim gravitate operis territus, partim animo ex aliis in alia vocato, intra primam delineationem et sparsas quasdam hinc inde crassiorum errorum vellicationes fere subsistere coactus sum. Nec scio, quando satis otii nactus fuero ad concinnanda et pertexenda, quae orsus sum. Simulac aliquid hujus generis sub manu mihi nascetur, Tu primus eris, quocum communicavero. Interea summam hujus dissertationis in supra memoratis literis, de quibus judicium tuum avide expecto. Clarissimum Dn. Jonstonum Historiae universalis curam nondum deposuisse mirifice laetor. Gratulorque seculo nostro, inter alia altioris aurae ingenia contigisse eum virum multijuga eruditione, limato judicio, nec vulgari eloquentia, adhaec vegeta aetate praestantem, qui confusione, tenebris et misera laceratione liberaret nobilissimam hanc et vere fundamentalem scientiae humanae partem, queïs eam anteriorum seu inscitia seu praecipitantia merserat et fuderat. Si ad finem perducta esset nostra Historiae vniversalis delineatio, haud diu a lectoris tam eruditi conspectu cohiberetur, ut si minus apportare aliquid auxilii posset, stimulos tamen adderet vel currenti, nostrumque et de hac eruditionis portione bene merendi studium eidem probaret. Id vero quando praestiturus sim, constituere nondum licet: in arcto adhuc nexu Pansophicarum meditationum dulcedo sibi me devinctum tenet. Officiosa quaeso ex me salute impertire ne graveris Praestantissimum virum et felicissimos laborum suorum successus meo nomine ipsi precari. Si quid erit, in quo vigiliis suis mea opera aliquid commodi accedere posse putaverit, non committam, ut in eo unquam desideret diligentiam meam. Antequam scriptionem abrumpam, silentio praeterire non possum, quae de recolligendis D. Brookii bene cogitatis mones. Fuit is sane praeter summam pietatem perspicacis ingenii et admodum penetrantis judicii vir, cujus colloquiis saepe non parum delectatus sum. Sed cum innatum vigorem valde attriverant incredibiles labores scholastici, liberioribus meditationibus ejus vix unam alteramque horam, nisi et cum valetudinis jactura somno sese fraudare vellet, concedentes: Tum inter tantas distractiones, coeptorum confectioni nihil magis quam agnata coecitas obstitit. Ut saepe non parum miratus sim, unde tam varia eruditio, tam exacta Hebraicae, Graecae, Latinae linguarum cognitio homini, a prima infantia alienis oculis videre coacto. De lucubrationibus ejus nihil aliud mihi constat, nisi quod maximam partem circa Grammaticam haeserint, quam publica authoritate jam ante hos centum annos in omnes totius Regni Scholas introductam, admodum sane perplexam, mancam et obscuram, Optimus vir variis artibus puerili captui facilius insinuare nitebatur. Quae tamen, si quid judico, Tuis illis in Did. M. hinc inde indigitatis, utilitate et amoenitate longe cedunt. Si quae tamen in manus meas venient antea mihi non visa, quae linguas docentibus adminiculo esse possint, eorum non emittetur mentio in exercit. nostris, cum ad hanc Did. M. partem pervenerint, aut ipsammet universalis Philologiae nostrae ideam

cui post Didactica absoluta manus Deo volente admoturi sumus. Jam quia in ultimis tuis Philologicorum mentionem (quae opto Tibi nunquam posthac negotium facessant) deprecatus es, injurius sim, si illorum recensione ulterius tempora tua morer. Vale, Vir Praestantissime, in Christo Jesu quam felicissime. Dabam Londini $^{14}/_{24}$ Decembr. 1638.

(Coll. Dr. Th. Klähr.)

XLIX.

(Hübner Bisterfeldovi) (úryvek).

(1638.) — Velice rád zabýval se pansofií Komenského, kterou Komenský sám naprosto nemůže dokonati. Nečeká sice mnoho v ethickém oboru, ani v politickém, ani, dle soudu Pellova, v mathematickém. Ale hlavní věcí jest, že povzbuzuje ku všeobecné moudrosti, »Universalweisheit«.

»Wan nun Hr. Comen. mit aller seiner Arbeit (darin gleich wohl viel herliche observationes Physicae, Metaphys., Mechanicae sein werden) solchess zeiget, hat er für seine Persohn gnugsahm bei der Sache gethan, die posteri mögen hernachmahl dess gegebenen Vortheilss sich weiter lehren zu gebrauchen. Ich meines theilss achte mich dem Com. gar hoch verobligirt, dass er mir diese Kunst der zerstuckelten erudition auss den augen gewischet, Und dess Rechtss, dass die Menschenkinder Uber die Geschöpffe Gottes haben, mich durchaus recht Kundig gemachete.«

Pisatel vyslovuje se potom proti rozdrobování lidské vědomosti a velkou naději skládá ve slíbené Komenského »Seminarium Pansophiae«. Žádá si zpráv o tajných družstvech »Roseae crucis« a »Dextrae amoris«; v tomto prý Pöhmer měl účastenství. Přeje si poznati cennější adressátovy práce rukopisné, zejména z oboru lékařství, kterým, jak mu povědomo, důkladně se zabývá.

L.

(Týž témuž) (úryvek).

(1638.) — Děkuje za zprávy o pokuse adressátově »De instauratione disciplinarum« i o brzkém odchodu ze Sedmihrad do vzdělanějších končin Evropy (»in cultiores Europae partes«). — Stran prvé věci odvolává se ke Komenskému, jenž již dříve byl pojal myšlenku sestaviti všemoudrost v jediném díle, by se lehko na vše strany rozšiřovala. Přeje-li si pisatel potvrzení, že i on sám onu věc měl začatu, může se mu ovšem dostati, ba sám Komenský ochotně mu je dá, jsa potěšen, že obdrží pracovníka nad jiné způsobilého. Prozatím jde o to, by se dokázala možnost této pansofie. Potom jedná o adressátových pracích antisocinianských, o kabbale, o Lulliovi, o algebře a cosse, o chymii, o Arminianismě, o Calvinovi a Bezovi.

LI.

Cunr. Bergius (Hartlibovi) (úryvek).

(1637 anebo 1638.) — Nevěří v možnost reformy Komenským ohlašované, ale nepochybuje, že z pokusu toho vyplynou prospěšné účinky.

Quod ille (Comenius) singularem veritatis ac scientiae perfectionem videtur promittere valde dubito, imo certus propemodum sum praestari non posse. Quod autem ita tradi omnia vult, ut nunquam idem repetatur, etsi praestari possit, dubito, quam utiliter possit fieri. At quicquid illud est, quod conetur aut praestet, utilia multa proditura non dubito. Ego interim contentus sum animadversis magis magisque (qui imponunt fere hominibus

sub scientiae specie) ignorantiae terminis: quos si sibi paterentur ostendi homines, modestius forte de plurimis sentirent, minusque in vanis, et in necessariis aut certo utilibus tanto diligentius ac simplicius laborarent.

Úsudek zde pronesený vznikl nepochybně působením listu Hübnerova ze dne 16. srpna 1637. (viz č. XXXIX.). Z dopisův není jasno, poslal-li Hartlib či Hübner Bergiovi nástin pansofie. Je-li však následující list (č. LII.) odpovědí na tento zde, podobá se, že to učinil Hübner z uložení Hartlibova.

LII.

(Hartlib Bergiovi.)

1638. — Děkuje, že byl na těžkosti při pansofii upozorněn, a lituje, že se to nestalo obšírněji. Není pochyby, že věc má mnoho těžkostí, ale při velikém podniku jinak býti nemůže. Pisatel byl si opatřil o věci úsudek od F., jejž také adressátu odeslal. Dlužno činiti rozdíl mezi těžkostí a nemožností; onu pisatel při pansofii uznává, tuto nikoli. Ovšem nemůže na prvý ráz dílo býti dokonalé. Při všeobecném rozhledě odpadají mnohé nesnáze, jež se vyskytují v jednotlivých odborech. Srovnávati Komenského s Baroniem možno tak, že oba jsou nevýslovně pilni. Námítka, že pansofie bude dílo ohromné, jakého jediný člověk nedovede sestaviti, pozbývá platnosti, ukáže-li se k původcům velikých encyklopaedií. Ostatně Komenský neslibuje celé pansofie, nýbrž jen Compendium anebo Seminarium její. Pisatel myslí jako F., že Hist univers. k pansofii nepatří. — Potom objasňuje se jedno nedorozumění osobního rázu a posléze o F. se svědčí, že jest »ein auffrichtiger redlicher man, der wie er niemand leicht zu gefallen redet, also auch gar wohl leyden kann, dass ihm jemand mit glimpff die warheit saget«. Nikomu prý neubližuje a raději kárá chyby jako prosté omyly; téhož naděje se pisatel i do adressáta.

F. připomínaný v listě jest (dle mého mínění) Fundanius -- Hübner. Adressáta domýšlím se z předcházejícího výňatku. Domněnka jest podporována i tím, že Hartl. chválí německý sloh adressátův; dlužno tudíž na Němce pomýšleti.

LIII.

Tassius Hartlibovi (úryvek).

Z Hamburku 1638—1639. — Komenského reformatorské myšlenky způsobily ruch po celé Evropě; již tím zajistil si nesmrtelnost.

Fervet iam per omnes Europae angulos Pansophicum et melioris Didacticae studium. Quod si nihil etiam plus praestiterit Comenius, quam quod tantam stimulorum segetem in omnium sparsit animos, satis fecisse putandus est.

Snad jest tu obsažena odpověď na list Hartlibův v č. XLV. Pochází nejspíše z r. 1638, neboť v srpnu r. 1639 Hübner si stěžuje, že Hamburští neodpovídají. Celý úryvek otištěn jest v Op. Did. I. 455.

LIV.

J. Vechner Komenskému (úryvek).

Z Lešna 1638 - 1639. — Chválí Komenského školní hru o Diogenovi a vyzývá ho, by stejným způsobem zpracoval též látku jiných mužů znamenitých se týkající, nejen filosofů. Prospěch z toho bude mnohonásobný. V Diogenovi jen sloh poněkud má se uhladiti.

S. P.

Faventissime D. Compater, placet mihi vehementer Tractatio DIOGENIS instituta: optemque ad eundem aut similem modum deinceps repraesentari Pythagoram, Socratem,

Platonem, Aristotelem, Epicurum etc., quin et ex majoribus Diis illis praecipuos, Alexandrum, M. Crassum, Cyrum etc. Sane hac via, si ulla alia, imprimi poterunt vivida ratione adolescentum animis, non tantum quae ad Historiam spectant, sed et Apophthegmata notabiliora quaeque: atque ita Antiquitas eximie cognosci. Non dicam de profectu, quem in Eloquentia et Prudentia simul facturi sunt. Nec senili auditorio et spectatoribus sic aberit, quod cum profectu eorundem minus sit, quam cum voluptate ac delectatione conjunctum.

Essent forte in delineatione sic nunc exhibita, quae styli dictionumque respectu politura quadam perfici possent. Sed ea tanti nunc non facio: et satis fuerit ista curari, si in publicum aliquando promere haec libeat. Quod velim successu temporis omnino fieri.

Otištěno v předmluvě k Diogenovi r. 1658. Tam se také připomíná, že hra byla as před 20 lety třikrát za rok provozována, z čehož možno přibližně určiti datum listu. Že Vechner zdržoval se tenkrát v Lešně, víme z udání v Op. Did. I. 403, 404, a též v uvedené předmluvě čte se: »D. G. Vechneri — tum nobiscum exulantis — iudicium.« Hollandsky uveřejněna jsou slova Vechnerova listu v předmluvě (nikoli Komenského) hollandského překladu Verrezen Hondschen Diogenes, Rotterdam 1672.

(Č. XLIX.—LIV. excerp. vydavatel.)

LV.

Hübner Komenskému.

Z Londýna 1639 — 18./28. ledna. Hübner obdržel od Komenského list, ve kterém byl vyzván ku společné práci v díle pansofickém a spolu požádán, by se vyslovil o některých odchylkách, povstalých mezi nimi stran základních návrhů. V odpovědi tuto podávané oznamuje skromně, že chce milerád míti účastenství při práci pro něho čestné, a objasňuje i opravuje své stanovisko ve věci. Jednalo se totiž: a) O předmětě (materia) vědomostí, kdež Hübner ke třem živlům Komenského (Bůh — světlo, tvorové — hmota, člověk — duch) připojiti chtěl »aquas manantes«; nyní svůj dodatek uznává za chybný, povstalý mylným pochopením metafory v Písmě sv. b) O prostředcích (media) pansofie, kdež uznává trojici: samostatné badání, zkušenost jiných (relatio) a Boží zjevení; avšak nechce tím Komenského převelikou náklonnost k číslu 3 naznačiti jako vůbec oprávněnu, neboť při každé věci má se samostatně zkoumati forma a dělení a dle věci samé ustrojiti. c) O rozdělení (disponendi modus). Proti řadě Komenského: Pansofia, Historia, Pandogmatia přeje si Hübner, by po Pansofii následovaly: Historia, Philologia. Komenský zamýšlí jen nejpotřebnější částky; Hübner chtěl by všecko obsáhnouti, ovšem, jak na příkladech ukazuje, toliko v hlavní podstatě. — Na Komenského »Dilucidatio« prozatím neodpovídá; nad míru si žádá dalších studií Komenského z oboru fysiky a metafysiky. Znova opakuje mínění, že ku práci pansofické velikého počtu spolupracovníků jest potřebí; také nového Prodromu, o němž prý s Hartlibem často hovoří; toto dílo by mohlo posloužiti mnohým, kteří pansofii přejí a jí poskytnouti pomoci jsou ochotni, ač jí blíže neznají. Snad by k účelu tomu hodila se i stať pisatelova o Komenského didaktice, vypracovaná k vůli jistému společnému příteli.

Christus sapientia nostra!
Reverende Vir Amice plurimum observande.

Quo nihil exoptatius hoc praesertim ineuntis anni exordio contingere mihi potuit, advenere octo abhinc diebus literae tuae, totae, cum summi amoris, tum interioris sapientiae odore fragrantes, hoc uno tantum graves, quod in meas laudes effusae reciprocae humanitatis debito rigide nimis mihi interdicunt, et ad ipsamet statim rerum capita responsum vocant. Nimirum collaboratorem me Tibi, non collaudatorem vis, et ideo me laudas, ut quid agendum sit tanto compendiosius, et velut aliud agendo mihi injungas. Utcunque durum sit silere, cum tanta de me ad me loquaris, cum interioris juxta amicitiae et laborum Pansophi-

corum conscientiam et societatem ultro cooptes: nam vel arrogans videar, nisi removeam ad me non spectantia, vel ingratus, si non agnoscam a Te adeo amanter mihi oblata; tuis tamen mandatis, quam meae voluntati et recepto mori, morem geri aequius est. Hac ex silentio commoditate, quod incomparabiles dotes tuae sic mea non deterentur infantia, majorque et illibatior erit apud tacentem Tui observantia et veneratio. Id tantum profiteri hic semel licebit, quando *συνέργου* honore me dignatus es, annixurum me omnibus viribus, ut si minus ingenio et eruditione, docilitate tamen et laboris promtitudine et constantia expectationi Tuae satisfaciam, in caeteris submisse veneratus Deum coelestem nostrum Patrem, ut rata facere dignetur preces et vota tua, quae sub initium et finem Suavissimae Epistolae Tuae effudisti longe calidissima. Illo coeptis nostris annuente, et suam exercente omnipotentiam in imbecillitate nostra, irritus non erit labor noster, et omnis in ipsum, gloriae omnis fontem, exinde redibit gloria. Felices nos, si fideles reperiamur operarii in vinea Domini! Et spero reperiemur, quia fidelis est, qui nos vocavit, et tam mira hactenus suae in utrumque nostrum benignitatis judicia prodidit. Hoc non hujus tantum, sed complurium posthac, Deo volente, epistolarum mearum proëmium erit, etiam cum non erit. Ne illis, de quibus minime dubitas, charta occupata illa excludat, quae scire ex me maxime cuperes. Ingeniosas blanditias aulae sibi habeant: nostra non verbis, sed factis constabit amicitia. Pergratum fecisti, ea ex meis responsioni Tuae excerpendo, in quibus a me seorsim sentis. Plus me tibi sic obligasti, quam si simpliciter omnia approbasses: Quando veritatis et scientiae incrementa ex hoc rationum placido collisu egregie subnascentia, quemvis cordatum magis quam laudes propriae delectant. Quis timeat errare, quando sic alteri sui uberius instruendi occasionem subministrat? Tale beneficium mei a Te errores reportarunt: et ne offensam suspiceris aut mantelum, a me quoque in apricum producendi, et meis ipsius telis configendi sunt Non probas igitur, quod in constituendis omniscientiae nostrae fontibus quaternionem ternario tuo praetulerim. Quo plenius et distinctius patefiat, quid in illo priorum literarum mearum capite probem, quid improbem, patiaris quaeso, summam tibi dictorum aut potius dicendorum paucis hic repeti. Concipiendae ibi quam perfectissimae futurorum operum Ideae rationem tradere animus fuit: eam vero antequam per partes enucleatius deducerem (quod aliae occupationes tum non permiserunt), sequentia paulo diligentius disquirenda fuerunt. 1. Quaenam justa scientiae nostrae esset materia, seu quid ab homine sciri posset? 2. Quibus mediis sciri posset? 3. Quomodo per haec media sciri posset, deberet? 4. Quomodo ita cognita quam perfectissime disponi? Ipsa enim tradendi ratio, quae praeter ordinis concinnitatem alia plura sibi vindicat, ad alterum propositae consultationis caput rectius pertinuit.

De primo igitur si quis, quaenam plena Scientiae nostrae materia seu objectum sit, quaerat, brevissima responsio erit, esse id TOTUM HOC UNIVERSVM, in quo nihil praeter Creatorem et Creaturas. Quas docendi gratia Illi, benedicto in secula, jungi non magis ad ignominiam ejus tendere mihi videtur, quam illud Apostolorum: visum est Spiritui S. et Nobis, etc.: Quo plura de his ignoraverimus, eo longius ab illa, quam commendamus et urgemus, Omniscientia abfuerimus. Hoc volui fontibus illis, quos primaevos seu genuinos appellavi, propterea quod res ita, uti in se sunt, exhiberent: Deum in luce illa inaccessibili, Creaturarum quamlibet in sede seu elemento suo, Hominem in se ipso perfectissime cognosci. Nec refert, quod nos in hac mortalitate Deum in inaccessibili luce cognoscere nequeamus: Verissimum enim nihilominus manet, in illa tantum plenissime cognosci. Fons quoque *αὐτογνωσίας* nostrae a fonte reliquarum Creaturarum, quae extra nos distinctae, trichotomiae ergo retineri potuit: cum contemplandi semet, ac nova opera producendi potestate, facile ab animatorum et inanimatorum grege secernatur. Alioqui ut pars Universi praestantissima Creaturae vocabulo una absorbeatur. Nihil itaque alienum a vero dixissem, si hic substitissem: Ulterius progressus jure e calamo tuo obelos elicui. Nam non tantum tribus illis genuinis fontibus quartum adjunxi, qui tamen aquarum ex prioribus manantium receptaculum *) potius quoddam, quam fons quidem peculiaris est, adeoque inter instrumenta potius scientiae nostrae, quam materiam referendus: Sed etiam de quatuor horum fontium perpetua unione rectaque subordinatione multis egi, cum silentio doctrinam de mediis

*) text má receptandum.

omniscientiae nostrae prorsus praeterivissem, sine qua tamen rectus horum fontium usus plene non explicatur. Fateor, παρόραμα hoc grande fuit, sed ita mero saepe in meridie caecutimus. Sane cum ista scriberem, mihi ipsi non satisfaciebam, quominus tamen errorem deprehenderem, nihil aeque video obstitisse, quam illam Fontium Metaphoram, quae nescio qua Venere prae aliis mihi sese tum commendabat, nec alio nomine a me recipiebatur, quam ut nudam scientiae materiam designaret, quippe cum et a servatore nostro Spiritui S. fluviorum aquae viventis nomen attributum, et a Petro Mundum ex aquis extitisse diserte affirmatum meminissem Verum intentiori in hanc imaginem animo, eadem nec libris, quippe ex quibus pleraque hodie eruditio peteretur, disconvenire visa est: qui, dum plures quam opus erat, constituere laborat, cogitationum suarum fluxus extra ripas ire non animadvertit. Magna imposterum cautione, ne translatis vocabulis utar, quando propria suppetunt, in explicandis praesertim rebus siccis illis et abstractis, ubi vel levissimus inter principia admissus error omnem postmodum accuratae deductionis seriem turbat. Nunc opera dabitur, ut alveo suo redditus orationis cursus paucis exponat MEDIA et modum sciendi, quae secundo et tertio loco consideranda dixi, sed in priori epistola partim omisi, partim confüse nec satis dilucide proposui. Complectar vero sententiam meam paucis aliquot aphorismis.

I. Quicquid scimus, vel propria observatione et experientia, vel recipienda alterius traditione didicimus. Observationi nostrae praeter Instinctum Naturalem casus interni et externi subserviunt, et hisce subnixa Ratio. Caeterum qui impertire nobis ignotorum cognitionem queat, aut ejusdem Nobis, aut praestantioris Naturae esse oportet: Adeoque vel homines vel Angelos, vel ipsummet omnium conditorem Deum. Qui omnes vel viva voce vel scriptis adversum nos utuntur. Quibus nonnunquam tacitam et supernaturalem inspirationem et revelationem Supremus Deus (in cujus solius ea potestate est, Nam de Angelorum hoc in genere viribus nondum satis liquet) superaddit. Creata inferioris naturae proprie loquendo nos non docent, sed velut idonea cognitionis objecta sese nobis sistunt, nihil nisi scrutantibus et rimantibus nobis de sui natura communicatura. Porro traditiones horum, quos diximus, quatenus de rebus sunt nos aut res caducas spectantibus, iisdem animae nostrae facultatibus recipiuntur, quibus res incognitas scrutamur: Coelestia et supernaturalia solus recipit spiritus noster, cui, ut ait Paulus, testimonium dat Spiritus Dei, nos esse filios Dei.

II. Scriptura igitur seu libri tum Sacri tum Prophani minime materia nostrae scientiae, sed tantum medium sunt. Nihil enim tradunt, nec tradere possunt (nisi figmenta producere velint), nisi quod rebus ipsis perpetuo inest et vel perditis iis manet. Unde quae ex iis hauritur scientia, quamdiu Res ipsae et illa, quae homini tribuimus, cognitionis instrumenta remanent, iis licet amissis Dei potentia semper instaurari potest, non aliter ac Danieli revelatum fuit somnium Nebucad Nezaris memoria elapsum: et Esdrae dictatum amissarum scripturarum argumentum, si illi libro fides est adhibenda. Sed nobis acquiescendum est iis, quae ordinaria nobis Deus indulsit, sui et operum ejus pernoscendorum media.

III. Ad universalem omnium cognitionem contendenti nunquam divellendus est duplicis hujus medii, quod paulo ante indigitavimus, usus Sine scrutinio enim et debita praeparatione animi vera aliorum traditio nobis vel non obvenit, vel non prodest. Sine traditionis ope scrutinium nostrum vel plurima praeterire cogitur, vel labore ingenti saepe in rebus leviculis semet fatigare. Principio enim de Creatoris ipsius gloria et voluntate nihil fere nobis constat, nisi quod is ipse in verbo suo de se manifestavit. Haec quidem adeo affabre facta coeli terraeque moles cogitationem injecerit homini, Esse aliquod ipso longe praestantius Numen Authorem omnium. Caeterum quid sit, quale sit, ubi sit, quale erga se sit, seu quid boni sibi ab eo sperandum sit, miser homo ne minima quidem ex parte assequitur, nisi ab ipsomet Deo instructus. Ejusdem Dei verbum, qua rationi et sensibus obviam prodit, ab homine rationali aeque ac alii libri, legi et intelligi quidem prodest. Spiritualia et Divina ludibrio sunt vel ingeniosissimis, quamdiu a Spiritu Dei destituuntur. Quid? Quod nec aliorum Creatorum, quae quotidie oculis nostris obversantur, interiorem naturam absque luminis divini ope noscimus: quemadmodum tot monstrosae et sibi contrariae veterum Philosophorum, hominum magnam partem nec hebetium nec inertium, iisdem de rebus opiniones evincunt. Quibus Philosophastrorum quorundam nostri temporis deliria

parum cedunt. Adeo quae in principio Creationis abysso incumbebant tenebrae, adhuc creata singula circumvolvunt, ut homo nec se nec alia sine lucidiori aliqua penitus pernoscat face. Quod si nec Creatorem absque ejus verbo, nec verbum ejus et opera absque peculiari illuminatione illius agnoscere et pervestigare datur, quid sperandum erit de Profundis divinitatis et aliis omnem captum nostrum longe transcendentibus mysteriis, quae testandae veracitatis et constantiae suae ergo tot ante secula verbo potius in servorum scriptis designavit, quam multis elocutus est. Nemo sane sanctuarium Dei invito ipso irrumpet, ut verba audiat ineffabilia, nisi cum Paulo in tertium coelum raptus. Cujus exemplum nos doceat, utcunque praeclare satis in hac mortalitate nobiscum agatur, si in operum verbique ejus speculo Creatorem nostrum intueamur; quibusdam tamen dilectis Deo animis, extraordinario quodam modo, eminentiorem inaccessibilis illius lucis fulgorem ostendi solere. Documento reliquis, ne aliunde quam ex hoc fonte illius participes se fieri posse sperent aut de superandis ignorantiae suae tenebris desperent, cum tantae lucis a Deo nonnunquam impertiri suis videant splendorem. Mihi quidem haec perpendenti intellectus humanus a Deo non aliter ac tenebrosum conclavium ab homine illustrari videtur. In hoc enim candela collocata majus lumen reddet, quoties ellychnio demta fuerit enormitas. At sole fenestris immisso, ne tenebris quidem amplius locus erit. Ad eundem modum opinionum nebulis obsessa mentis nostrae caverna majus lumen sentit, quoties divina misericordia excitatae et purgatae aeternae illae nobis inscriptae veritatis notiones verae deductionis impedimentis liberantur: at ipso sole Justitiae in cordibus nostris oriente, in ipsum usque coelum mentis nostrae acies pertingit. In divina igitur traditione et revelatione praecipuum ad scientiam nostram momentum est. Ac ne humanis quidem traditionibus carere possumus in tanta aevi nostri brevitate, et naturali eorum, quae ante nos contigere, aut alioqui extra sensuum nostrorum contactum posita sunt, ignorantia. Cum e contrario puncto temporis ex perito et fideli doctore percipere liceat, complures annos scrutinium nostrum frustra lassatura: nullo nobis labore reliquo nisi, an ex rationis legibus cuncta praecepta sint, examinandi.

IV. Itaque ut in unum contrahamus hactenus dicta: Materia Omniscientiae nostrae Creator et Creaturae sunt, et quantum de illorum omnium essentia proprietatibus actionibus operibus cognosci potest. Media ad eam necessaria sunt partim in nobis Indagatio per instinctum Naturalem, sensus et rationem: partim aliunde nobis obvenientia, Hominum scilicet, Angelorum, Dei ipsius, viva voce vel scriptis expressa traditio, et hisce omnibus superveniens, in iis non dirigens et peculiaria quaedam de se spiritui hominis nonnunquam extraordinario modo insinuans, interna secreta et prorsus spiritualis revelatio.

Tribus verbis: Propria indagatio, aliorum relatio, et Divina revelatio.

Fusius haec omnia explicari, determinari et rationibus muniri debebant, si ignarum ista docenda, non Tibi in hisce omnibus versatissimo ostendendum tantum esset, quid de iis ipse sentirem. Quod brevitate isthac abunde factum, omneque inter nos dissidium hoc pacto sublatum spero. Caeterum quod in priori Epistola mea pro ternario fundamentorum scientiae nostrae numero quaternionem substitui, neutiquam id a me factum est studio a Te dissentiendi, sed quod ex adductis partitionibus summam illam resultare viderem, magis ad rem pertinere semper arbitratus, ut numeros rebus accommodem, quam ut ad numerorum summam res invitas traham. Itaque nec binarium nec ternarium, nec quaternarium, nec ullum alium alteri antepono. Sed is mihi maxime arridet, qui rem quam in manibus habeo, simplicissime secat. Quae a multis sapientissimis viris numeris praedictis inesse dicuntur mysteria, uti nec rejicio, ita nec imitari nondum satis cognita audeo. Malo inscitiam meam in ejusmodi rebus candide fateri, quam facili scientiae ostentatione majorem prodere. Te quidem, ex quo tua legi, non sine gravissimis causis plurimum ternario tribuere opinatus sum. Inter Idola tamen*), non verum ejus usum, sed a qua Te maxime abhorrere minime dubito, ineptam ejus affectationem referre non dubitavi. Non tantum enim Verulamii testimonio, sed ipsa experientia didiceram, nihil aeque intellectui nostro quam rerum Symmetriam et harmoniam abblandiri, ejusque amore saepe eo illum prorumpere, ut nihil vereatur tale fingere, ubi minime reperitur. Naturae certe concordia nulla

*) tu slovo vynecháno.

re magis, quam perpetua quadam discordia, ejus symmetria perpetua quadam irregularitate spectabilis est. Ubi enim perfectum Globum, quadratum, Cylindrum, Pyramidem, in toto Naturae regno repereris? Neque id decori ejus officit, quando insigni usu, in suo quenque genere, utut maxime diformia mutuo sibi praestaret, hoc, quodcunque ab artis regula abit, facile pensatur. Imo in hac inaequalitate maximum Naturae decus. Quid monstrosius, quam si animalia et homines globi figura (quae perfectissima judicatur a Geometris) apparerent? Numerorum naturam non aliter menti nostrae imponere tanto minus mirum est, quo major in illis concinnitatis materies suppeditatur. Cujus concinnitatis cum judicio adhibita conservatio, ut magnam scriptis lucem infert, ita praeposterum ejus studium paulo minus quam Lectorum carnificina est. Ramus et Keckermannus quas non dichotomiae amore molestissimas nonnunquam divisionum et subdivisionum Catenas nobis nexuerunt, cum una forsan trimembris aut quadrimembris rei partitio omnem illum inutilium verborum strepitum facile redimisset. Vidi, qui perpetua trichotomiae lege quaevis etiam Clarissima et ordinatissima conturbarent, praetereundo necessaria, supervacanea attrahendo. Quod fieri necesse est, quoties non ingenium nostrum rebus, sed has illi submittere conamur.

Conamur. Dices, ipsummet Deum hoc numero semet nobis revelasse et hoc etiam sui exemplar rebus a se creatis impressisse. At idem se primo omnium populo suo revelavit in unitate et in libro Revelationis Christi septenarius spiritui ejus tribuitur. Ergone vel divisione omni abstinebimus, vel rem quamvis primo per ternarium, post per septenarium dividemus? Quando tum divisionum et subdivisionum modus erit? Ego summum hoc mysterium Dei Patris et Christi et septem ejus spirituum potius religiose adorandum, quam in partitionis nostrarum cognitionum exemplar trahendum censeo. Maxime cum nec vox Dei eo nos hortetur, nec multa, quod sciam, hujusmodi partitionis in servorum ejus scriptis exempla extent. Ubicunque Creatoris nostri in Creaturis vestigia et lineamenta deprehendimus, ea qua par est reverentia exosculemur: Caeterum videamus, ne alia ex nostro ingenio fingamus, quam quae vere ipsorum naturae quadrant. Sed haec non oppugnandi Tui, a quo non nisi cum rubore quodam dissentio, a me adducuntur, sed ut perspecta de iis mente mea, facilius applicetur medicina aberranti. Obstringere me sane majori beneficio vix poteris, quam horum et similium mysteriorum fundamenta, aliquanto planius mihi detegendo. Quo et tecum de veritate gaudeam, et imposterum habeam, quod in meditationibus meis constanter sequar.

Progredior jam ad ultimam ex supra propositis quaestionibus, quae tanti scientiae cumuli in nostrum usum optime disponendi modum spectat? Quem quia ita tetigisti, ut simul, quae Tibi maxime probaretur omniscientiae nostrae divisio, explicares, res exigere videtur, ut tua cum meis breviter comparem: ne quid mearum cogitationum circa ipsummet Ideae novorum operum fundamentum Te lateat. Novae igitur studiorum reformationi triplex librorum genus aeq e ac ego assignas: Sed aliis limitibus, alio quoque ultimum genus nomine disterminas. Pansophia Tibi agmen ducit, hanc Historia et Pandogmatia velut pedissequae sequuntur. Ego similiter Pansophiae principatum tribuo, sed Historiam et Philologiam prorsus ab illa distinctas volo, ut singulae suis finibus circumscriptae, alterius minime egeant auxilio. Tuae posteriores duae a priori methodum mutuantur. Mearum quaelibet peculiarem, argumento suo maxime convenientem sequitur. Pansophia eam, quae captui omnium mortalium (omnibus enim scribitur) maxime accomoda, a notioribus ad ignotiora. Historia premit unice ordinem locorum et temporis, omnesque adeo synchronismos, qui velut anima ejus sunt, quoad fieri potest religiosissime observat. Neque enim aliter admirandae Providentiae Divinae a principio mundi usque ad nostra tempora genuinum speculum foret. Quod praecipuum erit, quo necessitatem suam demonstrabit Philologia, quae nihil aliud quam artificiosam et actualem (ut ita dicam) omnium librorum hoc labore dignorum interpretationem continebit, nunc temporum, nunc materiarum, nunc scriptoris, quem illustrat, ordinem sequetur. Breviter: Tu Tales libros designas, qui scitu maxime necessaria exhibeant, plurima vero data opera transmittant: Ego tales, qui omne omnino, quod unquam cognitum est et cognosci potest, exhauriant, adeoque non necessitatibus tantum mortalium, sed et delicatissimae eorum curiositati consulant. Fundamentum hujus partitionis meae in prioribus literis abunde spero detexi: Si tamen forsan propositae ibi a me rationes non satis validae tibi visae sint, breviter en iterum earum vim sic in unum

constringo. Quandoquidem omnia scienda novis libris tradere profitemur, duo nobis praestanda esse vel ipsum omniscientiae vocabulum, ne alia jam reducam, nos monet. Et ut res omnes intelligantur, quemadmodum in se sunt, et maxime naturaliter sibi cohaerent, et ut facilius intelligantur, quemadmodum aliorum opera discriptae sunt. Posterius prioris beneficio semper acquiri non posse, adductae antehac rationes, spero, satis ostenderint Res vero dum genuino suo habitu et ordine proponere satagimus, in duas prius classes separandae sunt, in aliam particulares et mutabiles, in aliam inde deductae universalitates et aeterna illarum receptaculum historia; harum scientia universalis appellabitur: Quibus si deinde fax alienorum scriptorum Philologiae peculiari volumine accesserit, illa omniscientiae nostrae triga absoluta fuerit. Historiae a me desideratae naturam ex his, quae dixi, facile animo concipis. Meam de Philologia mentem nescio an clare satis generali ejusmodi descriptione ob oculos ponere queam. Inter alia et illam artificiosam magnorum voluminum abbreviationem continebit, quam ut necessarium studiorum nostrorum subsidium alicubi in Didactica Magna desiderasti. Sed de Historia et Philologia non magis lis inter nos erit, siquidem sola Pansophia tot curarum et cogitationum nobis pariet, ut de illis multum cogitare minime vacaverit: Suffecerit, si qualemcunque utriusque ideam aliquando conficere dabitur, quae utriusque a Pansophia discrimen edoceat, ne illarum elaborationem aggressuri Pansophiae fines inscii involent. Tametsi vero tria illa a me proposita omniscientiae nostrae corpora materia, modo et scopo non parum a Tuis differant: Non est tamen, quod Historiam et Pandogmatiam tuam e Territorio Pansophiae prorsus a me exclusam putes. Nam Historiam quod attinet, tantum abest, ut illa prorsus exinde exsultet, ut primam et prorsus fundamentalem operis partem mihi constituat Historiam tamen intelligo non individualem, sed tantum specierum, quae primo ex cumulo rerum et lenissima abstractio est, et dextre facta solis alternis sensibus facillime prehenditur et approbatur. Ita ubi Historicus de Alexandro narraret, quo artificio Tyrum oppugnarit, Historia nostra Pansophica simpliciter tantum enarrabit, tali vel tali modo urbes ab hominibus oppugnari posse. Ubi vero a primis illis sensum tantum ferientibus, adeoque puero aeque ac seni decrepitae aetatis obviis, ad investigationem causarum, constructionem axiomatum, ad nova opera invenienda, ad conficiendas item regulas vitae nostrae in honorem DEI, salutem proximi gubernandae progressa fuerit, singula convenientissimis exemplis illustrare conabitur, quorum plurima ejus Appendices fuse satis enarrabunt: Qui etiam, ubicunque opus erit, aliorum de rebus differentes opiniones (Pandogmaticae Tuae proram et puppim) diligenter recensebunt: sic ut de plena omniscientiae communicatione nemo facile habiturus sit, quod queratur. Ex his facile etiam intelligis, cur in consultatione mea collaboratores, confecta trium harum omniscientiae partium delineatione, ab Historia et Philologia ordiri labores voluerim. Nimirum quia non perlectis prius lectissimis scriptis hominum, et potissimum Historiarum libris, steriles tantum futurae sint et lentae meditationes Pansophicae, ipsum vero ejus fundamentum, Historia nimirum specierum, sine sufficienti ejusmodi praeparatione, prorsus exile et mutilum sit futurum. Alias Pansophia ex novis laboribus ut dignitate prima est, ita eruditionis honore priorem debere esse, et suasi et suadeo. Illa enim sola studia hominum in melius vertet, et dum perfectissimo et hominum ingeniis convenientissimo ordine singula proponet, ad lectionem quorumcunque scriptorum, quantumcunque etiam res inter se confundant, ita subsidio erit, ut non nisi magis inertia et hebetiora ingenia Philologiae auxilium sint flagitatura. Sed hisce ac similibus vellicationibus facile supersederi posset, si vel congressus vel tantum otii utrique nostrum concederetur, ut summam nostrarum circa reformatorios ejusmodi libros cogitationum plene semel literis complecti liceret. Fallor aut in plerisque nos conspirare videremus, quae nunc adeo generaliter prolata non possunt non saepe numero aliam a nativa sua faciem induere. Quo facilius veniam mihi dabis, si a censura Dilucidationis Tuae Pansophicae in praesentiarum vel hoc nomine abstineam, ne citra necessitatem scrupulos movendo tot praeclaras meditationes Tuas invitus turbem, et aliqua verisimilitudinis specie inde Te deducam, cui quavis mercede postea optarem uberius Te immoratum. Quanquam inde me jam satis prohibet, quod vix semel, idque perfunctorie tantum eam percurrere licuit, cum proelo in reliquis tuis opusculis recudendis occupato exemplar a Te missum, simulac veniret, traderetur, segnitieque operarum et crebris interruptionibus vix nunc demum absoluta est. Itaque quibus possum pre-

cibus a Te contendo, ne coeptam operis delineationem Pansophici ex manibus deponas, sed vel ad specialissimos rerum articulos deducas, nec dubites, quin etiam imposterum omnes nervos ingenii et industriae ad colligenda, quae de istis animo volutavi, sim collaturus. De emendatione fructuosius agitur, cum tota confecta est, quam antequam hae adveniant, nihil aeque tibi cordi esse sinas velim, quam Metaphysicas et Physicas observationes tuas, quarum magnam copiam tibi jam partam nullus dubito, ego vero (et quis fere hodie non?) summa ipsorum inopia laboro. Si hanc partem tuae solertiae totam debere possemus, tanto expeditius ad illustrationem mortalium, in quibus maxime vitae meae pars occupata fuit, progressus a me fieri posset. Sed de his postea videbimus. Omnis jam in exasciandis universalibus novorum operum ideis felicis successus cardo vertitur. Quibus consummatis de ultima consultationis meae parte seria deliberatio suscipienda erit, quam paucis praelibare meus erga nova haec coepta amor jubet. Quo magis enim magisque Pansophiae molem cogito, eo major et infinitior mihi videtur, ut vel centum excitatissima ingenia per plures annos occupatura sit, antequam ad metam deducatur. Nedum a duobus, quibus ut alia adsint, otium certe et necessarii apparatus, auxiliaresque manus desunt, paucos intra annos absolvatur. Nisi igitur vulgus literatorum pansophiae fama excitatum, aliquid interea placando stomacho magis quam recepta systemata cupidum accipiat, et hic reformationis studiorum scopus et modus pluribus innotescat, nec Evergetarum liberalitatem, nec Eruditorum altioris ingenii auxilia ausimus nobis polliceri. De quo igitur sententiam tuam scire pervelim, hoc est: Nimirum, utrum e re tibi videatur. Quando soli constructioni Pansophiae semina et fundamenta populariter explicet, praecipuos de plerisque materiis reales aphorismos et vitandae in rebus jam notis et obviis prolixitatis ergo optimos in quacunque materia libros et Authores indicet: Adeoque veram et dicendi et docendi rationem contineat. Opus tale vel Prodromus universalis Reformationis studiorum, vel manuductio ad parandam et communicandam seu docendam veram et universalem sapientiam appellari posset. Neque vero vires nostras superaret. Quicquid enim selectiorum notionum nobis jam partum est, aut porro obveniet, compingi in eam posset. Et ad famam operis ipsius interesset, tali prodromo adventum ejus nuntiari, cogitaturis cunctis, si talia vel gratis in publicum et ad provocationem tantum opis alienae emittantur, quam praeclara futura, quae adhuc premantur. Tum longe excusatius nostram ignorantiam fateri licet, ubi monitis tantum praeimus, quam ubi omnia complexuros profitemur. Si in hac festinatione effundere liceret, quae de tali opere in antecessum Pansophiae praemittendo cum optimo Hartlibio nostro saepius sermocinatus sum: Facile credo meae te sententiae adstipulatorem essem habiturus. Utilitates ejusmodi libri majores video, quam credi possint Et proximi biennii spatio facile cudi posse sperem. Hac saltem informatione aliorum animi ad Pansophiae cultum praeparandi sunt, abortiendum nobis potius erit, quam integri et vitales foetus in lucem producendi. Quaeso haec serio tecum expende, et quid circa ista animi Tibi sit, me quamprimum doce. Caeterum ab elaboratione seu Specialis Pansophiae Synopseos, seu ipsius Portae te dimoveri nullo modo patitor. Forsan de hoc argumento pluribus disserendi copia dabitur, cum caeptae in Didacticam M. exercitationes in manus denuo sumentur, a quibus per aliquot dies avulsus fui, scriptiuncula aliqua in gratiam comm nis nostri Amici suscepta, qua modus promovendi tam praeclari operis, quale Pansophicum est, et sumtus ei sufficientes conquirendi, aliquando strictius exponitur. Nam plurimi manus Dn. Hartlibio jungere promiserunt, qui tamen opus tale, et quibus commendent, nondum satis didicerunt. Mirum est, in hoc regno opibus adeo abundanti, quanta hominum tenacitas et sordes et ad omnia potius quam ad literarum studia munificentia sit. Miror saepe optimum Hartlibium non satisfacere sub illo solicitationis onere, quod jam tot per annos exiguo fere cum fructu adeo fideliter urget. Sed sic Deus omnem felicis successus gloriam soli sibi vindicat. Isque, utcunque derelicti videamur a reliquis, nos minime destituet. Sit nomen ejus benedictum in secula. Haec ad jucundissimas Tuas, Dilectissime Amice, subito et vix praemeditate effundenda mihi fuerunt. Differre enim scriptionem, cum literae tuae satis diu in via fuissent, nolui. In posterum, Deo volente, quo plenius et distinctius cogitationes meas Tibi communicem, partem illarum una, partem altera septimana mittam. Quandoque etiam, ne quid morae objiciatur, vel vernaculo sermone eas tibi exhibebo. Dum enim notionum summam accipis, verborum, a quorum incuria in Epistolis vix abstineo, gratiam spero mihi facies.

Curam scriptorum et ornatum reservemus iis, quae posteritati destinantur. Gratia Domini nostri Jesu Christi sit cum spiritu nostro. Amen.

Dabam Londini 18./28. Januarii. Ao. 1639.

T. Sincero amore et observantia,

J. H.

Zvláště zajímavé jsou výwody Hübnerovy stran trojice. Obsah listu vůbec svědčí o samostatném přemýšlení, avšak zároveň i o skromné rozvaze, jež vyšší nadání a cenu na jiné straně s ochotou uznává. Pochybnosti, že nedostačí jeden anebo dva pro práci pansofickou, ohromovaly vzlet Komenského, jak sám o tom vyznává. Bohužel neznáme jeho listů k té věci se táhnoucích, ani nemáme dostatečné povědomosti o anglických kruzích reformám Komenského nakloněných.

(Coll. vydavatel.)

LVI.

Hübner Komenskému.

(Z Londýna 1639 — v prvních měsících.) Pisatel i Hartlib byli zarmouceni trapnými zvěstmi o Komenském, avšak jeho poslední list, včera z Gdanska přinesený, jich upokojil. Napomíná Komenského k obezřelosti proti nepřátelům pansofie, práce jeho podrývajícím. O Tammerovi, který též proti pansofii se ozval, pisatel nic nezvěděl; nejspíše to jest nějaký nepatrný začátečník. Někteří přátelé žádají prý si bližších zpráv o pansofii; prosí tedy v té věci o radu. O methodě Komenského si ani z listu panu de Sancto Amando psaného nemohl ještě určité představy utvořiti. Opakuje svůj rozvrh, podaný již v listě předcházejícím. Znova si žádá druhého dílu Prodromu, jenž by se skládal ze dvou částí: 1. Ratio omnia bene discendi – totéž asi, co Komenský naznačil jako Rationarium, a 2. Ratio omnes bene docendi — čemuž výborně by vyhovovala Komenského Didaktika.

Christus Spes nostra.

Me quoque jam taedet, Amice Reverende, et longe dilectissime, literis amplius Tibi obstrepere, nihil aeque cupientem quam coram quocunque modo frui suavi illa, quam ubique testatum is amoris in me Tui exuberantia: iisque de rebus instrui, quas ipsarum prolixitas et multiplex transmissionis periculum literis includi non permittunt. Sed ut nihilominus calamum arripiam, illa penultimis meis fusius memorata conjunctionis nostrae obstacula cogunt, quae adeo nondum remota sunt, ut potius in dies magis magisque invalescant. Domesticae quidem res meae in patria mediocri in statu sunt, nec tam properum, uti verebar, mei adventum desiderant. Hic loci vero rebus jam haud obscure ad bellum civile inclinantibus, Fautorum nostrorum animi et vires sensim labescere incipiunt, ut recisis mihi quodammodo alis, nec avolare hinc liceat, nec commode satis hic commorari. Unica in mira Providentia Dei mihi tecum spes, unicum praesidium est. Hujus dispensationi omnes meas curas, omnia vota in totum transcripsi. Fiat nobis quod bonum visum fuerit in oculis ejus. Aliter enim quam bene nobiscum agere benignissimus Pater non potest. Conjunget is nos tandem tempore opportuno et tanto majori cum gaudio nostro explebit tam anxia congressus nostri, sed irrita hactenus desideria. Literae tuae non parum nos tristaverant, quod denuo ab infrunitis hominibus negotium tibi facessi nuntiarent: sed recrearunt nos alterae Tuae hesterna die Dantisco allatae; quibus ulterius ipsemet D. Hartlibius noster jam, credo, rescripsit. Laetor durare adhuc quietem tibi, meque adeo in praesens liberatum cura de submittendis in tempore necessariis ad tantam luctam armis et telis, quorum, ut jam ante scripsi, nulla mihi copia est, vel satis probatorum vel acutorum, nec ad cudenda ea per varias distractiones satis otii, ut verendum fuerit, ne quantocunque nisu huc incumbam, serio tamen nimis laboranti tibi suppetias feram, cum scilicet vel jam victus sis vel viceris. Consilii interea, quod suggeram, nihil aliud in praesentiarum succurrit,

nisi ut posthac secreto agas, quod agis, nihilque studiosius declines, quam illius contentiosae cum hominibus sectae addictis reciprocationem serrae. Quos compendiosissime viceris cedendo, et, omisso eo, quod odere, illud, in quo occupatum Te esse vellent, a Te agi simulando. Cujusmodi cauta prudentia in rebus adeo inusitatis ne sacrae quidem literae prorsus interdicunt. Magnus ille gentium Doctor fatetur alicubi *τοῖς ἀνόμοις* se factum fuisse *ἄνομον*, imo omnibus omnia, ut aliquos saltem hinc inde lucraretur. Quid vetat, quominus necessitate exigente et nos *μισοπανσόφοις* fiamus tales, ut eorum aliquos tandem reddamus *φιλοπανσόφους*? Quid enim agas hominibus ita animatis, ut omnem veritatis animam intercludi parum pensi habeant, dummodo iis, quorum assensum semel sibi impetrarunt, placitis sua stat authoritas. Nihil immitius hoc genere hominum, nihil intractabilius. Nisi prorsus in eorum verba jures, omnemque sanam et sobriam mentem ejures, Lucumones ejusmodi nunquam placaveris. Vires Pontificiorum iis desunt, alioquin inquisitionem brevi Hispanica crudeliorem videremus. Parem enim fastum et animum jam habent. Fellis horum et suspicionum virus, ubi vel levissime commotum, omnia illico tuta timere incipiunt, et validissimis licet rationibus erroris convicti, pertinacia tamen urgendi, quae semel sensuere, contra omnem sanae mentis vim se armant, et non nisi qua vi, qua fraude adepta victoria conquiescunt. Quocunque modo causam optimam adversam iis defendere annitaris, frustra eris: Si leniter propugnas, suspicionem eorum et vecordiam alis, tanquam proferre non omnino audeas ab imaginaria eorundem orthodoxia (ut ita dicam) aliquanto longius abeuntia. Si fidentius, et, ut petulantia eorum meretur, acerbius, acrius eosdem irritas, aegre utique ferentes inscitiam et errores suos ita in propatulo constitui, indeque tanto cupidiores aliquid in vindictam evomendi, quod Te urat et famam Tuam apud bonos denigret, ne scilicet ad silentium redacti esse videantur. Ne dicam, quod solicite nimis asserendo per se clara, ea quodammodo et apud bonos causaeque faventes suspecta reddideris, tanquam haud prorsus de nihilo fuerint, quae tanto molimine a Te depelli necesse habent. Majore conatuum tuorum per pleniorem aliquam eorum synopsin dilucidatione haud multo plus profeceris. Tametsi enim negari nequeat, praecipuam tot oblocutionum causam esse crassam adeo scopi et dispositionis Pansophiae ignorationem: illud tamen contra considerandum est, quo plura de tam praeclaro opere nudaveris hominibus tanta loligine infectis, tanto benigniorem carpendi Tui et exagitandi materiam iisdem Te objecturum, omnia in pejus trahente invidia et fascinato praejudiciis animo. Unicum hisce malis remedium, meo judicio, est tacitus ejusmodi oblatratorum contemtus, et si aliter compescere nequeas, simulatum ad tempus postulatorum, quantumvis iniquorum obsequium. Dummodo interea opus ipsum crescat occulto velut arbor aevo, satis honori tuo et securitati consultum fuerit. Suis enim radicibus semel innixum tutelae suae solum sufficiet: Facile sane reperiet alios, magno sibi honori ducturos, quando alias conferre huc nihil potuerint, malignis saltem ejusmodi contrectatoribus os pro merito verberasse. Summopere vero necessarium erit, ut mature collectas in unum praecipuas lucubrationes tuas aliquoties describi et in tuta loca apud amicorum unum atque alterum, vel obsignatas deponi cures, quo si forsan, (quod Deus prohibeat) inflammatus a Satana hostium furor in chartas tuas grassari cogitet, sic tanto certius eludatur. Haec in praesentiarum consilii mei summa est; cui, ut ante dixi, auxilii jam nihil adjungere possum. Nescio enim, an usui tibi futura sit nupera mea satis prolixa disquisitio, de ratione dextre promovendi conatus Pansophicos in gratiam Dn. Hartlibii exarata, qui eandem se tibi missurum dixit. Licet enim ad varias quoque objectiones ibi responderim, eas tamen, quae tibi moventur, consulto omisi, ne vel ansa levissima suspicionis, tanquam aliqua religionis innovatio metuenda ex opere Pansophico, praeberetur hujus loci hominibus, ab ea prorsus adhuc intactis. Pietati tantum, quam hic religionis proram et puppim constituunt sapientiores, quantopere conducturi sint labores Pansophici, aliquanto plenius ostensum. Magna aviditate expectavero Tuum sincerum de tota hac Dissertatione judicium. De Tammeriana Philosophia nihil prorsus mihi liquet, nec per hosce admodum occupatos dies inquirendi copia fuit. Nescio tamen, an propterea odio digna futura sit, quia ab homine rejicitur, infelicitatem judicii imperitis et ineptis suis notis nimis quam prodente. Verulamium is utinam aliquanto attentius legisset; longe reverentius de tam piis et sanctis conatibus Tuis sentiret, quibus tot insignes viri ingenio doctrina, et in gloriam Dei Zelo huic minime inferiores, hic et alibi assurgunt ac suae,

vulgato more hinc inde tumultuario corrogatae eruditionis fasces lubentissime submittunt. Gratissimum fecisses, si adjunxisses, quicquid in meis monendum habuisses. Jam enim monitis et consilio tuo, si unquam, indigeo. Amicorum enim unus et alter, qui nobis bene volunt, aliquid ad Pansophicum opus spectans, praelo ut quam primum parem, me supra modum urgent, quo in solicitando auxilio facilius Patronis persuadeant, non tuis solius humeris posthac incubiturum tantum onus. Nondum ipsis annui, et adhuc incertus sum, quo pacto iis optime satisfaciam. Via tamen maxime tuta neque adeo difficilis mihi videtur, si generalem aliquam et placidam dissertationem seu potius consultationem conficiam de verae et universalis literarum reformationis optima ratione, ut non tantum qui de ejusmodi ansa antea aliquid inaudiverunt, rectius de eo judicare queant, sed et qui tale quippiam vel universali eruditione, vel in ulla ejus parte tentare velint, discant hic semel, quid sibi sequendum sit. Id quod neminem offendere poterit, nisi qui apertum omnis sapientiae hostem semet profiteatur. Tali vero in dissertatione non repetere tantum licebit summam omnium earum cogitationum, quas variis hactenus ad Te literis comprehendi sed et non pauca ejus generis admiscere, quae recens meditatio peperit. Propositum quidem semper antea fuit, consilia de vera reformatione non ante in publicum promere, quam necessitatem Pansophiae ostensione et jugulatione tot grandium in omnibus scientiis, artibus, disciplinis errorum sufficienter satis adstruxissem: sed hoc plurium annorum opus est, res vero subitum auxilium postulat. Forsan tamen obiter tangi possunt praecipua errorum genera et sedes, ut qui post nos Censorem literarum agere velit, limites laboris sui statim designatos habeat. Equidem quanquam in ejusmodi scriptionem, qualem designavi, jam quodammodo propendeam, summam tamen operam dabo, ut si declinare prorsus non licet, differam tamen: Certe enim alia conditione aggrediar, quam ut tanto diuturnius otium ad invadendum aliquando opus ipsum .impetrem Cave, ne me putes ulli unquam rei alii, quam huic, animi et ingenii mei vires, ita permittente Deo, lubentius consecraturum. Lautissimas jam aliquoties conditiones praetermisi, ne qua cogitationum et studiorum libertas plus justo mihi circumcideretur. Parum quidem vel polliceri audeo; labor tamen non alius erit, quam si maxima pollicitus sim, taliaque efficere possim. Nam quae nobis desunt, gratiose supplebit, aliorumque nobis vel adjunget vel subjunget auxilia, Pater luminum, a quo omne bonum et omne perfectum donum proficiscitur. Tu quaeso, quid Tibi videatur de hoc meo consilio, quamprimum et quidem aliquanto plenius rescribe. Omnis enim, ut facile conjicis, conatuum nostrorum honos in ejusmodi lucubratione versatur.

Nondum satis me tangere intentionis tuae fastigium semper equidem sum suspicatus. Ex quo tua legi, post varias cogitationes tandem non incommodum deprehendere mihi visus sum compingendae omnimodo eruditionis rationem. Qua vero tu usurus es, methodum exculpere inde non licuit Brevem operis Tui Sciagraphiam, quam Tuae ad Dnum. de Sancto Amando continent, si intueor, his tribus ejus generalibus partibus, nimirum theoret pract. et Hermen, omnes aut saltem plerasque universalissimas sapientiae notiones comprehendi posse satis video. An tamen sola eorum generalis explicatio eum, quem vovemus usum, generi humano allatura sit, nondum satis capio. Si enim in iis tantum subsistis, nihil aliud efficietur, quam rationarium aliquod universale, ut ipsemet alibi vocas, apprime quidem utile sapientibus et perspicacibus, minime tamen omnes alios libros ineptos legendi molestia liberaturum imperitiores. Digitum enim ad plenum rerum scrutinium tantum intendet, minime vero res omnes abunde satis jam explicatas et examinatas continebit. Quod tamen in vulgi eruditorum gratiam opus omnino est, quippe quod nulli rei difficilius intellectum suum, quam accurate et solicite particularium veritatum ex universalibus deductioni assuefaciat, et ubique praemansum deglutire cupiat. Rursus si templi tui Pansophici delineationem lustro, in plerisque nos congruere animadverto Teque non minus ac ego universalem omnis eruditionis instaurationem animo agitare, quod longe apertius Tuae ad me literae indicant. Supervacuum sane est, haec multis inter nos ventilari, cum unius horae colloquium omnes hujusmodi scrupulos utrique facile eximere possit. Nihilominus quando adhuc ejus felicitatis spes in incerto est, ne silentio profectibus meis forsan obsim, paucis his denuo repetere placet, quibus gradibus ad felicem totius eruditionis reformationem procedendum putem: ut consensus dissensusve nostri fundamentum et radix non possit non tibi quam plenissime se aperire. Primo omnium publicari velim aptum novorum

operum prodromum, tractatum nempe mole non admodum magnum, cujus praefatio cum necessitatem universalis ejusmodi reformationis, tum leges seu modos illius solide et perspicue exponet, et quae reliqua huc spectant: tractatus vero ipse duabus partibus constet, quarum prior ad apprehendendam rerum omnium scientiam: posterior ad eandem aliis seu privatim in coetibus seu voce seu scripto communicandam, apta et compendiosa comprehendat adminicula et manuductiones. Tribus verbis ibi tradatur ratio omnia bene discendi; hic eadem omnes bene docendi. Priori optime quadrabit, uti animo concipio, Rationarium tuum universale, si hoc accedat, ut ubivis non tantum summa de re quavis sciendorum per solidos et dilucidos Aphorismos exponatur, sed et singulis materiis subjiciantur nomina et censurae celebriorum Authorum, qui de eis antehac optime scripserunt, ut, qui observata ubivis aequali brevitate contenti esse nolunt, sine ulteriore diverticulo dimittantur ad explendam sitim ex fontium receptorum optimis. Posteriori nihil convenientius erit Didactica tua, priori parte recte adaptata, de quo alibi pluribus. Necessitas prodromi ejusmodi antehac, credo, satis a me ostensa fuit. Utilitates sane ejus, quas et in ultimis meis perstrinxi, perillustres sunt Principio ad fidem apud Evergetas liberandam et gratitudinem contestandam, tum vero ad eosdem in solito libertatis tenore continendum nihil aptius est ejusmodi Pansophiae libamento. Nam generales, utut accuratissimae consultationes, utcunque sagacioribus aliquem ipsorum operum gustum praebeant, hebetioribus tamen parum conferunt, qui malunt sibi dari qualemcunque cibum esurientibus, quam licet apparatissimum e longinquo tantum ostentari. Praeterea non est, quo judicia hominum de opere ipso certius explores, quo ad ejus promotionem plurium animos praepares, quam ejusmodi, qualem diximus, praemissa ejusdem Sciagraphia, quae non simpliciter tantum indigitet, quale opus ipsum futurum sit, sed ipsam veluti medullam et fundamentum ejus simul exhibeat. Non ferunt novum Vinum veteres et putridi utres, et optima medicina est, quae sensim vires explicat, violentior illa saepe morbum pellit et aegrum necat. Tali prodromo operi sat tempestivum est, si aliquot annis post succenturientur tria illa grandia et universalia corpora, quae jam aliquoties designavi. Nimirum primo vera PANSOPHIA, seu omnium universalium seu abstractarum veritatum cum omnibus suis, quoad fieri potest, ad vitae humanae bonum applicationibus quam maxime succincta et ordinatissima expositio. Dein vero PANHISTORIA, seu omnium Particularium a Deo, Angelis, mundo et homine ab initio creationis ad haec usque tempora gestorum plena et accurata et filum temporum strictum ubique sequens descriptio. Denique (ut sic dicam) PANBIBLIOGRAPHIA, seu PHILOLOGIA universalis, hoc est, omnium omnino in omnibus nationibus et linguis hodie extantium librorum, primo secundum scriptorum aetates et primae editionis tempus, tum etiam secundum ordinem materiarum primo diligens enumeratio et censura, tum commoda et compendiosa interpretatio, denique eorum omnium artificiosa quaedam emedullatio: Quod si tria haec licet materia, mole tamen non nimium ampla corpora captui omnium ubivis non satis paterent, illustrari progressu temporis necessariis illis Appendicibus seu commentariis ad minima usque rerum descensuris possent, quorum naturam in superioribus meis literis fusius depinxi. Quibus omnibus ex artis norma praestitis, consummata quodammodo esset, qualis nostro tempore haberi posset, omnis eruditionis emendatio. Nihilque restaret, nisi ut de augendis tantis opibus soliciti essent mortales, id quod in infinitum usque fieri, sine ulla corporum recte dispositorum divulsione, solo Appendicum seu Commentariorum beneficio posset. Talia sperare magnum quid fateor et operosum est; aggredi et perficere multo operosius. Sed aut talia tentanda et eo, quo dixi, ordine exequenda sunt, aut res literaria in eo, quo nunc est, statu relinquenda. Si una tantum aliqua eruditionis parte compendia sectamur, moliemur quidem multa, caeterum errores et molestias discentium nec ex schola nec ex vita humana amoliemur. Omnipotenti quidem Deo facile est, extraordinario quodam et nobis incognito modo Satanae regnum destruere et terras omnes cognitione sui implere. Inde vero nullum voluntariae imprudentiae nostrae patrocinium, qui conscientiis nostris optime consulimus prudenter agendo, nec infra suprave vires quicquam attentando, omnem vero laborum eventum divinae providentiae committendo. Si ad finem tantorum operum pervenire non dabitur, magno tamen solatio erit, firma iis et stabilia initia dedisse et posteris, beneficio Dei, aperuisse planius ad veram Sapientiam iter. O utinam aliquando tantis de rebus nobis liceret mutuas audire vel red-

dere voces! Plus progressibus laborum nostrorum unicus mensis, quam disjunctis integer annus adderet. Sed quamdiu aliud visum fuerit Supremo Moderatori, utamur solatiis, quae altera ante hanc epistola adduxi, et ne commodi omnis expers sit divortium nostrum, annitamur. Quod reliquum est, denuo Te rogo, ut manuscripta tua summae curae habeas, et quodcunque ab interpellationibus otii tibi concedetur, concinnandis Physicis et metaphysicis tuis meditationibus potissimum tribuas. Hoc nihil nobis gratius et communi operi utilius facere potes.

Nepřátelé proti pansofii Komenského vystupující jsou nám známi z předmluvy v Komenského spise Dilucidatio, z některých poznámek na synodách bratrských v Polště, a z jednoho listu (Komenského Hartlibovi), který, pozdě byv nalezen, již nemohl býti v chronologickém pořadí umístěn. List panu de Sancto Amando poslaný nebyl dosud objeven.

(Coll. vydavatel.)

LVII.

Starší Jednoty bratrské Bohuslavovi hraběti z Lešna.

Z Lešna 1639 — 22. března. — Koluje veřejná pověst, že hr. Bohuslav poddává se pokušením od otcovské víry jej odvádějícím. Seniorové pokládají za svou povinnost upozorniti na velikou zodpovědnost s takovým krokem spojenou a doufajíce ve vítězství nad úklady, modlitbami a vzdycháním v boji mu chtějí býti pomocni.

Gratia et Pax a Deo Patre et Domino nostro Jesu Christo!
Illustris Domine, Domine et Patrone gratiose.

Apostolus olim ad Corinthios epistolam ordiens, relatum sibi esse scribit a quibusdam ex domesticis Chloës exoriri inter eos Contentiones et Schismata, dum nonnulli eorum a Christo communi Salvatore abduci se patiantur ad partes sectandi studium. Quid nos dicemus, quibus non ab hoc vel illo, sed a publica fama relatum est, in Corde Tuo, dilecta Deo anima, exortum esse exitiale Schisma, quo te turbari et ab Evangelio Jesu Christi transversum agi passus sis ad Evangelium aliud, quanquam aliud nullum est: sed qui vos turbant Apostolicis iterum ad Galatas verbis loquimur), invertere volunt Evangelium Christi, ut glorientur de vobis. Quae hostis salutis Tuae molimina, quamquam nos (freti Misericordia Dei et fidelitate ejus, qui quem permittebat cribrandum, eidem dixit, Petre ego oravi pro te, ut ne deficiat fides tua) in vanum esse et constanter fore confidimus, non tamen fieri potest, quin cum infirmis infirmemur, et exorientibus scandalis, aut scandalorum occasione, aut metu, uramur. Non nobis ignotae sunt machinationes Satanae, qui eminentiores Paradisi Dei arbores inprimis prosternere quaerit, ut eodem ictu plures decutiat minores. Eo fine aggressus est primos parentes, ut eos cum tota posteritate perderet: eodem Adamum novum Christum, ut eundem cum nova sua progenie pessumdaret. Et quid non tentavit impudens; quas non adhibuit artes callidas! sed laus sit Christo Victori aeterno, qui vincendi et triumphandi nobis etiam ostendit rationes ac vias: nihil nempe per se nitendo, nusquam se a Dei revelata voluntate et vocatione sua abduci patiendo, nihil inordinarie et ultra providi Coelestis Patris demensum appetendo, neque plus dapium neque plus eminentiae neque plus opum et gloriae vanae hujus mundi. Hoc modo ille vicit et jam regnat in aeternum: hoc eodem modo vincere vult nos, ut regnemus cum Ipso in aeternum: dixit enim: Qui vicerit, dabo illi sedere mecum in throno meo, quemadmodum vici Ego et consedi in Throno Patris mei. Sive igitur jam cessant tentationes, sive nondum, aut cessarunt quidem, sed ita, ut rediturae sint majore impetu, hortamur per Nomen Domini nostri J. C., ut corroborere in Domino et in robore Virtutis ejus, induasque panopliam Dei, et pugnes pro Fide, quae Sanctis datur SEMEL, ut Apostolus loquitur. Non enim est imaginaria pugna haec, sed seria magis, quam si de haereditate omnium regnorum Mundi decertandum esset. Nos quidem humillima spe in Misericordiam Dei defixi persuasum habemus fore, ut qui coepit in Te bonum opus, perficiat usque ad Diem J. C. propter Tuam et multorum, quos protec-

tioni umbrae Tuae commisit, salutem: interim, quia judicia Dei occulta ignoramus, et Te scimus hominem esse, a quo humani alienum esse nihil potest, eumque nec Sapientiorem Salomone, nec confidentiorem Petro, non potest spes nostra non intermixta esse metu, quem nec Te celare voluimus, ut omni ratione admonitus discas, similiter caeteris sanctis, cum timore et tremore operari salutem Tuam, et invigilare Tibi ipsi, ne Te circumveniat Satan. Accipe verbum admonitionis hujus, Dilecte, ut ab iis, qui Te in visceribus Jesu Chr. diligunt, sciasque, si quid admiseris indignum Deo, et ea cognitionis luce, qua Te donavit, et eo honore, quo Te in ecclesia sua prae aliis dignatus est, selecti gregis Te constituendo Custodem ac Protectorem, redditurum Te rationem, non pro Te solo et non custodita anima Tua, sed et pro male custodito deposito fidei Tuae commisso. Meliora autem speramus, quanquam ita loquimur, dicit ad Hebraeos Apostolus. Id solum volumus, ut ne nescias, quemadmodum invigilet Satan perniciei Tuae, ita non deesse Dei gratia, qui invigilent Saluti Tuae; ideoque monent et hortantur, precibusque et suspiriis hanc pugnam pugnare juvant, et juvaturi sunt. Qui G. Tm. Christo et Gratiae Spiritus Ejus, se autem solito favori G. Tae commendant.

Dabamus Lesnae d. 22. Martii 1639

G. Tae.
Votis et Officiis addictissimi
in Christo Jesu servi.

Podíl Komenského při tomto listě jest dle mého mínění nepochybný. Kromě toho samo jednání jest pro dějiny Bratří ve vyhnanství velmi význačné, jak i z odpovědi hrab. Bohuslava vysvítá.

(Coll. vydavatel.)

LVIII.

Hrabě Bohuslav starším Jednoty bratrské.

Z Resenburku 1639 — 10. dubna. — Uznává jich otcovskou starost a na upokojenou prohlašuje, že chce i dále tím zůstati, čím dosud jest. Odporučuje se zbožným prosbám jejich a služby své nabízí.

Admodum Reverendi in Christo Patres, Dni. Amici observandi.

Quanta vos Ecclesiae teneat, pro munere vestro, sollicitudo, palam fecistis his, quas communi vestrum nomine accepi, literis; si enim tanta cura pro unius membri anima excubias agitis, quid vos non oportet facere, ubi publico consulitis bono? Quamquam nec hoc dubium est, dum privatim pro singulorum vigilatis beatitudine, publice vos de universis bene mereri. Meruistis sane optime et de me, quod curam mei non deponatis, et de Ecclesia, quod ei nolitis perdi membrum, inutile quidem, membrum tamen; quod ut sum, ita esse cupio, quoad esse desinam. Vos autem etiam atque etiam rogo, ne plus in Vos possit publica fama mihi iniqua, quam Vester in me affectus, cujus erit mederi meae famae, quam ego primam captabo ex constantia in divinis. — Caeterum piis Vestris omnia mea commendo Votis, meaque studia, tenuia quamvis, offero lubens. Dabam Resenburgi 1639 10 Aprilis

V. um. R. um. addictissimus

Boguslaus in Leszn.

Známo jest, že hrabě Bohuslav neodolal pokušení a přestoupil k víře katolické. Viz o tom Komenského Excidium Lesnae hned v úvodě.

(Coll. vydavatel.)

LIX.

Mochinger Kurtzmannovi (úryvek).

Z Gdanska 1639 — 8. července. — Oznamuje, že obdržel od Komenského ku posouzení rukopis Didaktiky a z Anglie Prodromus pansophiae.

»Venere quippe hac hebdomada non tantum ordinariae Vestrae, longe gratissimae ad meas manus, sed et aliae extraordinariae ex Anglia cum Pansophiae Comenianae prodromo typis expresso, uti et ab ipsa autoris benevolentia Didactica Magna, manu ejus ipsius exarata. Verum non dicis, sed censurae ac quidem severae caussa isthaec ad me missa esse scribitur. Unde novus sub manibus labor . . .«

Zajímavá jest zpráva, že do Gdanska byl poslán rukopis Didaktiky, Komenským samým vyhotovený. O stycích Mochingerových s Angličany nemáme zvěsti, avšak víme, že si dopisoval s Mersennem.

(Excerp. vydavatel.)

LX.

Hübner Komenskému.

Z Londýna (1639 — červenec-srpen). — Komenský pozval svých anglických přátel k soukromému sjezdu pansofickému v Hamburce. Hübner nechce se dostaviti a rozhodnutí své obšírně odůvodňuje. Není prý ještě dostatečného materiálu pro společné rokování, a mimo to nelze mnoho čekati od podobné schůze. I ztráta času a nebezpečenství se strany nepříznivců od toho odrazují. Angličtí přátelé přijíti nemohou. Nevděčných Hamburčanů nepřeje si vůbec viděti, a také neví, byl-li by kdo na sjezdu, k vůli němuž cesta by se vyplatila. Ke konci se zmiňuje, že právě došel nový list Komenského, dle něhož upuštěno od sjezdu; pisatel však přece posílá své vývody. Prosí o další materiál a slibuje v brzku nějaké pojednání o Komenského Didaktice.

Clarissime Comeni, Amice intime dilecte.

Novum iterum consilium ultimae tuae 14/24 Junii datae afferunt et novum quoque responsum merito a me jam ferunt. Non jam ad Te Lesnam amplius, sed recta statim Hamburgum, ad indictum a Te conventum venire vis. Sine ambagibus (quid enim cum illis amicitiae nostrae?) rescribo: NON VENIAM: imo ulterius: neque Te venire velim. Neque haec solius necessitatis, quanquam satis jam imperiosae, vox est: Rationis (quae ipsa sapientibus pro necessitate) et consilii est, non sine diligenti dierum aliquot deliberatione capti. Cujus motus et momenta aliquanto liberius aperire in praesens constitui, vel ut sic calamo ab hoc scriptionis genere, quo non admodum delector, paulo diuturniores post hac ferias pariam. Cur igitur conventum ita prorsus declino et tibi pariter declinandum censeo? Non alia de causa, mi Comeni, quam quia frustra nos conventuros praevideo. Nihil enim certi et fructuosi illic a nobis statuetur, inter quos nondum convenit, qua de re praecipue deliberandum sit. Ire jubemur, ignari, cur eamus.

Fundamentum, inquis, operis Pansophici ibi examinandum est, quo vel deprehensa ejus firmitas in ardore nos contineat, pertexendi coepta, vel imbecillitas tempestive manibus et animo excutiat viribus nostris majora. Prudenter id quidem, sed parum valide ad obtinendum id, quod cupis. Primum enim quid fundamenti voce velis, nullibi diserte satis exprimis, sed tuorum interpretes esse verborum nos quodammodo cogis, nescio an satis accuratos, aut grata tibi prolaturos. Ego quidem fundamenti vocabulo nihil commodius designari puto, quam ipsammet operis Tui conficiendi rationem. Adeoque non tam in genere ibi disquirendum, conficine tale opus possit et debeat? quippe ad quod

a Te jam satis accurate responsum: quam An a Te talibus vel talibus sociis et adminiculis instructo confici illud possit? Hoc est, comportarine queat a vobis et sufficiens tanto operi materia? Darine eidem ordo et dispositio aptissima? Denique, optimone et convenientissimo orationis genere cuncta enuntiari? De his enim, nisi in antecessum ratio constet talium molitoribus, incertus vel prorsus irritus erit labor, qui sequetur. Sine materia enim opus nullum, sine reliquis duobus enim inamoenum tantum et debile, sed prorsus imperfectum erit, aut tale saltem videbitur, quando nihil aeque evidenter, omnesne adsint partes, quam apta earundem collocatio et genuina connexio ostendit. Haec vero omnia si fundamenti nomine innuis, vide mi Comeni, quam sine fundamento nos ad conventum voces. Nemo accedere ei sustinuerit, nisi in omnem quaestionum varietatem satis ante praemeditatus. Tu ita nobiscum agis, ac si data opera imparatos eidem interesse velis. Quomodo enim nos parabimus? Commentabimurne aliquid adjiciendum apparatus Tui copiae, aut ordinis firmitati? Utriusque ignarissimi sumus, ac ne tantillum quidem ejus vel per nebulam vidimus. Magni, si quisquam, facio lucubrationes tuas, sed (ignosce huic libertati) nondum tales reperio, quae ad formandum recte ullius de coeptis tuis judicium sufficiant. Ostendunt in genere et breviter tantum, quid optes, quid agere decreveris, nihil de ipsismet porrigunt a Te jam elaboratis. Tam late patentibus nec satis determinatis non alia reposuerit prudens quilibet lector. Particularium qui vi ingenii fretus aggrediatur deductionem, aliqua forsan attulerit a vero non abludentia, gloriari non ausus fuerit, de eruta et definita ipsius authoris methodo, quippe quae salvis iisdem fundamentis, prout diversam quisque ratiocinandi methodum sequitur, prorsus alia esse potest. Apud quemvis profecto aequum arbitrum excusatus fuerit, qui a scrutinio abstinet, quoties eidem non tam obscuritas rerum quam absentia obstat. Nos quidem cur divinando nos multum fatigemus! Si scopum tuum praeterimus, operam ludimus: si tangimus, nihil lucri tibi afferimus· proferimus enim tibi jam nota et ad summum ultra generalem aliquam ordinis a Te observati adumbrationem haud exitura. Quae sane parum ad dirimenda ipsi materiae inclusa dubia adjumenti tulerint. Horum accuratam solutionem a quibus sperares, his, quas meditationum tuarum rigidius examinatas velles, tempestive communicatas oportuit, ut, quae ex suis huc spectantia jam habent, tanto politius et accuratius iisdem jungerent. Multiplicem unius rei transcriptionem et missionem molestiae aliquid habere et periculi non infitior. Sed non alia quam hac illice sedibus suis exciveris quietis amatores. Et inter bonos nullus fraudium et periculi metus est. Mali etiam cum te audierint legentem modo, satis negotii tibi facessiverint. Igitur aut domi relinquendi, aut diligentius ad conventum a Te praeparandi sumus. Non enim alioqui erit, quod jure aut cum fructu saltem a nobis poscas. Quae habetis, inquis, ad Pansophiam quoquo modo spectantia, omnia afferte. Idem est ac si dicas: Nihil eo afferte, nihil ibi agite. Ausim enim propemodum nomine omnium dicere, nihil ad Pansophiam spectans conventu dignum nos habere (nihil enim ei paravimus), nihil intra tam angustum temporis spatium parare, aut quae paravimus, per necessariam sarcinarum exiguitatem sumere nobiscum nos, qui e longinquo advenimus, posse. Sed sint alii quam velint parati, ego me imparatissimum novi. Jamprimum mira mihi pro vastitate tanti operis apparatus paucitas, eaque ipsa, quippe in meum tantum collecta non aliorum usum, manca fere ubivis, hiulca, confusa, perque quam plurimas schedulas incuriose admodum dissipata. Quid, quod ne chartis quidem omnia inclusa. Magna pars solius adhuc memoriae subsidio nituntur, quae non semper bonae satis fidei est. Quandoque summam illustris alicujus materiae suggerit, olim lectae, authorum reticet nomina. Est, cum haec suppeditat, illas premit: ut plurimarum concinnationem ne in manus quidem sumere ausim, nisi in Bibliotheca aliqua, Oxoniensi non minore, nisi forsan proprio saepius labore extundere velim, quae multo jam melius ab aliis pertractata novi. Sed nec Oxonium jam abire vacat, nec intra unius tantum alteriusque mensis spatium ullum ibi fecerim operae pretium. Annus minimum abeat, antequam vel levissimam auditioni, nedum lectioni aliorum parem desideratae a me Pansophiae partem. Nam (ut hoc semel moneam) non ita subegi animum meum, ut ei statim se argumento lubens applicet, quodcunque necessitas objicit, aut eidem inhaereat, quamdiu ille jubet. Eligere amat occupationum suarum materiam, ab aliis obtrudi non patitur. Quae elegit, cum alacritate quadam et ardore prosequitur: Cui dum obtempero, feliciter omnia et cito succedunt: ubi reluctor, aspera omnia experior et difficilia,

talesque foetus, quos paulo post pro meis non agnoscam. Forsan vix unus alterve dies toto anno occurrat, quo materias lubens petat, conventui maxime aptas, aliis non quidem usu minoribus, non tamen tantae necessitatis, magis delectatus. Quid tantillo spatio magni elucubrari possit? Ex quo tantum in cognitione mei profeci, satis diligenter, ne quid inquietae menti pabulum deesset, cavi. Ingressus sum campum, quem animo concipere potui vastissimum, in quo licet tardius quam alii in minuto suo circulo, tamen circumspectius forsan, et quamdiu libertas animo non infringitur, haud paulo fructuosius progrediar. Non alia tum recreatione opus est, quam quae ex laborum nascitur varietate, cum e contrario certae materiae contra voluntatem affixus, vix omnimoda remissione animi fastidium expellam et solutam alacritatem instaurem. Fortassis vero et alii eodem, quo ego, morbo laborant, et quis nostrum non magnopere ineptiat, in illis animis vires atterendo, a quibus quam maxime abhorret, quibus impares illas esse novit? Sed non opus est tam scrupulosa excusatione. Conveniamus singuli, magna meditationum nostrarum mole onusti, ne ramenta quidem plumea propensius fiet id, cujus causa convocati sumus. Suae cujuscunque vigiliae tum, non fundamentum operis Pansophiae, nostrae erit disquisitionis materia. Non posset tamen non illius honori et incrementis ea inservire, si quam partem sibi quisque tractandam sumserit, aliquanto ante mutuo edocti essemus. Nunc cum illud in ipsomet conventu demum discendum sit, nec allatae a Te lucubrationes Pansophicae et Metaphysicae nostris, nec nostrae, cujuscunque generis sint, tuis quicquam emolumenti attulerint. Aut consentanea tuis afferimus, aut diversa: si illa ne hilum quidem promoventur coepta nec ad fiduciam veritatis sufficit plurium consensus. Fieri enim potuit, ut illos omnes ratio, cui illa sola innititur, fugerit. Si hoc, vide, quam mira et tantum non ridicula facies scenae futura sit. Recitandi initium a Te faciendum est. Tua enim, adeo vasti ambitus, cuncta aliorum ad se trahunt et ordinem post Te dicturis veluti praescribunt. Principio tanta rerum novitas et facilitas facile persuaserit, ut Pythagorico quodam silentio Tibi velut in Templo concionanti auscultemus. Simulac sententias rogaveris, loco earum variis primo omnes quaestionibus tibi molesti erimus, crebramque rerum earundem extorquebimus repetitionem. Vix enim tam celeri quisquam ingenio sit, ut omnem alterius praesertim in re tanta mentem, cum semel tantum audierit, teneat, et dum illam memoriae credit, interea ab intellectu verum statim judicium extorqueat. Adde quod vix impudentiae notam effugiat, quisquis de negotio tanti momenti sententiam in transcursu ferre audeat. Cum satis omnes instruxisse videberis, quid vicissim audies? Pars sagacitati tuae nimis fisa probare videbitur omnia et ubique tecum facere, etiam cum maxime dissentit: optima videlicet a Te prolata ad anticipatas animo crudas notiones torquendo, concordiam in rebus jactando, quae tantum in earum corticibus, vocabulis est: Pars e contrario inde laudem captabit, si clarissimis quoque et evidentissimis a Te prolatis contradicere haud prorsus abs ratione possit. Prudentiores, ne prorsus obmutuisse videantur, laudabunt, quae nemo sanus jure vituperet, censoria notabunt virgula, quae parum intersit, mutenturne an maneant: Qui procul litibus rependere aliquid bonae observationis volent, et forsan quoque possint, gravabuntur tamen extemporanea balbutie auditoribus obstrepere. Singuli vero ad allata a Te provocabunt. Et in illa se potissimum jactabunt operis tui parte, cui suae curae potissimum dicatae fuere. Hic si quilibet peculiaria nec alteri notata attulerit, alter in chymicis, alter in Mathematicis, alter in Politicis, Quartus in Theologicis, et sic porro: egregium iterum spectaculum. Quam audiendi potentiam aliis accomodavit, quisque et sibi recitanti dari volet. Quo diutius vero quisque in una eruditionis parte versatus fuerit, eo minus aliarum genio assuetus est. Qui spatio tam exiguo tam diu contentus esse potuit, ad amplius dominium sane magnopere nunquam aspiravit. Quam facile contingere posset, ut singuli talium, cum sua perlegere, nullum praeter se aptum eorundem judicem in toto coetu inveniant? Quanta vero tum molestia legenti, quae tot laboribus sibi parta effundere coram ignaris et, cum Judices sedere debebant, prima adhuc eorundem elementa docendis. Quam fastidiosum audientibus sono rerum prorsus sibi ignotarum nec illico perceptibilium suas verberari aures, et mutuam adeo singulis ignoratae alterius excellentiae confessionem extundi?

Quae cum ita se habeant, an putas quemquam levissimo talium metu tactum adeo sibi vilem fore, ut spreta studiorum suorum quiete in conventum se praecipitet, in quo non aliam personam sustineat, quam vel muti auscultatoris, vel vani applausoris, vel censoris litigiosi

et inepti, vel percunctatoris demum obstreperi? Tuque ipse otio tuo adeo infestus sis, ut talium consortii gratia vel periculoso itinere id permutes? Non id quidem arbitror, mi Comeni. Fac tu aliquos convolasse, universali quodammodo eruditione tinctos; ne ex eo quidem tantum, quantum speras lucri. Multum temporis poscitur, dum singulorum observata proponuntur, dum examinantur, dum conferuntur cum aliis, dum ad unam omnia, quod tantopere desideras, harmoniam rediguntur. Nobis ad colloquendum vix unus aut ad summum alter mensis conceditur. Tam varii praeterea ultro citroque sermones exercitatos aliquot requirunt ammanuenses, cuncta, simulac proferuntur (quemadmodum in publicis conventibus fieri solet), celeri calamo excepturos, et toties eadem scribendi describendique molestiam compendifacturos docentibus, requirunt item instructam, et quae occurrentia ibi dubia quaevis facile tollat, Bibliothecam. Nunc et hac et illa congrediemur orbati. Et qui alius conventus tum nostri fructus erit, quam arbitraria et perfunctoria de tanti ponderis rebus confabulatio, et quaedam majoris familiaritatis conciliatio. Non spernenda quidem, si offerantur nescio an digna, quae tantis incommodis aliis acquirantur. Haud facile cupiditate cognoscendi varia et viris sapientibus memet probandi cuiquam concedo. Sed quae alioqui irritatura eandem erant, si solos domi adire daretur, vel te vel alium quemquam eruditorum ignotum mihi, hic frigidam mihi suffundunt. Apud te solum effundere licet tuto, quicquid in buccam venit. Apud alios tui similes, utcunque ignotos mihi vel eligere sermoni argumentum quod velim, vel oblatum eo flectere, ubi maxime mihi confidam protrahere sermonem, abrumpereve pro arbitrio, et sic alterius juxta meoque pudori consulere, denique si importunius urgeas, vel candida confessione ignorantiae hac ex parte meae me citra dedecus expedire, quando nunquam nescire crimen fuit, quorum scientiam non putide jactares. Simulac annumerari tantum me patior de universa sapientia consultaturis, tametsi scientiam forsan solenniter non dixerim, ita comparatus tamen accedere debeo, tanquam aptus sim, qui dicam. Incuriositatis et leviorum errorum venia omnis tum mihi praeripitur, intolerandam audaciam judicantibus cunctis, maxima quaeque tentari ab eo, qui in minoribus non firmo ubivis poplite incedat. Quam benignam vero hoc in genere carpendi ansam aliis praebiturus sim, satis conscius mihi sum. Et qui tantam mihi fiduciam sumam, aut alios adeo eximia de me sperare patiar? Nondum triennium est, ex quo tua vidi, hisque adeo cogitationibus satis serio me dare coepi. Antea enim tametsi multiplici eruditione quoque non indelectarer, quantumque possem ejus arriperem, ad unum tamen studiorum genus cuncta fere dirigebam: illud itaque, quod vitae civili homines praeparat, et ab otiosis contemplationibus ad negotia ducit societatis humanae. Cui ne nunc quidem in totum renuntiare audeo, vel ideo, ne a praestantissimis amicorum tanquam homo umbraticus et inutilis sapientiae affectator excludar penitus, quamquam alioqui sublimioris sapientiae amor in animo meo teneat primas. Cujus in contemplatione utinam integrum licuisset triennium exegisse! haud paulo praestantius sese literaria mea supellex haberet. Nunc tot ab eo tempore perturbationibus, curis, molestisque occupationibus vexatus fui, ut saepe mirer vel eo usque procedere me potuisse. Nisi quod illud ipsum, quantulumcunque est, divinae potissimum benignitati tribuere me pietas jubet: hortans simul, ut quo eminentior sit DEI gloria, si quid posthac a me proficiscetur in publicum utile, nunquam apud alios callide tegam meas imbecillitates, quo certior sim de continuatione ejusdem auxilii, ne Eum tentem majoribus quam quibus par sim, temere me obtrudendo. Cur vero captem sapientiae famam apud alios, qui meam indies perspicio inscitiam magis magisque? Cur sperem sapientes reddere alios, quamdiu talis non evasi ipse! Sufficit, ut stultitiam meam domi videam et rideam, nil opus est, ut in solennibus quoque coetibus eandem et quidem sapientiae nomine ostentem. Si meo arbitrio vivere liceat, aut justa maturentur mora cogitationes meae aut aeterno silentio sepeliantur. Sic enim si minus alteri prosint, nihil tamen damni dederint. Quod ex imperfectis nec satis stabilitis placitis oriri solet, dum rixarum potius materiam quam verae scientiae incrementum subministrant. Vincerem tamen et hunc quodammodo scrupulum, et itineri me accingerem. si plurium sapientium amicitiam certus sim mihi hoc pacto obventuram. Est enim, uti ille ait, quod ex magno viro etiam tacente proficias. Colloquium certe fructu carere nequit, quod habetur primo cum sapientibus, tum et amicis, qui quae ipsi sciunt, eadem ab aliis quoque sciri velint. Sed omnia iterum adversa sunt. Paucissimos ibi videro. Et te unum si excipiam, nullum ex iis, quos maxime velim, Dn. Duraeum alio

avocant Ecclesiastica. Dn. Morianum et Hartlibium causae communi injurii simus, si vel evocemus: illico jacebit illa iis vel paulum modo ultra solitum absentibus, quae incredibili praesentium labore vix satis promovetur. Sed non paucos tantum ibi invenero, vero etiam maximam partem mihi ignotos, et sic ad communicanda liberius sua difficiliores: et quod gravissimum, non omnes forsan ejus genii, qualem nobis pollicebamur. De aliis non habeo quod dicam: de Hamburgensibus omnem propemodum spem abjeci. Seu magnitudo laborum scholasticorum, seu tyrannis temporum, seu pr pria indoles in causa sit, hominum iis morosiorum et sibi solis magis viventium exempla vix ullibi reperies. Quid ignoti et subito eos aggressi impetrent? Amicorum familiarissimi nihil de ipsorum coeptis exsculpere ipsis possunt. Cumulata in se eorundem beneficia subrustico silentio remunerant, et quia multum antevenere, parum abest, quin pro gratia odium reddant. Talesne quaeso digni sint, quorum causa pedem loco moveamus, nedum tot nos objiciemus aerumnis et periculis? Haud sane adeo insipienter se gerere deceat homines, sapientiae et quidem universae amorem professos. Frustra enim niti nec aliud se fatigando, nisi molestias quaerere, extremae, ut ille ait, dementiae est. Ex quibus omnibus, quam irritus futurus sit conventus noster, satis credo apparet. Sed nondum sic eo defuncti sumus; etiamsi quam prudentissime cuncta apparaverimus, ingentia tamen pericula quoque et incommoda nos manent. Rem enim aggredimur Magistratibus suspectam, omnibus e vulgo eruditis invisam. Apud illos amicus conventus in conspirationis nefariae, emendatio studiorum in innovationis civilis crimen nimis quam facile rapiuntur. Hi aegre ferunt vetere se luto evolvi, et de prodenda ignorantia sua consilia iniri, se in partem consultationis ne admissis quidem. Utrorumque suspiciones atque odia, qua quaeso arte praetervectus fueris? Adeone secreto id haberi posse putas, quod ne a te quidem, nisi consciis quam plurimis, quorum res ibi minimo agitur, coeptari potest? Ad quod a Te destinati, de quorum omnium silentii fide nondum certus es, hunc ambitio, alterum garrulitas stimulaverit, ut secretum hoc revelet amico, ille alii, et sic porro, donec ubique palam fiat. Quo magis ab initio celaveris, tanto fuerit odiosius et suspectius, cum vulgatum fuerit. Contraria vero rem aggredi via paras, et nec a Magistratuum nec eruditorum notitia arcere? Vide, quot iterum te malis implices. Ad Magistratus si rem defers, incertum primo est, an consensum eorum impetres. Facile invenerit aliquid quorundam, qui circa eos, nimia prudentia in coepto quantumvis innoxio, quod rationibus Status (ita fere non tam arcana Imperii quam dominationis flagitia citra rationem appellant) adversetur. Aeternum potius exulet sapientia, quam vel per millesimam consequentiam quicquam effreni quorundam imperitandi libidini deradatur. Plerisque rerum potentibus adeo perverse consulentibus, ut eo se munitiores putent, quo illi, quibus imperitant, ignariores et nequiores sint: si adipisceris, quod rogasti, cultrum veluti omnium in consultando admoveris libertati. Cave enim adeo incogitantes, qui Magnatibus a Consiliis, putes fore, ut otiosos aliquot homines de re tanti momenti pro arbitrio garrire passuri sint, quae et quamdiu velint. Custodes et veluti Moderatores apponent, qui et materiam et spatium colloquendi cunctis praescribant, caveantque, ne plus quam privata agitentur. Quod si coeptum aliquod minus laudabile ejusmodi potentiae aliorum instrumentis in animo sit, cui haec liberatae consultationis larva conveniat, cave arbitreris adeo commodi sui fore incuriosos, ut tantam occasionem negligant. Egregie vero tum rem gesserimus, si tanto strepitu, tantis sumptibus, vel tyrannidis vel libidinis alienae nos effecerimus ministros et pro libero amicoque colloquio servilem exercuerimus et putidam histrioniam. Cujus choragis si sub finem non satis applaudatur, nos cum omni sapientia nostra explodamur. Fac tamen, Magnates haec, ut Scholastica, extra suam habituros curam, non ita habebit grex Ludi Magistrorum, aliorumque ex eruditorum vulgo. Particeps esse volet consiliorum, quae in se cuduntur; simulac tempus conventus, locumque indicas, omni te consulendi facultate veluti privas. Non integrum tibi erit definire numerum colloquentium, quemlibet admittere cogeris vel ultro se offerentem, vel ab aliis tibi commendatum; nisi tot hostes tibi et operi efficere velis, quot exclusi sunt. Imo tum acriores efficies, cum omnes promiscue admittes. Portento similis est inter plures concordia, non genii tantum, sed religionis quoque et studiorum discordes, et hic quidem, ubi casui quodammodo omnia permittenda sunt, frustra speratur. An in nostra potestate est cavere, quominus janua omnibus patente, coetui huic se immisceat morosus, inficetus et bilosus quispiam verbulo irritabilis? Aut sciolus quidem, audaculus,

et seu consuetudine Imperii in pueros seu insita animi vanitate ubique φιλοπρωτεύων? aut denique sectarum et partium studio coecatus, cui omnia non ante audita absurda statim, haereses, blasphemiae videantur, et maxima pietatis pars talia non intellecta etiam contra datam fidem diffamare? ut reliqua ejusmodi sileam coetuum eruditorum dehonestamenta. Quos non ii homines, quandocunque voluerint, ludos nobis dabunt? quos non adversum nova consulta ubique excitabunt hostes? Ut velint quiescere supremae potestates, per hos turbines nequiverint, quippe qui non omiserint per inquietos quosdam et indoctos clamitatores urbicos, veluti per flabella, plebis ventositatem commovere. Neque aliud blenni isti et buccones libentius arripuerint. Quam gement ambones, quoties non satis ad concionandum parata vilia eorundem onera, garriendi extemporaneam materiam ex nova secta Pansophica petent: quam inflabuntur Stentorum buccae, rubefient oculi, et tantum non rumpentur latera, quoties tantae haereseos, scholas scilicet, templa et postillas omnes destructurae inciderit mentio? quanta miseratione et tantum non ploratu vel praeceptum tantum animo prosequentur Trojae incendium, et Anchisen Patrem, veterem scilicet superstitionem, vix robusti alicujus Aeneae humeris ab interitu servandum? quam miserabuntur aemuli Gadarenorum fatum pinguium porcorum, appropinquantibus tantum novis reformatoribus illico in mare praecipitandorum? His atque similibus semel irritata plebs in quem non grassabitur, vel levissimo tantum coeptorum ejusmodi suspicione perstrictum? Si igitur in ipsa conventus sede tale quippiam, ante is finitus sit, erumpat, quanto compendio carcer, ne quid gravius dicam, tantis conatibus finem imponat? Nemini injuriae est talia timeri, nobis nimis quam grave sit talia experiri. Non desperanda quidem nobis est tutela DEI nostri, sed quid si temeritate nostra meruimus, et sic prudentiam doceremur? Annon imprudentes erimus, si non periculis tantum, sed et infamiae et ludibriis tanta exposuerimus coepta? quibus nimis quam certo obruemur, si vel sine ullo certo decreto solvatur noster celebris adeo conventus, aut non alium finem habeat, quam concilium illud Sapientum, apud ingeniosissimum Italorum Boccalinum, Apollinis auspiciis reformandi seculi ergo coactum, quorum prolixae consultationes tandem in magnifico decreto de minuendo posthac raparum, brassicae, petroselini et ejusmodi olerum pretio, desinebant. Quis enim Sapientum tum a risu, quis stultorum ab acerbissimo insaniae nostrae insectatione sibi temperabit? Cujus vero auxilium postmodum implorare audebimus? Apud quem preces nostrae invenient locum, firmissimis etiam rationibus fultae? Veterem incogitantiam nostram cuncti causabuntur, et perire nostras potius vigilias maluerint, quam sibi otium et quietem. Omnium tantorum moliminum incrementa sistimus, ubi semel illorum initia adeo imprudenter laedimus. Haec atque talia cogitanti mihi ulla conventus cupiditas maneat? Horror me quatit, cum ipsum adeo infaustum nomen cogito, nec tu credo ejusdem avidus admodum amplius fueris, ubi, quae hactenus a me allata, excusseris paulo diligentius, quae cuivis naturali homini prudentia dictaret; prorsus ab eo abhorrebis spirituali oculo, cuncta ejus contemplatus. Cogita enim, mi Comeni, quid agere cupiamus: Sapientiae verae et omnimodae opitulari volumus per conventus. Hi opus mundanum et carnale sunt, et tractandis ejusmodi rebus tantum oppositi. Illa divinum quid atque coeleste est, nec nisi tali modo paratur. Fons sapientiae ipsemet DEUS est et Spiritus ejus. Hunc qui obtinuit, carnalium hominum non indiget instructione, ejus expers illuminatissimos quoque incassum audit. Testari illi de vera sapientia possunt et viam designare, quae ad eam ducat, infundere eam aliis non possunt. Gloriam hanc soli reservavit sibi Pater Luminum, a quo solo sapientia est. Jac. 1. Cedo, quando unquam amplum aliquod concilium verae sapientiae profectus auxit? Contra ubi majora insipientiae et impietatis exempla edita sunt, quam in tot conciliabulis, quibus multiceps adeo turget Babylon? Apostolorum conventus nemo hic mihi oggerat. Non illi apparatu aliquo et pompa constabant. Assidue fere celebrabantur ab iis, qui uno in loco degebant, qui congregati non de divinae sapientiae mysteriis disceptabant, quippe non agnoscentes alium Magistrum praeter Spiritum Christi; ad munia vocationis recte obeunda se et alios mutuo exhortabantur, et concordiae inter tot credentium coetus firmandae causa, ea suffragio plurium nonnunquam decernebant, quae ad externam eorundem obedientiam spectabant, quaeque adeo intelligi ab omnibus poterant. Tales conventus imitantur Christiani, quotiescunque mutui consilii auxilii vel solatii causa inter se conveniunt. Absit vero a nobis, ut talem sapientiam meditemur, quae non nisi

humano consilio inveniri, non nisi viribus humanis stabiliri potest. Haec enim ubi illa, lubrica et peritura est. Absit, ut, cum improba ipsius Pansophiae spe tamdiu nos paverimus, tandem in unum collatis omnibus consiliis et observationum copiis, nihil aliud quam putidam forsan Grammaticam aut ad summum Logicam, aut aliud quippiam hujus generis nescio quid Scholasticum et pagano simile extundamus, nosque et alios ita misere deludamus. In tali facinore an benedictionem DEI spondere nobis audebimus? qui, quantum in se est, Sapientiam mundi confundit et quas hodie videmus Scholas, unde qui prodeunt, Christianos se esse dicunt, et non sunt, non pro suis, sed pro Synagogis Satanae agnoscit. Quare si sapimus, mature expellamus cordibus nostris inutiles hasce et vix satis Christianas cogitationes, linquamus mundo et Satanae ministris pompatica sua conciliabula et conventus, et solius DEI nostri consortio contenti simus. Is quandocunque per homines nos instruere voluerit, adducet nobis tales, quibus delectatur nobis non cogitantibus. Quamdiu detinet a conspectu eorum, quibus non delectamur, quid nisi ad se solum corda nostra trahit? Quid nisi purgari eodem omnibus praejudiciis jubet, ut auscultare posthac incorrupta mente possimus ab ipso missis verae sapientiae praeconibus. Excitemus interea magis magisque quod nobis concreditum est donum, et gratis a divina manu accepta gratis quoque et bona fide alii aliis impertiamus. Non erit labor noster inanis, si susceptus in Domino: cujus et extra conventus auxilium aderit nobis, quia jam adfuit. Quis unquam majori cum plausu exceptus liber Janua tua? Nec illius tamen elaboratio in conventu decreta. Haud caruere plurium piorum approbatione Pansophiae praeludia tua: nullius tamen consilium solenniter ante editionem flagitatum est. Nec quae ex meis eruditiorum suffragia reperere, operosa in congregatione nata sunt. Cur non in eadem simplicitate cordis nostri pergamus, qua coepimus? Cur obnitamur divinae voluntati impatientia nostra? Cur objectis tot proficiendi opportunitatibus aliis rupta cogitationum nostrarum serie, desertis ad tempus et cognatis et amicis, profusis temere tot sumtibus curramus nescio quo, antequam mittamur; imo antequam ad obeundum cum fructu tale iter satis parati simus? Creata cuncta, ut initium ita et progressum et certum perfectionis suae terminum habent. Non primo anni mense cerasa, non castaneas et olivas media produxeris aestate, quantacunque cultura arboribus adhibita. Concede tempus et ultro maturescent. Nos quidem an gloriari jure possumus, habere nos aliquod festinata adeo deliberatione dignum? Nihil sane eo deductum, ut ante editionem nihil reliquum sit amplius, nisi ut more veterum inter amicos recitatum, omnium judiciis et suffragiis extremam adipiscatur manum: nihil vel eo usque devenit, ut ad cele.iorem ejus absolutionem aliorum advocare auxilium cum fructu possimus, nulla quippe satis accurata Magni operis delineatio ab alterutro nostrum confecta. Adhuc inter initia tanti operis versamur, e longinquo veluti Magnifici illius Sapientiae Palatii imaginem prospectantes. Nondum de ipsomet nostri operis fundamento, vel te teste satis certi quicquam habemus. Cur nos non prius secreto examinemus rationum nostrarum pondera, quam de ipsarum valore adhuc dubii aliorum rigori et forsan ludibriis eas objiciamus? Quidni tutam literarum viam ancipiti praeferamus conventus aleae? Satis bene alter alterius mentem hactenus cepimus, nec haesitassemus unquam, nisi frustra concepta conventus spes et tardiores nos in scribendo et breviores fecisset. Computa jam tempus, quod itu, reditu et inani commoratione Hamburgi terendum, et vide annon aeque cito literae alterum de alterius sententia certiorem fecerint. Si tantus conventus amor tenet, nullibi pii viri et probi desunt quibuscum de sapientia colloquamur. Ubi duo aut tres congregati in nomine Christi, ipsemet est in medio illorum. Sed quid hisce diutius te obtundo? Quae haec scribenti interveniunt, Tuae ad Hartlibium scopum horum anticipant, et fecisse jam ostendunt, quod hae suadent. Non alienum tamen putavi haec, quae contra conventum commentus sum, ita tibi mittere, ut scripseram. Nonnulli gaudio erit, caruisse malis, quae hic recensentur: et non minori cautioni, ne pari fervore posthac ad rem adeo arduam et ancipitem feraris. Veniam saltem liberioris stili haud operose exoraverim: ne petere quidem potuissem, si negotii tanti sciens tacuissem pericula. Silentio vel blanditiis quivis amicum mentitus fuerit, verum hunc noris, qui veris offendere praeoptat, quam placere adulando. De caetero justa utrique causa est celebrandi Dei nostri, quod fervori cupidinis nostrae ita in tempore intercessit, et pericula ostenderit, antequam itineri nos crediderimus. Argumento id est curae ipsi esse salutem nostram et porro futuram, si jussis ejus et providentiae nos morigeros praebuerimus. Nunc paucis ad

reliqua Tuarum capita. Urges adhuc, ut antea, adventum ad Te meum. Gratias ago de tanto in me amore Tuo: quo quid gratius, quam coram quam primum frui? Sed quid opus inanibus verbis? Repetendum est, quod initio Epistolae posui: Non veniam. Impedimenta quia siles, satis nota Tibi sunt. Parcas igitur posthac precum ulteriorum labori apud necquicquam cupidum, et mecum feras, quae mutari non possunt. Si tamen illa spe delectaris, non impedio, quominus ei indulgeas; simulac viam aperuerit Deus, vel ex inopinato tibi adero: sed memineris ex altera parte ita nihilominus crebro et diligenter tibi scribendum, ac si nunquam venturus sim. Id te per omnia, quae charissima Tibi sunt, rogo, oro, obtestor. Molles querelas et anxia vota illi retineant sibi, qui laborem horrent et corticibus rerum delectantur; sinceriorem nobis voluptatem praebeat effigies animorum, quam corporum, sensum molestiarum tollunt praestantia operis, in quo occupamur. Posthac igitur haec a Te expectabimus, primum plenum responsum ad reliqua priorum epistolarum mearum capita Dein si ullo modo fieri possit, exemplaria eorum, quae in conventum tecum sumturus eras, nimirum Delineationis Pansophiae et Metaphysicae, aut saltem eorum loco aliquot insignes, nec hactenus nobis visas observationes ex penu tua literaria. Nulla ad nos epistola vacua veniat. Vix credis, quam silentium tuum et cassae rerum alicujus momenti literae et meis juxta et Dn. Moriani Hartlibiique laboribus, tuis adeo ipsius coeptis obstent. Ego qua parte maxime juvare ea possim, ignoro. Illi nisi frequentia et soliditate tuarum literarum, nonnullisque quantumvis brevibus, dummodo fructuosis speciminibus, non habent, quo languorem excitent Patronorum, quo raras observationes in tuam utilitatem ab eruditis eliciant. Haec omnia nisi velis insupere habere, non poteris non etiam cum aliqua molestia Tua gratificari id, quod communi Te nomine Rogo. Dabimus operam, ut quoad fieri potest, paria vicissim tecum faciamus. Illi quidem suo quisque loco, quae videbitur: ego vicissim, Deo volente, promitto vel accuratum examen Didacticae tuae et reliquorum scriptorum, de quorum communicatione summas tibi gratias ago: vel observationes aliquot rariores Platsii et aliorum: vel denique aliquid circa prodromum magni operis, prioribus meis non comprehensum. In dies enim nova fere in hoc argumento, nec paulo prioribus (nisi me φιλαυτία decipit) meliora Deo annuente mihi subnascuntur. Elaborare Ideam operis Pansophici ipsius non aggrediar, antequam tua videro. Quod vero jam ante in quadam Epistola suasi, hic denuo repeto: Colligas in unum omnia meditata tua, ut, quantum in qualibet materia apparatum habeas, accurate Tibi constet; tum vero in celebratione ejus secreto pergas, nec consiliorum nostrorum quenquam participem facias, nisi cujus fidem et peritiam jam satis nosti. Jejunae quidem animae plus strepitus cient, quam auxilii afferent, gloriae si qua inde spes, avide ei inhiant: ubi simultates oriuntur, eas nobis relinquunt. Satis jam publice a Te accepere desidiosi illi fuci, qui aliorum tantum laboribus frui volunt: intendant ipsi nervos, si nolunt expectare, donec meditata nostra communia fiant orbi. Praestat aliquanto lentius omnium bono consulere, quam in unius alteriusque impatientis hominis gratiam deformes nec vitales foetus abortiri. Nec adhuc de collegis magnopere cogitandum est. Tenera nimis operis initia sunt; nec animi hominum ad tantorum votorum amplitudinem satis dilatati. Tum vero collegia, nisi prudentissime instituta, invitabula tantum socordiae sunt, in quibus alter alteri laborem tamdiu transcribit, donec tandem nihil agatur, et non exigua carnalis fiduciae et securitatis monumenta. Imaginibus hujusmodi rerum et nos et alios oblectare haud citra fructum est. Caeterum opus nostrum tam diu differri se non patitur. Ideae hac in re nostrae futurarum, non praesentium actionum normae sunt. Opes profundere cupidos docere possunt, qui hoc sapientius majoribus suis faciant. Nobis non ita abundantibus sufficiat tantae olim posteriorum nostrorum felicitatis contemplatio. Cum venerit optatum illud tempus, ut terra omnis repleatur cognitione Dei, sollicitis hujusmodi consultationibus non opus amplius erit. Prosilient in singulis gentibus et nationibus ejus veri Doctores ab ipso Deo instructi, et frendentibus Satanae instrumentis gloriam asserent creatoris sui: adhuc Aurora tantum oritur; incipit orbis paulum se commovere, et catenas ignorantiae, quibus tamdiu vinctus fuerat, aliquanto violentius confringere. Opera Dei plures nunc quam antehac unquam per omnes Europae fere angulos scrutatores inveniunt Pervenietur sensim et majori cum reverentia ad ipsummet verbum Dei, discentque homines arcanum ejus sensum a Spiritu Dei non a glossis hominum petere. Denique finem afferet filio Perditionis, homini peccati ipse DEUS, consummaturus eum Spiritu oris sui, et tandem illustri adventu suo prorsus aboliturus.

Velimus nos, quantum possumus summa, caeterum contenti simus sine murmure iis, quae a coelesti manu in nos conferuntur: quamdiu diruere non licet integras arces Regni Antichristi, satis sit nosse tempestive exeundum esse ex Babylone tot Sectarum et totum humanum genus sincero amore prosequendum. Ostendamus hunc amorem monitis, exhortationibus, instructionibus, quae nobis obtigerunt, nonnunquam etiam seriis vitiorum publicorum insectationibus. Propulsemus fallacias Satanae, vanitatem falso nominatae scientiae et deceptiones propemodum infinitas vulgaris paganae Philosophiae. Quaecunque reperimus honesta justa et laudabilia, candide et sine fuco, prudenter tamen publici juris faciamus. Quanquam et imprudenter potius, quam intercidere patiamur. In parvis fidi, majoribus deinceps adhibebimur. Ille vero, qui magna cum exsuperantia facere potest omnia, supra quam petimus aut cogitamus, custodiat nos a lapsu immunes, erudiat et conformet nos in veritate, et tandem inculpatos sistat in conspectu gloriae suae cum exultatione Illi soli sapienti DEO, servatori nostro, sit laus, gloria et robur et authoritas nunc et in seculorum secula. Amen.

O sjezdě v listě připomínaném jiných zpráv nemáme.

(Coll. vydavatel.)

LXI.

Mersenne Haakovi.

Z Paříže 1639 — říjen. Doklad prvních známostí Komenského s učenci francouzskými. Haak poslal Komenského Prodromus a Pellův spis o reformě mathematiky Mersennovi, jenž listem s několika lichotivými poznámkami o obdržených spisech díky vyslovuje a pro Komenského zvláštní list připojuje.

Mons. Apres avoir veu le livre et le dessein de la Pansophie de Monsr. Amos Comenius; et le dessein de restablir les Mathematiques en un feuillet dont je ne sçay point l'auteur (Mr. Veglie m'a dit son nom estre Mr. Pelet) et voyant qu'il semble, que vous les cognoissiez tous deux, j'ay mis de l'autre costé une lettre pour le premier, laquelle je laisse ouverte, et avec la votre afin, que vous la luy puissiesz envoyer, si vous le jugez à-propos. Son Dictionnaire promet quelque chose de fort parfait, et je m'asseure que s'il l'a préparé et qu'il ne puisse trouver d'Imprimeurs où il est. les ne refusera pas de l'imprimer en Angleterre, ou en France, Car ce genre de Livres a coustume de se bien vendre. Quant au Second, son dessein est louable. Mais au lieu du grand ramas qu'il propose, de tous ceux qui ont escrit des Mathématiqus, il vaudroit mieux faire le choix d'une douzaine des meilleurs en chaque partie, et apres avoir aporté les Anciens, dont nous avons les Livres comme sont Euclide, Apollonius, Archimedes, Théodose, Pappus, Ptolomée etc., avec leurs oeuvres Ms: qui n'ont pas encore veu le jour, et dont Golius à Leyde en a quelquesuns, et d'autres à Rome, l'on metteroit les nouveaux, les meilleurs comme Vièta pour l'analyse, Clavius pour ses 4 ou 5 grands volumes, et quelques autres avec lesquels notre Herigonne, qui a fait imprimer depuis peu en 5 volumes en Latin et François, è regione; pouvoit avoir lieu. Et en cette maniere, l'on auroit tout ce qu'il y a de bon, sans se soucier du reste. De mesme pour l'optiques, l'on metteroit Vitellius, Kepler, Aguilonius et Mr. de Ville, Ingénieur, qui appreste un excellent traité sur ce Sujet. Pour l'arithmétique, après Diophante, Cardan, Tartaglion, vostre Neper etc: Pour les Triangles Sphériques, et supputations par les Logaritmes Briggius, Gordon, Pitiscus, Snellius et nostre Morin, professeur aux Mathématiques royalles. Pour l'Astronomie, après Ptolomée et quelques Arabes, tous ceux qui ont fait des Tables, comme Alphonsus, Jean du mont-royal, Kepler et nostre Durret, qui a fait les Tables Parisiennes et les mesmes pour les Ephémérides, qu'il dresse jusqua 1700 ans. Bref, pour les fortifications, pour la musique etc environ 8 ou 10 de ceux qui ont le mieux fait, avec ceux qui ont escrit des Mechaniques, des forces mouveants, des Machines, de l'Elévation des Eaux etc: De sorte qu'en une douzaine d'Auteurs l'on auroit

tout ce qu'on désire. Et si douze personnes entendus et unis entreprenoient de reduire chacun sa douzaine à un juste volume bien clair, en suppleant ce qui pourroit manquer, en ostant les superflus, sans doute nous aurions dans peu de douzaines de volumes tout ce que se pourroit desirer. Et mesme je croy que tout ce qui appartient aux Mathématiques, tant pures que mixtes, peut être reduit à une seule douzaine de Volumes; toute la meilleure Philosophie à 3; tous les arts liberaux et mechaniques à 3; etc: de sorte que l'on seroit sçavant à bon conte. Et pour ce qui est des Instruments de Mathématique, cela serviroit peu, de faire un ramas de tous ceux qui ont esté inventez; il vaut bien mieux avoir les 4 ou 5 qui seuls ont esté trouvez les meilleurs, et les plus commode pour l'usage, comme l'Astrolabe et le Demicercle, ou le quart de cercle, avec le compas de proportion, auxquels le gonomêtre, les sauterelles, les planispheres se raportent. Voylà Monsr. ce que je pense sur le feuillet; à quoy j'ajoute que si celuy qui l'a dressé et composé a un Genie si heureux, que de pouvoir luy mesme nous donner de son chef toutes les mathematiques en meilleur ordre, et plus courtes et claires qu'elles n'ont esté déduites, tant s'en faut que je desire une Bibliotheque des dits volumes, qu'au contraire l'ouvrage qu'il en pourra faire, tel que je dis, devroit estre retenu tout seul, sans se soucier des autres; ce que vous luy pourrez signifier et escrire si vous le jugez à-propos.

Quant à ce qui est de la Philosophie et Mr. Amos, vous luy pourrez apprendre que nous avons Mr. Gassendi en Provence, qui prepare une philosophie ou tout ce que l'on a jamais sçeu, sera contenu, et qu'il peut aussi voir la méthode de Mr. des Cartes, imprimé à Leyden depuis 2 ans, où il verra un dessein le plus heroïque qui fut jamais, à mon advis. Si quelqu'un a travaillé sur le cours et mouvement des Eaux; s'il se trouve quelque bonne pierre d'Aymant, qui sans estre armé lève autant de fer ou plus que son propre poid, ou du moins qui soit fort vive et bonne, si vous pouvez me dénombrer les secrets utiles, qu'a fait imprimer en Anglois le Sr. Plats etc. vous me ferez plaisir de m'instruire, et surtout que je demeure

Monsieur

Votre tres humble serviteur

Marin Mersenne.

Le nom du Livre imprimé en Anglois est: The hidden Treasure.

Je vous envoye en feuillet les propriétés de l'aymant, qu'on m'a prié de dresser pour un Romain curieux.

List byl podnětem korrespondence dosti živé mezi Mersennem, Pellem a Haakem, chované v Britském Museu. Týká se hlavně věcí mathematických, avšak k účelům našim málo se hodí. List tuto podaný jest nedatován, avšak druhý dopis Mersennův Haakovi jest ze dne 21. listopadu 1639 a Pellova odpověď ze dne 20. list. 1639: možno tudíž pokládati říjen 1639 za datum pravdě nejpodobnější. O listu Mersennově Komenskému nelze nic jistého pověděti.

(Coll. vydavatel.)

LXII.

Hübner Komenskému.

Z Londýna 1639 — v listopadu. — Úmyslu svého dokončiti pojednání o Didaktice se vzdává, jednak pro zásadní nesnáze, jednak, a to hlavně pro dopis, kterýž Mersenne z Paříže byl poslal. Podrobnosti o Mersennovi a Haakovi. Komenskému posílá jen opis listu, z příčin blíže udaných, a navrhuje, by svou odpověď Mersennovi prostřednictvím anglických přátel odeslal. Následuje zdrcující kritika Didaktiky, jež prý není hodna vytištění. Toho, co slibuje titulem, prý nepodává, a co podává, je nedostatečné, nesouvislé, neodůvodněné. Vůbec vyslovuje se Hübner proti školskému vyučování a klade důraz na dar Ducha Svatého. Prosí za odpuštění, že přísný soud pronáší; očekává podobnou upřímnost

i od Komenského. Na konci činí se zmínka o dalších plánech a projevuje se pochybnost, zda chrám Šalomounův může a má býti vzorem Pansofie.

Constitueram equidem, Clarissime atque Amicissime Comeni, non prius ultimis tuis respondere, quam ad finem deducta essent, quae tribus hisce septimanis ad singula earum capita, illud praecipue, quod Didacticae Tuae editionem spectat, coeperam commentari; mutare consilium istud coegit non ipsa tantum commentandi ratio, quae gliscente in dies cogitationum copia in immensum paene excrescens, nisi mature per vim veluti abrumperetur, cum a rescribendi officio, tum ab aliis haud paulo magis necessariis studiis justo diutius me videbatur retractura: sed vel maxime adjunctum hisce nec tibi magis quam nobis fuit inopinatum et admirationi futurum epistolium. Excellentissimi et sectae licet pessimae adhaerescat, incredibili humanitate et summo de omnibus bene merendi studio tam Protestantibus quam Pontificiis per universam prope Galliam carissimi, quod paucis abhinc diebus huc perlatum, citra injuriam ipsius quodammodo Pansophiae diutius hic retineri non debuit. Nomen et dotes Authoris ignota tibi esse non patietur libellus Caecilii Frey p. 41. toto fere literato orbe satis nota jamdudum. Praeclara ejus scripta fecere, ejus sane pleraque generis, ut ad perficiendas haud paucas nobilissimas Pansophiae partes nihil iis excogitari possit accomodatius. Quo majori gaudio merito nobis esse debet, quod miro divinae providentiae ductu, qui ad juvandum insignibus sibi concreditis talentis magnum illud opus omni cura solicitandus alioqui erat, is sponte nec cogitantibus nobis operam ad id suam adeo liberaliter offerat. Caeterum si forsan, et quis ille Haackius sit, cujus in literis fit mentio, et cur pro manu ipsius Authoris literarum ejus modo Exemplar accipias, quaeris: Ille quidem Palatinus natione vir integerrimus et boni publici cupidissimus est, et transferendis inprimis in vernaculam eximiis quibusdam scriptis Theologicis Anglicanis de Ecclesia Patriae nostrae praeclare meritus. Exemplar vero loco literarum ipse quodammodo Author transmitti tibi voluisse videtur, quippe qui literas illas haud seorsim confecerit, sed eadem fere pagina, quae priores ad Haackium finivit, hasce statim subscrip erit, ut sine indecora convulsione Scriptionis reliquiae non potuerint inde separari. Quas idcirco, quo et Haackio jam aliis occupato (alioqui et Tui et operis Tui, ut facile ipsemet conjicere potes, amantissimo, officiosissimamque salutem per me Tibi jam nuntianti) laborem eas et describendi et insuper ad Te scribendi compendifacerem, et Tu de fide earum minus dubitandum haberes, mea manu quam diligentissime omnibus earum veluti apicibus numeratis descripsi. Quanquam vero jam Tui esse officii tam inexpectatam viri tanti humanitatem mutuis literis agnoscere vel tacentibus nobis noris, et per te quid respondendum ei sit, facile inveneris, haud invitus tamen credo pro amicitia nostra patieris, non meo tantum, sed et Haackii et Hartlibii nomine, unum te atque alterum hoc in genere moneri. Primum est, ut in totis literis tuis nihil prorsus de statu tuo et vitae genere (quippe quod Author jam ante novit, et si opus sit, per Haackium id commodius docetur) multo minus de religione (quippe cujus causa optimus vir ille neminem odit), sed ut Christianus ad Christianum Christiane scribas, et tanto ejus in te affectui parem rependas, tum vero ut citra ullas, quantum fieri potest, ambages (ipsi utique non admodum gratas) rem ipsam, de qua scripturus es, statim aggrediaris. Optime autem meo judicio occupaberis in illis materiis, quarum ipse mentionem facit, vel tuam de iis sententiam aliquanto fusius promendo, vel, quae circa eas dubia adhuc tibi supersunt, mentem de iis illius quam distinctissime exquirendo. Eo enim ingenio est, ut et experimenta sua lubentissime cum aliis vel permutet, vel ultro etiam communicet, quibus usui futura videt. Sicut nunc Haackio Selecta quaedam experimenta de Magnete una misit, tibi simulac descripta fuerint, impertienda. De structura tamen operis tui nolim aliquid proponas, quando nec inter nos de ea satis adhuc convenit, et quae in Dilucidatione Tua extant, ei non videntur displicuisse. Breviter: non ulterius eas, quam ipsius te literae duxerint: sic nec labor scribendi nimius erit, et facile expectationem tuam tueberis. Alterum, quod monemus, est, ne hasce literas aliis monstres, quam quos et libero a partium studiis animo et insuper tibi amicissimos esse nosti: ne ista cum Pontificiis familiaritas aliquid monstri alere suspicacibus quibusdam videatur. Quibus observatis nihil erit, quod ab adornando quamprimum licuerit responso, te impedire jure possit. Nec est, quod ex frequentatione commercii istius literarii magnam posthac temporis jacturam metuas:

Modo jam responso tuo ostendas ejus literas bona fide tibi transmissas, tuis postea forsan non ita crebro opus fuerit, quippe quarum vicem vel Haackii vel meae etiam subinde supplebunt. Jam ut ante tuas ipsum adoriar, nec satis commodum fuerit (ne scilicet importunius me illi obtrudam) nec per alias meditationes mihi jam licet, imo supervacuum est, subsidiarii interea amicissimi mei Haackii opera usuro. Atque haec hactenus, quae me monent, ut aliquid reponam epistolae tuae parti, quae de asciscendis collegis agit. Nihil vero hic a te diversum sentio. Retineas imo tecum, quorum opera feliciter jam frueris, nec quemquam repudies, auxilium suum quacunque in re offerentem. Neminem saltem ut perpetuum laborum collegam statim recipi, multo minus solenniter ad id a Te invitari velim, quamdiu nec ab ipsa totius operis forma certius aliquid inter nos statutum, nec de sumtibus certioribus uberioribusque melius nobis prospectum. Sed mitto sumtus: ipsa conciliatio vel constitutio solennis collegae alicujus, quam sine certo aliquo fructu molesta nobis fuerit, vide. Primo, multum temporis effluet, antequam cui scribendi munus delegamus, ei mentem nostram de toto proposito nostro per omnia faciamus planam, ut de certa partis elaboratione cum eo transigamus. Cum gnarum eum promtumque satis reddiderimus, nondum securis nobis esse licet. Non enim aliud tuto ei credere possumus, quam in quo vel optime versatus est, vel ad quod peculiari quadam animi inclinatione fertur. Quod si contingat, ut id, quod is sibi deposcit, vel jam ante satis tractatum sit nobis, vel familiarius et gratius saltem, adeoque tractatu facilius, parum est, in quo nobis prodesse possit ejus labor: sin vero idem illud extra nostram curam fuerit, duplici nihilominus in metu sumus: vel enim prorsus non implet expectationem nostram argumenti tractatione prorsus futili, vel argumentum non male quidem, non tamen ex methodi nostrae praescripto exequitur. Si illud, nihil scilicet actum est, idemque nihilominus nos labor manet. Si hoc, ipsa tamen tractationis dissimilitudo operi nostro non convenit, quam ut nostrae methodo per omnia conformemus, non minoribus curis vexamur, quam si de integro materiam istam pertexuissemus. Si amico eo usi fuissemus vulgari, in talibus animi gratia stilum exercenti, in nostro arbitrio erat admittere illa et rejicere. Nunc collegii et societatis vinculum hanc necessitatem affert, ut aut lacinia ejusmodi difformi et futili opus devenustemus, aut si vel temerius nugas suas amet, amicitia ejus et auxilio in aliis forsan non modo in perpetuum careamus. Cogita igitur, anne multo satius sit munus excitandi laborum socios voluntarios nulloque pacto nobis obligatos curatoribus nostris relinquere, q ıi illo hactenus satis fideliter functi sunt, nosque totos ad lucubrationes nostras detexendas perpoliendasque conferre, quam inanibus solicitationibus molestisque instructionibus hominum propositi nostri ignarorum tempus perdere? Quanquam satis alioqui virium scripta nostra habebunt in publicum emissa, si eruditionis soliditate vincant ejusdem generis alia: vel aemulatio vel invidia ad similia accedendum stimulabit alios. Si qui vero nostra vel ut amici legunt, vel ut eadem destructuri, neutrobique fructu carere possumus. Quantum enim illi laudibus et communicatione auxilii, tantum hi erroribus nostris detegendis nobis profuerint et communi causae. Qui vero ista nec amore nec ira sua digna judicaverint, apud hos literae nostrae valebunt multo minus. Contra quemcunque illa impulerint, ut privatim nos amice compellet, hunc non amicum tantum habebimus, sed et simul collegam, etsi eo nomine peculiariter posthac nunquam nobis fuerit obstrictus Sic vero inter duo periculosa extrema medium facile tenebimus, ut cum nec otiosi et desides aliorum extraordinarie a Deo excitandorum auxilium exspectemus, nec citra causam commodumque commune aliorum interpellemus otium: quicquid apud nos depositum est talenti, cum fide et judicio in publicum exponamus. Sic sensim delabimur ad Didacticam tuam, quam aliquando praemittendam Pansophiae me suasisse non inficior, sed tum, cum ex lemmatis capitum longe aliud opus, quam quod postea vidi, imaginarer. A quo tempore nunquam me editionem ejus [non] probasse memini. In ultimis vero Hartlibianis non tantum editionem ejus, sed et nimis promiscuam communicationem ejus disertim dissuasi. Quia vero, quas flagitas non ibi explicavi sententiae meae causas, eas, quantum per alia negotia licebit, perspicue hic enarrare annitar. Eae vero in universum duae sunt. Altera, quod nec opus in se satis accuratum editionique aptum. Altera quia nec tale, quod commode satis Pansophiae praemittatur. In opere ipso quatenus id in se considero, primum omnium complures offensum iri arbitror grandi nimis tituli a toto reliquo corpore dissimilitudine. Tantum enim abest, ut omnes

omnia docendi in eo doceatur artificium, ut ne adhuc quidem ibi repererim definitum, quid sit proprie docere, et quo modo ab aliis actionibus, quae ab homine in hominem sermonis potissimum exercentur beneficio, differat. Tum vero nihil minus ostenditur, quam quomodo quilibet quoslibet quaelibet, quam optime possit docere. Omnis fere ars docendi ad scholas tantum restringitur, quasi vero extra ipsas nullus ejus in vita humana usus sit: nec aeque Concionator in Templo, Senator in curia etc. suos auditores doceat ac Paedagogus in Schola; aut si sit, paucis aliquot generalibus Regulis ad bene docendum omnes, quibus id quandoque incumbit, satis queant informari: cum neminem latere possit, longe aliud observandum docenti juvenem, aliud senem, aliud nobilem vel Principem, aliud plebejum etc. Neque vero exquisitus ille modus scholas perfectissimas ubique gentium erigendi plenius docetur. Cum solis praeceptoribus iterum tantum res est. Illi modo noverint methodum melius docendi, consultum illico erit scholis et per has rebus mortalium. Magistratus interea et parentum circa ista officii perquam exigua ratio habetur. Jubentur tantum Scholas erigere, reformare, fovere; quomodo ista omnia vinciant, minime docentur. In quo cardo rei praecipue situs est. Cui enim bono summa Praeceptoris docendi peritia, si pravis scholae legibus, quominus ea utatur, prohibetur? Ut nonnullibi hodie Doctores sub mulcta pecuniaria ad tuenda docendaque Aristotelis placita teneri scio. Cui bono vel amplissima a Principibus extructa Scholarum in usum aedificia, lautissima docentibus discentibusque constituta stipendia, si nihilominus iidem fundatores destituantur peritia ferendarum legum, quibus utrique illi in officio assidue contineantur, si detur vigilantia, tacitis errorum incrementis tempestive semper obviam itura? De quibus omnibus altum in toto opere silentium. Tametsi vero hic in titulo admissus error substitutione novi alicujus angustioris facile corrigi possit; sic tamen multiplici, quae materiae libri inhaeret, imperfectioni et defectibus non illico medebitur. Ipsum quippe Doctorum munus, prora et puppis totius libri, minime ita est explicatum, ut illis solis praeceptis subnixus subire illud tuto audeat. Non paucae officii ipsorum partes sicco pede transeuntur: reliquae nudis potius praeceptis quam accuratis consiliis et instructionibus juvantur. Et inde plerorumque praeceptorum usus pendet, novi libri non delineantur ibi, sed vix nominantur. Hosce vero defectus ex altera parte multa superflua non tam compensant, quam molestiores reddunt, quibus inter alia merito accenseam, quaecunque primis aliquot capitibus et passim per totum opus de Christo, beata vita, Angelis et aliis Christianae Religionis materiis immiscentur. Magna enim Christianorum pars de istis ne dubitat quidem. At qui cum Judaeis, Turcis, paganis ista rejiciunt, vel saltem in dubium vocant, longe firmioribus argumentis, quam a Te hic afferuntur, sunt convincendi. Proposita est hic docendi ratio, quae sine istis satis commode traderetur. Hi vero, quos tango, naevi soli tantum ac nudi argumenti massae inhaerent. Et sane exigui ac tolerabiles sunt prae iis, quae totam formam ac texturam ejus devenustant. Prorsus ea non talis, quam rigidi Censores figunt in artem omnes omnia docendi professi. Non tamen a stylo minus accurato periculum aliquod est. Facile ejus incuriam agnoscat, cui rerum potior quam verborum cura, quique raptim ista a Te meminerint translata. Quae et sine verborum elegantia satis commode procedit rerum ipsarum apta tractatio, hic fere omnis desideratur. Principio nullus in toto opere (in quo alioqui nil diligentius urgetur) certus apparet rerum ordo et dispositio, nulla sub initium libri totius operis in membra sua partitio, nulla per totum concinna partium connexio. Totus in aliquot capita contextus scinditur, quae, praeterquam quod aptis Transitionibus non vinciuntur novis singula, et longe accersitis exordiis Lectoris cupiditatem morantur et ita fere comparata sunt, veluti non grandis ejusmodi operis partes, sed miscellaneae aliquot dissertationes sint, quarum quamcunque primò loco legas, ad intelligentiam libri parum intersit. Nullum id saltem boni ordinis argumentum, quod ejusdem generis materiae, eaeque praecipuae, non uno et constanti loco, sed nunc hic nunc illic concisim velut et frustillatim proponantur. Sic vitia Scholarum notantur primo in praefat. Cap. 11., iter. cap. 16., 17., 18. in doctrina de fundamentis, denique paulo spissius cap. 19. Remedia quoque eorum ter nimium inculcantur, primo mixtim cap. 16., 17., 18., 19., strictius cap. 5. sequentibus, strictissime inde ad finem libri; ita quidem, ut sequentia nihil fere prioribus addant, sed sola repetitionis diversitate ab iis differant. Quo fit, ut nec vitiorum deformitas, nec remediorum vis satis pateat ita disjectorum, unius vero rei adeo creber occursus ingens lectori fastidium cieat. Quod deinde mirifice augetur immoderata

ista circumlocutione rerum per se satis perspicuarum, et miro illo probationis genere, quod ea confirmat, quae nemo labefactat, quae ad summum rationes aliquot ponit, sed ab objectionum insultibus non satis munit, denique per ea probat, quae vix qualitercunque illustrant, ad probandum sane illis in locis ineptissima sunt. Caput 18., quis quaeso otii sui amans sine impatientia leget? Quo omnia ista exempla, si schola in se non sit res ordinis capax? Talem vero esse cum vel notitia communis doceat, quid opus tam odiosa probatione. Nemo sane unquam tam rationem omnem ita ejuravit, ut coetum aliquem assereret confusione optime gubernari. Paucis aliquot lineis omnia huc spectantia expediri poterant, quae nunc aliquot paginis vix satis absolvuntur. Quid vero, ubi ad sequentia pervenerit capita, animi putas fore? Quantum aberit, quin, si paulo delicatior, horrenda illa axiomatum didacticorum inter se confusione perpetuaque tractationis similitudine et satietate enecetur? Ferreae sint oportet aures, quae ad tam diuturnos avium et arborum strepitus non obsurdescant: ferreus stomachus, qui haec omnia sine nausea concoquat. Quis vero rationis compos adeo originis suae immemor, adeo virium animae suae oblitus, adeo hostis naturae suae sit, ut id, quod fundamentum veluti fundamentorum reliquorum jacis, tibi concedat? An homo, si quid discere aut invenire volet, ad Naturam (hoc est ut exempla a Te adducta testantur, nullibi enim, quid per naturam velis, clare satis definitur) ad bestias, imo vel ad ipsamet inanimata ipsi est abeundum et in ea schola ad discendum? Ergo sine hisce magistris nemo unquam praeclari aliquid didicit, invenit? Quis igitur homines docuit artem ratiocinandi, numerandi, loquendi, ne alias memorem, quae sane in bestiis non conspiciuntur? Quid igitur fiet iis, qui caeci ex utero progressi contemplari brutorum sapientiam nequivere, quorum tamen quidam videntes quam plurimos varia anteiverant rerum scientia? An cum bestia aliqua forte fortuito inveniendi alicujus rei ansam praebet, normam simul inveniendi et utendi recte, quod inventum est, praebebit? Cur ergo artifices ita sudant, aestuant, modo hac modo illa via rem tentant, quam prorsus novam dare satagunt, si in ista bestiarum schola omnia ita facile et suaviter discuntur? Sed fac plurima ab eis discere nos posse, discemus tamen ea, quae revera inesse iis conspicimus, imitabimur ea, quae revera videbimus ab iis agi. Piger a formica officii sui admonebitur, cum colligere eam et seponere fruges videt in hyemem futuram. Cur? quia nisi ipsemet ita agat, fame ipsi est pereundum. At a qua bestia docendi artem hauriemus? Quaenam earum aliquid sui generis ignotum docet? Ubi quaeso gentium aviculae reperiuntur suis concionantes pullis? Quanquam si reperirentur, quid hoc ad hominem, si forsan eadem docendi methodus naturae ejus non conveniret. Profecto si non aliud quid sit artis docendi fundamentum, quam quod bestiae et arbores suppeditant, actum de ea esse arbitror, eoque rem redituram, ut tandem homines non amplius quam bestiae discant. Quae tamen cum dico, minime ut falsa repudio omnia illa universalia axiomata, quae de Natura efformas, quae rerum Naturalium et artificialium exemplis illustras, et unde regulas docendi quam accuratissime deducere tibi videris. Agnosco illa maximam partem esse vera, docendi fundamenta esse nego. Cur e rebus extra me eruenda credam, quae mihi innascuntur, cujus exemplum quilibet seipsum circumfert? Quis nescit omnia suo tempore agenda, materiam prius praesto esse debere, antequam iis introducatur forma et reliqua id generis? Quis haec non inveniat aut saltem ab aliis postulata concedat, qui nunquam vel animal vel plantam vidit? Haec vero omnia qui novit, an propterea ex illis solis artem docendi constituerit? Generales tantum regulae sunt omnibus in universum actionibus ordinatis competentes, quarum solarum ductu ad specialissima media fini alicui apta minime pervenerit. Experimentis hic opus est, quae res nobis ostendant universalibus illis legibus agendi et conditionibus conformes. Quae ubi absunt, non magis mirum est, si quaesita invenerit, quam si turrim ascenderit per scalam, cui intermedii gradus desunt. Quid me juvat discendi cupidum, si audio, Naturam, hoc est aves et arbores commodo tempori attendere? Si ego tamen quodnam studiis meis commodissimum tempus sit ignorem. Unde vero hoc discam, nisi per omnes anni, imo diei partes mihimet ipsi attendam, quo puncto temporis ut plurimum laboribus literariis aptissimus sim? Id vero ubi per experientiam invenero, quid ad me, quo anni spatio avis pullos excludat, arbor folia et frondes emittat? Quae eadem prorsus in coeteris ratio est. Mirum vero merito alicui videatur ita te tibimet ipsi imponere potuisse, ut ea beneficio et intuitu adductorum exemplorum de scholarum ordine et ratione docendi in

venisse tibi persuaderes, quae jam ante instinctu partim naturali, partim experientia duce noveras, ex comparatione vero cum rebus aliis in memoriam modo tibi revocabas: ut id a priori te invenisse profitereris, quod ipsum non nisi post varia experimenta asserere tibi licebit. Quid protulisses unquam scholis salubre ac frugiferum, si nunquam homines vidisses doceri, nunquam ipsemet doctus esses, nunquam ipse docuisses, sed inter bestias et plantas aetatem omnem exegisses? Nunc quia partim in Te, partim in aliis observaveras, quid captus puerilis ferret, quid recusaret, quae grata ei aetati, quae adversa essent, in eas cogitationes incidisti, et cum vulgo eas in docendo leges negligi, quae in aliis lege vilioribus actionibus non ab hominibus tantum, sed ipsis quadammodo bestiis et plantis videbas observari, merito misertum te est stuporis et incogitantiae humanae nec prorsus inepta inita est via ejus demostrandae, modo aliquanto cautius pressisses. Nunc cum plura inde extundere vis, quam ibi latent, vereor, ne et eorum apud plures fides vilescat, quae ipso alioquin instinctus naturalis dictamine nituntur. Quod portentosius et magis inauditum ratiocinationis genus quam ex parabolis argumentari? Ex volucrum et fructuum republica Scholis leges praescribere? Et ut falsis illis fundamentis honos suus constaret, adeo misere praecepta scholastica inter se miscere, ut vix duo unius argumenti conjuncta sint, sed ex fundamento deducantur, toto coelo nonnunquam inter se distantia? Haud puto turpius inter se confundi potuisse, si singula praecepta singulis schedulis inscripta ex vase aliquo (sortilegii in modum) extraxisses et, ut quamque fors obtulisset, ita primo vel postremo loco collocasses. Quem putas risum, imo bilem motum iri Jungiis, Tassiis, Cartesiisque et similibus Mathematicarum exactissimis deductionum rigidissimis exactoribus, cum ea pro invictissimis fundamentis venditari videbunt, quae vix precarium aliquem assensum obtinent? Vereor sane, ut qui hoc videant, aut te horum authorem negent, aut alia scripta tua alteri tribuant, quippe in quibus rationis aliquid apparet, quae a tota hac fundamentorum tractatione omnis per vim veluti exulat. Nisi enim per vim contorta ac catenis veluti falsarum legum vincta fuisset instinctus naturalis et ratiocinationis vis, tam multa te et ore tuo indigna calamo tuo exire nequivissent. Ab hoc veluti fonte omnes, qui per totum postea opus sparsi sunt errores dimanant, nimis quam benigna carpendi materia. Possem hic pluribus memorare quam male certitudo et soliditas tanquam res diversae tractentur, quam multo pejus una cum soliditate et facilitate celeritas in docendis requiratur, quippe cujus praecepta illis alteris multis in locis manifeste adversentur. Adducere possem, quam plurima prorsus falsa, multa absurda, non pauciora prorsus incerta exempla fundamentis illis interspersa. Multa desiderare possem in tradenda scientiarum, artium etc. ratione, quamplurima quoque in quadripartita descriptione scholarum, sanae rationi manifeste contraria. Sed quando finis foret? Habuisses haec omnia, si jamdudum coeptas in totum opus exercitationes per varia impedimenta pertexere licuisset, quarum quae hic raptim effundo, vix umbra aliqua sunt. Sed haec ipsa pauca licet, jam plus quam sufficiunt, ut, quam nondum editioni maturus sit iste liber, ostendant. Quippe ex quo prius falsa aliena superflua omnia sint abstergenda, dubiisque certitudo, confusis ordo, deformibus elegantia aliqua concilianda. Quod quomodo factu expeditissimum sit. alias Deo volente erit consultandi locus. Ne tamen interea incertae de fructu ejus spei (tanquam scilicet Pansophiae saltem juvandae, qualis qualis alioqui est, animos plurium sit praeparatura), aliquid nihilominus tribuas. Quam non commode praemitti ei possit, paucis quoque jam ostendam. Quanquam ipsamet superiora id satis evicerint. Quam incongruum enim librum tot maculis obsitum praemitti illi, quem perfectissimum fere omnes ominantur? Sed sunt tamen, quae id dissuadeant, quaedam peculiaria. Nec enim Didactica Tua necessitatem Pansophiae conscribendae satis asserit: vitia enim scholarum tantum exagitat, non librorum, nec modum ejus deficientiae delineat, quippe quae vix semel iterumque idque obiter tantum ejus meminerit: omnium minime consilium impertit studiosis, qua ratione etiam ante Pansophiam conditam sua fructuosius studia colant. Quae tria in Prodromo ejusmodi accurate exequenda alibi, quod Te non fugit, demonstravi. Ars tantum docendi utramque ibi paginam facit. Artis discendi nec via ibi extat nec vestigium; fundamenta ejus quando una cum illis docendi tradi videntur, nihil tamen aliud monstratur, quam quomodo docentes efficere debeant, ut discentes discere et velint et possint, minime omnium qui ad discendum undicunque sponte sua quolibet se excitare, qui ex se tantum Magistro in omnimoda scientia proficere queat. Quod tamen illi altero traditu haud paulo

magis necessarium est. Doctores enim hodie nimis quam multos habemus, at paucissimos vere doctos. Tum haud adeo difficile est communicare alteri, quod probe noveris, amor impertiendi et candor, qui plerisque deest, callidi satis hujus artis magistri sunt. At sine Doctoris ope magnos in sapientia progressus facere, res sane perquam ardua, quaeque prorsus accuratum consilium poscat. Nam nec primi parentes plurima oculis alioquin obvia novissent, nisi ab ipsomet Deo moniti; at quae semel didicerant, facile postea in posteros suos propagarunt. Unde vero sperabimus perfectos illos Doctores, si nullibi adhuc exstat perfecta ratio sponte sua discendi? Nemo enim plura docere potest, quam didicit. Quod si datis tantummodo αὐτοδιδάκτοις quibusdam, qui novam illam methodum Tuam in scholas introducant, et omnium scientiarum semina accuratissime tradant, nemini scholas illas frequentaturo defuturum putas rationem vel ultro postea discendi: non parum falleris. Quantacunque enim methodus ibi adhibeatur, discendi ars tamen summa credulitate constabit, quae ulterius non progreditur, quam doctor fines credendi extendit: nihil vero de suo invenit. Nam summam felicitatem arbitratur Pansophi sui doctoris umbram tantum adipisci. Qui vero omnia ex rerum fundamentis eruere volet, is praescriptam methodum non ultra observabit, quam genio suo congruit, in coeteris naturae inclinationem unice sequetur. Quid? quod Didactica ista tua Pansophiae haud obscure adversetur, dum et vulgatas artium et scientiarum divisiones adhuc retinet, quas illa respuit, et varios illos libros Pammethodicos ante ipsam requirendo et scholis omnia fere tribuendo amplitudini ejus et pretio non parum detrahit, tanquam non omnia complexura sit, nec ita ut ab omnibus, junioribus aeque ac adultis etiam sine imperiosi Doctoris assidua ope percipi possint. Denique, ut nihil aliud editionem ejus dissuadeat, hoc unum sufficit, quod quantaquanta est, aliqua tantum adumbratio artis docendi est, quemadmodum reliqua scripta tua Pansophici operis. At si verum amamus, sola ista votorum et consiliorum multitudo obtundunt potius quam excitant, quibus citra exemplum et specimen, optimum futuri successus argumentum ingeruntur. Imo nec specimen unum atque alterum, utcunque vel integram novi operis delineationem comitetur, multum valet ad auxilium aliorum eliciendum. Tot per annos Verulamiana desiderata circumferuntur, et adhuc, qui manus perficiendis adhibere velint, desiderantur. Qui novi aliquid in publicum proferre parat, ut materiam propriis sudoribus peperit, ita et ordinem ejus et methodum sibi deberi cupit, et vel imperfectum, dummodo suum, alieno, licet maxime concinno, praefert; certo paene servilis ingenii argumento, impressis ab alio vestigiis solicite nimium insistere. Qui imitatores alios habere cupit, semet exemplum dignum praebeat, quod imitentur. Quale id fuerit, talis etiam labor erit eorum, qui tantum didicerint imitari. Delineationes tantum operum et consilia perficiendorum das? Frustra es, si aliis tali facinore, quam Delineatores et Consiliatores pejores forsan Te, imitatores tamen tui te effecturum speras. Da novum aliquod et praeceptorum tuorum accurationi ubique respondens opus, et ingenerabis illico audaciam generosioribus animis, novis operibus a servitute pristina semet vindicandi. Non votis sane et consiliis solis majores nostri et rei literariae et religionis emendationem orsi sunt. Quantopere abhorrerent ab anteriorum barbarie et superstitionibus, ipsis factis demonstrabant. Aliter qui vel Politianus, Barbarus, Erasmus, Budaeus ad protrahenda in lucem et a mendis purganda tot veterum Graecorum et Latinorum monumenta, vel Zwinglius, Lutherus, Calvinus ad ejuranda Pontificiorum sacra, denique Melanchton, Ramus et Kekermannus ad immutanda Disciplinarum systemata tot alios animassent? Non excuso errores, in reformando ab iis admissos. Prudentiam saltem et candorem ne hostes quidem vituperaverint, quod conatibus suis ostendere maluerint posteritati, quibus malis impares fuerint, quam magnis, sed jejunis Ideis, majore de dotibus suis, quam merebantur, opinione easdem fascinante, efficere potius, quantum licebat, quam agendi tempora consultando corrumpere. Non carent equidem fructu suo paraeneses illae et Ideae inter amicos: cotis instar sunt, qua alter alterum acuit: publice perquam exiguarum virium sunt, nisi opus ipsum, de quo agunt, cito subsequatur. Quippe velut somnia poscunt aliquantisper mentem, et magnis cogitationibus implent; sed brevi post tanto acrius indignaturam, quod praeter recordationem tam jucundi spectaculi nihil sibi amplius fuerit relictum. Cur vero de praeparandis Pansophiae animis ulterius cogitetis? Qui Tua vidit, non nisi optime de ea sentit, et quos circa eam scrupulos adhuc fovet, eos non nisi opere ipso eximi sibi patitur. Quid vero minus, si nondum praeparati sint, eos praeparet, quam doctrina de modo ejus docendae? Quis

hunc comprehendet aut probabit, nisi conspecta re, quae docendà est? Si ante Januam Tuam rationem exercendae in ea juventutis tradidisses, an putas ab ullo in hunc usque diem confectam videremus? Scommata potius et cavillas omnium provocasses. Nunc post editam eam, donati informatorio Tuo, majori eam in pretio habent, gaudentque ostensum sibi ampliorem ejus fructum, quam antea conceperant animo. Imitare te hic iterum, et similem fortunam expecta. Vide, ut prius dones vel totam Pansophiam, vel illustriores aliquot partes ejus, et proba inventa fuerit, et titulo suo digna, vel ultro invenietur ratio ejus docendae, aut a Te tradita haud difficulter tum recipietur. Sed quid diutius moror in re clara? Summa omnis dictorum huc redit. In deliberatione de editione Pansophiae ita tibi calculi ponendi sunt Ex altera parte quaedam non contemnendae nec aliis forsan dictae de ratione docendi observationes; ex altera errores et naevi iis admixti propemodum infiniti. Elige jam, utrum pauculis aliquot monitis bonis imperitorum gratiam in incertum captare, existimationis vero tuae apud omnes sapientes jacturam semel malis facere: quam vel opus totum tamdiu domi continere, donec recte atque ordine immutatum emendatumque sit, vel ea, quae vera et bona, sola ita proponere, ut citra ludibrium et offensam ab omnibus legi possint? Si me audies, prorsus adhuc silueris et publicationem scriptorum tuorum posthac non ab iis, quae rationem docendi, sed quae res docendas exhibeant, exorsus fueris, ut videant omnes, te non inanibus promissis voluisse eos deludere, sed quantum in te situm fuerit, quae promiseris, omnia quam fidelissime praestare. Nihil vero diligentius posthac tibi, quam titulorum magnificentia vitanda erit. Rudi plebicolae ea forsan blandiatur; sapientibus et gravibus viris risui et fastidio est; quippe qui magnificentius putent promissorum modestiam operis postea excellentia vincere, quam illorum inconsideratam vastitatem paulo post coactis explicationibus intra angustiorem ambitum cum dedecore constringere, si non prorsus abolere. Malunt ex fumo lucem dare, quam ex luce fumum. Laudibus vero amicorum non nisi lente posthac et caute credas. Pauci de rebus judicare apti sunt. Maxima pars, ut laudetur, laudat. Praecipitantia quoque non pauci labuntur. Ex primo fere aspectu de toto opere pronuntiant, et quia aurei aliquid Splendoris primo oculos feriit, reliqua omnia aurum putant, quod et mihi hic contigisse ingenue confiteor. Quibusdam etiam malignitas laudes exprimit, laudant, ut Te decipiant, et ad naevos tuos omnibus manifestandos tanto securius et citius impellant. De quibus merito Tacitus: pessimum inimicorum genus LAUDANTES Ego sane nullius de meis judicium magni fecerim, nisi certis induciis mihi comprobet et omnia in eis legisse et intellexisse. Nam qui carpere audet librum, quem inspicere est dedignatus, quidni ejusdem censuram audire dedigner? Nam si vera ea, casui id imputandum habet, non sibi: quippe qui, quae protulit, ipse nescivit; me vero, qui librum composui, ex toto latere non possunt, modo non ipsemet mihi supinus esse velim. Atque haec sunt, quae de Didactica Tua monenda tibi hoc tempore putabam, etsi non ita plene et accurate, quam decebat, tamen fusius forsan, quam vel primo decreveram, vel tu quoque desideras. Sed emissum semel fervorem cogitationum reprimere ita cito non licuit, nec fere libuit, quo videres, nos non Dictatorio modo tecum agere animum induxisse, sed dissuadere tantum, non vetare; simul quia memineram adversus rem diu et tenerrime tibi adamatam non volsellis pugnandum esse, sed gladiis. Quanquam haec, quae jam obiter effudi, lusoria tantum arma sunt, prae decertoriis illis, quae in singula operis capita servavi, alio tempore, si ita visum fuerit supremo Deo, districtius explicanda. Si rigor subinde meus te offendit, scias primo parem non tantum in haec eadem et reliqua mea tibi permitti, sed multo majorem ex te flagitari. Plus equidem ei me semper obstrictum ratus sum, qui errata in lucubrationibus mea mihi ostendit, quam quae in iis bona sunt, laudat. Haec enim ultro nobis patent, et plus saepe quam opus est. Illa vix moniti agnoscimus et devitamus. Deinde ad usurpandum eundem rigorem vi me quodammodo et necessitate adactum. Quidni enim amicitiae nostrae convenientius privatim inter nos haec ulcera, quam postea ab aliis inclementius attrectari. A me saltem posthac nihil minus quam adulatorias laudes expectaveris, qui, quicquid laudum importunitate et inter alios forsan damni dedi, censurarum severitate posthac expiare decrevi. Qualiacunque tamen haec sint, nolim (ut jam ante dixi) tam imperia illa arbitreris, quam consilia. Non minus per me integrum est edere tua, prout libet, ac si de hisce omnibus nihil scripsissem, maxime si certus sis fructuum, adductis a me incommodis superiorum. Tum vero me nolim publicationi eorum

admisceas. Nam docendi quidem aliam rationem profiteri minime sustineo, ipse docendus adhuc et ignorantiae in infinitis meae satis mihi conscius, insuper in animo semper habens Apostolicum illud. Jac. 3. 1. μὴ πολλοὶ διδάσκαλοι γίνεσθε. Si quid invenire aut observare datum fuerit publice profuturum, non invidebitur aliis, sed potestate cuivis relicta recipiendi ejusdem vel spernendi. Nunquam equidem adducor, ut Sectae illi Paedagogicae, aut ut vocari mavult Didacticae, accessio fiam. Quam tametsi haud pauci certissimum melioris aevi augurium arbitrentur, ego tamen inter maxima seculi incommoda et summam fundi literarii et Ecclesiastici calamitatem referre non dubito. Nisi aliae quaedam sublimes animae decus literarum sustinerent, et praeclaris suis scriptis totum juvare mundum, quam Stentorea voce ignaram juventutem aut rudem plebicolam obtundere mallent, per jejunos illos et steriles Methodistas, Epitomatores et Didacticos in pristinam bonis avibus regredi barbariem liceret. Dummodo illi apud pueros docendi munere minori cum labore fungantur, et mercedulae tanto amplioris compotes fiant, quo citius ex stultis insanos fecerint, ex ignorantibus improbos, ex indoctis Doctores et Magistros; quam vera, quam bona, quam salutaria iis instillaverint, parum pensi habent. Nam si unicum modo novum salubre inventum, unicam antea non cognitam veritatem beneficio suae methodi eruerint isti docendi Magistri, per me summis in re literaria v ris aequiperentur. Ego per hos nihil quam bonis aliorum scriptis ineptissimum ordinem accessisse video. Ipsi vero scholarum instituto multis partibus tantum non tribuo, quantum tu eidem tribuere videris. Haud dubiis quippe argumentis persuasus sum sine iis et Rempublicam et Rem literariam quam optime posse consistere. Ecclesias vero vere Christianas nihil iis opus habere, quippe quae nihil aliud sint, quam Schola Spiritus Christi, cujus omnes discipuli inter se fratres sint, ac unius corporis membra, quorum quodlibet alteri gratis lubentissime communicet, quae sibi supersunt, illi desunt. In hac vero perversitate seculi et inseparabili adeo mundi et Ecclesiae mixtura vanum esse scholas omnibus numeris absolutas sperare, nedum suadere. Nam ex quo Ludos ejusmodi aperire ab Ethnicis didicimus, et mercede conducere venales animas, quam non habebant pietatis, justitiae, sanitatis et omnium praeterea artium et scientiarum doctrinam, immani pretio vendituras, maxima antiquo Impostori ad deludendos miseros mortales fenestra aperta est. Factum est istorum Doctorum et Pseudo-Christorum multitudine, ut minus aestimarentur et desiderarentur vera Spiritus S. dona, cunctis cum Simone Mago existimantibus nummis jam ubique fere eas venire, et tandem Christo ipso ex animis hominum veluti pulso, figmentum cordis humani pro cujusque Sectae placito, unici veri Dei et Christi ejus loco, ab omnibus adoraretur. Hac arte Bestia per tot secula Sanctos devicit. Hoc solo fulcro ruinam hactenus effugit magna illa Babylon, tot confusarum et implacabilium sectarum mater impietate et Impostura illa jam ad summum progressa. Utcunque de felicitate seculi nobis plaudamus, nunquam adeo accuratas scholarum Ideas effinxerimus, quin, ubi ad actum ventum fuerit, Diabolo nihilominus permittere cogamur, ut, si minus supremum Ludimoderatorem, aliquem saltem hypodidascalum eo intrudat, suum ibi, nemine observante, negotium quam diligentissime acturum. Haec quidem fateor nec hujus loci nec temporis sunt, majorisque momenti, quam ut in transcursu attingantur. Id tamen non incommode monuerim, ne si probabile aliquod in ulla scientiae parte arripueris, ei tanquam invictus et universali veritate securus statim acquiescas, cum hic facile conjicere possis non deesse mihi satis validas machinas, quibus vel ipsamet operum tuorum fundamenta concutiam, quas tamen non serio adversum ea producere animus est, antequam omnia videro. Id quo celerius mihi gratificatus fueris, ita ut promisisti, eo lubentiorem ad hanc examinandi ea provinciam me reddideris: qui alioquin praeoptem meam cognitionem novis inquirendis augere, quam alienam destruere. Et tibi interea, dum ei rei vaco, tanto plus otii erit ad partes operum tuorum vel amplificandas vel illustrandas. Prodromo illi, cujus antehac mentionem feci, cursum illico inhibui, simulac illud Idearum fatum, cujus supra memini, in mentem venit, et amicos plus delectatum iri percepi particulari aliqua materia elaborata. Quarum unam atque alteram hactenus quidem gratificari ipsis per varia impedimenta non potui: ut vero quam primum possim, quod mihi jam ad tempus reliquum erit otii, tanto religiosius cupiam asservare. Te quoque, ut video, non invito, dum apparatui augendo ut studeam suades. Hic vero an quadrata methodus tua usui mihi futura sit, dicere nondum habeo. Dummodo tamen materiae selectae non parum congeratur, de methodo forsan interea non adeo laborandum

erit. Nam illud prope indubitatum mihi est, tam accuratam singularum Pansophiae partium, qualis fuit lapidum Templi Salomonici, praeparationem in antecessum vix sperandam. Illorum enim et sufficientem copiam mature comportandam, et futuro artificio quam aptissime efformandam curare in manu erat et arbitrio architecti; materiarum operis nostri cognitio plurima adhuc in occulto latet, nullo labore, nullo pretio parabilis; plurium natura se tota non patefacit, nisi in conjunctione concinnationeque omnium. Imo, ut paucis absolvam, non video, cur leges scribendi operis Pansophiae a Templi illius delineatione adeo rigide petere velimus. Nimium enim quantum interest inter aedificii exstructionem et compositionem libri. Neque persuaderi possum, quae de Templi instauratione ibi loquitur Propheta, ea ad ullum librum humanis laboribus scribendum trahi voluisse. Qui ex allegoriis sapere potest, per me sapiat. Ego certissimis experimentis in dies experior, nisi ex proprietatibus et effectibus suis adeoque a posteriori se nobis res quaelibet aperiat, de illius cognitione (quatenus sub investigationis humanae vires cadit; nam a priori nos vere docere solus ille potest, qui omnia effecit) prorsus esse desperandum. Similia quidem, tametsi ut lumina orationis cum judicio adhibita magni facio, ultra hunc tamen in sermone usum haud citra veritatis injuriam extendi posse arbitror. Eorumque ipsorum ibidem nimium accumulationem Lectori docto indoctoque plus taedii afferre quam jucunditatis. Illi, quia captui ejus nimium diffidit, tanquam ipsimet notiones communes non sine picturis ejusmodi absonis pateant. Huic, quia veluti illudere ipsi videtur, et res alioqui satis ignotas per multo occultiora illustrare. Nam ut de Tuis obiter hoc repetam, qui adeo simplex est, ut simplices illas maximam partem a te fundamenti loco adductas notiones non intelligat sponte sua vel approbet, hunc quomodo varia illa, quae de horologiis, pictura, similibusque operibus artificialibus eorumque ad artem docendi applicatione memorantur, speremus intellecturum? Sed inscius relabor ad ea, quae a praesenti scriptione jam supra removi. Hic igitur finio et coepta nostra gratiae et benedictioni Divinae ex animo commendo. Vale.

Velezajímavý, první a jediný tento soud o proslulé Didaktice Komenského vysvětluje nám, proč asi dílo samo o sobě tištěno nebylo. Zdá se, že též jiní vrstevníci soudili o ní nepříznivě. Místo z Freyova spisu »Via Jani Caecilii Frey ad divas scientias etc., Heidelbergae 1629,« zní takto (p. 41.): »Artium autem nomina omnium non aliunde magis disces, quam vel ex libello nostro hac de re edito vel (saltem quoad mathematicas) ex religiosorum doctissimo et omniscio Mersenno.«

(Coll. vydavatel.)

LXIII.

Hübner Gronoviovi (úryvky).

Z Londýna. 1639 — 5/15 prosince. —

Díky za rozšiřování zpráv o Prodromu v Paříži. Zmínka o listu Mersennově. Význam Komenského snah záleží v universálnosti naproti rozdrobování věd.

Quod Comeniana et Pelleana pluribus communicasti, Hartlibio et Pelleo gratissime fecisti. Pervenerant eadem alterius cujusdam Amici nostri opera in manus doctissimi Mersenni, qui e vestigio ad Haackium nostrum literas dedit... aliasque ad ipsummet Comenium adjunxit summae humanitatis et candoris plenissimas, quas simulac acceperam, Comenio transmisi. Ab eo jam ultra mensem nihil accepimus, quamquam in ultimis ad me suis luculentum se intra paucos dies Pansophiae suae specimen missurum rescripserit: ut vereri incipiamus obseptum esse ibi locorum assidua Suecorum incursione tabellariis transitum... Tu si qua de utroque judicia Eruditorum audis vel accuratione vel futilitate notabilia, eorum quaeso, ne nos ignaros esse patere... Hic quidem non minus quam apud vos diversorum de Successu Conatuum Comen. spes diversissimae quoque sunt... Utcunque sit, merebitur tamen posteritatis amorem Comenius, quod ita serio sui aevi hominibus

commendare ausus sit verae sapientiae studium, veniam certe, sicubi lapsus fuerit, apud cordatos quosvis, quia ab omnibus destitutus et solo Dei auxilio fretus instaurationem molitus est universi.

Hübner v tomto listě rozdílnost soudu o Komenského snahách takto vysvětluje: Kdo jest sám rozumu obmezeného, ten nevěří v možnost pansofie; kdo však baží po nesmrtelnosti, ten se nemůže zříci naděje ve zvláštní onen dar Boží milosti.

LXIV.

Des Cartes (Mersennovi).

(Z Hollandska 1639.) — Jako jest Bůh a svět jednotný, tak má i vědomost lidská o všemmíru býti jednotná, ale i nepřetržitá, jednoduchá, z nemnohých, ba z jednoho principu vše vyvozující. Komenský hledá tuto vědomost příslušným způsobem, čerpá-li z knih Velkého i Malého světa a z Písma svatého. Naznačuje se zároveň, jak by se badání nejlépe mohlo upraviti.

Judicium de Opere Pansophico.

Quemadmodum Deus est unus et creavit Naturam unam simplicem, continuam, ubique sibi cohaerentem et respondentem, paucissimis constantem Principiis elementisque, ex quibus infinitas propemodum res, sed in tria regna Min., Veget. et Animale certo inter se ordine gradibusque distincta perduxit: ita et harum rerum cognitionem esse oportet ad similitudinem unius Creatoris et Unius Naturae unicam, simplicem, continuam, non interruptam, paucis constantem principiis (imo unico Principio principali), unde caetera omnia ad specialissima usque individuo nexu et sapientissimo ordine deducta permanent, ut ita nostra de rebus universis et singulis contemplatio similis sit Picturae vel speculo, Universi et Singularum ejusdem partium imaginem exactissime repraesentanti. De modo autem speculum eiusmodi conficiendi, naturae maxime consentaneus ille videtur (quem et Comenium hac de re libros mundi utriusque Majoris nimirum et Minoris cum libro Scripturae, ut audio, potissimum consulentem sibi eligere conjicio), qui Vestigia Creatoris in producendis rebus accuratissime observet, ita ut ex rationis lumine primo probetur necessario concedendum esse rerum conditorem et Deum, deinde Creaturae eo pertractentur modo, quo Moses eas in Genesi sua procreatas luculenter descripsit: quarum gubernationem libri profani, praecipue vero sacri ad finem usque saeculorum continuandam explicant, denique ad Deum, tanquam ad punctum vel Centrum, unde progressa omnia reducamus. Sicuti ex uno per et ad unum sunt omnia, ita et horum Ex, per et ad unum Contemplatio utilissima juxta atque jucundissima est futura.

Úsudek tento čte se ve sbírce excerptů za soudem o Herbertově spise »De veritate«.

LXV.

Mersenne Haakovi (úryvek).

Z Paříže 1639 — 31. prosince. Radost z úsudku Des Cartesova o pansofii. Význam úsudku jest proto veliký, že pochází od nejznamenitějšího učence toho věku.

Mr. J'ay esté tres aise de voir le Jugement que fait Mr. Des Cartes sur l'oeuvre de Mr. Comenius; car je prise grandement le sentiment d un tel personnage qui voit a mon advis plus clair et plus loin en Sciences, qu'aucun autre, qui vive maintenant, ou qui soit de nôtre Connoissance.

Z uvedených řádků vysvítá, že Des Cartesův úsudek o Komenského pansofii z r. 1639 pochází.

(Č. LXIII.—LXV. excerp. vydavatel.)

*

LXVI.

Hübner Komenskému.

Z Londýna 1640 — 21. února / 1. března.

Pisatel i Hartlib těší se příznivému obratu v postavení Komenského, že se totiž může nyní již zcela pansofii oddati. — Práce při sestavování stroje »perpetuum mobile« nechť chová zatím Komenský v tajnosti, dokud nebudou úplně dokončeny; bližší sdělení o věci do Anglie jest prozatím velmi nepohodlné. — Pisatel se těší, že se na něho Komenský pro jeho snad příliš upřímný list nerozhněval. Bližší zprávy o Mersennovi a bar. Herbertovi, Jungovi, Vechnerovi. — Dále podává krátké objasnění svých poznámek ku kap. XIII. Komenského Didaktiky Svou úctu k dílům Komenského dokázal novým spiskem proti těm, kteří dalších ukázek z jeho plánů žádají; pojednání se Hartlibovi líbí a za nedlouho je pošle. Jinak by při dokončení M. P. Komenskému přítomnost pisatelova málo prospěla, poněvadž tomuto oboru vědomostí málo rozumí.

S. P. Reverende et Clarissime Vir, Amice Dilectissime.

Gaudium quod ex postremis Tuis sub initium hujus anni (cujus decursum felicissimum tibi optamus) cepimus, frustra sim si sperem verbis me posse assequi, neque id ut tibi significem necessarium, cum facile fuit ex tuo gaudio nostrum metiri. Summas potius gratias agimus primo omnium Deo nostro, quod tam felicem laboribus tuis exitum dedit ac soli Pansophiae jam tam grandi avocamento amoto, curas omnes tuas (quibus porro quam longissime benedicere velit) emancipavit, tum vero et tibi, quod illius gaudii tui nos exsortes esse noluisti. Quandoquidem vero nostrum jam de tanta re cum fructu aliquando divulganda consilium flagitas, id ut dari a nobis quantum hebetudo nostra permittit quam optimum posset per tres hasce septimanas de industria a scribendo cessatum est. Agitavimus eam rem quotidie pene inter nos Hartlibius et ego; ac cum non reperiremus, quid certi statueremus, de ipsius machinae figura nondum satis edocti, interea quomodo plena satis sine periculo ad nos posthac a Te perveniret ejus notitia, disquisivimus. Tres in hanc rem viae se offerunt, vel ut ego quamprimum ad Te iter capessam et reversus doceam fabricandae machinae rationem eos quos ejus gnaros esse volueris, vel ut tu per fidum aliquem hominem exemplar ejus ad nos mittas, vel denique ut scriptis porro rem expedias. Ex harum vero prioribus duabus alteram vix est, ut hoc tempore eligere queamus. Ego enim quanquam eundi cupidissimus iisdem vinculis adhuc constrictus teneor, de quibus saepe antea memoravi, incertumque est quando futurum sit ut evolvar. Tu si quendam mittas sine machina ipsa, haud multo plus nos juverit is quam solae tuae literae. Eam vero si secum sumat non uni periculo res subjacet. Nam utcunque de fide ejus non dubitemus (qua si careat, quantum damni dare possit facile conjectu est) casus tamen varios, quibus fieri possit, ut aliis quam quibus velis inventum illud tuum innotescat praestare nemo ausit. Quid si in latrones incidat custos ejus aut piratas? quid si furto ipsi subducatur? Quid si morbo aliquo ex improviso extinctus, ignotis hospitibus relinquere eam cogatur? Ut taceam infinita ejus generis alia, contra quae nec cauta satis nec valida est mortalitas, quae tutemet tibi facile suggesseris. Superest igitur ut quum totius secreti conscios nos esse vis literarum in eo beneficio utare, quippe quae et tutius et citius, minorique sumtu illud nobis enuntiaverint. Non exigimus vero integram quam promittis specialem illius historiam. Sufficiet nobis instruendis breviter et distincte descripta machinae totius structura, magnitudo, partes, materia et quae reliqua huc requiruntur. Id vero quo magis citra periculum omne a Te fiat, id a Te observari non incommodum fuerit ut aliis literis descriptionem, aliis diagrammata (certis in notis ibi applicata) includas ac in ipsa descriptione quae plurimum ponderis continebit, vocabula solitis tibi in eo genere occultis characteribus exprimas. Cui enim alterum horum deest, alterum haud magno usui fuerit Ita a Te instructis expeditum erit machinulam ejusmodi per partes curare conficiendam a peritissimis hujus loci mechanicis ita secreto, ut ipsi nesciant quid agant, ac ne minimam quidem tantae rei suspicionem capiant. Plene vero edoctis demum de commodissima ac fructuosis-

sima ejus evulgatione toto pectore cogitandi suppetet copia. Nobis jam nihil aliud quod hac in parte Te moneamus succurrit, nisi ut profundissimo quaemadmodum facis silentio rem tantam premas, donec prorsus absoluta et uni atque alteri fidorum amicorum per diversa Terrarum credita eludere possit et invidorum cavillos et potentium minas, qui alioqui nemini quam sibi scientiam et usuram horribilis arcani patere volent. Victis enim difficultatibus omnibus in fabricandis machinis grandioribus et debita in publicando prudentia adhibita, de infinito lucro ne dubitandum quidem est, si tamen id ita visum fuerit supremo rerum moderatori Deo. Sine ejus enim benedictione, consilia nostra fallacia, coepta nostra irrita sunt. Ejusque contra saepe auxilium nobis obvenit per causas cursui humanae prudentiae prorsus contrarias, unde vero certissimum commodum et tranquillitatem animi sperabamus, in multiplex nobis damnum et molestias vertunt. Quod ipsi hic non semel experti sumus. Utili prudentiae Arti equidem non ultra tribuendum quid putem quam quatenus a temeritate nos refrenat et conscientiae nostrae, ne Deum incurrendo in pericula tentemus, cavet. In ceteris apicem prudentiae judico Divinae providentiae se totum committere ac ipsius solius Spiritus ductum in vera humilitate et sui abnegatione sequi, minime vero in oculis suis sapientem esse. Cum hucusque pervenissem, cogitabam aliquanto diligentius excusare immodicam illam meam et pene verecundiae omnis oblitam, censendi in ultimis meis scripta tua libertatem, quippe quam et ultro aliquoties apud me damnassem, et non exiguam inde offensam tuam ut metuerem non parum compellerer penultimis ad Hartlibium tuis, quibus mihi solito commotior videbare; sed labore isto et metu omni jam prorsus me levavit ipsamet suavissima epistola tua heri mihi reddita, de qua immortales tibi gratias ago, quibus vero laudibus efferam imcomparabilem candorem tuum et in amorem amicorum constantiam, prorsus non reperio; jam nullum amicitiae nostrae dum vivimus dissidium metuo, cum salvo amore tuo adeo libere a Te dissentire licet et in iis quid improbem indicare, quae tibi carissima sunt, et pro quibus tibi dissimiles tanquam pro aris et focis dimicant: beatior mihi videor isthoc sincero tuo in me affectu, illoque de mea mediocritate seu errore seu judicio quam si summos apud reges favore et gratia florerem. Tantoque ferventius posthac auxiliante Deo enitar, ne ejus Te unquam poeniteat. Sed nolo hisce diutius jam immorari, cum literae tuae plenum responsum flagitent. Id quod proxime cum bono Deo conficiemus, jam enim alia quaedam narranda restant tibi forsan non ingrata futura. Tuas ad Mersennum probamus omnes efficiemusque ut quam primum ad ipsum perveniant. De illius Amicitia faustissima quaeque operi tuo jubemus ominari. Est enim vir studio de omnibus bene merendi prorsus incomparabilis. Ex quo Haackium et Pellium literis suis sine mora respondere vidit, singulis septimanis ad alterutrum eorum scripsit quamplurimaque observatu dignissima, in mechanicis, musicis et aliis rebus rarioribus narravit, quae omnia ex ejus literis in unum constringere, semelque tibi quamprimum per alias occupationes licuerit exhibere cogito. Jam quod non parum dolemus, in eo est ut in Italiam ad tempus concedat, unde nihilominus creberrime se ad nos scripturum communicaturumque quaecunque in peregrinatione illa observaverit memorabilia, pollicitus est. Mihi ex quo ultimas ad Te dedi unum atque alterum diu optatum tandem contigit. Perveni tandem in Nobilissimi Baronis Herberti notitiam, ejusque incredibilem in tanto eruditionis et honorum fastigio humanitatem semel iterumque expertus sum. Animadverto a publicando iterum praeclaro suo opere multis partibus aucto et nuper (quod tamen neuter illorum publice notum vult) ab ipsomet Mersenno in Gallicam linguam elegantissime translato et Parisiis impresso eum non alienum esse, nec desistam incitare ipsum donec eo prorsus impulerim. Monstravit quoque, non tamen perlegendam dedit partem non exiguam operis de Causis errorum, cui post absolutam jam Historiam Regis Henrici VIII, quae complurium annorum tempus sublimioribus istis ejus meditationibus eripuit praecipuam otii sui partem vindicaturum mihi pollicitus est. Ipsum vero notionum communium syntagma promittere nondum vult. Quid agamus? Permittendus est vir tantus arbitrio suo, accipiendumque grato animo, quicquid illi placuerit dare, cum nisi exquisita et lectu dignissima non dederit. De opere tamen Pansophico, quod mireris, nunquam adhuc inter nos mentio incidit, quanquam id ipsi ignotum minime sit, cum jam diu lucubrationum tuarum exemplaria Hartlibius noster ei tradiderit. Eandem vero rem, quam tu urges, optat et agit, nimirum ut quam maxime universalia omnis veritatis principia extra dubitationis aleam constituantur rerumque

postea omnium recte applicentur inquisitioni et examini, de quo alio tempore pluribus. Alterum quod me nuper summopere delectavit, sunt disputationes variae Jungianae ex Hollandia ab amico quodam transmissae ad breve tamen tempus tantum eorum usu concesso. Nondum omnes perlegi et jam video, quam formidabilem in eo viro hostem exhibiturus sit stagyrita, si omnes aliquando lucubrationes ejus lucem videant. Ita virium ejus ille ubique gnarus nunc aperta vi, nunc per cuniculos castella et munimenta ejus ita aggreditur ut prorsus prosternat et diripiat. Mirabitur certe posteritas, qui fieri potuerit, ut tot seculis solis propemodum regnum in scholis obtinuerit Graeculus ille nullibi fere accuratum Philosophum, ubique sophistam agens, ac ne ullam quidem in tot voluminibus veram demonstrationem praebens. Quod Vives jam diu monuit, Patricius quoque Gassendus et alii ostendere re ipsa sunt conati, Jungius vero ita demonstrabit, ut sectatorum ejus nemo vel hiscere contra sit ausurus. De quo major jam, quam unquam antea spes est, cum compulsus adversariorum impudentia, partim ipsius conscientiae vi, ne tot peculiares et publice profuturas observationes secum intercidere patiatur, secum constituit (ut idem amicus ipsius olim discipulus narrat), quicquid in Logicis et Physicis tot per annos sibi meditatum sit, citra ambages ullas posthac in medium proferre, ut veritatis studium et in publicum bonum amor isto saltem monumento posteritati innotescant. Quod eo liberius fecerit, si Lugdunum vel Gröningam (quod magni quidam in Batavia viri moliuntur) ad Professorium munus vocatus fuerit, ipsas scil. libertatis sedes Refert idem a Dn. de Cartes tractatum de immaterialitate animae et alia quaedam brevi expectari. Hic ante octiduum finem impositurus eram huic scriptioni, cum Hartlibius noster exemplar ejus retinere cupiens, cuidam Amanuensium suorum eam describendam tradit, qui cum circa vesperam restituere eam debuisset, postero demum die eam reddidit, cum jam avolassent Tabellarii. Fateor interea temporis luculenter ad omnia tuarum capita potuisse rescribi, si nihil aliud negotii mihi fuisset, nunc praeter alia impedimenta crebrae amicorum visitationes tot bonas horas mihi eripuerant, ut ne cogitare quidem istis de rebus mihi vacarit. Facere tamen non possum, quin pauca ex tuis breviter saltem hic perstringam. Tuae ad Mersennium heri missae sunt. Deseri te ab illis, qui ante operam tibi promiserant, tantum abest ut doleam, ut tibi gratuler: Sic plus temporis tibi servabitur et minori cum strepitu omnia procedent: citius quoque, nullus enim eorum ingenio et coeptis suis satis quadrat. Nemo eruditorum te juvare potest, nisi varia novarum rerum materia tibi suppeditata. Ordinis et dispositionis arbitrium tibi soli permittendum est, de quo nisi conspecto integro opere non recte judicatur. Vechneri indoles me monet, ne posthac censurae aleam subeam, nisi apud eos quos aeque ac Tu es, amicos mihi esse novi; si sola dissensio nostra bilem ipsi movit, quid non fecisset cujusdam (quem nominare nolo) amarissima deformatae ab ipso januae tuae exagitatio? quid non facturae essent meae in magni operis ejus delineationem animadversiones, non mitius illud ac forsan accerbius, non tam verborum quam rationum acrimonia tractaturae. Summas tibi gratias habeo, quod de animo viri ejus, quem alioqui non parvi facio, reticere mihi nolueris, qualia semper fere suspicatus sum, ex quo ante hos septem annos ipsum Berolini vidi. Quid mirum magnos saepe viros adeo pueriliter nonnunquam labi, quod nec ante editionem opera sua cuipiam monstrare, nec latentes in eo errores sibi monstrari volunt? Mallent totum potius mundum deludi opinionibus falsis, quam famae suae jactura veritatem erui. Sed quid proficiunt? Impostura ejusmodi per aliquot annos impune ipsis cedit. Post, ubi laesa unius patientia eruere eam in lucem incipit, et parta et sperata fama omnis simul intercidit! Quis non Heinsium hactenus Graecae linguae peritissimum credidit? immo multitudine assentatorum ita inflatus fuit, ut secum natas literas tantum non arbitraretur, secum interituras, ac veluti jure debitum sibi dictatoris in re literaria titulum prope exigeret a se salutantibus, nunc cum unicus Salmasius tot crassa et pueris indigna sphalmata, tantam in eo antiquitatis imperitiam ostendat: cuivis scripta ejus evolventi infinita similium seges se prodit, ut qui antea eum summum literarum antistitem venerati fuerint, nunc vix in imo subsellio locum aliquem concedant, certe nihil in isto reperiunt peculiare, nisi aliquam carminum fundendorum (quam jam tamen provectior aetas admodum debilitavit) facilitatem, ut orationis latinae quidem sed tamen admodum affectatae, et hinc inde prorsus inepte inflatae studium. Adeo Deus superbis resistit, humilibus dat gratiam. Sed haec valeant. Ament sua qui

volent; per me istud genus hominum facile quiescet: satis mihi negotii mecum est, nedum ut ad alios exagitandos otium supersit. In tua vero et tui similium boni publici sine putida ambitione studiosorum benevolentia dum conquiescere licuerit, nihil morabor tumidos illos, qui cum prope dii quidam inter mortales sibi videantur, nondum didicere, quid sit hominem esse. De meo vero perenni in te studio, et indefesso quoad vita et facultas ulla suppeditet, auxilio per me omnia firma et stabilia, quatenus eà in fragilitatem nostram cadunt, licet pollicearis. Non possum ut velim excutere animo meo illas cogitationes, quarum laevis conspectus tantum mei amorem tibi persuasit. Quicquid meditor, ago, video, illico mens eo recurrit, at hoc in communem omnium usum seponatur. Quanquam non nego indies magis magisque mihi notari cumulum vanitatis humanae non exiguum, qui nobis non cogitantibus sub operis Pansophici blandimento, phantasiae nostrae inserpit: ut non satis humiliter et devote supplicare supremo Deo queamus, ut nobis det spiritum sapientiae et revelationis ad sui ipsius cognitionem et magis magisque participes faciat occultae illius sapientiae, quam ab aeterno praeparavit in nostram gloriam, quae non tantum ignoratur prorsus ἀφρονήτοις sapientibus hujus mundi, sed et quicquid ejus profertur, cum irrisu et fastidio stolidissime rejicitur. Itaque non improbo rerum artificium docendi, sed tanquam a re maxima, et quae prorsus divinum donum sit, antequam ejus magis capax sum abstineo. Non sperno, qui quae recte didicere, facile et perspicue docent, sed qui rationem docendi in ore habent, cum nondum peperere dignum aliquid, quod discatur, scilicet ut sua commenta, aut sectae illius, cui se addixerunt, placita, citius influant juventutis animis et teneras eorum mentes opinionum fuco tanto altius inficiant. Horum numero te semper exemi, nec unquam illi aggregari cupio. Sufficiet si inter illos numerer, qui quicquid vere didicerunt, sine ambagibus aut turpi et invida mutilatione proponere parati sint, ac scientiam qua hodie magni doctores et magistri sibi plaudant, etiam infimis ex plebe communem facere, ubique vero homines non ad ulla scripta humana in rebus arduis, sed ad ipsum sapientiae omnis fontem DEUM deducere annituntur, et probare alios omnia, quod bonum est retinere, a quocunque prolatum sit, non voce magis quam exemplo docent. Inter hos si minimo esse contigerit, magis gavisus intra me fuerim, quam si maximus habear in paedagogica natione Pseudodidacticorum. Quod putas cap. 13. Didacticae Tuae otiosum a me esse habitum, verborum ambiguitas, festinanti mihi tum elapsa, in causa fuit, ut ita sentires. Non negavi ordinis scholas esse capaces, sed potius contrarium statui. Non opus esse judicavi, id tot exemplis probari, quod per se satis pateret, cum tam absurdus nemo esse possit, qui statuere ausit confusione coetum aliquem adeoque scholam optime gubernari. Quod si vero schola per se ordinis capax non sit aut saltem non indiga, quemadmodum est et capax et indiga, exempla illa frustra forent adducta. Itaque hoc nomine non est, quod de me amplius solicitus sis. Nemo mortalium ordini in omnibus rebus plus me tribuit, non tantum ut alicui instrumento illustrationis, sed tali, sine quo nec inquirere recte aliquid nec probare, nec proponere possimus. Eamque ob causam breve illud Acontii scriptum omnibus omnino logicorum, quos vidi, scriptis longe praefero, quippe ex quo uno plus de veri ordinis sententialis natura, quam ex ullo alio didicerim. Complurima in hunc libellum commentatus sum, tibi forsan, si ad unum concinne redacta essent, non ingrata futura, nunc per varias schedas disjecta, nemini praeterquam mihi prosunt. Digesta essent jam dudum, nisi unum ex alio subtilibus adeo virium et processus rationis humanae contemplationibus intento obstreperet crassioris materiae, ac vulgo gratioris: coeterum luto vilius est habitum mihi prae illo fructu, quem rigida et profunda illa mei ipsius perscrutatio mihi parit. Id ipsum vero simul argumento tibi sit, quam minime horream vel durissimum laborem, qui circa eruenda scientiae nostrae fundamenta occupatus est, quamdiu certis argumentis inanem non fore provideam. Iam per aliquot annos nullum saxum majore cum labore, et majore simul cum cupiditate volvo, cum ea quae extundo facile compensent taedium frustra saepe tundendi. Quod vero paulo contentius de his hoc in genere laboribus loqui visus sum factum id est primo festinatione scribendi ubi non licebat diu expendere vocabula, sed retinenda erant, quaecunque primo se offerebant. Si describere iterum, quae in chartam conjeceram. licuisset, facile multo modestiora, viribus non minoribus cuncta se tibi stitissent. Deinde non scripsi ista respectu habito ad rem ipsam in se, sed quatenus sententia ferenda de libro editioni parato. Cum praesumta animo lectorum quorundam lascivia, et

triste fatum rerum licet optimarum libro isto contentarum animo observaretur, non poterant verba offerre se mihi dissimilia malo isti, quod metuebam quodque a te devitari cupiebam. Mihi facile fuit vincere, si quod ibi ex rei unius crebra repetitione obrepere tentaret fastidium. An lectores omnes eo animo futuri essent, jure dubitavi, hoc praesertim seculo, quo in nescio quam mollitiam fracta oratio, et putide quaesita acumina, non vulgo tantum sed et doctis quamplurimis tantum delectationi sunt: certissimo corruptorum nostrorum temporum argumento.

Quo in pretio vero mihi sint omnia tua scripta, compendio te docuerit nuper a me composita dissertatio, adversum eos, qui ulteriora operis tui specimina a te efflagitant, quale quippiam negotiationi suae perquam utile futurum communis amicus noster arbitratur. Tu cum videris rectane advocatum tuum egerim necne, judicabis. Simulac enim pure descripta fuerit, exemplar ejus habebis. Id vero semper observabo, observaturusque Deo juvante sum, ut quam libere apud te de scriptis tuis sententiam feram, et quae minus se mihi probent indicem, tam diligenter ea ipsa apud imperitos tegam ac tuorum coeptorum prae multis aliis excellentiam iisdem quotiescunque opus fuerit ostendam. Qua ratione fidum semper socium me tibi experieris, etiamsi solemni formula me tibi nunquam obstrinxerim, nemoque tam arctam inter nos intercedere amicitiam norit. Coeterum non male conjicis ad perficiendum M. P. praesentiam meam haud magno usui tibi fuisse futuram. Nondum enim id cogitationum genus ita diligenter persequi datum fuit, ac ea quae ad regimen et conservationem spectant societatis humanae, ad quorum diligentiorem culturam, non educationis tantum meae ratio ac majorum exempla, sed ipsa genii vis jam a puero me impulit maximopere incitata, cum adultior factus tantum ab anterioribus diligentiae meae campum relictum observarem. Ex quo tamen universae sapientiae naturam intentius coepi contemplari, non tantum aliarum scientiarum addiscendarum necessitas se mihi aperuit, sed et quaedam ex iis prope majore amore me sibi devinxerunt, ut propterea disquisitionibus meis politicis jam a multo tempore manus non admoverim. Volebam plura sed temporis nihil reliquum amplius est. Differentur itaque, quae restant, in proximam occasionem. Vale felicissime mi optime et carissime Comeni. Raptim Londini $\frac{21.\ \text{Feb.}}{1.\ \text{Mar}}$ Anno 1640.

V tomto listě vůbec poprvé o mechanických prácech Komenského zmínka se děje. Z pozdějších dat víme, že míněn jest vynález »perpetuum mobile«, což i písmena M. P. znamenají. Kom. věcí tou obíral se od r. 1632.

(Coll. vydavatel.)

LXVII.

Hübner Gronoviovi (úryvek).

Z Londýna, 1640 — 19/29 března.

Scioppius, jak se zdá, k stáru se polepšil; velebí Komenského Januu a radí, aby se přeložila do řečtiny. Mimo to odporučuje studium písma svatého a dar proroctví. — Komenský jest zaujat velevýznamným vynálezem, o němž však nelze psáti dříve, dokud nebude zcela ukončen

Scioppius ... jam in senecta ad meliorem redire velle frugem videtur. In quadam sua Epistola, quam nuper amicus quidam Vienna ad nos misit, ... commendat studium sacrarum literarum et donum prophetandi. Comenii Januam linguarum miris effert laudibus, eamque ut in linguam Graecam transferat, eundem hortatur. De Comenio iterum diu nihil audivimus; causam vero ejus non ignoramus; quae est studium ejus et cura circa absolutionem insignis cujusdam inventi, quod pronuper, post multorum annorum inquisitionem, ad aliquam certitudinem deduxit. Quod quale sit, sine permissu Authoris enunciare nobis non licet. Ubi constiterit nobis, omnes ejus difficultates perrupisse, tu primus eris, in quem

gaudium nostrum effundamus. Res enim, quam agitat, ejus modi est, qua non minor orbi mutatio, quam per acus nauticae, typographiae et pulveris tormentarii inventa induci possit.

Není pochyby, že vzpomenutý vynález jest totéž perpetuum mobile. Zpráva o Scioppiovi je zvláště zajímavá pro význam téhož při školních knihách, kteréž platily za předchůdce Januy.

(Excerpoval vydavatel.)

LXVIII.

Hübner Komenskému.

Z Londýna 1640 — 23. října—3. listopadu.

Radost nad zprávou, že Komenský obdrží doma podporu. Hartlib, který jest v jeho zájmu neunavně činný, nemohl pro stroj jím odporučený žádné podpory opatřiti. — Uděluje Komenskému radu, by ve své Pansofii jen sám pokračoval; dalším poučováním nechce mu býti na obtíž, pročež mu také Jungových výzkumů nesděluje. Dále mu připomíná, by z osnovy ničeho nevynechal a ničeho nevydával dříve, dokud by toho londýnským přátelům neukázal. Nemusí se obávati, že tito práci druhým ukáží nebo vytisknouti dají. — Že jedno dílo Stoughtonovo Hartlib znovu tisknouti dal, stalo se proto, že byl k tomu pietou nucen, aby práci zesnulého věrněji podal.

J. H. Virorum optimo J. A. Comenio suo S. P. D

Magna molestia nos liberarunt, dilectissime amice ante octiduum nobis redditae, dum inter alia de certa spe nos docent subsidia brevi certa domi nanciscendi, quae nuper tibi affulsit. Nihil aliud sane tam diu a scribendo nos arcuit, quam quod praeter inanem quandam spem nihil reliquum nobis fuit quod tibi promitteremus. Quantumcunque machinarum ab optimo nostro Hartlibio magnis illis patronis adhibitum fuit, ne teruntium quidem loculis eorum extundere potuit. Quod ita aegre ipsi fuit, ut nec calamum prius arripere constituerit quam vel certi aliquid obtinuerit, vel nullum amplius relictum esse viderit certae spei locum. Cur enim putes, a te illato nuntio aliquid de pristino fervore ejus erga tua coepta deminutum iri. Anxietati aliquid decessit, cura eadem manet: Interea non immerito vim Divinae providentiae grato mecum animo agnoscit, ejusque solius ductui et benedictioni omnia nostra coepta porro committit. Equidem quanquam aliis jam curis implicatus, facere tamen non possum quin ad praecipua tuarum capita quaedam vel raptim potius rescribam, quam nostrarum expectatione frustra te torqueri patiar.

Triplicem igitur viam nobis proponis operis tui ad exitum deducendi, et utra horum nobis maxime probetur quaeris. Prima est ut solus more modoque tuo pertexas, quae diu abhinc coepisti: altera ut ego ad te veniam receptisque in me scribendi partibus tuo apparatu omni pro arbitrio meo utar: ultima ut nostrum aliqua inita veluti societate, rem hanc totam de integro aggrediamur. Si nostro consilio tibi standum existimas, primam harum viarum cum bono Deo quam primum ingredieris, nec deseres, donec ad exitum perveneris. Quam molestum enim ac difficile sit complurium auxilia advocare ad opus cujus tenuia adeo adhuc sunt initia ac prope nulla, jam ante memini me tibi ob oculos ponere conatum. Meo vero ad te adventui eadem quae antea impedimenta obstant, cum contra in iis quae tot per annos animo volvisti, et incipere sine ullius mortalium auxilio et pergere tibi facile sit, et amicis multo promtius, conspecto toto tuo opere aliquam ex penu suo ad ejus consummatiorem editionem symbolam eidem conferre. Hic igitur si nos audis, illud te porro monitum, imo rogatum volumus, non tam eo incumbas, ut aliquam ampli operis Pansophici delineationem contexas, quam ut integrum aliquod, quanquam molis perquam exiguae systema conficias. Ideis enim et delineationibus tum demum opportunum locum censemus fore, cum illa quae dederis (seu Januae rerum seu quovis alio titulo insignia) iniquiores forsan censuras experientur

quorundam imparia illa judicantium promissae et desideratae antehac universae literarum et sapientiae instaurationi; quando illae cuivis tum monstrabunt, non defuisse tibi voluntatem, et scientiam magna moliendi, defuisse instrumenta et auxilia isthuc requisita. Jam dum amicorum animi tam diuturna expectatione detenti sunt, dandum omnino aliquid, quod statim si libeat, in usus suos vertere possunt. Magnum opus, inquis, illorum respondere expectationi. Mihi secus videtur. Non est supra vires tuas superare vulgarium systematographorum hoc in genere conatus. Omnia tua scripta longe illis palmam praeripiunt, ipsaque didactica tua quanquam minimum cultus a te adepta, materiae tamen soliditate, omnibus hujus farinae libellis plurimum antecellit. Neque vero putes quenquam illorum qui tua maxime videre gestiunt, altiora a te exigere. Ne optare quidem sublimiora norunt. Ramus, Kerkermannus, Alstedius et similes methodici, judicii eorum norma et aemulationis meta sunt. Da quod horum scripta rerum varietate, methodi concinnitate et styli perspicuitate et elegantia vincat, paucisque paginis ea exhibeat, quae ingentibus ipsi voluminibus vix satis exponunt et omnium illorum judicio vere Pansophus et universalis sapientiae genuinus Doctor eris. Sapientiores quoque ubi hujusmodi hominibus tantum praecipue te scribere intellexerunt, ingenuitate tamen tua et studio juventutis scholasticae juvandae non parum capientur; incitabuntur forsan quoque tuo exemplo ad sublimiora inventa et observationes suas pari candore et perspicuitate posteritati impertienda et generosa aemulatione ad struendum dignum Pansophiae palatium exardescent. Monita hoc in genere specialiora et ad ipsam operis tui fabricam spectantia memorare jam supersedeo, ne tuam non satis perspectam mihi methodi rationem intempestivis meis objectionibus conturbem, ac sine causa tibi negotium facessam. Eam ob causam Jungii et aliorum observationes tibi transmittere distulimus. Oportunius poterant ista tibi a nobis legenda dari, cum vel totum opusculum tuum, vel ejus saltem insignem aliquem partem nostro examini subjeceris Hic vero iterum duo ista porro a te contendimus. Primo ut in continuanda Janua tua rerum, non tam in principio rigidae methodi et dispositionis rationem habeas, quam id potissimum agas, ne quid tuarum cogitationum et variarum observationum excludatur. Nosti enim amputare facilius esse quam quae desunt supplere. Et ut multa tibi in promptu sint, quae citra opusculi tui injuriam abesse ab eo possint, nihil tamen horum omnium sine damno aliquo nostro nos celabitur. Alterum est, ut ne quid vigiliarum tuarum edas antequam nobis ejus copiam feceris. Permagni enim interest Hartlibii nostri lucubrationum tuarum interiora in antecessum nosse, cum saepe laevissima quaeque morosos quosdam vehementissime offendere soleant, quae vel mitigare vel tollere opere jam publicato non licet. Non est vero quod typos nostros magnopere metuas. Non ita bene nobiscum agitur, ut ad omnia quae communicare cum aliis cupimus proeli beneficio fruamur. Nec sumtibus ita abundamus, nec qui gratis hoc officium praestare nobis velit, hic reperitur typographus. Neque ante hoc quod sciam eo in genere a volentibus nobis peccatum. Prior, fateor, dissertatio tua te inscio lucem vidit, sed id non tam ut publice distraheretur, quam ut plurium amicorum aureos tantum non montes pollicentium cupiditati minori impensa et molestia satisfieret: reliqua a te primum publicata sunt, et postea quo minoris lectoribus constarent, priori dissertatione uno volumine a nobis connexa. Quae praeterea a te nobiscum communicata sunt, ea non nisi paucissimis tibique amicissimis monstravimus. Didacticam tuam magnam, praeter Pellium et Haackium hic nemo vidit, nemo praeter me perlegit at expendit. Nolui enim id plurium manibus teri unde minus honorifice de te existimandi ulli mortalium nasci possit ansa. Stoughtonii epistolam quod attinet, ea Hartlibio et me invitissimis edita est, quemadmodum et ex praefatione ejus aliqua ex parte conjicere potes. Saepe prae se tulerat Stoughtonius se ab editione ejus non alienum esse, persuasus iis quae de te et Duraeo prorsus sua sponte inseruerat, quamplurimos locupletiorum amicorum suorum ad fovendum utriusque vestrum coepta non parum permotum iri. Sed varia semper conatus fuit Hartlibius quo editio praetermitteretur. Quanquam enim ejus in te affectum merito magnifaceremus, summopere tamen nobis displicuit affectatum illud et variis licet longe accersitis acuminibus differtum, prorsus tamen jejunum scribendi genus, utpote minus conveniens Theologo, eique, ut vocant, practico imo nec ipsi quidem scopo ejus primario. Itaque ipso vita functo ne levissima quidem cogitatio remansit de ea publicanda et adhuc jaceret in tenebris, nisi avaritia typographi eam in scenam produxisset. Huic vero cum fixum esset

hanc praedam e manibus non dimittere, quod majus defuncto officium praestare potuimus, quam curare ut mens ejus saltem posteritati plene transmitteretur? Exemplar enim, quod nebulo ille ab amanuensi Stoughtonii pretio sibi redemerat, et imperfectum et mendosissimum fuit, ipsum vero Autoris Autographum solius Hartlibii manibus ab auctore fuit concreditum, quod ipsum imperiti illi homines et nullorum bonorum monitorum capaces, ineptissime ac prorsus ridicule excuderunt, quemadmodum in praefatione monitum. Titulum adeo magnificum concionator quidam, summus Auctoris amicus excogitavit, et ei praefigi voluit, rogatu, credo, typographi, mercem hanc suam tanto citius hoc illicio divendere sperantis, quibus hac in parte refragari tanti non visum. Coeterum Principi Transylvaniae inscripta est minime spe alicujus proemii, quod frustra inde expectari noveramus; sed partim decoris causa, quia ad quendam subditorum ejus esset scripta, et laudum praeterea ipsius Principis plena: partim ut nomine ejus tanquam scuto uteretur editor, si forsan de editione molestiam ei creare voluissent librorum hujus loci censores, ipsis Pontificiis saepe non mitiores. Lucri inde nihil ad Hartlibium rediit, nisi quod centum ejus exemplaria a typographo vix tandem gratis impetravit, quae maximam partem inter amicos distributa sunt: unde tamen tantum non receptum, quod impensas in compactionem factam adaequaret. Hinc munificentiam aestima hujus loci mecaenatum. Qualiscunque vero illa epistola est, non multum tibi damni dabit. Omnia fere exemplaria intra hanc insulam distracta sunt. Et inter censores vix ullus est, qui ibi de te agi animadvertat Nec ita cito iterum edetur, cum expectationi Lectorum Auctor nullibi pejus responderit. Vale. Dabam Londini 23. Oct./3. Nov. 1640.

Připomínaný zde stroj je bezpochyby perpetuum mobile. Spis Stoughtonův má název »Felicitas Ultimi Saeculi«, a velebí se v něm Duraeus, Baco Verulamský a Komenský jako zástupci nového věku. Spisek má formu listu napsaného J. Tolnaimu, uherskému theologu a věnován jest J. Rákoczymu I., knížeti Sedmihradskému.

(Coll. vydavatel.)

LXIX.

Mochinger Kurtzmannovi (úryvek).

Z Gdanska 1640 — 5. dubna.

Uvádí se z Komenského fysiky mínění o duchu, stojící naproti běžným názorům (vulgo urgemus).

רוּחַ fuit מְרַחֶפֶת. Quem spiritum quidem increatum, sed creatorem fuisse, vulgo urgemus; sed creatum eum esse ac conditarum princeps rerum elementum, seorsim statuit Comenius in Physica reformata. Ecquid hic Kurzmanno videtur, expensis, si in promtu sunt, Comenii argumentis.«

Na nauce o duchu (spiritus) Komenský ve fysice hlavně si zakládal.

(Excerp vydavatel.)

LXX.

Neznámý Hartlibovi.

[Z Oxfordu . . .].

Dokončil svá metafysická badání pro Komenského a přál by si pokynu, jak má stilisovati: zda v malých poučkách, či v souvislém celku. Ač Komenský minulého roku napsal, že pisatelův um není ještě dosti zralý, chová naději, že nyní užitečné výzkumy podává. Jako o známých zmiňuje se o Courteynovi a Reynoldovi Ve fysice bylo dosud málo experi-

mentů použito, a kdož ví, bude-li nové vydání lepší. - Malý exkurs o irenických pokusech, v němž pisatel rozdíly protestantských církví neshledává podstatné; od mužů věci té se věnujících přál by si více obezřelosti a umírněnosti, což ukazuje na příkladech, i na Komenském.

S. P. D. Clarissime Vir!

Tandem divina gratia in qualemcunque ordinem redegi, quibus tuo favore incumbere licuit, speculationes metaphysicas; superest revidendi labor, ut nimirum elaborati cultu styli expoliantur et praepostero ordine posita debite collocentur. Etiam quae hactenus ex variis Auctoribus congessi excerpta singula evolvenda sunt, ut quicquid inservire poterit, eo referatur. Quamvis nescio an res tantam curam requirat, cum forsan Dn. Comenius in minutas Axiomatum particulas dissipaturus est, quas ego magno studio in perpetui sermonis ordinem collegi. Tuo judicio stabo, quod vellem ut proxima mihi occasione aperires, et simul, si meas pagellas perlegere vacaverit, quae scriptionis forma in toto opere servanda: et an satis clara, num molestae repetitiones, et si quae sint alia quae mihi observanda erunt. Juvaret certe plura colligere judicia, quia unus utut judiciosissimus non videt omnia. Mihi constitutum est omnes intendere nervos in adornando opere, quamcunque etiam apud Dn. Comenium fortunam experturum est: Sed vos docete qua forma ad eum debeat transmitti. Nam si materiarum tantum, ut loquimur, cumulo juvandus est, inanis est expositionis labor, poteruntque bonae horae melius in aliis nunc collocari, quae nunc placent, non placebunt semper, quod ad externam faciem attinet. (Nam fundamenta Metaphysica puto me certa apprehensione Deo dante assecutum) crescitque judicium, quo studiosius ad limandas cogitationes adhibetur, quando ubique vere Dn. Comenius meum ingenium nondum maturuisse ad te superiori anno scripserit. Me quod attinet, diem in Bibliothecam insumo; scriptioni et meditationi reliquum tempus tribuo. Bibliotheca 6 horas patet, effluuntque interdum bonae horae dum ex stercore aurum collecturus tantum vix reperio quod temporis pretium aequet. Scripsit Venetus de Harmonia Mundi, et Flud, sed vellem illas harmonicas leges evidentia rationum, non conjecturarum probabilitate ostenderent. Nuper in quendam Philosophiae Reformatorem incidi: Sed qui nihil praeter Joves et Saturnos et Dianas coelestes ...... quae vocabula Deo accomodabat. Mersennii vastum volumen in 6 priora capita Geneseos evolvi, ex quibus excerpsi, sed parum ad Metaphysicam spectantia. Sicut neque libri Hermetici nunc sunt utiles, quia generalior tractatio non permittit descensum ad inferiora tam particularem. Interim multa ex eo didici. Ab initio de sonis ferme omnia habet quae et Verulamius. Etiam Digbyum percurri qui novarum meditationum mihi amplam materiam obtulit. Dn. Courteyn (ad quem rursus diriges literas) Whyte Dialogos de mundo habet. Est vir doctus, et in quibusdam me, quae et mihi incidere, confirmavit. Vellem ad Dn. Comenium transmitti posset; sed nescio an utile sit. Nova sententia de refluxu marium, nova forsan impedimenta objicient et remoram. Certe quam inopes sumus experimentorum Physicorum, quotidie magis sentio metuendumque est, ne Comeniana nova Physica vilior fiat, quo facie speciosiori prodit. Unde titulorum ego jactationem odio habere incipio; quia nescio quam spiritus inquieti et levioris significationem habet, qui non amat tacite pondere rerum esse gravem, sed verborum specie hominum oculos in se convertere studet. Altissima flumina nullo strepitu labuntur. Dn. Comenii hactenus apud nullum injeci mentionem, licet nuper provocatus. Nam cum Januam tantum linguarum nossent, nolebam de Prodromo quicquam dicere putoque consultius esse, ut prius hominum non studia tantum et applausum circa molimina nostra tentemus. Sed et exploretur eorum eruditio et ingenii vis, praesertim cum Comenius expectationes multorum tot annos eluserit. Nam si in quem inciderem in hisce studiis, quae tracto, oculatiorem, annon per meum latus totum opus iniquiori judicio configeretur? quamvis, quod penitus existimo in fundamentis Metaphysicis vix erit, qui me de statu movere possit, quod non velitationibus tantum, sed et veris proeliis expertus sum. Incidi sic in aliquos doctos viros et Aristotelis, quod valde gaudeo, minime admiratores, libere philosophari volunt, quamvis nuper dixerit unus: Episcopis opus esse ut illam libidinem coerceant, quia malum hoc etiam Theologiam invasit. Sed jocus erat. Nam et ipse philosophatur libere, mihique omnium amicissimus est. Miror quis famam sparserit Anglos nescire Latine loqui. Cum

septem sociis de quibusdam controversiis conversatus sum, promptissime loquuntur. nostros Germanos provocabunt; et nisi mihi longa non loquendi sed et scribendi consuetudine elegantiores formulae tritae essent, palmam certe dubiam facerent, nunc autem mirantur. Certe si ingenia illa a compedibus praejudiciorum soluta in liberiorem campum emitterentur, summa mihi de iis pollicerer. Non deest nostris, inquiebat ille, qui mihi familiarior est, ingenium, sed labor. Reynoldus doctus est, sed ut Anglus, ut tempestas nostri aëris instabilis est: Dic et ingenia nostra fragilia ut cultri Anglicani, qui prae reliquis acuminis laudem habent. Sed hoc non uno dixit tempore, verum per occasionem. Reynoldus vir est solido judicio, in diesque me magis amplectitur, ut jam constituerimus de quaestionibus Scholasticis inter nos confabulari, verborum veniam sibi fieri vult. Sed eleganter loquitur quare per ambages virum circumducam, premamque mea silentio, donec ad januam adventum fuerit, ut eo libentius ingrediatur; quantum colligere hactenus licuit, non possum non magna de ipso sperare. Dn. Hackium meo nomine officiose saluta, ad quem scribam si jusseris. Scholares cum Independentibus conspirationem fecisse, ut pro certo negare non possum: ita dubito tamen. Dixit nuper: Si illi Calvinistae Independentes eruditioni debitum aestimium relinquerent, fieri forsan posset, ut ipsorum sententiae defensores invenirent. Sed nollem ut haec nimis spargeres, contra amicitiae, quod sanctum esse debet, officium agerem, si verba imprudentius elapsa exciperem et transmitterem ad alios. Tantum judicia hominum ut inde aestimes scribo, reliquis occulta sunto. Ego autem quantum possum Presbyterianorum moderationem prae Independentibus extollo, qui vel ideo placent quia in precibus publicis ut eruditionis honos late diffundatur, orant. Collegium Mertonense illud prae omnibus privilegium concedit, ut liceat quamlibet studiorum partem tractare; reliqua omnia ad certam, ut loquuntur, facultatem obligant. Sed non opus est de hisce admodum esse sollicitum, invenirem forsan facultatem, si nulli sim addictus, sive medica, sive juridica fuerit. Literas Hamburgenses te legisse admodum gaudeo, vides in quae studia partes trahuntur, ubi neutras quidem ab omni parte absolverem, nimirum privati ita offerunt se, ut tamen se privatis muniant praesidiis, ne ipsorum res, si forte reconciliationis studium irritum caderet, aliquid acciperet detrimenti: quam prudentiam utique ipsa ratio suadet. Verum dum nonnulli vanioresque incautius elati effundunt quaedam, vel adversam partem durius tangunt, illum coelum terra misceri clamant, nihil candide agi sed per speciem, quid faceres? Vellem illi prudentiores, hi moderatiores essent. Exemplum vel a moderatissimo Comenio capio, cui si de propenso ejus in concordiam studio dubitarem, gravissimam sane facerem injuriam, et tamen quando cum hominibus Calvinianis confabulatur, omnia in eorum sinum, quicquid vel dictat suspicio effundit; quae cum emanant, an persuadebis Lutherano, odio adversae sectae imbuto, eum rem serio egisse? Itaque spem reconciliationis ferme amitto, nisi ex Reformatorum partibus, qui hactenus urgent, res cautius agatur; quia Lutheranorum iniqua suspicio semper habebit, quod carpat, etiam fidiculis extusum. Notum est quantam invidiam Bergio imprudens Colloquii Lipsiensis communicatio conflaverit. Cautius enim erat, ne imprimeretur, nisi utraque parte consentiente. Amicus autem Bergianus nihil requisito ipsius judicio per Germaniam spargere libellum non Germanica tantum sed et Belgica lingua et bellum illud jam compositum esse jactare. Fieri potest ut optima et innocenti conditione ipsi Reformati Theologi aliquid non optent tantum, sed et studiis occultis promoveant, quod eis apud Lutheranos omnia tuta timentes in reliquis deinde fidem abrogat. Nescio an me fallat opinio, puto verumtamen scriptis rem posse facilius transigi, si recta via ineatur. Ubi ante omnia contra Hunnium et alios demonstrandum est, partes in fundamento nón dissidere, quod si demonstratum fuerit, res pene confecta esset; superesset tantum Medicina quae exasperatos odiorum acerbitate animos convenienti malagmate leniret mitigaretque. De fundamento autem quos loquentes vidi nescio quibus obscuritatum nebulis rem involvant (injuriam facerem Dn. Duraeo, si eum illis accenserem, non enim licuit hactenus ejus scripta evolvere, quod propediem Deo volente facturus sum) ut semper altercandi relinquatur occasio, et Hunnius quidem Lutheranorum Doctissimus plane a statu controversiae discedere mihi videtur, quem Hülsemannus sequitur. Nam si ea ratio, quam illi ineunt, valeat, demonstrabo Lutheranos Marpurgenses et Tubingenses etiam inter se fundamento dissentire. Aliud est fundamentum, aliud applicatio fundamenti: illud haud dubie integrum apud utrosque est: circa hanc dissentiunt. Quod si ego negarem Ad-

jectivum in Grammatica ad nomen pertinere, sed peculiarem partem orationis constituere asseverarem, interjectionem penitus secluderem, atque in verbis anomalis docendis insigniores errores admitterem, an propterea non possum puero fundamenta inculcare Grammaticae? aut an ego ab alio in ipso fundamento dissentirem, qui concinnius me et rectius Grammaticam tradit? Certe saepe de Applicatione fundamenti incauti loquimur, quando de ipso fundamento loqui nos putamus. Verum quid haec nunc ad Te? ignosce digredienti, quid sentiam de illis altercationibus declarare tantum animus erat. Quos cum toto animo non horream tantum, sed et detester, quid mihi faciendum erit? An objiciam me hominum odiis nitarque in adversum flumen, spe boni successus succisa?

S jistotou nelze ani pisatele ani roku určiti; že v Oxfordě list napsán, lze souditi z více podrobností v obsahu.
(Coll. vydavatel.)

LXXI.

Mochinger Kurtzmannovi (úryvek).

(Z Gdanska 1640 — 15. června.)
Poukazuje na Komenského záměry při konstruování »ducha« (spiritus) ve Fysice; ale vyslovuje pochybnost, je-li tím učení o trojici poslouženo.

» . . . Siquidem vero Commenianam tantummodo intuitus es Physicam, vidisti, opinor, quare ille in capite libri de Spiritu non increato, sed creato, verba fieri statuat, nimirum ut ne non principiorum suorum Triada obtineat: tametsi ego triadem illam amplecti malim, quam hoc ei dare, quod locus iste haud usurpari possit ad probandum Acropolin fidei nostrae, Spiritum in Triade adoranda personam sustinere« . . .

LXXII.

Kurtzmann Mochingrovi (úryvek).

[**Z Vratislavi 1640 — 1. července.**]
Nezná Komenského Fysiky, ale theorie o »duchu« se mu zdá býti mylna. Nemůže Komenskému sám o tom psáti, zvláště když theorie z autopsie nezná; nechť mu tedy adressát pomůže.

Physicam Comenianam intueri non licet, quia non praesto est. Ex tuis autem verbis agnosco, quod autor ille naturalis scientiae se majorem propheta faciat, dum omnium prophetarum primi prophetiam primo in limine suae subjicit Speculationi physicae, et spiritum prophetarum, hoc est, interpretationem tot Theologorum, sibi vult subjectam, ut negando spiritum Creatorem super aquis abyssi in primis rerum omnium originibus, Ventumque Creatum intelligendo, principiorum suorum triadem obtineat: quasi non, citra ventum, ternarium habeat in Aristotele naturalium principiorum numerum! Cum vero magnae eruditionis Viro dicam scribere nolim, praesertim in iis, quae nec vidi nec legi, Tu haec mea boni consulas. Dabo operam, ut libello ipso Physicae illius novae, si haberi potest apud nostrates bibliopolas, potiar.

LXXIII.

Mochinger Kurtzmannovi (úryvek).

[**Z Gdanska 1640 — 13. července.**]
Chvála Komenského snah o šíření vzdělanosti, zvláště že se i o vzdělání dívek zasadil. Na shledání se s ním těší se i on i jeho přítel.

»Nobiles tamen Comenii de literaria re amplianda et auxiliis eo pertinentibus nunquam non laudabo cogitationes. Qua de re quidem cum Dn. Artocophino, ubi, quod opto,

felici ejusdem fruemur praesentia, valde jucundum erit colloqui, ille sane bonus vir effectum dedit, quod nec adhucdum in sententiarum deliberationem apud Methodicos venit, de filiabus quoque, sive utilitatis communis, sive admirationis caussa, literatura egregia dextre imbuendis. Quapropter multo jucundissimum mihi accidet, non Martham minus quam Lazarum videre.«

(Č. LXXI. - LXXIII. exc. vydav.)

LXXIV.

[Hübner Gronoviovi?] (úryvek).

[**Z Londýna** ... **1640.**]
Přísný úsudek o dosavadních metafysikách a chvála prací Herbertových.

De studio metaphysico nec breviter exponere sententiam meam libet, quia majoris momenti res est, quam ut paucis plene expediatur, nec justa prolixitate licet aliis jam cogitationibus intento. Ne nihil tamen in praesentiarum dicam, systemata metaphysices quotquot in manus meas hactenus pervenerunt, nullius omnino pretii esse judico, atque adeo talia, quibus sine ulla veritatis jactura orbis literatus careat. Nam quae vera habent, ea cuivis homini rationis compoti natura duce jam ante nota sunt, nec, quamdiu manet genus humanum, interitui obnoxia. Quae istis ignava quorundam industria superaddit, nihil fere aliud quam otiosi et inquieti cerebri commenta sunt, quod scientia operum divinorum vacuum in se vertitur universalemque aliquem ineptissimum sibi fingit mundum, ex vulgaribus aliquot ac jejunis terminis Entis Essentiae Existentiae etc. conflatum, quos ubi summa credulitate devoraveris, et hoc viatico instructus, contemplationi rerum naturalium et actionum humanarum in vero reali mundo te dare volueris, nihil te didicisse comperies, quod antea ignorabas, cum ne nomen quidem Metaphysicae tibi esset auditum, nisi forsan argutas quasdam et futiles distinctiunculas, quibus rixas cum alio de re utrique vestrum ignota ad horas aliquot protrahere possis, caeterum in naturam ipsam rerum, ne hilum obtineas potestatis ac virium, quippe quae non altercando vincitur, sed parendo, atque ejus cursus quam diligentissime observando. Non equidem improbo studium investigandi et colligendi notiones omnium communissimas et universalissimas atque adeo sublimes, ut nihil superius in intellectu humano sit a quo dependeant, atque adeo ad confirmationem sui syllogismo opus habeant, sed a se ipsis fidem impetrent. Qualia sunt generalia Mathematicorum principia (quarum notionum integram seriem promittunt Metaphysici, nec praestant). Sed idem affirmo perfectum harum notionum catalogum ac systema minime ab eo texi posse, qui cubiculo suo inclusus, se tantum ac libris suis contentus est: sed eum demum idoneum ejus Architectum esse, qui totum hoc universum, cum omnibus quae cognitioni patent humanae, non mente solum sed et quali licuit experientia est pervagatus, et ex subtili observatione convenientiarum et differentiarum in omnibus rebus creatis, vera genera rerum et species deprehendit, ex varia rerum inter se habitudine, relatione, dependentia, miras earundem proprietates, ortus, interitus animadvertit, ac per accuratissimam inductionem tamdiu generalia a specialibus abstraxit, donec ad summa et generalia pervenit, quae detrahi sibi nihil patiuntur, nec ullarum exceptionum minas timent. Harum rationum ordine compacta series, quam infiniti usus sit, non tantum ad recte judicandum de naturis rerum, sed et ad varias novas artes producendas, ad emendandas quae inventae sunt, frustra est multis exequi, quamdiu res ipsa desideratur. Nam adhuc neminem scio, qui dicatas huic instituto cogitationes susceperit, praeter Illustrissimum Baronem Herbertum, quo profundioris hoc in genere eruditionis neminem adhuc mortalium novi. Qui si per alias occupationes dare nobis notionum suarum communium Syntagma posset, plus ornamenti verae sapientiae Metaphysicae isto solo opere, quam omnibus omnium hoc in genere seu veterum seu recentiorum scriptis esset collatum. Quisquis interea librum ejus de veritate legerit, non parum profecerit ad judicium suum de universalibus notionibus recte formandum, easque partim ex instinctu naturali, partim ex communi omnium hominum

consensu, partim quoque ex ipsis rerum particularium latibulis eruendas. Caeterum de ingenti universalium ejusmodi axiomatum utilitate tametsi minime dubius sim, nemini tamen solidae eruditionis amanti author sim, ut ab illis consectandis initium faciat severiorum studiorum, nec illa quae ex universalium contemplatione oritur delicata voluptate nimis diu se detineri patiatur: sed mentem per aliquod non exiguum tempus diligenter intendat contemplationi et rectae apprehensioni rerum, quae solo sensuum seu exteriorum seu interiorum adminiculo perfruitur: jucunditate vero meditationis universalium interdum abreptus, cito ad examen redeat rerum particuliarium, ut discat an universales naturas recte inter se compegerit. Alioqui loco universalium veritatum universales sibi tantum finxerit errores. Sed de his alias: Haec vero quae raptim effudi, si obscuriora tibi videntur, quia exemplis non illustrata sunt, scito de rebus metaphysicis scribentem non potuisse me ab institutis metaphysicorum prorsus abire, quorum in hoc excellentia potissimum sita est, ut a paucissimis, et quidem admodum tarde intelligantur. Nam si ipsorum commenta cito omnibus paterent, pro applausu explosionem etiam indoctissimorum mererentur. Cum vero universalium notionum natura ea sit, ut sine exemplis plerumque obscurissimae sint, hinc aestima, quanto fidelius discentium profectibus is consulat, qui primo exempla, seu ipsamet semina et fundamenta universalium dogmatum suppeditat et postea, seu ipsas, seu ipsarum tantum inde eruendarum modum tradit, quam qui praepostero eorundem ingestu, primo mentem discentis mirifice distorquet ac maximi velut thesauri expectatione cruciat et postea exemplis a vilissimis rebus desumtis invitus eidem prodere cogitur, hisce nugis et affaniis inculcandis tot bonas horas, tantumque de vera tranquillitate mentis sese ei eripuisse. Nam qui particularia didicit, inscius una hausit universalia quae iis insunt omnia quae deinceps occasione oblata bona fide ultro se ei suggerent. At qui primo omnium mellitos illos universalium globulos praepostere hausit, is nec vim ipsorum perspiciat, quamdiu cum omnibus illis particularibus, unde constructa sunt, negotium non habuerit, nec de naturis particularium quicquam noverit, nisi peculiari posthac adhibita inquisitione. Quod iterum exemplis non illustro, partim quia res per se clara et evidens est, partim quia ad finem festino, partim quia, ut dixi, metaphysice de metaphysica scribo. Vale.

(Coll. vydavatel.)

LXXV.

Hübner Komenskému.

Z Londýna 1640 — 27. listopadu—7. prosince.

Svého spisku v předešlém listě vzpomenutého uznal za prospěšnější neposílati a neuveřejniti. Lépe se mu podařilo pojednání o b. Herbertovi, které k jeho přání o metafysice složil; přátelství s ním zamýšlí udržeti. — Dále měl zaměstnání s Mersennem, jenž v polemice proti Fluddovi literární pomoci si žádal, kterou též Hübnerovi přidělili. Mimo to se seznámil se Salmasiem, jehož zvláště ctí. Jednomu přednímu muži napsal pojednání o všeobecné korrespondenci literátů, kterouž myšlénku i Hartlib velmi schvaluje. Avšak hlavním předmětem jeho myšlenek byl Komenský; všecko toto jsou jen parerga. Proto ho prosí, by vše, co má úplně připraveno, do Londýna k nahlédnutí poslal. Pisatel se věnuje celou duší věcem, které veřejnému dobru sloužiti mají, a to jen těmto, chovaje naději, že mu duch svatý při práci nápomocen bude.

Odpovídaje na list Komenského podotýká, že Scharfova vyvrácení Jungovy Logiky nezná; mnoho se o něm nedomýšlí, ale skutečně měl Jung ve škole nepříjemnosti a přišel na jinou kathedru. Obšírný výklad o jeho snahách filosofických protiaristotelovských a jich poměr k pansofii. Zatím obdržel pisatel nový list od Duraea, dle něhož jest Jung přinucen vyučovati v duchu Aristotelově. — I Hartlib se těší, že má Komenský naději obdržeti podporu na svá díla: zde v parlamentě jsou vyhlídky velice skrovné. — Januy vyšlo nové (třetí) vydání, předešlých lepší.

Ultimis tuis, dilectissime Amice, rescripsi ante mensem, quantum aliae occupationes tunc patiebantur. Praecipuum quod ursi fuit, ut missis omnibus Ideis et ulterioribus de fabrica operis Pansophici consultationibus ipsimet Januae tuae rerum ex eo qui ad manum tibi est, apparatu elaborandae insudares, tum ne quid vigiliarum tuarum publicares, antequam nobis ejus copiam fecisses. In eo consilio adhuc acquiescimus, nec ullum ei a te praeferri volumus. Coeterum addere tum in animo habebam, et quid interea temporis mihi fuisset elucubrationum, et quibus cogitationibus porro, si vitam et valetudinem concesserit misericors Deus, otium meum destinassem. Quod quoniam negotiorum aliorum interventu facere impedirer, non male inde fecero praesentis epistolae initium. Quo absoluto ad reliqua tuarum capita, si tantum otii superfuerit, tanto expeditius potero respondere. Primum igitur, quod hoc anno calamum meum exercuit, fuit dissertatio illa, cujus jam ante mentionem feci, in eodem quidem argumento occupata, quod epistola quaedam Germanica sub finem superioris anni scripta complexa fuerit, sed tamen illud et multo inferius splendididiusque expromens, et ad alia multa se extundens ibi non tacta. Decreveram enim non importunis tantum satisfacere speciminum flagitatoribus, sed et omnibus objectionibus et cavillis, quibus coepta tua Pansophica impetita hactenus fuisse cognovissem. Et jam plurimum chartae compleveram, videbarque mihi, victis difficultatibus prope cunctis, proxime a meta abesse et in tuto locasse de cujus recta constitutione tam diu inter nos ante hac fuisset disceptatum, cum illico mens mutata est. Praterquam enim quod aliquam vanitatis et impudentiae speciem praeberet, propugnare opus quod nondum exstaret et forsan ne coeptum quidem esset, cujusque ratio ac scopus maximae eruditorum parti prorsus adhuc lateret, illud maxime alacritatem scribendi omnem subito excussit, quod relictis ac pensitatis accuratius quae commentatus fueram, tantum rationum et argumentorum in commendationem operis Pansophici adductorum tandem ad nihil aliud referendum esse cernerem, quam ad expugnandum tenacitatem hominum quorundam indoctorum, et de nulla re minus quam de sapientia instauranda cogitantium, utcunque consuetudinis causa quasdam hinc non abludentes voces nonnunquam elabi sibi paterentur. Satis enim manifestis indiciis multorum talium in hac causa frigus atque inops verae libertatis animus se prodebat. Quorum causa vel minimum laboris amplius suscipere, nil aliud esset quam otium suum temere prodigere, et sapientium, si quae talia foras emanarent, cachinnos velut data opera provocare. Quid multa? Abjeci scriptionem ad quam semel iterumque me per vim veluti extraxeram, nec ex eo tempore cogitare de frustra illo exhausto labore sustinui. Ita tot bonarum horarum collocatarum me poenituit et etiam nunc omnium illarum operosarum deliberationum imploratiorumque piget taedetque. Quantus enim pulcherrimarum rerum cumulus congeri potuisset, si totum illud tempus, quod formandis operis nondum inchoati delineationibus quarum affatim menti obrepit etiam aliud cogitanti, datum fuit, iis colligendis impendissem, quae non nisi lectione auditione et observatione varia pariuntur? Fallor aut loco inanis desiderii jejunaeque spei, qua hactenus nos et alios misere lactavimus, parte non contemnenda operis ipsius brevi frueremur. Quamquam interea nec omne illud tempus nobis periisse putandum sit. Didicimus enim, quam parum illi semitae, cui hactenus institimus, fidendum sit; et quae de necessitate instaurandae sapientiae et literarum hactenus tanto molimine tantaque aliarum cogitationum jactura inter nos agitata sunt, olim forsan, cum revera in acie adversus vigiliarum nostrarum oppugnatores dimicandum fuerit, eum usum nobis praebebunt, quem nunc festinanter nimis anticipavimus. Sed haec obiter. Felicius successit, cui postea manus admovi, illa ad Ill^{m} Herbertum conscripta rogatu ejus a me Dissertatio, cujus exemplar cum jam dudum tibi praestantissimi atque optimi nostri Moriani cura transmissum sit, multa de ea dicere non erit necesse. Invitus sane quicquid illud est, pertexui nec prius quam postquam precum ejus assiduitas nihil excusationis amplius mihi reliquum fecisset. Verebar enim, ne in tam lubrico argumento bilem ipsi moverem, omnemque ejus in me benevolentiam uno veluti ictu amputarem, cum impatientissime eum ferre rigide nimis a se dissentientes, et implacabili postea odio prosequi haud pauci insusurrarent. Feci tamen ejus rei periculum, quoque minus ad indignandum causae haberet, id maxime operam dedi, ut byssinis veluti verbis objectionum circumtegerem asperitatem ipsaque illa intacta praemitterem, ex quorum duriore contractatione vehementissimam illius offensam certissime praevidebam. Decuplo certe majore mole epistola illa intumuisset si

omnia illa, quae in ejus libro (quem alioqui optimis notis scriptis accenseo) mihi improbantur, ad vivum resecare ac censorio aceto perfundere aggressus fuissem. Itaque non miraberis si exordium ac finis ejus scriptionis quasdam insolitas mihi blanditias spirent. Sic foro et scenae serviendum fuit. Nec id ipsum Heroem nostrum prorsus fugit, dum de praestito hoc sibi officio summas equidem mihi gratias egit, ac totum ejus filum vicissim majoribus quam quas pudor meus agnoscat, laudibus prosecutus est, nimium tamen a me honorem sibi habitum ingeminans, subinde sic tamen, ut molestiae causa questum id magis scires, quam propterea offensum, utut sit, voce, vultu, et gestibus omnibus erga me humanitatem testatus est, nec unquam familiarius ac diutius sermone suo me detinuit, toto propemodum vitae suae cursu mihi enarrato. Ut hac ex parte queri de eo sane non possim. Quod tamen mireris, ex eo tempore cum eo non locutus sum, nescio quibus avocamentis prohibitus, quanquam et ipse maximam temporis partem urbe abfuerit: non intermissurus tamen sum, amicitiam ejus porro fovere, quibuscunque modis commode potero. Postea novae cuidam aeque prolixae lucubrationi ansa nata est, ex Mersenni ad Haackium nostrum literis. Miserat is Haackio libellum Eusebii Theologi cujusdam Seguviani obscuri hominis, ante quadriennium pro Mersenno contra Robertum Fludd conscriptum, ac ejus non tantum petierat judicium, sed et oraverat, ut, si ita videretur, typis hic in Anglia curaret exscribendum, cum non ultra sexaginta exemplaria clanculum tantum in gratiam quorundam amicorum in Gallia excusa essent. Cum Haackio, quocum de rebus ejusmodi familiarissime garrire soleo, non minus quam mihi opusculum illud luce indignissimum videretur, omnis quippe doctrinae et elegantiae expers, et putidissimis tantum calumniis et virulentissimis maledictis refertum, rogavit, ut sententiam super eo meam scripto consignarem, se enim, quo labor scribendi ex parte sibi sublevaretur, meae sententiae simpliciter tantum subscripturum. Quod ipsi promisi et statim ad scribendum convolavi. Coeterum cum paucis aliquot lineis principio me defuncturum crederem, primo tamen impetu scribendi aliquanto cupidius obsecutus, eo usque processi, ut loco brevis alicujus super scripto illo judicii quaedam praecipuarum ejus partium confutatio sub manibus mihi nasceretur. Quae ne prorsus mihi periret, ita postea coarctandam statui, ut non tam patrocinium Fluddo (quippe in cujus scriptis plurima quoque reperi atro quam albo calculo digniora) praestarem, aut antagonistam ejus ex professo refutarem, quam uno atque altero argumento ostenderem, quam male is Fluddum refellere instituisset, quamque iisdem criminibus obnoxium se fecisset, quae in Fluddo adeo acerbe insectatur. Temperavi, quantum in me fuit, a convitiis omnibus, nec salibus ac jocis quicquam in hominem mihi ignotum permittere volui, quorum ingentem alioqui segetem mirificae scriptoris ineptiae suggerebant. Ac ut etiam aliis lectoribus consuleretur, quaedam in sectarum et partium studium, quibus hodie res Christiana dilaceratur, aliter atque a Theologis nostri temporis fieri solet, disserui, ostenso, satis beate Christianeque quem vivere posse, etiamsi nulli illarum sectarum, quae tot peculiaribus humanis nominibus distinctae principatum hodie obtinent, ferroque et flammis, ubi aliter non datur, dogmata sua seu protegere, seu propagare nituntur, nomen dederit. Non tamen tam multa de re tanti momenti dixi, quam amplitudo ejus postulabat, quia forsan aliqui aliquando opportunior erit hanc incudem tundendi locus. Sub finem epistolae rogavi multis Haackium, ut Mersennum a contentiosorum ejusmodi scriptorum cura averteret, et ad expurganda Cardani, Portae et similium Historiae naturalis scriptorum (quod aliquando se suscepturum ultro promisit Mersennus) monumenta hortaretur, eaque occasione obiter ostendi quantum ad condendam Philosophiam veram et fructuosam in Historiae naturalis recta constitutione situm esset, quamque non ita ingenti molestia et sumtibus opus esset ad eam recte constituendam, modo majorem rationem tot egregiorum artificiorum, de quorum certissimis effectis satis constat, quam frigidarum disputationum Academicarum habere velimus. Ante mensem tamen haec epistola ad Mersennum transmissa est cum mense Julio jam esset absoluta. Si hanc meam in Patronum suum Eusebium censuram concoquere poterit Mersennus, dicemus eum boni stomachi esse. Certe non minus amara antehac satis bene digessit. Cum enim aliquando Haackio quaedam nova tum temporis Parisiis patrata narraret a virgine miracula, quinque Servatoris nostri vulnera instar Francisci in corpore suo circumgestante, eidem talium miraculorum fidem variis imposturis in medium adductis in dubiam vocanti, adeo non succensuit, ut etiam sibimet ipsi alicujus in virgine illa imposturae obortum esse metum

ingenue fateretur, ac nihilo parcius propterea per literas cum ipso ageret. Jam ab aliquo tempore rarior in scribendo fuit, quia nec Haackio semper vacavit postulata ejus abunde satis implere, et Pellio çui varia problemata mathematica proposuerat, potius de victu parando, quam de numeris et lineis cogitandum fuit. Ita diversam Patronorum suorum liberalitatem a splendidis eorum promissis maximo suo damno expertus est. Duae praeterea scriptiones non parum temporis mihi nuper eripuerunt. Primo enim dum maximo Salmasio (cujus amicitiam ante aliquot menses nactus sum munere doctissimi operis sui de Trapezitico foenore sancitam) literas alicujus bonae frugis plenas mittere paro, non tantum ipsas confeci grandiusculas, sed et inter alia quae lectu grata ipsi fore putabam, addidi succinctam Epitomen ex prolixo quodam manuscripto Tractatu Anglicano, quo prorsus nova numeri Apocalyptici 666 explicatio et ad Papatum Romanum applicatio continetur (vult enim author radice ejus numeri, quae est numerus 25 ἀντίστοιχον numero 12 radici numeri novae Hierosolymae 144 mysterium, quod ibi a Spiritu Sancto innuitur, contineri, — quod quamquam mihi nondum probat, quaedam tamen non contemnenda profert, et quam perdite numerus vicenus quinarius ab Hierarchia Pontificia in omnibus illis rebus affectatus sit, quae in Hierosolyma nova, quae ipsius judicio typus est nascentis Ecclesiae numero duodenario, comprehenduntur, luculentis aliquot exemplis testatum facit) latino sermone a me contractam, quae tametsi ultra duos quaterniones (seu phyluras) non exeat, non paucos tamen integros dies flagitavit dum quam brevissime omnia constringere, et tamen autoris sententiam ita plene et dilucide proponere gestio, ut opus ejus abolitum ex hac lucubratiuncula totum instaurari quovis tempore posset. Inter alia vero, de quibus incomparabili viro (jam in Galliis agenti) scripsi, summopere eum rogavi, ut de ratione studiorum veteribus Hebraeis, Graecis et Latinis tam publice quam privatim usitata si non justo opere agere posset, quaedam tamen quae ipsi maxime visum essent, ex inexhaustis illis eruditae antiquitatis thesauris, quos possidet, edendis posthac lucubrationibus suis quacunque occasione oblata insereret. Hoc argumentum si cura sua dignum duxerit tantus vir, plus sane ab eo uno ad verae Didacticae rationem collatum fuerit, quam ab omnium Europae Ludimagistrorum junctis operis. Quamplurima enim antiquis discendi docendique compendia usitata fuisse, hodie desita, nemo negare poterit in antiquorum scriptis cum cura versatus. Ipsi vero omnia maxima totius eruditae antiquitatis ita patent, imo interdum melius, quam ea quae hodie obtinent, iis nota sunt qui in iis tractandis versantur. Responsum ejus avide expecto, jam enim mensis est quod ad ipsum scripsi. Altera scriptio, quam non exiguo temporis impendio constitisse dixi, exercitatio quaedam est de ingenti utilitate, quam ex amplo aliquo commercio literario (barbari correspondentiam vocant) magni in Aulis et Rebusp. viri prae coeteris mortalibus decerpere possent, deque modo illius erigendi, in gratiam summi cujusdam amici mei Anglicano sermone concinnata, et paucis abhinc diebus demum absoluta. Casu quodam et nihil tale cogitans in materiam illam incidi, sed magis ea finita laetor quam de omnibus reliquis, quas non nisi coepto quodam consilio meditationi meae selegi. Dum enim utilitatem et possibilitatem ejus rei solis Aulicis astringo, ita totum hoc animo versavi, ut jam non ita magno labore, si porro auxilium suum aspiraverit Pater Luminum, justo tractatu Latino et ingentem explicare queam utilitatem, cum ad omnia alia vitae genera tum maxime ad literatos redituram, si illo literarum per publicas postas mittendarum beneficio, cautius et fidelius quam hactenus factum, inter se utantur, et simul non incertam designare totius hujus negotii recte ordinandi rationem. Quam quominus literis quam primum mandem, vix mihi potero temperare. Illos enim usus Hartlibius noster et ego ex tali labore perspicere videmur, qui aliis in hac arena non subactis vix forsan in mentem venerint: simul et illud cogito, parandum esse aliquid optimo et boni publici cupidissimo Domino Moriano nostro, quo mentes amicorum paululum erigat, expectatione Pansophiae propemodum languidas. Quod nulla re melius et tutius fieri posse quam eo quod indigitavi opere, habemus persuasissimum. Nec ego ab ulla materia lubentius publicandarum variarum lucubrationum mearum exordium fieri velim. Nullibi enim veritatem uberius et magis absque ullius cordati offensa proferri posse arbitror. Atque haec quidem illa sunt, quae quantumvis ita amicis scripta sint, ut forsan publicam quoque lucem non magnopere metuant, inter parerga tamen potius numeranda sunt, quam pro solis et praecipuis habendi otii mei fructibus. Sparsarum enim meditationum aliarum ad praecipuum, quod tibi juxta mecum

cordi est, pertinentium opus multo major est numerus. Ne tu putes illius curam propterea excidisse mihi. Quod superiorum vigiliarum mearum et aliorum librorum antehac tibi promissorum nihil a nobis transmissum est, ejus praecipuam causam in prioribus meis breviter quoque indicavi. Noluimus scilicet interpellare intentionem tuam, vel in perpetuum motum, vel in Pansophiam directam: Quorum utrique nihil prorsus subsidii a meis illis quisquiliis aliorumque non magni momenti scriptis accessisset. Accipies eas tempestive satis, cum absoluto laborioso isto penso tuo aliquid desiderabis in quo animum paululum lasses. Nunc quidem nihil tibi antiquius esse cupimus, quam ut omnem tuum multiplicem apparatum qualicunque methodo tantum congestum nobiscum communem facias, ut eo examinato postea recte atque ordine de optima ejus dispositione in consilium ire queamus. Ea de causa et ipse a suavibus illis magnificarum Idearum somniis me in totum ad tempus avellam, et loco speciosorum ea consectabor, quae quanquam humilia et protrita certi tamen et infiniti, si recte digerantur, usus sint. Quae vero et qualia illa sint, ideo speciatim non memoro, ne instituti mei a tuo diversitas te in cursu tuo forsan sufflaminet, aut curis non necessariis aliquem praebeat fomitem. Neque vero hominis prudentis, nedum Christiani est, futurorum laborum longam seriem sibi nectere, cum quae nostra est fragilitas, nec crastinum sibi quisquam possit polliceri, et pro erumpente ubique indies majori sapientiae luce fines et rationes studiorum nostrorum saepe nobis mutandae sint et relictis iis, quae aliorum industria in apricum produxit ad ea contendendum, quae ignorantiae tenebris abdita adhuc in operto jacent. Interea hoc semel persuasum habeas, mi Comeni, tametsi nunquam posthac nominatim indicavero, cui rei studium meum addixerim, non alia tamen me in manus sumturum, quam de quibus satis certus sim, publice profutura. In tanta rerum tractatu dignissimarum et plerisque tamen eruditorum neglectarum copia optio difficilis est, ultroque intelligis, prout occasio singulariter in scientia rei alicujus proficiendi affulget, prout necessitas aliquid arripere adigit, prout impetus mentis in argumentum aliquod peculiariter fertur, ita quoque faciendam nobis laborum nostrorum electionem. Fieri interea non potest, quin quodcunque pertexitur, modo probi sit et honesti commatis, ad illius sua sponte tendat honorem et ornamentum operis, quod studiorum nostrorum ultimum fecimus scopum. Qui enim omnis veritatis et sapientiae instaurationi depurgationique operam navare cupit, munus suum non male implevit, si modo in partibus aliquot vere praestitit quod voluit. Neque vero ita arrogans ac vanus sum, ut tali operi me solum, quemadmodum amor tuus liberaliter nimis judicat, parem putem: scio atque in dies magis magisque experior, quanto facilius sit vovere et suadere tam grandia, quam praestare. Imo prorsus in ea opinione sum, ut frustra huc se daturum putem, quantum ubique est eruditorum, quamdiu non placuerit ipsimet Deo hoc pacto orbem erudire, et a crassa inscitia fallacique et sophistica sapientia mortales liberare. Nam nec sincera concordia speranda est inter tam diversi ingenii et professionis homines, nisi sacer concordiae Spiritus omnes ex aequo regat et ad eandem metam agat, et in ipsomet naturae regno (ut taceam de coelesti regno Dei et Christi ejus) tot ac tanta profunda sint, quae nemo exhauriat, nemo protrahat aut in clara luce sistat, nisi illius sanctissimus ibidem Spiritus, qui lux vocatur et veritas et via, et vita. Ratiocinatio humana quia non aliis contemplandis et dijudicandis assueta, quam quae externis sensibus percipiuntur, ad subtilia et invisibilia, quae praecipuam rerum essentiam constituunt, caligat, nec nisi Spiritu Divino, (latens ille in omnibus creatis bonus Spiritus Dei videtur), a spiritu corruptionis, qui per protoplastorum transgressionem propemodum elementaribus omnibus adhaesit, recte secernitur, tantum abest, ut sine illius adminiculo hic vinci possit ac debellari aut saltem debilitari. Quicquid de rebus adeo abstrusis novit mortalitas vel ipsamet divina revelatione nacta est aut ex veris traditionibus, illorum, quorum mentes lucidissima illa face fuerunt collustratae. Quas traditiones dum sine spiritus illius, qui primo eas dictavit, ope penitus se intelligere posse lectores auditoresve putant, corrupti sui cerebri commentis ita tandem easdem obfuscant, ut vix tenues notae primaevae earundem originis appareant. Quod de Pythagoreorum et Platonicorum philosophia (quam utpote primum sui ortum ex Hebraeorum trahentem sapientia maxime non immerito mirata est antiquitas) evincere admodum in proclivi sit, si eo jam tenderemus. Nam qui solo ingenii acumine prima constituere ac definire ausi sint principia et causas rerum rationemque monstrare, variae adeo illorum in compositis mixturae et concretionis,

eorum eo usque tandem profecit subtilitas, ut in atomos quosdam dissiliret aut commenta multo absurdiora. Ita Democriteam de atomis doctrinam in theatrum nostra tempestate reducere coepit Cartesius, sed non prospero admodum successu, ut ex brevi quodam Anonymi cujusdam scripto adversus ipsum apparet. Ne de aliorum infaustis hoc in genere conatibus nunc dicam. Quorum exempla quamdiu mihi ob oculos versabuntur, nunquam, spero, vesaniae eo me prolabi sinent, ut eorum reformatorem emendatoremque me profitear, quae ad genuinam suam integritatem reducere in nullius mortalium sed in solius immortalis et omnipotentis Dei est manu, cum nec intimae grandis illius mali causae, nec apta eorundem medicina cuiquam pateat, nisi coelesti illo medico eandem monstrante et revelante, nec vires ullas in aegro corpore eadem exercere queat, nisi illo benedicente. Nemo enim ab inscitia ac improbitate puros reddiderit animos humanos, nisi is qui ipsos puros et integros creavit. Quid igitur tandem de me promitto? Hoc unum me quovis tempore luculentissime erogaturum, quicquid publice fructuosum cognitum mihi esse putem. Simulac didicero aliquid, quo putem clarius innotescere posse admiranda opera Dei, et vitam hominum salubriter instrui, nihil prius habuero quam ut id publici fiat juris. Quoscunque errores vitae et studiis humanis noxios ita animadverto, ut evidenter queam coarguere, nec ab aliis eos diu ignorari patiar, ea lege tamen, ut nec sectam ipse faciam, nec alteri facienti vel facturo operam commodem. Christianorum est non alio homines quam ad Christum deducere, et hoc serio omnibus inculcare, non posse sapientiam Divinam humanis scriptis et sermonibus alteri inculcari, sed a solo Patre Spiritum Suum spiritui nostro debere infundi; qui proinde sapientia destituitur, illi petendam illam esse a Deo, qui dat cuivis simpliciter et nemini exprobrat, et sic eam datum iri. Qui hoc alterum per gratiam Dei sincere docet, is quantum potuit in eum contulit; viam enim ad summam sapientiam designavit et optimum ei ducem ostendit. Qui illam calcare neglexerit et tamen sapientiae se compotem futurum credit, is per me de coloribus in tenebris judicet. Nihil Judaeos juvabat, quod ipsummet Filium Dei, aeternam sapientiam Patris, quotidie audierant loquentem: Cur? quia Spiritu illo qui nos ducit in omnem veritatem destituebantur, et adeo non petebant eum a Deo, ut saepius se illis ultro offerente turpissime resisterent. Quo horrendo peccato vereor, ne ad eorum instar se maxima pars obstringat nostri temporis Christianorum, cui et ipsum Spiritus vocabulum mire quam invisum est, solaque probantur carnalium Doctorum et Magistrorum suorum carnalia dogmata et commenta: ut propterea nihil utilius quisque pro concessa sibi mensura gratiae agere queamus, quam grandis hujus periculi omnes quacunque occasione admonere, et a carnalibus, visibilibus et perituris ad spiritualia, invisibilia et aeterna mentes eorum revocare; ut sic DEVS Pater gloriae glorificetur in omnibus per Dominum nostrum JESUM CHRISTUM. Hunc scopum si quisque scriptorum in animo habeat, et praeterea solicite caveat, ne ullam salubrem veritatem in injustitia detineat, fecit quod potuit, eventum enim ipsemet DEUS noster pro infinita sapientia sua moderabitur: si quis ultra niti suaque consilia vi et artibus humanis exequi voluerit, is non pacem multitudini alicui dabit et pietatem, sed in turbas eam concitabit et profanitatem majorem: et dum gloriae Divinae propagandae se operari putat, regno tantum Satanae, cui in litibus et discordiis omnia sita sunt, amplificando inscius operam navabit. Admodum ignari simus scripturarum, si hanc mundo felicitatem ominemur, vel ut major pars veritatem sit amplexura, vel supremae potestates verae sapientiae sint patrocinaturae, ejusque jam latissime diffundendae praecipuam curam suscepturae: Longe aliud nos docent sacrae illae tabulae, Satanam scilicet principem, imo Deum esse sublunaris hujus mundi, et Reges terrae in aciem educturum contra Agnum ejusque exercitum, nec liberum fore a miseria et multiplici seductione genus humanum, nisi postquam bestia et falsus Propheta conjecti fuerint in lacum igne et sulphure flammantem, et ipse antiquus Draco et Satanas in Abysso conclusus. Tum enim demum animae illorum, qui securi percussi sunt propter testimonium JESU et propter sermonem Dei, quique non adorant bestiam, neque imaginem illius, nec acceperunt characterem ejus in frontibus suis aut in manibus suis, vivent et regnabunt cum Christo mille illos annos Tum et haud dubie πᾶσα ἡ κτίσις liberabitur ex servitute corruptionis ad libertatem gloriae filiorum Dei. Ante illud tempus non alia sors est illorum, qui pie vivere volunt in Christo, quam ut multiplicem persecutionem patiantur, facileque contenti sint, modo tranquillam et quietam vitam

sub quoquo magistratu vivere illis liceat in omni pietate et honestate, etiam si nulla pars ipsimet sint Imperii mundani. Paulo diutius his insisto, quia ejus generis sunt quae probemus facilius quam sequamur, utpote infesta adeo carni nostrae, ad laeta tantum et sincera anhelanti, nec minus horrenti spiritualem mortificationem sui, quam ipsummet interitum naturalem. Coeterum orandus nobis est DEUS, ut sicut velle dedit, ita det etiam proficere pro beneplacito suo. Nam haec invicta ejus lex est. Non erit sapiens nisi qui stultus primo fuerit mundo, cum sapientia hujus mundi tantum stultitia sit apud DEUM.

Redeo nunc ad Epistolam tuam. Scharffii refutationem Logicae Jungianae nondum vidi, raro enim id genus scripta aut saltem sero admodum huc perferuntur. Nec magno ejus desiderio ducor. Jam ante novi praeter λογομαχίας et putidos cavillos ab eo scriptorum genere nihil esse expectandum. Interest scilicet cathedraticorum magistellorum illorum, ne quis illis sapientior videatur, ideoque non immerito summa imis miscent, ut hoc aliis persuadeant. Jungii Logicam errorum non esse immunem ne ipse Jungius quidem negat, imo eandem pro sua vix agnoscit. Non enim ex sua mente totam contexere potuit. sed in plerisque praescriptum sequi coactus est. Magistratus ac Theologi Lesnenses tibi leges praescriberent, ad quos Pansophiam tuam concinnares. Non utique teneri te diceres ad errores illos defendendos, quos eidem inflixisset imperitia aliorum. Qualiscunque tamen sit, si senatui Hamburgensi placet, quid id ad Scharffium cujus ibi ne verbo quidem fit mentio? Sed valde vereor ne haec allatrandi et lacessendi alios protervia admodum nequiter ipsi expediat. Cum non Jungio tantum sed et quamplurimis ejus discipulis Scharffianae satis obtusae Philosophiae naevi sint notissimi, ut ex una atque altera brevi eorundem adversus illum velitatione perspexi; utcunque sit, vel centum Logicae Scharffianis similes tanti ponderis meo judicio non sint, quam unicus quartus liber Logicae Jungianae, ubi aliquanto plus sibi permisit, et sola exempla quae hinc inde praeceptis suis subjungit, quam egregie in mathematicis artibus et scientia naturali versatus sit, ostendunt, in quibus Scharffius sane non admodum acutum cernit. Sed mitto illorum inter se lites, quae ad me nihil attinent. Illud doleo virum tanta rerum naturalium et mathematicarum peritia, et in arte ratiocinandi prae infinitis aliis tam egregie exercitatum, inter paedagocicorum ejusmodi rixarum strepitus consenescere cogi. In his omnes fere disputationes ejus consumuntur, in quibus non tam quidem recta Aristotelem quam ejus praecipuos interpretes, primario Zabarellam impetit; sed ita tamen rem gerit, ut per eorum latus magnum illum Philosophum letaliter satis convulneret, ac magis ostendat, quantum ei nocere possit, quam ut pro merito eum ubique tractet. Ea de causa ne opus quidem habet selectis aliquot experimentis adversus hos Aristotelis Idolatras confligere. Debellavit eos, dum paralogismos eorum manifestat, dum Aristoteli quam plurima ab his affecta esse monstrat. Boni enim illi viri Aristotelem vel non inspexerunt quoties opus fuit, vel non intellexerunt. Quod vero miserrimum, ubi intellexerunt, una cum Aristotele suo errasse plerumque convincuntur. Habeo penes me non tantum disputationes impressas, de quibus antehac memoravi, sed et particulas quasdam non contemnendas publicarum ejus lectionum, quarum describendarum mihi copiam ante aliquot menses fecit quidam veterum ejus discipulorum Matheseos peritissimus, cum hac in Galliam transiret; sed et illae non tantum observationibus Physicis refertae, quam in convellendis ita, ut dixi, celebrioribus Peripateticorum dogmatibus occupatae sunt. Si omnia quae discipulis suis hoc in genere dictavit tantum, uno volumine comprehenderentur, tametsi Peripateticum loco non moverent, ruborem tamen multis Pseudo-Aristotelicis incuterent, ac liberius cautiusque philosophandi studium in pluribus excitarent. Certe enim quemcunque sibi delegit adversarium, non cum eo ludit jocis quibusdam, sed ita destringit ac depectit, ut ad ultimum vix pilum veritatis is retineat. Equidem iis non ideo publicam lucem opto, quia insignia quaedam sapientiae inde sperem incrementa. Per se enim satis constat, res ipsas de quibus adeo acriter litigatur, nullius prorsus esse ad sapientiam momenti; nisi inter commoda earum numerare velis, quod in cordato quovis omnem contendendi libidinem haud parum restinguat visa haec in tam illustribus exemplis ejus deformitas. A Christiano certe pectore hujusmodi nugarum amor et aestimatio omnis exulat. Ideo tantum iis carere nolim ut cum sciolo forsan aliquo vitilitigatore ex inopinato commissus in promtu illico habeam, qui scientiam ipsi imperet, mihique garriendi cum ipso laborem lucrifaciat Quanquam id praeterea profiteri non dubitem,

plurima me in ejus scriptis aliud veluti agendo (nondum enim singula eorum perlegi, nedum ut serio expenderim) animadvertisse, quae nollem ignorare. Referebat mihi idem amicus ille meus, commutare velle Jungium professionem Physicam cum Mathematica, Metaphysicam relictam ab eo qui ei antea praefuit, ob perpetuos discipulorum Jungii in ipsum insultus quotiescunque publice disputaret, quibus non fuit diutius sustinendis. Caeterum metaphysices professionem pro altera illa sibi demandari cupit Jungius, quia nec libertatem, nec otium, nec sumtus sufficientes suppetere sibi videt ad interpretationem Naturae ex animi sententia instituendam. Malit igitur quando hoc fatum ejus est, ut non tam cum rebus ipsis, quam cum vocibus conflictetur, eam scientiam sibi examinandam sumere, quae vocum et terminorum tota est. In quorum acervo ventilando tanto majus operae proetium se facturum putat, quo plus damni ex vulgari metaphysices doctrina emergit. Si quis enim rancidus terminus, aut futile aliquod axioma, qua vi qua dolis, hujus Reginae scilicet scientiarum stolae velut lacinia aliqua assui possit, de certitudine ejus dubitare amplius nefas propemodum habetur, prorsus ac si virginem e Gynecaeo Reginae alicujus impudicitiae asserere res adeo nefaria esset ac inusitata. Ita sane placent sibi otiosi illi ficticiis suis entitatibus, haecceitatibus, localitatibus et similibus verborum portentis, ac si nil nisi sacra quaedam mysteria ac demonstrationes plusquam Mathematicas possiderent, cum tamen interea loci non nisi in turpissimis aliquot otiosi cerebri experimentis delicientur, et id saepe pro prima veritate amplectantur quod nunquam fuit. Jungium sane toti Metaphysicorum cohorti periculosissimum fore hostem non tantum ipsum Philosophiae Protonoeticae vocabulum indicat, quod sane id, quod Metaphysici suae meretricis dotem unicam esse volunt, multo distinctius designat, sed et illud praeterea argumento est, quod in disputationibus suis Logicis et Physicis vix manus continere potest, quominus in capillos ejus involet. Ex uno exemplo disce audaciam hominis. Nihil crebrius in ore Metaphysicis quam vocabula unum, verum, bonum. Alii solas, alii primarias esse Entis affectiones tuentur. Certe sine cunctatione dogma hoc Praeceptori Aristoteli acceptum ferunt. At quid ad haec Jungius? Aliquas sive passiones, sive Affectiones Entis qua Ens est, quae primo Philosopho sint considerandae, Aristotelem aliquoties asserere non diffitetur, ac inter eas vel verum vel unum vel bonum ab ipso ullibi, in totis qui hodie innumerantur 14 Metaphysicorum libris recenseri, aut ullum ex his tribus de Ente demonstrari, constanter pernegat, et a Thoma Aquinate hanc doctrinam, quam ipse ab omni ratione alienam existimat (a quo non dissentire Gassendum quoque ante hac in ejus scriptis memini me observasse) primum in scholas fuisse invectam arbitratur. Ex quo facile colligis quantum Metaphysicae quoque Tuae ab hoc Lanista sit metuendum, quippe quae tria illa non affectiones sed principia quoque Entis constituit, qui gradus dignitatis haud paulo altior est, de qua ne disturbentur, constantia non exigua opus erit. Sed citra jocum, non parum refert omnino, ut ab aliquo mysteriorum horum probe gnaro larva superbae hujus disciplinae detrahatur, nuditasque ejus et jejunitas commonstretur omnibus. Titulus quidem quo se effert, mihi semper visus est mirificus, at postquam eum cum Domina sua contendere coëgi et paululum disquirere, quam apte ei haereat, ineptissimum vel a natura ejus alienissimum deprehendi. Seu enim vocem Metaphysica reddas supernaturalia vel postnaturalia, eaedem difficultates oriuntur. Primo quis credat supernaturalem esse adeoque supra captum hominis, farraginem aliquot vocabulorum, quae plurimis rebus tribui possunt, ut Entis, Unius, Veri, Boni, Possibilis, Impossibilis, etc. quis adeo rudis quem solius linguae vernaculae usus veram harum vocum significationem non doceat? Hujusmodi autem vocabulorum coacervatio et molesta expositio, distinctio et divisio unicum Metaphysicae opus, si, quod res est, dicere velis. Quod si haec ita subtiliter se rimari asserant, ut naturam et captum transcendant humanum, nonne eo ipso se rem agere fatentur, quam ipsi nesciant? Quis enim solos Metaphysicos peculiari adeo praerogativa gaudere sibi persuadeat? At quidem de Deo, Angelis et Anima tractant in Metaphysicis, quae sane sunt supernaturalia. Sed nonne sic ii ipsi fatentur, se extra lineas hic errare, cum solo naturali lumine rerum supernaturalium Naturas se pervidere putant posse ac determinare? Quid enim tum Theologia opus fuerit, si supernaturalis hic campus Metaphysicae cedat? Si dicant ideo hanc doctrinam appellari Metaphysicam, quia post perceptam Physicam demum sit discenda, non levioribus retibus se implicant; si docenda haec disciplina est post cognitam rationem rerum Naturalium, cur in amplis suis

encyclopaediis huic primum ante alias disciplinas omnes locum tribuunt? Fac illos dignitatis ejus in hoc habere rationem. Adeone despicientes sui fore putamus naturae contemplatores, ut toto ejus regno lustrato, ab hoc vocum aliquot vulgarium explicationem emendicare sustineant, et pulcherrimis utilissimisque rebus tractandis assueti inanibus et molestis aliquot verbulis aures suas patiantur verberari? Crede mihi rem suam sibi habere jubebunt garrulam illam meretriculam, spurium mentis humanae partum, indulgentissimaeque potius Matri suae Naturae seu potius Coelesti sui Patri omnium Autori praebere se mallent erudiendos. Haec mi, suavissime Amice, perpendas velim paulo intentius, et hunc aestum meum explices; tua enim res omnino agitur. Nisi consulas honori hujus vocabuli, vel claudenda ei erat Janua tua rerum, aut locus illi alius et materia convenientior assignanda. Cur enim solus Metaphysices titulus lectoribus persuadeat, Te a supernaturalibus auspicaturum cum ea forsan allaturus sis, quae nec puerorum octennium captum superent? Male omnis arbitratur Lector istam tituli a subjecta materia discrepantiam. Ergone, inquis, tu quoque me vellicas et ludos facis? Minime omnium, mi Comeni, facile largior tibi et Pansophiae tuae partes insignitas nominibus illis, quae tibi appositissima videntur, dummodo ea ibi revera exhibeas, quae titulorum illorum definitiones promittunt. A Metaphysica non exigo supernaturalia. Contentus sum si (quod offert) praestet scientiam Catholicam, menti humanae prospectum in omnium rerum ambitum, ordinem, veritatemque adaperientem. Quam scientiam an donare apta sit, pluribus Deo volente videbimus, cum totam nacti fuerimus. Haec interim, quae nihil tale praemeditato excidere, in bonam quaeso partem accipias nec hanc jocandi libertatem aliquid benevolentiae erga me tuae abradere sinas. Nescio quomodo enim ridere magis nugas Metaphysicorum, quam ob eas stomachari libuit, quanquam sane abusus hujus studii inter Christianos lachrymis dignior sit. Cum huc usque inter varia avocamenta fuissem progressus, exemplar hocce amanuensi tradidi transcribendum, ut sic hujus prolixi garritus mei exemplum penes me retinerem. Non enim patientiae meae fuisset illa describere, sed aliam potius scriptionem adornassem. Ita multa sunt in quibus hic mihi displiceo. Menda graviora ut inter religendum in oculos primo incurrerent, correxi, reliqua aequanimitati tuae commendo. Nunc quia paucullum otii restat haec pauca non possum quin appingam. Heri redditae Duraei nostri literae luculenter confirmant quod de Jungio retuli. Eo jam scilicet eum redactum esse, edicto Magistratus, ut Aristotelis dogmata publice proponere cogatur, velit nolit, ni professionem prorsus relinquere malit. Itaque Physicam et Metaphysicam Jacchaei jam sibi sumsisse explicandam. Documento nobis hoc sit, ne novam sapientiam nostram ambitiose et cum injuria aliorum venditemus, aut de coeptis nostris, quantumvis saluberrimum quicquam publice effutiamus, nisi cum ita per totum literarum orbem dispersa fuerint scripta nostra, ut nulli supremae potestati aliquid in ea liceat. Has alioqui uti imprudenter in nos irritamus, vel objiciendus est calamus, vel voluntati ipsorum licet injuriae attemperandus. Mire recreatus fuit, ut in prioribus jam scripsi, optimus noster Hartlibius illa, quam de adipiscendis sumtibus attulisti, spe. Nihil magis optat, quam ne ea te fallat, Deique benedictionem tuis coeptis ex animo apprecatur. Ipse interim in eodem negotio omnem lapidem movet, sed nimis quam parum promovit. Pollicitationum ingentes acervi quotidie ingeruntur, rerum pollicitarum nihil, quovis ad levandam interea tenacitatis suae labem satis ingenioso. Praecipuus excusationis cardo in praesentibus Regni Comitiis vertitur, quae integrum jam mensem duraverunt; si pergant ita, ut coeperunt, non Regno tantum sed et fortasse Pansophiae tuae haud parum sperandam fuerit, sin, ut priora, ex inopinato dissolvantur, nil nisi horrendam confusionem oris hisce ominari licet. Sed in Dei omnipotentis haec sunt arbitrio. Illi soli publica et privata desideria nostra rectissime commiserimus; seu implenda ea seu differenda censuerit, non nisi optime nobiscum actum erit. Nos interea nulla honesta media et curam quae ad fines bonos ducunt, omittemus. Exemplaria Januae Tuae linguarum cum reliquis desideratis scriptis prima occasione Deo volente ad te curabuntur. Nova quaedam editio et interpretatio Januae tuae hoc anno hic prodiit a docto quodam viro nobis ignoto et jam vita functo adornata. Reliquas duas versiones longe antecellit, et nihil fere in textu tuo immutat, sed quae commodius forsan emendari possint, in margine exhibet. Ipsamet versio Anglicana supra modum elegans est et concinna. De Clarissimis Dno. Vechnero et Jonstono jam diu nihil audivimus; ut pergunt quaeso illi in amplis suis coeptis? Velim utrumque Hartlibii

et meo nomine officiosissime salutes, et studia nostra luculentissime iis deferas. Scripsissem jamdudum ad utrumque, si aliquid nactus fuissem, idoneum juvandis eorum vigiliis. Nulla ejus spes est, quam diu Oxoniensi aut simili ampla Bibliotheca careo. Hic loci quanquam in magna multitudine librorum, supellex mea libraria admodum curta est et angusta. Causam facile divinaveris. Ne metuas ne Galliam vel Italiam exinopinato petam, cui ne Oxoniam quidem, quoties opus sit, ire, ac publicis illis thesauris pro arbitrio frui datur. Interea tempus meditando, scriptitando, colloquendo hic non injucunde consumitur, utinam aeque semper fructuose! Sed cedendum imo parcendum est aequo animo iis, in quae imperium exercere ex animi sententia non licet: donec veniat tempus, quo imperemus, et triumphemus de iis qui nunc saepe numero invitis obsequium extorquent. Vincemus tandem patiendo certe, si minus, pugnando. Vale feliciter mi optime ex animo mi dilectissime Comeni, et salve ab Hartlibio, Haackio, de cujus laboribus alio tempore, Pellio, et reliquis amicis. Dabam Londini $\frac{27.\ \text{Nov.}}{7.\ \text{Decemb}}$ 1640.

Hübnerova díla zde připomínaná jsou zachována v Brit. Mus. Jeho pojednání o korrespondenci literátů je složeno pro jakéhosi radu kurfirsta brandenburského.

(Coll. vydavatel.)

LXXVI.

Mochinger Kurtzmannovi (úryvek).

Z Gdanska 1641 — 16. srpna.

Komenský navštívil na cestě do Anglie pisatele, který jeho schopnosti, povahu a obětavou touhu sloužiti veřejnému blahu dosti vynachváliti nemůže.

Salutem a DN JESU!

Optima, quod dici, Amice doctissime jucundissimeque, non nescis, est epistola, quae hallucinatur aliquando. At Tuae, etiam cum non hallucinantur, valde sunt bonae. Accurate ut plurimum rescribis, nec facile intactum quicquam relinquis. Ego, more meo usus, cervos testaque lutoque porro sectabor. Comenium his diebus mihi adfuisse narro, et in Angliam, stipis ad sublevandos exilii socios, qui plerique omnes vitae necessariis valde sunt destituti, colligendae ibidem caussa, Transfretanorum navem inscendisse. Quem hucusque nonnisi ex scriptis cognitum pro viro docto habui, jam adhaec aestimo multo magis, quod videar mihi deprehendisse, summum candorem sinceritatemque in pectore ejusdem habitare. Ne non januam suam ita edat, perficiatque, quo per eam ad Latinae linguae, cumprimis autem omnis verae sapientiae penetralia commodior sit transitus, summo id sibi habet studio. Sed et in Pansophiam, cujus qualemqualem adornationem se tentaturum publice professus est scripto, defixam se habere mentem et industriam, dicebat ac persuadebat. De zelo, quo flagrat, ut utilitati publicae egregie consulat, gratulor viro egregio. Utinam multorum animos curae ejus generis nobiles versarent! Ut quimus, imitatibimur hominem. Ego (si magnis parva addere licet) etc. etc.

Zajímavé jest, že Komenský jako cíl své cesty udal přispěti na pomoc svým ubohým krajanům.

(Excerp. vydavatel.)

LXXVII.

Kurtzmann Mochingrovi.

Z Vratislavi 1641 — 1. září.

Úvahy o zprávě listu předešlého, že Komenský odcestuje do Anglie.

Plurimorum et sensuum et verborum januam aperit mihi epistola tua, unica Comenii mentione. Ut ex paucis ejusdem, qui oblati sunt mihi, laboribus, optimam Boni Viri

mentem intellexi, et planam expeditamque viam ad linguarum et sapientiae humanae perveniendi metropolin, ejusdem manuductione procedi posse judicavi: ita non dubito, quin, si Minervae ille filius coepta sua optime pertexat, non minus texturae suae laudem a recte judicantibus sit reportaturus, quique plurimum suarum mercium ad mercaturam bonarum doctrinarum vectura, utilitatis Reipublicae literariae allaturus est. Divinus Genius ad hoc ipsum humano generi natus et datus. Sed quid audio? Vir aurum contra preciosior stipem quaesitum trans mare currit? ita verum est: Jam precium Musis barbara turba negat, suo damno, dum cubire mavult. Sed et literatorum hominum infortunio, quibus ex necessariorum adjumentorum penuria vix vitae conceduntur media. Infelicitatem-ne hoc dicam seculi, vel sapientum? Certe hi bona omnia secum portant, et ad utramque fortunam parati, nihil experiri possunt, quod non muniti excipiant animo hilari, et superent fortiter: Illi vero jacturam faciunt culturae mentium suarum, unde quod sunt, vel esse deberent, magis esse apparerent homines. Fatis-ne ista dicam fieri, vel fatuitate mundi, qui, quo plures videt ad sapientiam monstrari vias, tanto minus sequitur, et tamen sapiens audire et haberi cupit? Sed et Docti sunt, qui vel laudem invident famae Viris Ejusmodi, vel eruditionem illis, qui spem posteritatis alunt, quos nolunt altius evehi, quam ipsi pervenerunt.

(Coll. vydavatel.)

LXXVIII.

De Geer Komenskému.

(?) 1641 — 9./19. října.

Povolává Komenského, jejž mu byl Duraeus odporučil. Na cestovné útraty vyplatí mu 100 tolarův Abraham Clement v Gdansku. Pro další dobu přislibuje vydatnou podporu.

(Otištěno v Monatshefte der Comenius-Gesellschaft, 1896, str. 101.)

LXXIX.

De Geer Wolzogenovi.

(?) 1641 — 11./21. prosince.

Omlouvá opozdění listu a projevuje radost, že jeho nabídnutí bylo přijato. Stran Komenského ať Hotton opatření učiní.

(Otištěno v Monatshefte d. Com.-Gesell. 1896, str. 101—2.)

LXXX.

De Geer Duraeovi.

(?) 1641. prosinec — 1642 březen.

Domníval se, že Komenský jest neodvislý, a že snad jen manželku a děti má, které by též ochotně zaopatřil; avšak co se týče dovolení se strany starších Jednoty, o tom se musí teprve s kancléřem dorozuměti. Zatím ať Lešňané mají trpělivost. Oznámí věc Matthiaemu a Hottonovi. Pozdravuje Hartliba a Komenského.

(Otištěno v Monatshefte d. Com.-Gesell. 1896, str. 102.)

LXXXI.

Hrabě Bohuslav Lešenským.

Z Varšavy 1642 — 19. července.

Upokojuje evangelické obyvatele města Lešna, že jim náboženské svobody nikterak nemíní zkracovati

Spectabiles grate Dilecti.

Ex literis Generosi Domini Judicis Regii bonorum Fraustadiensis intellexi malevolos quosdam vicinos perturbasse subditorum meorum animos et affectus eosque a Me alienare studendo mutationes quasdam in Civitate Nostra futuras iis persuasisse, quod non sine gravi meo accidit dolore. Ego quidem non curo verba malorum, dum recte vivo, neque in fac is alienis curiosus esse soleo. Nec tamen censoribus istis malevolis, quid de qua causa sentiam exponere, pro illorum libitu me obstrictum fore sentio. Ut tamen vobis dilectis Subditis meis, totiusque Civitatis meae incolis satisfaciam, omnesque scrupulos, quos invidiosi propagare et spargere non desinunt, iis adimam, bona fide vobis polliceor. amorem meum candidum, benevolentiam et gratiam immutabilem. Certoque sciant me satius mori velle, quam ut in Civitate mea (ratione Religionis vel alicuius Libertatis) a quopiam quis etiam minima ex causa opprimatur. Exercitium liberum Religionis vestrae et me vivente et mortuo sine omni impedimento cum vestris successoribus habeatis studebo, libertates et jura vestra tuebor, omnique ex parte paternum meum affectum vobis declarabo. Ita me Deus adjuvet. Plura Generosus Dominus Judex nomine meo referet, qui animum meum a juventute novit quemque quoad vixerit Gubernatorem ditionis meae habere cupio. valeant de sinceroque et immutabili erga se meo affectu bene sentiant. Datum Varsaviae d. 19 Julii 1642.

L. S. Boguslaus Comes de Lesno.

(Coll. Dr. Prümers, ředitel st. archivu v Poznani.)

LXXXII.

Komenský Jungovi.

Z Norköpingu 1642 — 4. září.

Sděluje mu výsledky úmluv se švédskými rozhodujícími kruhy: filosofická díla Jungova a Tassi-ova odporučoval Oxenstiernovi a Skyttemu, a tito slíbili, že budou skrze Sylvia, vyslance švédského v Hamburce, s nimi vyjednávati.

S. P. D. Clarissime D. Jungi, domine et amice honorande, Duos propemodum menses Suetia me habuit, antequam stabiliri consilia potuerunt. Nunc abeo in Polonia hiematurus, laboresque inceptos cum Deo continuaturus. Statim Tua Philosophica (et collegae Tui D. Tassii) commendavi Excellentissimo Dno Archi-Cancellario, sicut et Academiae Upsaliensis Cancellario, Baroni Skytte; quorum uterque talia promovendi ardorem prae se ferunt non vulgarem. Intellexi fore, ut per D. Legatum, D. Sylvium, Vobiscum agatur; quod Te in antecessum scire volui. Salutem nomine meo quaeso nuntia D. Tassio, quem videndi et alloquendi quod non data sit copia, doleo. Alio id sperabimus tempore ut fiat, provisurum Deum. Valete conjunctissima pectora, decusque literarum et sapientiae verioris augere pergite. Raptissime scribebam in discessu a Suetia.

Norcopiae 4 Sep. st. v. Anno 1642. Comenius.

Otištěno ve spise Guhrauerově, J. Jungius und sein Zeitalter, Stuttgart a Tubinky 1850. p. 264.

LXXXIII.

Mochinger Kurtzmannovi.

Z Gdanska 1643 — 11. dubna.

Zpráva, že Brodkorb přestoupil návodem B. Nigrina na víru katolickou.

»Salutem a dno Jesu!

Permira, sed sane quam verissima, audi Amice. Brodkorbius (ne, quod plerorumque fert judicium, rem non assequeretur, quam nomen ipsius intimat) sacramento se addixit Pontificiis. Dux hujus rei (ut credibile est) et autor homini fuit Nigrinus; cujus quondam, cum Palatinus Fridericus floreret, auditum fuit, in gratiis Vestris, Urbis vestrae in arce praeconium. Hic magna volvit hactenus animo, et nescio quam inter Catholicos, ut loquuntur et Acatholicos meditatus est henosin Iam vero exemplo demum praeire voluit nulli imitando, atque re ipsa quasi declarare, facto quid opus putet, ut unum sit ovile, pastorque unus. Perhibent, variis eum ornatum donis a Regni Polonici Magistratibus, cum animam venum exposuit. Rex tamen pristina erga eum vix dicitur flagrare gratia. Nempe scias, Brodkorbium cum suis, et Nigrinum cum adoptivis, in publico Comitiorum Varsaviensium theatro personam mutasse et ad Heautontimorumenon, ea, quae praecedit, cum se iidem produnt, septimana se aggregasse.«

(Coll. vydavatel.)

LXXXIV.

Mochinger Kurtzmannovi.

Z Gdanska 1643 — 18. dubna.

Posílá mu list z Varšavy obdržený jako autentickou zprávu o konversi Brodkorba a Nigrina; též epigrammy na posledního.

Salutem a Dno Jesu!

»Misi ante octiduum quaedam Tibi, Frater amicissime, amiceque fraterne, Nigrini ad alios discessionem deplorantia: jam nunc vero etiam alia ex necessarii literis Varsavia ad me transmissis his cum simul accipe etc ...«

»Ex literis Warsavia missis, de dato 7 April, anno 43.«

»Ex istis, quibus salutem tuo nomine debui, his comitiis offendi neminem, praeter D. Brodkorbium. Sed nec hunc salute dignatus sum, quod ipse aeternae salutis suae prodigus, nuperrime 25 Martii evangelicam veritatem ejuravit. Foeda quidem ea I-ctorum labes est: si tamen in I-ctorum subselliis ferendus sit, qui titulum de Apostatis in Codice nostro, aut non intellexisse, aut certe lectione nunquam attigisse videtur.

Longe autem foediorem notam reformatorum Theologis inussit Nigrinus, qui, eodem die et actu, in eandem apostasian prolapsus, in Aedibus Archiepiscopi Gnesnensis reformatae religioni nuncium misit. Unde magna Pontificiis laetitia oborta. Inventus tamen est inter Proceres Regni (is Castellanus Cracoviensis, Supremus exercituum Dux Regni Poloniae fuit) Catholicus, qui Nigrini conversionem nuncianti diceret: Szalbierz to, Szalbierz, nie czuię żadną pociechę z tey conversiey. Alii tamen omnia in melius trahunt. Non apostasiam, sed publicam studii sui, quod prae se fert, uniendarum Ecclesiarum dissidentium professionem fecisse. Eapropter benedictionem ab Archiepiscopi manu accepisse, ut qui tam pium institutum summe probaret. Iturum etiam Romam et Consilia unionis Papae expositurum. Majorem tam arduo operi autoritatem accessuram a Sedis Apostolicae judicio. Librum de Conscientia et Veritate Religionis habere jam affectum et facturum propediem juris publici, maximo dissidentium in religione bono et applausu. Quibus an fidem habere debeam, anceps haereo. Pronior sum in ejus sententiam, qui hebdomada Phalaecorum his diebus in Nigrinum scripsit, quos subjeci:

Mundo parturiit quis Unionem?
Nigrinus. Peperitque Apostasian?
Quod Praegnantibus, accidit Nigrino.
peccavit, puto, imaginatione.
Aurum praecupide petens abortum
fecit. Namque solet creare bella
aurum, non solet edere unionem.

Tempore Ante-Paschali Petrus iterum in Aula refrixit:

Promissor quondam Petrus refrixit in Aula,
Jurataque suum voce negavit Herum.
Exemplo gemino nuper refrixit in Aula
Nigrinus Gedana Praesul in Aede Petri.
Mutavit morum, vitae, fidei genus omne,
pollicitus fidei conciliare fides.
Flevit amare Petrus non credita scandala passus:
ridet Petrinus, tam bene quod cecidit.
Nos vero Nigrini casum ploremus acerbe,
pectora si gerimus candidiora, Viri. *A. W.*

(Coll. Dr. Prümers, ředitel st. archivu v Poznani.)

LXXXV.

Komenský Nigrinovi.

Z Gdanska 1643 — 20. dubna.

Výčitky pro konversi. Komenský nemůže věřiti, že by byl Nigrin z přesvědčení přestoupil. Reminiscence z minulosti o pokrytecké povaze adressátově. Pisatel zvláště a podrobně podvrací vyznání, které Nigrin při svém obrácení přijal: víru v papeže a v Tridentinum; přirovnává jej k Aeneovi Sylviovi, který stav se papežem zamítl mnoho věcí dříve uznaných. Komenský, jakoby ještě zprávám zcela nevěřil, ujišťuje ho, navrátí-li se opět k minulosti, že všecko napsané odvolá.

Salutem et conversationem a Christo, mi domine Nigrine. Ne mireris stylum meum: Perfidiae tuae nigredo, calamo meo peregrinum induit colorem. Antehac omnis collatio inter nos merum redolebat amorem, nunc indignationem lachrymabundus effundo, quam intensissimus dictitat dolor, ex abominanda tua conceptus apostasia, qua te ad pontificiorum castra transiisse, testis est manus tua, qua significabas, te nunc Romanum pontificem agnoscere pro capite ecclesiae et TOTO PECTORE amplecti concilium Tridentinum. Testis rumor, qui circumvolitando nuspiam non crepat, te 25 martii Warsaviae coram aliquot episcopis recantasse et a nostra religione divortium fecisse. Deum testor! me vix ac ne vix quidem induci potuisse, ut crederem partim ob fallaciam famae, quae idem antehac aliquoties, sed ficto de te circumtulerat strepitu, partim ex amore tui, quo naevos tuos imbecillitati humanae imputare solebam nominisque tui integritatem quovis modo a suspicione liberare nunquam non annitebar, partim e sermonis tui, praecipue ultimi tenore, quo nil nisi sancta et salutaria spirabas beneque de te ac tuis conatibus sperare jubebas. Sed proh dolor, tu fefellisti et amicorum expectationem et verborum tuorum fidem, ex cordis malitia, quae nullo modo impunis erit

coram eo, cui in omnem fraudem et perfidiam vindex oculus et confringens dextera. Si quis ex haeresi ad fidem catholicam Romanam puta revertitur anathemate tenetur ferire omnes haereses, canon est 31 concilii Nicaeni, sed pontificiis, ut e codice Arabico collegit Alphons Pisanus, nostra religio est haeresis; si igitur et in huius recantatione eadem execrationis usus es solennitate, non dubium, quin te percusserit anathemate propria conscientia, quo nos lingua tua detestabilis. Hypocritico non corde ac ore te ibi egisse, quod egisti, ego nullus dubito, si genium tuum magis magisque perpendo ac ad ejus scrutinium ambages tuas recolligo. Posito, nos de papatu et de quam plurimis sub eo bene sperare, in eo tamen excusationem nostram indulget charitas, si velut tenebris immersi per multa traditionum obstacula ad unum Christum stimulante conscientiae dictamine eludentur. Tu vero, cum clara tibi lux affulserit, et nihilo minus te intruseris tenebris, videris viam affectare ad aeternam caliginem. Te enim singula dogmata Romanae ecclesiae de luce esse credere non patiar mihi persvaderi, antequam patefient conscientiae tuae penetralia coram tribunali dei in censorio, quem expectamus, die. Si verbis expedienda res, tu facile tenebras pro luce venditares, maxime nunc, ubi lingua tibi venalis facta: verum coram infallibili judicio futuri diei non locus erit cothurno, sed ibi obmutescet et in exteriores detrudetur tenebras, qui se hic nigro obvelaverit hypocryseos vestimento. Matth. 22. 12.

Quid ipsi pontificii de te debeant sperare, facile augurabuntur, si et conversationem tuam priorem et ipsum defectionis tuae actum ponderaverint. Ab utroque latere nil nisi hypocrisis et simulatio foedissima.

Quotiescunque disputandi occurebat occasio, suspecta modestia ita emollebas modum, ut nec tangeres nec tangereris, veluti pugiles, qui ex compacto rem agunt, non ut caedant, sed lubrica ictuum diversitate spectantium fascinent oculos illorumque se comprobent judiciis. Testem cito. Collationem inter te et reverendum dominum provincialem in horto tuo antehac institutam, in qua, cum leviter oppugnasses ejus rationes et similia tandem addito luculente encomio de tanti viri facundia et gravitate argumentorum objectorum, ad me telam perficiendam devolvebas ac sub discessum te ejus sanctissimis commendabas precibus, quibus, si erroribus esses involutus, revocareris in rectam viam: de qua formula cum te compellarem, risu me excipiebas, dicens: Conditionalem nil ponere in esse, simulque mutata fabula argumenta ejus flocci faciebas.

Quid, non gloriatus es de victoria contra virum illum celebrem Valerianum Magnum, ipsum et tuae victoriae buccinatorem appellasti saepius? Quid hoc est, nisi testimonium de trophaeo in causa tunc tua. Aut revera vicisti et vincere te credidisti et nunc vim infers conscientiae et veritati, dum contrarium effers: aut non vicisti nec vincere te sed victum credidisti et sic tunc conscientiam vulnerasti, quae sane tunc efflagitare debebat, ut mature transires ad eos, inter quos habitaret veritas, nobis autem mentitus es jactando victoriam, quae non erat parta, mentitus pontificiis te tum temporis alienum a mente ipsorum fingendo, et sic mentitus deo, non hominibus, Act. 5. 4., temerrimeque laesisti spiritum sanctum istiusmodi aequivocatione, qua te duplicis linguae efformasti virum, non imitatus Christum, qui plana

usus confessione coram Pilato et ad cujus vestigia Paulus cujusvis doctoris veritatis linguam revocat 1 Tim. 6. 13.

Lusisti igitur instar hypocritae in his et similibus et nunc ultimum absolvisti comediae actum Warsaviae; sed sequetur tragoedia, in qua tibi et divinae vindictae totam committemus scenam. Idem alias ex ipso defectionis deprehendendum actu: Si sola conscientia te adegit ad Romanae religionis amplexum, cur non citius et quidem in locis vicinis, alienis te adjunxisti sacris? Quod sane absque tanta itineris molestia fieri potuisset: scilicet adeunda fuit Warsavia, ut et regis et episcoporum larga manus tuam remuneraretur operam, et ita vili pretio venderes devotionem, quam multos annos falso possederas titulo. Ita-ne cum animae periculo et famae dispendio suffulcienda fuit diffidentia senectutis, quae, cum ordinariam deservisset vocationem, extraordinario facinore sibi prospexit de futuris subsidiis? Quid profuerit homini, si lucretur mundum universum et jacturam fecerit animae, acclamat tibi Christus Matth. 16. 26. Quicquid mediorum hoc in lapsu mala concinnavit conscientia, unico halitu divina indignatio novit difflare. Miserrima possessio, quam peperit iniquitas. Cum nostri coetus gratiam tua decoxisset πολυπραγμοσύνη et de reconciliatione dubius haereres, ut Romanae cathedrae te eo firmius commendares nobisque bilem eo acerbius moveres, premenda per aliquot annos haec fuere consilia, usque dum in publicis comitiis fraudulentae defectioni sua constaret solennitas. Sed alia restant comitia, nummo non stipanda consortia, extremum judicium putes, in quo rationem deo reddes de scandalo dato, de quo nisi ad frugem te receperis, vere verbum Christi tibi competit: Vae illi, per quem scandala, satius ei foret etc. Matth. 15. 6. 7. Tot te illo in loco incusabunt olim, quot in hisce terris te veritatem proponere audiverunt. Quis te vocavit? Erat hoc in loco ad collegas tuos communis tibi sarcasmus et vocationem nostram per apparitores obsignari, petulanter objiciebas. Quis te nunc vocavit? quaerimus ex te, Nigrine? Quis te vocavit? ad concordiam inter pontificios et nos sanciendam, quam ipsi fastidiunt, nos subterfugere cogimur . . . . .*) Tua nos vestigia terrent. Aut in omnibus concedendum aut capiti timendum. Haec sane revocatio prorsus extraordinaria sit, necesse est, ac ideo probabili confirmanda testimonio, de quo, cum fueris dubius, non mirum, te in ejus ecclesiae gremium confugisse, quae perpetuo jubet dubitare de salute, ut vult concilium tuum Tridentinum sess. 6. cap. 9. Quis te vocavit ad splendorem mundi, ad caballos, ad cisia spreta functione demandata, an non ille, qui filio dei dicebat: Haec omnia tibi dabo, sic Matth. 4. Nullus dubito, quin plurimum religiosi sub ipso papatu facinus tuum ingeniumque tornatile sint subinde execraturi. Quisnam nostratibus sis, divinabis e meritis tuis. Nec credo quempiam ad scandali tui ictum vacillaturum. Nec enim ut tu forsan capiti tuo, ita nos tibi dictum putamus: super hanc petram etc. Matth. 16. 19 Siccine? Qui autem tam levi motu percelleretur, de eo obtinet illud apostoli: Non fuere ex nobis 1. Joh. 2. 19. Cum areae ventilantur, non frumenta, sed paleae vento abripiente separantur ab area. Ita, cum ecclesia per persecutiones et haereses, deo permittente cri-

---

*) Zde chybí část.

bratur aut a sathana ventilatur, non viri sancti et graves, sed improbi, leves curiosi etc. ab ecclesia avolant. Nec fere solet accidere, ut circa fidem aliquis naufragium faciat, antequam ceperit naufragare circa mores, ita loquitur vester Bellarminus Tom. IV controv. in orat. qua declarat, quale animal sit Lutheranus ex apoc. 9. An non putas et nostrates eidem contra transfugas subscribere et eo ipso se contra scandala praemunire. Sed deum immortalem tene tam subito abductum, ut papam pro capite ecclesiae agnoscas et toto pectore amplectaris concilium Tridentinum: cum altera vice nobis hic valediceres, magnifice, crepabas, te Augustanam confessionem ita posse explicare pontificiis, ut concedant, positive in ea non contineri errores fundamentales et vicissim, te nosse ita juxta mentem pontificiorum interpretari ac mitigare decreta concilii Tridentini, ut nos et Lutherani facile concedere debeamus, nihil haeretice positive ibidem contineri: huicque dexterae explicationi te adjecturum tractatum de conscientia simulque obtenturum, ut libertas conscientiarum utrisque evangelicis e liberrimo quodam colloquio inter evangelicos et pontificios habendo publ. Rom. sedis indultis concederetur. Nos equidem videbamus futilem conatum et somnia tua tibi explicanda relinquebamus probe scientes risu et ignominia te explosum iri, si decretis illius concilii, quocum stat et cadit ipsorum causa, mitigationem affingere velles et cereum nasum ut distorquere posses, quoquo versum luberet. Sed nunc in aprico est hypocrisis, quam sub illa ficta interpretatione ut monstrum latere suspicabamur. Aut revera Augustanam confessionem positive nullum fundamentalem errorem continere credidisti, aut non? Si revera, cor tuum ipsemet damnas, cum nunc toto pectore absque mitigatione et limitatione ulla amplectaris concilium Tridentinum. An Augustana nostra confessio prorsus idem cum concilio Tridentino, credant quibus cerebrum in calcaneo, fides in lingua, hypocrisis in toto pectore, si non foedissimum egisti hypocritam, verbis strepens, quod omnia negabis: an non hic vel comicum lusibus tuis actum congrue exornaret acclamando. Mala mens, malus animus: scilicet qui modo ait modo negat. Ter. Act. 1. scen. 1 Andr. Quaenam haec limitarunt logica, quanam conscientia? Dum de conscientia scripturis facto loqueris te carere omni conscientia et dum aliis libertatem conscientiarum polliceris, tranquillitatem tuae conscientiae, si quam habuisti, impetuoso quasi motu deperdis et extrudis, quae, ni mature in viam redeas, olim expergefacta erit tibi verbis ille rodens Esaj. 66. 24.

Sed ad confessionem tuam bimembrem. Papam pro capite ecclesiae agnoscis? Ergo et pro infallibili judice, quemvis ex ordine paparum; aut iterum ludis. Si illud ibi, ubi infallibilitas papae Eugenii, qui non tantum ob vitae scandula, sed et ut haereticus depositus et sede sua motus est a concilio Basiliensi, et ut vidi in *ἀντογράφῳ* illius concilii in bibliotheca Oxoniensi, inter alia a synodo verba illa Eugenio extrudendo applicata sunt: Si sal infatuatus fuerit, quo salietur, restat nisi ut abjiciatur. Matth. 13. Ita habetur in *ἀντογράqῳ* epist. penult. ad Frider. Rom. regem ut haereticum depositum: testis ipsa synodus veritate tertia, quam posuit, et cui Eugenius pertinaciter fuit obluctatus, vide concil. Basil. apud Caranzam Pontif. Lesz 33 pr. m. 452. Ubi infallibilitas papae Liberii, quem Arianae haeresi subscripsisse Baronii

annalibus objiciebas ipsemet jesuitis collegii illius, quod extra Gedanum est in loco vicino, Scotia nobis dicto.

Respondebant equidem jesuitae, papam tunc tantum, ut infallibilem judicem considerari, quando proponit e cathedra; quo audito tu tum temporis nullo modo acquiescebas, speciminis te fortem videndi gratia mihi filum latius diducendum committebas, quo e negotio ita dimissus sum, ut protestatus sim, mihi non satis factum, et quibus satis facerent? Si papa tunc tantum, quando ex cathedra proponit, infallibile est caput, haec autem propositio cum rarissima sit, et tantum legitime fiat in conciliis, sequitur reliquo tempore ecclesiam Romanam versare ac nutare sub dubio capite. Et ut vestra apponamus, quid respondebitur Bellarmino dicenti: probabile est pieque credi posse, summum pontificem non solum ut pontificem errare non posse, sed etiam ut particularem personam; haereticum esse non posse falsum aliquid contra fidem pertinaciter credendo. Lib. 4 de Rom. Pontif c 6.

Quid respondebis tuo argumento? Si in ordinatione, ut sacramento Rom. ecclesiae opus, ut in ministro sit intentio faciendi, quod facit ecclesia, ut anathema opponit, obloquentibus concil. Trid. sess. 7 C. 11. At vero ministri intentio in ordinando papa videri nequeat, nihilominus ab ecclesiae intentione discrepare possit; an non hinc dubius haeres de virtute ipsius ordinationis. An vero ex dubia et fallibili intentione infallibilis tibi fides de capitis hoc modo ordinati infallibilitate? Si ais fallis, quia antehac insolubile hoc aut credidisti aut mentitus es.

An concoques ea, quae ponit Bellarminus Lib. IV de Rom. pontif. C. 5: si papae errarent praecipiendo vitia vel prohibendo virtutes, teneretur ecclesia credere vitia esse bona et virtutes malas, nisi vellet contra conscientiam peccare. Tenetur et in rebus dubiis ecclesia acquiescere judicio summi pontificis et facere, quod ille praecipit, non facere, quod ille prohibet, ac ne forte contra conscientiam agat, tenetur credere bonum esse, quod ille praecipit, malum, quod ille prohibet.

A capite ad concilium illudque Tridentinum. Totone illud amplecteris pectore et singula ejus dogmata?

An credis unicam formalem justificationis causam esse justitiam dei, non qua ipse justus est, sed qua nos justos facit et quae nobis inhaeret, ut ponit concilium Tridentinum sess. 6 c. 7. Aliter Petrus in concilio apostolorum, qui formalem justificationis causam assignavit fidei in Christum, non inhaerenti justitiae operum. Per gratiam domini Jesu Christi credimus nos servatum iri. Act. 15. 11. Consensit Paulus: ei qui non operatur, sed credit in eum, qui justificat impium, imputatur fides, λογίζεται εἰς δικαιοσύνην; ubi in versione Syriaca habetur particula exclusiva. Solum tantummodo: qui tantummodo credit in eum, qui etc. Rom. 4 v. 5. An credis in sancta eucharistia conversionem fieri totius substantiae panis in substantiam corporis Christi et totius substantiae vini in substantiam sanguinis ejus, ut sancit concilium Tridentinum sess. 3. c. 4. Cum hoc ipsum non crediderit papa Gregorius VII, qui dubius de hoc dogmate Attoni et Cunoni, cardinalibus injunxit jejunium et missarum celebrationem extraordinario voto, sub quo deberent solicitare deum, ut si equidem verum hoc dogma, visibili quadam de Gregorio VII

conflasse vult conjicere libr. IV de Rom. pontif. c. 13 sed et Gratio professore pontificio Coloniensi fol. 40.

An tu credis, Christum ipsum aquam vino in calice offerendo miscuisse, quod asserit concil. Trid. sess. 6 apud Caranzam can. 7? Cum tamen in ipsa huius sacramenti institutione Christus tantum panem et vinum adhibuerit, de fructu enim vitis, de quo biberat, annectit clara verba insequentibus Matth. 26. 29. An tu credis damnandos, qui reliquias sanctorum non venerentur putentque opis impetrandae causa sanctorum memorias frustra frequentari, ut statuit concil. Trid. sess. 9. apud Caranzam p. in 597, cum tu ante triennium pro cathedra ad confusionem papatus de reliquiis et ossibus sancti Dionysii litem agitaveris gravissimam, ac utraque pars assereret, penes se illius sancti esse monumentum, Leonem IX papam ita equidem controversiam illam diremisse, ut penes solos Ratisbonenses reliquias illas esse statueres, interim vero et Parisienses easdem Parisiis ut praesentes colere non desistere; ita stringebas in explicatione evangelii illius dominicae, quam antiquitas vocavit Reminiscere.

An tu credis traditionibus non scriptis fidem habendam, ut habet concilium Tridentinum apud Caranz. sess. 4 p. m. 477? Utinam scriptis credidisses, sic forte non adeo leviter vertumni et rotae instar velut alter Erebolus fuisses circumactus. Verum, cum saepius clarae scripturae loca in abusum distorseris, simul pontificiam religionem in multis, ut fanaticam, descripseris, satis argumenti est nobis et pontificiis, te non toto pectore, sed simulato sono amplecti concilium Tridentinum. An non tota natura tua hunc lapsum quasi praesagiens podagrae et aliorum malorum adminiculo te ab illius religionis amplexu deterrere voluit, dum te ad geniculationes, processiones, signationes crucis superfluas plane effinxit ineptum.

Restat naturae dominus; qui ni mature revertaris, miserrimum naturae tuae ergastulum brevi destruet tragico ictu. Memineris igitur, unde excideris, acclamat tibi Christus Apoc. 3.

Unum insuper demiror, quomodo nimirum jactare nunc queas antiquitatem religionis, quam amplecteris, provocando ad concilium Tridentinum, velut ad sacram anchoram? Si concilium Tridentinum antiquitatis tuae fulcrum, nostra equidem religio antiquior. Si vero a prioribus oecumenicis vera derivanda antiquitas, nostra antiquissima, tua nova est, quia quam plurima, quae habentur in Tridentino, nunquam stabilita sunt, imprimis quae suspitione carent, oecumenicis. Hinc sub Sigismundo tempore Constant. concilii sub medio papatu Nicolaus de Clamengiis archidiac. merito quaestionem movebat, an credendum, cuncta universalia concilia, quae scilicet a papa coguntur, ejusdem et aequalis esse authoritatis cum primis, et si ita, cur de solis quatuor dixerit Gregorius, illa se venerari ac suspicere, quasi 4 evangelia aut totidem paradisi flumina? Fascic. Rer. expetend. et fugiendar. fol. m 199. Tandem, si antiquissimum, quod verissimum, ad scripturam s. intrepido pede recurrendum. Quo admisso nos confidenter ad veram provocamus antiquitatem cum ecclesia Waldensi, quae ideo a Romana expulsa, quia haec illam novitatis in quibusdam, utpote et in regimine et genere doctrinae arguit, eamque vestigia illius Romanae, ad quam D. Paulus egregiam illam exaravit

epistolam, in multis deseruisse, conquesta fuit, qua de controversia agitanda, cum Warsaviam abiturus esses, inter nos quidem jacta fuit alea: sed quam frigide responderis, testes appello, quotquot aderant, et silentium tuum, quo adhuc premis problemata mea ad votum tibi de hac materia transmissa. Quo prior Romanae factus es cathedrae, eo magis et tibi, ut dictatori, forsan imposterum ascribes jus infallibilitatis, sed nondum absolutus es ab haeresi, nec dum tibi omnia satis firma. Multa cadunt inter calicem supremaque labra.

Difficile est, fateor, nunc contra te scribere, ut contra eum, qui novit proscribere, ut pote fulmini propior. Verum enimvero Romanae ecclesiae suum jus et dogmata defendenda relinquimus, tibi vero, qui simulas credere quod improbat conscientia tua, hypocrisin merito exprobramus. Si putas, caecos affectus mihi tingere calamum, mihi injuriam facis. Dolor e miseria tua conceptus mihi praebet atramentum: quo familiarius prae ceteris mihi constitit de tua conversatione et moribus, eo apertius nunc e contrariis actionibus possum inducere et colligere argumenta et convictionem simulationis tuae. Cum Aeneas Sylvius adhuc inter clericos ceremoniarum constitutus, ut scriba adesset concilio Basiliensi, inque ejus descriptione, quomodo papam sub concilio esse debere, decretum esset, bona retulisset fide, postea vero ipse factus papa et nominatus Pius quaedam in praxi, ut non observata in concilio exerceret, scribebat de eo Pontificius ille, Gratius ad Helmannum. Multa approbavit Sylvius, quae postea negavit Pius: ita multa statuit olim Nigrinus theologus, quae destruit nunc factus politicus. Memineris, quam seria voce depinxeris peccatum in spiritum sanctum, cum quidam a Judaismo, ad quem transierat Christianus, ut dicebat, se abdicaret nostraeque religioni nomen daret. Te quoque per simulationem tuam spiritum sanctum gravissima affecisse tristitia, certissimum est Regredere in rectam semitam, ne ubi veritatem in injustitia detinueris contra conscientiam longius progressurus, tandem tradaris in sensum reprobum. Forte putas, etiamsi ore amplectaris, quae a veritate aliena sunt, corde te tamen retenturum fidem. Periculosissima tentatio. Jam olim haec a nobis postulat Christus: Qui me non confessus fuerit coram hominibus etc. Matth. 10. Corde creditur ad justitiam, ore fit confessio ad salutem. Rom 10. Si ad pristinam frugem redieris, haec, quae scripsi, una litura expuncta sunto, sin merius scripta sint, ad tui confusionem. Deum vero ex animo imploro, ut te vera donare velit conversione et paenitentia. Vale et resipisce, et sic, ut ante, me habebis

Tui amantissimum et observantissimum

J. C.

Dantisci XX Apr. anno 1643.

In Nigrinum bis Lutheranum, bis Reformatum, et si diis placet, semel Catholicum (quod factum est).

Scimus Ruffinum, quem dicimus esse Nigrinum,
Scimus utrumque rubrum corpore, mente nigrum.

Vertice vulpinus vulpina fraude Nigrinus
 Fallere quemque solet, si nequit, ipse dolet.
Regibus imponit, satis ampla hinc dona reponit.
 Vos si fraude ferit, quis modo tutus erit?
Subdola vulpino mens est mansura Nigrino,
 Quisquis ab hoc quaerit commoda, damna feret.
Anseribus vulpes (nihil est, quod caetera culpes
 Bruta) favere solet, nec procul esse volet.
Taliter hic magnis ducibus vel millibus agnis
 Fit comes, ut sapiat, consilium hoc capiat.
Vulpes agit caute, quo possit vivere laute,
 Versat corde dolos, ut capiat nebulos.
Hinc memor ergo doli, Nigrino credere noli,
 Cum tibi dicit AVE, tum tibi quaeso CAVE.

(Coll. Dr. Prümers, řed. státn. arch. v Poznani.)

LXXXVI.

Komenský Jungovi.

Z Elbinku 1643 — 5./15. června.

Odporučení bremského lékaře a theosopha J. Kozáka z Prachně. Pozdrav Tassiovi. Pisatel si stěžuje, že se musí zabývati obtížnými učebnými knihami místo realií.

S. P. Praeclarissime D. Jungi. Ex quo Te sub discessu a Suecia de negotiorum ibidem successu (quantum ad studii Tui Philosophici promotionem) edocui, quid Vobis fiat, nihil amplius innotuit, neque id a Vobis vel aliunde exquirere occasio fuit. Nunc ut aliquid de invicem cognoscamus, opera visum est uti praesentium latoris, qui a nobis, per vos, ad sua rediturus, Te coram salutare et alloqui (non magis mihi ea re gratificaturus quam suomet obsecundaturus genio) proponit. Est is verioris philosophiae (in naturalibus praesertim) sagax indagator, cuius in ea re felix curiositas publice jam editis in lucem libris notescere coepit, indiesque majora expectamus, D. Johannes Sophronius Kozak a Prachyen. Nominasse sat est, umbram hominis habes: ipsum videre si voles, audi. Audies eadam opera, si voles, de me etiam studiorumque meorum statu, ita enim scriptionis facere potero compendium. Commendo Tibi hunc, non tantum ut amicum nostrum, sed ut virum bonum ex asse, cui nihil nisi rectum et simplex cordi est. Satis dixi: quia omnia dixi, quod ad commendandum Tibi tali hunc talem sufficiunt. Salveat ex me Clariss. D. Tassius; cuius aeque ut Tuae res, aut spes, quo sint statu, cognoscere aveo. Mihi adhuc cum verborum corticibus lucta est, eaque ultra quam cogitaram et diuturna et molesta. In refingenda et perficienda Janua LL. et adjunctis libellis (suasu et rogatu multorum) occupor hucusque. O quam vellem *Λογομαχίᾳ* hac pertaediosa (meliorum desiderio realium) defungi semel! Deus me juvet! Vobisque simul, qui severiores colitis Musas, felices largiri

successus. Valete meumque hunc (et si vultis communem posthuc) amicum commendatum habete amori et candori Vestro. Elbingae Borussorum $^{5}/_{15}$ Junii 1643.

Excellentiss. D. Tuae observantiss.

J. Comenius.

(Otišt. tamže jako č. LXXXII.)

LXXXVII.

Komenský Nigrinovi.

Z Gdanska 1643 — 12. července.

Nové výčitky, zvláště vzhledem k adressátovým irenickým snahám: způsobem Nigrinovým by bylo ovšem snadno utvořiti jednotu církve, ale jeho předešlým přátelům je to nemožno; tito ještě i nyní každodenně litují a očekávají, že se N. obrátí, k čemuž jej i pisatel srdečně vyzývá, a pro případ opačný velikými ztrátami hrozí: konečně prosí aspoň za odpověď, by si mohl nějaké mínění o stavu věci utvořiti.

Salutem et lucem a Christo.

Mi domine Nigrine, verum inter nos hactenus viguisse amorem nec ego dissimulo nec tu negas. Testes tui in me adfuere judicia a te de me vel absente candide lata, quae saepe alienis percepi auribus. Testes mei in te amoris praeter alia sunto hae, quas tibi scribo, lachrimae, quibus lapsum tuum gravissimum anxie deploro. Haeccine concordiae tuae studia, hiccine pacificationis tuae fervor, ut ante tentata conciliationis primordia saltum faceres ad partem suspectiorem. Judicet mundus universus, quo colore prodas fraudem, quae latibulum fixerat sub specioso conatu. Caetera divina justitia. Non nego, si omnes tua premeremus vestigia, dissidia et controversias inter pontificios et nos agitatas, quam facillime sopitum et singulos ad pristinam unionem revocatum iri. Si quidem ubicunque partes dissidentes in unum coalescunt corpus, non est de quo ulterius inter se digladiatur. Verum hoc modo pessum iret veritas. Nec sic tantum cum pontificiis, verum etiam cum Weigelianis, Mennonistis, Socinistis, imo Turcis facile posset iniri concordia. Ubi singula concesseris, de quibus fuerimus colluctati, nemo erit, qui non fraternam obtulerit manum haereticamque expunxerit censuram. Sic Servetus Hispanus ille anno 1531 vafro commento Christianis summae tranquilitatis spem ex eo instillare conabatur, si trinitatis dogma non usque adeo urgerent. Sic enim futurum, ut brevi lucrarentur Turcas perpetuamque pacem ecclesiae redderent. Idem svadet praxis tua. Si papam agnoverimus pro legitimo ecclesiae capite, totoque pectore amplectamur concilium Tridentinum, non amplius timenda nobis tonitrua Romani palatii. Verum quid putas? An non eodem consilio Christo a Pharisaeis studium pacis svaderi poterat? Utique et mortis ignominiam et ludibria molestissima evitasset Christus, si errores illorum communi approbasset suffragio aut profundo honorasset silentio. Verum altior lex ipsi in oculis. Amica synagoga, patria, magis amica veritas, quae sanguine potius erat obsignanda, quam ut cum ipsius dispendio et divinae gloriae jactura humanae consuleretur tranquilitati. Eadem nobis obligatio

idem animus. Maledicta pacificatio, quae veritatem vulnerat, detestabilis concordia, quae conscientiam sauciat. Junctim haec ponit scriptura et paci veritatem antelocat. Zach. 8. 19.

Hinc demiror te adhuc praetendere conciliationis studium: aut mundum insanire putas aut te mundus. An ductum tuum sequentur nostrates, qui antequam classicum conantur vel induciae parentur, te ad hostium turmas transvolasse certi sunt? Omnia illi fluxa, qui Christo inconstans: Nulli firmus, qui veritati perfidus, nulli dux, qui bonae causae tergum vertit, antequam decertetur dubio Marte. Monstratum esse oportuisset, quid lubrici, quid falsi foveremus, antequam desereres causam, quam prolixo conatu defenderas tot annos, ut communem. Dicis nostro bono factum transitum tuum, ut eo facilius pontificiis candor noster patesceret. Niger candor, qui illegitimo se prodit medio. Non facienda mala, ut eveniant bona, canon est apostoli Rom. 3. 8. Dicis te anathema futurum pro fratribus ad exemplum Pauli, modo ipsorum pacis consulator Rom. 9. 3. Ast nuspiam lego Paulum Judaeorum errores denuo toto pectore amplexum Christianamque ejurasse religionem. Ubi autem impingitur in circumstantias, pessime provocatur ad integritatem exempli. Sane quaecunque tu aggrederis media, non sunt via ad pacem, sed ad turbas et prosecutiones. Aut nec nos resistimus, si avocamur legitime (de quo tamen totus dubito) nec tu, Romanae ecclesiae errores amplectimur et sic haereseos arguemur: aut si nobis non omnia tuta nec comparemus nec consentimus et sic contumaciae damnabimur. Vel quocunque tandem modo causam tractaverimus, res erit periculosissima. Si veritatem demonstraverimus, infallibilitas papae aliter judicabit. Sin veritatem jactent a parte altera, alio indigemus judice, quem nec statuent nec indulgebunt Romani, cum non s. scripturae has partes deferant. Satius igitur tibi, nihil horum attentasse, nedum nostris ecclesiis plus calamitatis concitaveris, mensuram peccatorum tuorum ita adimpleas, ut nunquam forte, an detur eluctari. Tui auditores adhuc quotidianis suspiriis tuam optant et expectant conversationem, quam et ego ex animo precor. Faxit deus, ut subitaneo motu te expedias ab illo malo, in quod te maturo consilio et ita quidem detestabiliori praecipitasti titulo. Rigidiora, quae sub priori excidere calamo, extorsit indignatio, qua quam aegerrime ferebam, me deceptum ab eo, cujus ultimus halitus vel sani quidquid sperare saltem pro amicitiae lege jubebat, non igitur haec animum tuum repellant a reditu, quem svadet res ipsa, postulat conscientia tua et anhelare debet animae tuae miserrimae salus, si non reverteris, haut dignior es blandioribus, sed istiusmodi litteris, quae lapides et rupes loquantur. Ego tamen ita pergam exercere amorem meum, ut perpetuo de te convertendo deum anxie solicitem. Ah, mi Nigrine, sequere revocantem, ne, si quondam volueris, praecidatur tempus, quod irrevocabile est, et intercludatur spiritus, qui longa libertatis intervalla forte sibi nunc somniat et fallaci meditatur conceptu. Seria paenitentia nunquam sera, sed sera non semper seria nec certa. A momento pendet, quod disturbat aeterna. Motu nunc opus et lucta, ne aeternum lugeas. Liquescent mundi hujus elementa, antequam hodierna Romana dogmata cum primiaevis conciliaveris. Si igitur perstiteris in opinione suscepta, vae tibi acclamat spiritus

sanctus sub eorum sensu, qui tenebras lucem dixerint, lucem tenebras Es. 5. 20.

Veterum mutua erat paraenesis. Idem inter nos obtineat. Esto nobis et erimus tibi. Nos pro te precabimur, tu sequere desideria nostra, et erit, de quo gaudeat conscientia tua et gratulentur sibi vota et suspiria pro te suscitata; te in omnibus et singulis Romanae doctrinae et quidem hodiernae subscripsisse, ne somniare de te possum, nedum credere, ni conscientiam prorsus oppresseris. Si igitur pristini amoris scintilla me quam proxime aliquo dignare responso, ut, quod tandem de te sperem, qualicunque conjiciam ratione. Deus interim tibi meliorem mentem. Vale et ei rescribe, qui animae tuae nunquam non bene ex animo praecatur et hoc titulo est salutis tuae amantissimus.

Dantisci XII julii 43.

(Coll. Dr. Prümers, řed. státn. arch. v Poznani.)

LXXXVIII.

Mochinger Kurtzmannovi (úryvek).

Z Gdanska 1643 — 5. září.

Chvála Hartliba, který spisovatelům při uveřejňování jich děl velmi obětavě pomáhá.

»... Sunt mihi sane in amoribus, qui eruditos viros subinde hortantur ad edendos libros, quos non nonum tantum in annum aliquando premunt, sed et in aevum, et tandem etiam opprimunt supprimuntque, simul famam, simul publicam utilitatem negligentes. In Anglia hodie aliquis vivit, quo nemo est industriior (quae vox quibusdam non est spreta) in opere tam laudabili. Igitur digito idem monstratus a Stresone in Technologia Theologica: qui viri se non satis demirare posse scribit eo in genere indefessum studium, ut extorqueat autoribus libros, quorum multi in lucem non venissent, nisi ejus obstetricio auxilio in lucem protracti fuissent. Is est Samuel Hartliebius.«

Ze Stresova spisu »Technologia theologica« jsou zlomky v Brit. Museu.

(Excerp. vydavatel.)

LXXXIX.

Komenský Hottonovi.

Z Elbinku 1644 — 18./28. září.

Clarissime vir, Dne. pater, in Christo observande.

Reversus a conventu Orlensi nudius sextus reperi tuas ad me datas 27/17 August. ad quas prima statim hac occasione respondeo cum utrinque intersit, non diu suspensos teneri. Primum autem de publicis aliquid. Convenerant trium Synodorum (utriusque Poloniae et M. D. Lithuan.) delegati, ad 24. Aug. Orlae, in Lithuanis confinibus, (ditione Illustrissimi Principis Radzivilii) viri primarii, e Politicis 18, e Ministris 22. aliquanto plures; duravit congregatio totos dies 13, continuatis licet sessionibus quotidie a matutina concione ad vespertinam usque (horis enim publicis exhortationibus inchoabantur et finie-

bantur deliberationes omnes). Primum fere biduum consumptum fuit religendis cum Invitatoriis, Episcopalibus et Regiis, tum quae ab illis ad Pontificem in hoc negotio scripta (mirabiliterque in manum nostratium venerunt, quibus reductionem haereticorum per hanc viam certo pollicentur): et denique Judiciis super hac re academiarum, virorumque doctorum absentium. Tertia demum die ventum fuit ad sententias dicendum a praesentibus, primum Ecclesiasticis, deinde Politicis ex ordine, ubi varii incidebant nodi, sententiarumque collisiones acres: aliis nullo modo comparendum ad laqueos istos contendentibus; aliis comparandum omnino certa spe, divinitus id agi, ut adversarii dominandarum Papatus turpitudinum ipsimet optatas frustra majoribus nostris offerant occasiones. Tandem post ventilationes multas stetit, declinandum esse colloquium hoc, si honeste possit: sin adeundum; sed conditionibus ita presse circummunitis, ut veritati inde metui nihil possit. Declinandum autem non deprecatione aut simplici excusatione multo nimus aperta denaegatione (quod in occasionem calumniarum, et triumphi, et prorsus tanquam contra contumacios, certo rapetur) sed descriptione conditionum, quae in se justae sint, negarique nisi ab aperte iniquitatum causas praebentibus non possint; ut bonae causae fiduciam, malae formidinem ac desperationem secum ferrent. Tum ut eadem occasione aequitas causae nostrae, et innocentia majorum nostrorum, ab Ecclesia Romana cessionem facientium mundo nota fiat, ac ad adornandum esse jam nunc responsum publicum, tam ad Episcopos quam ad ipsam S. R. Majestatem: non cum Episcopis tamen actionem intentando, sed ad thronum S. R. Majestatis causam deferendo, ut ille diem conventui dicat, utramque partem adesse jubeat, ipsemet (exemplo antiquorum Regum et Imperatorum, authoritate sibi divintus data) praesideat etc. Conscriptae itaque sunt litterae breviores ad Do. Archiepiscopum et Collegas, prolixiores ad S. R. Majestatem: missaeque illae per cursorem, hae per legatos tres, viros nobiles, pios, graves. (Quorum copiam mitterem jam: sed quia intelligo ante octiduum jam, missas Dantisco Leydam et Ultrajectum, ubi clam non habebuntur: prodibuntque jam typis quoque, ignosco, quod tibi et mihi parco.) Postulatum fuit humillime a Majestate sua ut colloquium illud in ver futurum, aut aestatem praeferretur, quum impossibile sit tanta temporis angustia res tantas adornari.

Otištěn jest zde počátek listu, z něhož ostatek co zlomek uveřejnil Patera v Korresp. Kom. str. 83. Celek nachází se ovšem jen v opise bez nápisu a bez podpisu v Brit. Mus. Sloane Ms. 1465 fol. 217.

(Coll. vydavatel.)

XC.

Komenský Matthiaemu.

Z Elbinku 1644 — 28. listopadu.

Posílá dílo Neufeldovo (Komenského pseudonym) proti Valerianovi a sděluje novější zprávy, zvláště o projektovaném colloquiu a o Nigrinovi, jemuž v Římě nedůvěřují.

Ku konci naděje a přání vyhnanců pro švédské zbroje. Připojuje žádost baronů Schönaichů, by ji kancléři odevzdal, v níž si přejí, by se při uzavření míru na ně zřetel vzal.

Admodum Reverende D(omin)e!

Rescripsi nuper, mihique Tuas cum Idea Ordinis boni in Ecclesia recte redditas significavi. Caeterum occasione per amicum data, si quid ad Vos vellem, adhuc patere ante hiemem viam, volui has addere; tum ut redhostimenti loco (nuper id oblitus) adjungerem aliquid, tum ut Vobis gaudia Vestra gratuler. Mitto luctarum nostrarum hic specimina quaedam: Epistolam scilicet Episcoporum Poloniae Invitatoriam, cum Responso Evangelicorum ex Conventu Orlensi: et scriptum in Valerianum Magnum (qui dementaverat Nigrinum, hic autem alios) Ulrici Newfeldii: quem agnosces, qui sit, e stilo forsan, et circumstantiis. Ita visum amicis, non aperte se implicare tricis illis, et tamen satisfacere conscientiae, propriae et alienae. Nunc in eo res est, ut novus Pontifex (Innocentius Xus) Regi et Clero Poloniae exprobret, quod Haereticis tale Colloquium caritativum indulgere, citra consensum sedis Apostolicae, ausi sint, prohibereque id dicitur. Maximae invidiae pars devolvi dicitur in Nigrinum, quem Romae suspicantur, acerrimum sedis Romanae hostem, sub apostasiae pallio non aliud quaesivisse, quam ut Ecclesiam Polonicam a sede Romana aveheret, Pontificemque in Polonia constitueret Archiepiscopum Gnesnensem, quem et talia persuadendo dementasset. Adest nunc Varsaviae Pontificis legatus (ubi et Nigrinus est) scrutiniis illis intentus: Eventum expectamus. (Hem Babylonicas confusiones!) Colloquium itaque vix procedet, quia vix audebunt: fierique facile potest, ut provocatores primi ex arena fugiant. Id autem patebit in ipsis Comitiis, in Februario celebrandis. Vos orate pro nobis.

Vobis nunc jam celebrari Comitia (simulque Synodum) fama accepimus. Non deerunt nostra quoque ad Deum suspiria, ut Rex Regum solemnitates Vestras felices esse jubeat, Serenissimae Reginae Vestrae coronam ipsemet de Coelo imponat, Sceptrum ejus roboret, victoriarum cursu continuo donet, donec tranquillatum se videat Orbis Christianus. Id enim Vobis propositum esse, armisque Vestris non aliud quam pacem publicam quaeri, persuadent sibi boni quique: ideoque armis Vestris sua jungunt, gemitus et lacrymas, quibus expugnari credunt iram Dei, propitiumque reddi Illum, qui si pro nobis, quis contra nos? Mitto simul ad Te libellum cum literis amici ad Te; aliorumque (cum sigillis sex) ad Eminentissimum D. Archi-Cancellarium, quibus (ut intelligo) Illustris familia Schönaichianorum Baronum, ut in Pacis tractatione sui habeatur ratio, petunt. Quaeso libeat illas ad manus Illustritatis Suae tradere, cum humillima ac devota Votorum meorum denuntiatione. Ita Vos misericordiae Dei supplex commendo.

Admodum R^de^ D^i^ Tuae

observantissimus

J. Comenius.

28 Novembris 1644.

Admodum Reverendo Viro, D. Johanni Matthiae, SS. Th. Dri. Episcopo Strengnensi. Domino observando.

(Coll. Dr. Prümers, řed. státn. arch. v Poznani.)

XCI.

Komenský Starším Jednoty.

Z Elbinku 1645 — 6. února.

Také jeho došla zpráva, že má býti konáno colloquium. I táže se vzhledem na dřívější jedno usnesení, pokládají-li snad za potřebné svolati ještě dříve synodu, což on za nutné nepokládá. Žádoucí by bylo, aby někdo z nich byl po čas sněmu ve Varšavě. Svoje hypomnemata míní dáti jednomu bratrovi pro ty, kteří se sejdou.

Christus lux nostra, dux noster!

Venerabiles Viri, fratres in Domino et Collegae charissimi.

Sperabamus nos provocatoribus nostris posuisse obices, ut bellare non tam volupe esset. Id autem frustra nos sperasse, jam patet: postquam Colloquium istud non sublatum, sed dilatum esse videmus. Venerunt enim ad nos quoque Sacrae Regiae Majestatis universales, propositum urgentes, et ad Augustum hujus anni denuo invitantes. Contigit me cum aliquot viris sapientibus ea de re per eosdem dies conferre sermones, quid nobis, sic jam stantibus rebus, faciendum esset. Et quia consultationum illarum pars aliqua consignata est, egoque literis nuper mihi redditis, duorum e Vestris, Vos pariter solicitos esse, nostrasque hic scire optare cogitationes, monitus sum: en communico nostras illas cogitationes! Vobis duobus primo, quia Vestrum est primario videre, ne quid erretur consiliis, praesertim sub initia. Memini scripsisse Hartmannum, Vos cum Thorunij essetis in Octobri conclusisse, si procedet Colloquium, ut praecedat Synodus. Videndum Vobis relinquo, an sit opus? Mihi non videtur. Quid enim ibi? Praestat Conventum generalem, qui Synodum generalem repraesentet, qualis hic describitur. Deliberate de his cum Deo. O si possibile sit alterum Vestrum sub Comitiorum tempus esse Warszaviae, consiliorum causa! Ibi enim terminari oportet ea, quae rebus nostris aut fundamenta bona (quod faxit Deus!) aut ruinam (quod avertat Deus!) dabunt. Illustrissimus Dominus Pomerelliae Palatinus cogitat suum Aulae Ecclesiastem ad Comitia secum sumere (quia Principem Radzivilium ab initio affuturum spes non est, ne ergo careant Evangelici sacris). Et quia de his mature satis ad Vos scribere non potui, fortassisque Domini Patroni Vestris ex oris abierint, cogito quaedam illa hypomnemata in manum committere Fr. Episcopii. Si quid Vos Vestris aliquid simile aut diversum dederitis, conferant ibidem consilia: Nos autem Deum taciti oremus, ut illorum cogitationes et consilia sic dirigat, quo nusquam aberrent. Expectabimusque, quid nobis de omnibus his rebus (praesertim Synodo aut Conventu praeliminari) decreturi sunt. Caeteris enim post non deerit cum Deo consilium. Valete. Dabam 6. Febr. 1645.

Vester in Domino

6. Febr. 1645. J. C.

Reverendis et Clarissimis Viris, D. Martinio Gertichio et Johanni Bithnero, Ecclesiarum U. F. M P. Superattendentibus fratribus in Domino observandis.

Bezpochyby naráží tu na svůj irenický spis napsaný roku 1643. (Hypomnemata quaedam de pace ecclesiae).

(Coll. Dr. Prümers, řed. státn. arch. v Poznani.)

XCII.

J. Regius Matthiaemu.

Z Gdaňska 1645 — 1. května.

Díky za podporu mu poskytnutou. Rád by za to poslal spis velmi chválený, Echo na spis Valerianův, avšak ještě ho neobdržel. – Zprávy o nastávajícím konventě a o nadějích vyhnanců skládaných ve vítězství Švédů. — Ku konci prosí o obnovení podpory.

Excellentissime Vir ac Reverendissime in Christo Pater Domine Patrone mi honorande, Salutem et prosperitatem constantem a Deo.

Quum primum intellexissem, Inclytam Regni Sueciae coronam, non sua tantum quaerere, ut quidam sat audacter calumniabantur; sed communem omnium Evangelicorum maxime oppressorum causam agere: adeoque quod insigniter Regium est, injuria per vim afflictos, patria ejectos, juri suo restituere velle, illico ei addictissimus assiduis precibus assistere, ac prosperrimos successus precari, non intermisi: praecipue ex quo, me exulem aerumnis tantum non consumptum, egregio vitae subsidio Serenissima Regina, Te intercessore, anno superiori clementissime sublevavit, ac recreavit, id ardentius egi: Quod ubi etiam in conspectu Dei placuisse, et Serenissimam ac potentissimam Sueciae Reginam ac coronam ab illo tempore veluti divina remuneratione, majoribus et insignioribus victoriis, exaltatam et provectam subinde magis esse, considero, etiamnum solertius instare, ac Vobiscum Deo Laudem et Gloriam tribuere: atque rem totam ipsius omnipotenti brachio ac benignitati amplius committere pergo. Dici non potest quam sancte factum fuerit, quod ita Christus tum in me minimo suorum a Vobis exceptus sit. Utique non deerit ipsi unde gloriosissime compenset. Et mea officia uti devinctissima ita promptissima erunt. Quod injunctum mihi discedenti fuit, si quid forsan excellentius ac lectu dignum, prodiisse in Lucem comperiar, ejus ut copiam vel exemplar ad Vos mittam, memoria recolui, et his intentus fui. Sed hactenus nihil ejusmodi observare licuit. Monachus quidam Valerianus pro aliquot Articulis Pontificiis Libellum edidit et eo scripto Echo, seu responsum politum ac modestum elicuit, adeo ut hoc Regi Poloniae placere, et Monachum Regi respondere, se amplius huic addere vel adimere non posse, tantum Romanam Hierarchiam contrarium tenere, ex ore Illustrissimi Domini Guldensternii amicus fide dignus retulit. Id si videre libeat, modo certior reddar, emerem et transmitterem.

Colloquium illud Thorunii certo futurum est, et jam praeparationes rationabiles fiunt: Rex ut compareant Evangelici novo scripto urget, Theologos Papisticos ad aequilibrium cum Evangelicis quidem demittit. Sed adhuc Papam Summum caput Ecclesiae indigitat, Evangelicorum ab eo separationem dissidiorum causam subindicat. Quocirca diversa scribuntur de eo judicia, quidam aliquid boni, quidam nihil inde sperant. Quidam Regiomonti et Dantisci Zelotae Reformatos excludere et soli cum Papistis agere vellent; sed cum Rex utrosque poscat, et exempla Antuerpiana, ac pacta cum Papistis Hoeana, qui Hoe 5 Martii mortuus est, cautius agere doceant, Reformati adesse atque interesse volunt. Dominus Ernestus Andraeae concionator Gedanensis ad D. Petri, Tuae Rdissimae Dignitati honorificentissimam salutem scribi petiit, et horum omnium testis est. Reliquiae exulum Bohemiae illustri Victoriae Suecorum 5 Martii ex hostibus reportatae, cujus relationibus Europa jam personat, aggratulantur, et prae gaudio consilii inopes, in assiduas preces, ut Victoriae plenitudo cum sua Liberatione jam perficiatur, procumbunt atque in cogitationes deveniunt: Quibus mediis et viis amplius a Sereniss. et potentissima Regina et Corona Sueciae requirere vel impetrare queant ut rebus ulterius succedentibus, aequo tempore Suae Restitutionis in nomine Domini actum aggrediatur, et forsan Libertate redeundi exulibus in Patriam publicata, salvos conductus exemplo Cyri adjungat: Restitutis atque in tutum alicubi recollectis, Libertates Regni gratiose confirmet, et conventione facta de gratitudine debita, ac partorum tuitione, Genti semineci afflictissimae, Literis Majestatis, in Confessione consensu et confoederationibus, cum provinciis incorporatis jam ante nutu Magistratus initis, libere uti et gaudere permittat: adeoque opus illud Regium vindicationem oppressorum in Libertatem, tanquam opus summae charitatis et justitiae, maxima cum laude et

honore suo perficiat cuive honorem electionis in Regem maxime convenire censeat, clementissime innuat, aut quos interea praefectos et gubernatores in Provinciis et tractibus esse expediat, clementissime expendat. Si Reverendissimae Tuae Dignitati quod horum occurrere atque ex sapientibus intelligere contingat, orant ut vel breviter saltem ad me aut ad aliquos ordinum scribatur, quo operi manum adhibere queant. Sic de reliquiis Gentis miserrimae et de Christi membris maestissimis Tua R. Dignitas bene merebitur, et ad coronam gloriae pondus eximium addetur. Vivat et floreat excellentia Tua perpetuum.

Dab. Gedani Anno 1645 Maji. 1.

TRD. A.
Johannes Regius quondam in Bohemia
Ecclesiae Satcensis Decanus nunc, 23
annos pro Christo exul mppria.

P. S. Subsidium vitae superiori anno acceptum jam minuitur, et paulatim consumitur: recidiva egestas ceu vir clypeatus instat: Solicitudo angit: et desunt hic qui intelligant: opprobrium Christianorum esse, virum bonum egere necessariis. Cogor iterum de aliquo itinere ad Charitatem Christianam suscipiendo cogitare: et nescio quo me vertam, ea res est mea mors et quiddam amarius! Tam bona spes apparet desideratissimae Restitutionis, et opera mea a compluribus, ad plantandas novellas Ecclesias et convertendos peccatores, ardenter expectatur, ubi paucissimi jam supersunt Pastores aut forsan nulli magis idonei. Ego tamen egestate conficior. Audivi ab initio exiliorum nostrorum per Charitatem Praesulum Suecorum more primitivarum Ecclesiarum collectas sacras haud poenitendas ad Solatium exulum in quaedam Germaniae loca fuisse missas: o sanctum factum! Sed ego ne obolum quidem inde accepi. Quia quamdiu e facultatibus meis quas ex ruderibus Patriae effodere licuit sat tenues, victum et amictum habui, eo contentus aliis magis egentibus ne tantillum quidem praeripere pium duxi. Nunc nunc si quid ejusmodi offerat Deus, et a Vestra charitate iterum aliquid proficisci, aut illustris ille Dominus Ludovicus de Gera vel alii Domini benefici, eo nomine compellari possint ut usibus Sanctorum communicetur, cumque nostra benignitate ipse Deus non egeat erga Sanctos ejus in terra pios illa declaretur, optime fieret melius agi non posset. Maxime si inter tot Victorias a Deo concessas ejusmodo collectae instituantur et dignis succurratur, ipsi Deo gratum: Gratissimae Victimae! et quid eo Sanctius! Haec tuae Rdissimae Paternitati in sinum. Valeat optime. Idem qui supra.

Excellentissimo Viro ac Reverendissimo in Christo Patri Domino Johanni Mathiae Sacrosanctae Theol. Doctori atque Episcopo Stregnesium dignissimo Domino Patrono meo summa observantia colendo.

Spis na počátku vzpomínaný je dílo Komenského. Charakteristické jest, že v kruzích exulantských ani mnozí kněží neměli povědomosti o spise a původci jeho.

(Coll. Dr. Axel Anderson v Upsale.)

XCIII.

Starší Jednoty De Geerovi.

V Lešně 1646 — 25 ledna.

Děkují za poskytnutou podporu a prosí o další přízeň.

(Otištěno v Monatshefte d. Com.-Gesell. 1896, str. 1C3.)

XCIV.

Hübner Hartlibovi (úryvek).

Z Cleve 1646 — 7. listopadu.
Soudí, že Tabulae Pansophiae sice velké očekávání vzbudí, ale jinak velmi málo znamenají; neboť návrhy činiti je snadno, ale je plniti těžko.

Herr Rulitius gab mir ein exemplar der Tabulae Pansophiae zu Amsterdam gedruckt mit. Welche aber meines befindenss den rechten grundt nicht trifft, Und also nicht Viel auf sich hat. Es lest sich offtmalss von Sachen in genere gar speciose reden, Wenn man aber ad res ipsas kombt, und derselben natur intus et in cute sieht und empfindet, so sein solche universalia effata Und Ideae, damit man sich selbst belustiget, Und auch anderen grosse expectantz auff newe, gewaltige wichtige sachen machet, meistentheilss ganz frucht und Krafftloss, Und müssen ganz und voll qualificiret werden, Wenn sie mit dem rechten grundt der warheit, der h. Schrift wie auch der natur Übereinkommen Und den lesenden recht nutzlich und erbaulich sein sollen . . .

Denn es wird doch niemalss ettwass rechtschaffenes darauss, sondern wan es Umb Und Umb komt, so wird über die alte leckerey neue brühe gemacht, Und bleiben überdass die alten Irthumber Und müssbräuche in esse einen weg wie den andern.

Míní dílo J. Ravem vydané, dle něhož měl theorii pansofie vypracovati Komenský, praxi však Rave. Ve spisku je podána disposice.

XCV.

Hübner [Hartlibovi] (úryvek).

([Z Cleve?] 1647 — 10.—20. března.)
Komenský snad bude míti radost z nového ctitele, ač bývá dosti lhostejný k lidem, jichž potřeboval.

»Wan Comenius von diesem mane hören wird, wird er Villeicht zum schreiben wieder aufgemuntert werden. Ist sonst nicht wenig zu Verwundern, dass er eben gegen diejenigen so nachlessig ist, deren dienst er doch hiebevor vielfältig benötiget gewesen, und derselben vielleicht noch weitter bedürffen könnte.«

Nový anglický přítel ideí Komenského byl J. Gibbon, jehož schema irenické a akta se nalézají v Brit. Mus. Hübnerovu výčitku Komenskému je velmi nesnadno stopovati; ovšem se zdá, že Komenský nebyl se svými pomocníky příliš spokojen.

XCVI.

Hübner Hartlibovi (úryvek).

(Z Cleve 1647 — 17.—27. března.)
Chvála snah Gibbonových.

Dr. Gibbens offer ist mir sehr lieb, Ich finde es gar Vernünftig gefasset, Allein befürchte ich, weil es so speciose proponiret, das er auch nur nicht das von H. Comenio, dessen sachen er so hoch helt, ihme angewehnet habe, das er mehr von seinem werk promittire, alss daselbe Vermag Zu praestiren . . .

Sein Propositum, vel potius spes et votum ist Unterdessen gar löblich, weil es einen sehr guten Scopum hat, Und auffs wenigste die Imperfectionem hodiernae sectariae cujuscunque Systematicaeque Theologiae e longinquo zeiget . . .

V témž dopise prosí dále o bližší zprávy o Gibbonovi, s nímž by také sám rád vstoupil ve bližší styky.

XCVII.

Hübner [Hartlibovi] (úryvek).

[**Z Cleve? 1647 — 27. března—4. dubna.**]
Radost nad zprávami o Ravovi a Komenském, s nímž míní i sám za nedlouho v korrespondenci vstoupiti

Was mir der Herr auss Rawen schreiben von Comenio meldet, ist mir so weit lieb, dass man doch nur ettlicher massen weiss Wo er ist und Was Er mache. Die andern nova, die Er Rave Von Amsterdam schreibet, sind mir auch lieb, werde dannenhero Ursach nehmen an Ihme wie auch an Comenium nach der Hand Zuschreiben.

(Čís. XCIV.—XCVII. excerp. vyd., collac. Dr. H. Klähr.)

XCVIII.

Komenský De Geerovi.

Z Elbinku 1647 — 1/11 dubna. Děkuje za pomoc, a slibuje pilnou práci.

Generose Domine, Patrone honorandissime!

Osculor Dei et Tuam manum, quae iterum necessitatibus meis subvenire voluit. Quid enim in levamen mei, et collaboratorum mandaveris, edocuit me tum Nobiliss. D. Wolzogen, tum Mercator ipse Abraham Clemens meus. Benedicta sit vena Tua, et quicquid consiliorum pro bono Tuo aut publico usquam agitas, in benedictione sit! Amen. Nos gratitudinis loco diligentiam pollicemur: non destituri (nisi nos spiritus deserat) ante, quam videas, quod videre desideras, Opus DIDACTICUM Scholarum solatia, in luce publica. Ita nos juvet luminum Pater! Cui Te cum TUIS omnibus perpetuis votis commendat

U. D. T^ae^

observantissimus
Comenius.

Elbingae 1/11 Apri 1647.

Generoso et Magnifico Viro Dno. Ludovico de Geer N. N. Domino et Patrono mihi observando.

(Otisknuto v Monatsh. d. Com.-Ges. 1896, str. 105.)

XCIX.

Komenský Starším Jednoty.

[**Z Elbinku 1647 — 22. dubna.**]
Podává zprávu o agitaci, kterou nepřátelé proti Matthiaemu pro jeho spis Idea boni ordinis etc. zdvihli. Sděluje jim Hottonovu irenickou práci a prosí o jejich mínění, zvláště Bythnera, který má podobného obsahu koncept svého otce v rukou.

Viri fratres et Collegae, mihi in Domino observandi.

Meminisse Vos confido, exhibitam antehac Vobis a me fuisse Ideam Ordinis boni in Ecclesia, adornatam publica authoritate a Reverendo Episcopo Streng-

nensi, accedentem proxime ad Unitatis Fratrum Bohemorum formam, quippe ex illa potiori parte desumptam. Sed reperti sunt homines inquieti, Ideae illius flagellatores, et qui apud Primates Regni Authorem ej[us] heterodoxiae suspectum reddere annissi sunt. Scripsit ergo ille Que[r]ulam de quorundam .... in censendis alienis scriptis praepostera ratione: Cujus exemplaria (hic cis mare recusorum cum versione Germanića) ecce Vobis communico! Nunc eo res deducta est, ut .... praedictum Episcopum Regina ad Archiepiscopalem Dignitatem vellet promotum (vacat enim sedes Upsalensis, post mortem Laurentii Paulini, octogenarii sancti senis) Antagonistarum non solum intercesserint protestationes, sed et audax postulatum, ut liber Concordiae Bergensis in symbolum Doctrinae Ecclesiarum Regni illius susciperetur, Archiepiscopusque primus subscriberet. Cum autem refragaretur, pars, si non major, melior tamen, mansit manetque in suspenso utrumque et de recipiendo libro novo, hoc aut illo, Consensus, et Dignitas. Addit amicus, qui haec scribit: Orandus est Deus, ne permittat Lernam illam, Dissensionum alibi fomitem, invadere hoc Regnum, ignorantiae, ac ob id innocentiae, velo per se obnubilatum, nec nisi virulentorum astutia exagitatum etc. Haec de illa re, ne, quid fiat, ignoretis, precibusque Vestris eam Deo commendetis, volui. Alia tamen fuit hujus ad Vos scriptionis occasio, adjacens *de Christiana inter Europaeos Evangelicos Concordia* tractatus! Cujus exemplaria aliquot ad me misit Author eo fine, ut judicia doctorum Virorum, adeoque si fieri posset integrarum Ecclesiarum, colligantur; num caeptum approbent; num illis viis urgendum suadeant; num melius aliquid, et efficacius, a quoquam suggeri possit. Dolore de alterius partis irreconciliabilitate eo se adactum, ut rem nova via tentandam putaret, testatur: factumque jam experimentum (communicato manuscripto exemplari, uno et altero, summis Orbis Evangelici Capitibus) non malam spem boni successus facit. Caeterum quia Duraeo toties fuit objectum, Illum rem sibi non mandatam tentare, Consensumque Universalem ab Ecclesiis Reformatis ab illo requirebant: sicut et nuper Thorunii, quum Pacis consilia cum iisdem tentare vellent Ecclesiae Polonicae, illud pro refugio erat, Cujus nomine istud postuletur? num exteri quoque consentiant? Author ergo hujus scripti, dum majus molitur Opus, et cum Deo urgere proponit, existimat valde e re fore, si Consensu Fratrum, veluti universali, et roboratus et munitus, hoc effugium intercipiat. Agite ergo, Viri fratres, legite haec, expendite, judicia expromite Vestra, aliena colligite. Confratrum scilicet, qui Vobiscum sunt, Illustriorumque et prudentiorum a Dominis Patronis. Quae quia benigna fore confido, in re tam grata, tantisque votis pridem desiderata bonis, ea quamprimum ad me remittite, Synodo non exspectata: ut si quid boni suggeri consilii potest Authori (dum in apparando majori Opere totus est) ne intermittamus Venit in mentem, quia in simili Irenico opere Tui, Reverende frater Domine Bythnere, parentis, τοῦ μακαρίτου, revidendo et augendo nonnihil operae fuit antehac insumptum, nec tamen res ad finem deducta, aut luci exposita: quid si μελετήματα illa huic in usum conferrentur, transmittanturque ad Authorem? Cur enim mina nostra latere debet in abscondito, defossa? cur non exponatur mensae, lucrifactura Domino suo aliquid?

Est autem author ille, si scire avetis, amicus noster, Gallicanae Ambsterdanis Ecclesiae Pastor, domusque de Geerianae Confessarius, Godefridus Hotton, Vir pius et fervidus. Satis autem de illa quoque re, quam pietati Vestrae commendo. Valete Viri Dei, et opus Dei agite feliciter. Dabam 22. Aprilis 1647.

Vester in Domino
frater et servus
J. C.

Venerabilibus Viris Dominis Martino Gertichio, Johanni Bythnero, Ecclesiae orthodoxae per Majorem Poloniam Superattendentibus dominis et fratribus observandis etc.

Vzpomenutý tu spis Hottonův vyšel ještě téhož roku tiskem.

(Coll. Dr. Prümers, řed. státn. arch. v Poznani.)

C.

Hübner [Hartlibovi] (úryvky).

[(**Z Cleve**) **1647 — 6.—16. června**.]

Pochybnost o úspěších Komenského, který prý si příliš mnoho důvěřuje. — Radost nad zprávou o životě Poehmerově.

Comenius will immer wieder auff die alte leyer kommen, ob er gleich zum ersten selbst gestehen müssen das ein Solcher weg grosse Sachen zu Verrichten oder Zubefördern nicht mehr volle den Stich halten, oder viel mehr gar nicht tauge. —

Die Schuld ist sein grosses Selbstvertrauen. Man muss Gottes Hilfe bitten,...

Darinen bleibet man gewiss mit schanden bestecken und muss sich hernach nur seiner tollkühnheit schämen, denn Gott der Herr will seine Ehre keinem andern geben. — Dass Herr Pöhmer noch von einem Jahr im leben gewesen, Verneme Ich sehr gerne.

CI.

Kinner Hartlibovi (úryvek).

Z Elbinku 1647 — 19. června.

Obdržel bližší zprávy od Figula. Podává zprávu o novém významném díle astronomickém od jedné ženy. — Komenský nedovolil mu psáti bar. Herbertovi.

»Retulit mihi Figulus noster, mentis ac styli tui interpres, tam quod ad meas repositum voluisti, quam quod insuper duxisti significandum.« —

»Brevi quoque videbis insigne Opus Astronomicum, ab amica nostra, Maria Cunitia, Silesia, variis linguis et artibus exculta virgine edendum. De quo olim Alstedius, cum id ipsi significarem (nam a quindecim jam annis huic operi incumbit) in haec verba erumpebat: Quid ais Kinnere? faemina tale quid molitur: quod nemo virorum hactenus ausus fuit aggredi? Itane tandem nos literati ab imbelli superabimur faemina, ex illis partibus oriunda, quarum incolae ob simplicitatem ac ruditatem asinum quondam devorasse vulgo arguuntur.« ...

»Voluisti ut ad Illustrm. Baronem Herbertum, una cum Dno Comenio scriberem. Scripsit solus ipse hac vice: cur me excluserit, non capio nec inquiro. Forsan quia ignotus ego Baroni; et Baro, Baronisque scripta mihi.«

Z listu vysvítá, že si Hartlib velmi obšírně a důvěrně dopisoval s Kinnerem, jemuž i nabídl agenturu zamýšleného dopisovacího bureau, a jejž i do Anglie povolával,

(Čís. C.– CI. excerp. vyd., coll. Dr. Klähr.)

CII.

Komenský J. V. Andreaemu.

Z Lüneburku 1647 — 22. srpna.

Výčitky, že v předmluvě k jednomu dílu nazval Andreae Komenského pansofii »lolium scholasticum«, a ohražení proti domněnce, jakoby Komenský Lutherem opovrhoval. Proti tomu hájí sebe i svou pansofii; Lutherem neopovrhoval, ale český reformátor, Hus, učil sto let před Lutherem, jehož si Komenský jinak velmi váží. Zcela jiný je duch pansofie, kterou milerád Andreaemu, přeje-li si, před uveřejněním k posouzení podá.

Salus nostra Christus!

Venerabilissime Domine! Intermissum per tot annos literarium commercium reassumendi occasionem, insperato mihi subministravit Divina providentia.

Cum enim post immissam Patriae Vestrae horrendam illam (Anno 1634) tempestatem ego Te inprimis trepidus cogitarem, et mox ejectum Te in tutum littus, ibi (Argentorati) ad meliorem Vitam evocatum, audirem: acquiescendum fuit Divinae Voluntati.

Et quanquam a triennio jam versari Te adhuc in terra viventium et constitutum in altiore specula, cognovissem, mihi tamen in Sarmatia constituto nihil adeo, praeterquam ut Tua causa Deum laudarem, et Christum pro Te exorarem, erat reliquum. Nunc cum salutiferi Hornhusani fontis fama plures e nostris quoque oris evocaret, suaderetque amicorum non nemo sibi me comitem, adjunxi me, firmioris quoque valetudinis, quam qua fruor, desiderio. Sed superato mari Baltico, plures habuimus redeuntium inde, quo nos festinabamus, obvios, sequiora quam pro spe nostra nobis enarrantes: quo factum, ut hac in urbe gradum steterimus, ad nostra redituri, aerumnasque Vitae pro divini beneplaciti arbitrio toleraturi. Dum ego hic sum, incido in notitiam Viri optimi, D. Johannis Sternii, optime de Ecclesia Jesu Christi studiisque pietatis (una cum dilecto fratre suo) meriti et adhuc merentis. Inter sermones de selectioribus Dei organis ecclesiaeque luminibus reliquis, incidit Tui quoque mentio: cujus scripta cum esse mihi in pretio, adeoque aliquod epistolare nobis intercessisse commercium, ille intellexisset: depromsit tuas ultimas, quae me et solatio et maerore affecerunt: nempe cum vivere quidem, et vivere Deo, et agere constanter opus Dei; sed afflicta esse valetudine, e thermisque nuper nulla meliorationis spe rediisse narrarent, Deum itaque, ut ipse opem ferret Teque melioribus adhuc servaret rebus, rogavi: atque id suspiriis meis a miseratore nostro non desinam. Quam enim spem de Te semel concepi, meisque jam tum expressi, eam non dimitto, selectum Te esse organon Dei, et fore evidentius, si refrigerii tempora reducat Dominus.

Sed veniam dabis, vir eminentissime, quem patris loco pridem jam venerari coepi, si in sinum Tuum effudero, quid simul acciderit. Inter versandum manibus Harmonicum Evangelium opus Augustissimi Principis, reperta est Praefatio Tua, in cujus medio ostendit mihi adstans amicus, de infelici lolio Scholasticae Pansophiae, in Lutheri despectum sato, locum: illudque

de nobis dici voluit, cum de Pansophia a Petro Laurembergio edita intelligi non possit. Obstupui ad haec: legi et relegi ipsemet: nec inveni, aut invenio, quid dicam, aut quomodo verba ista intelligam Si de Pansophiola nostra, cujus Prodromum forsan vidisti, intelligenda sunt: miror, nec mirandi finem invenio, quomodo Verba illa calamo Tuo alias tam circumspecto excidere potuerunt, aut quomodo tanta suspicio incidere potuit in animum tam Dei amantem, tam charitatis Christi observantem. Infelix lolium nasci in agro nunquam adhuc viso quomodo dici potest? Sed fuerint sane Scholastica illa lolium: quod sequitur in Lutheri despectum, quid sibi vult obsecro? Maledictus sit, qui in despectum cujusquam e minimis proximis, nedum tanti organi Dei tentaverit aliquid! Amen. Ego sane in terris neminem adoro Magistrum: unus ille in coelis mihi sufficit. Nec tamen propterea despectui habeo quenquam, in quo vel minimum Christi sit, membrum Ecclesiae illius, quae alios condemnare non didicit, propriam salutem in timore et tremore operari satishabens. Ecclesiae, inquam, quae reformationem suam non a Luthero aut Calvino, sed ab Husso, centum ante Vestram annis coepit; vobiscum autem eo tantum non plene coaluit, quia mox ab initio scindi coepistis, non constituendae disciplinae, vitaeque vere christianae et mansuetae introducendae, sed disputationum fervori intenti. Meminisse potes, Vir optime, ab initio statim me protestatum, sectarium me non esse, Te una sectas, ut satanae opus, abominari. Nulli nomen dedi, nulli bellum indixi; ingemisco tantum, quod satanae machinationes in distrahendis nobis plus possunt, quam in coadunandis spiritus Christi. Misereatur nostri Deus, ut a Vertigine nostra tandem aliquando liberemur. Ignosce, Vir dei, parrhesiae meae! ignosce zelo! Si de me ista scripsisti, ita de tua sine fuco pietate persuasus sum, ut non Tibi laesae charitatis culpam tribuere audeam, sed alicui male feriato susurroni, qui talia persuasit. Sed utinam abstinuisses tamen in publico! Labes haec est seculi nostri, nihil in spiritu lenitatis cum invicem agere, sed tragice. At vero utinam saltem Viri tanti, quantus Tu in oculis Ecclesiae (spero et Dei), maculam hanc eluere incipiant! Si quid exorbitasse quis videtur, monendus est in occulto prius, mandante Christo: si non audiat, ne plures quidem salutaria monentes, deferendus est ad Ecclesiam, priusquam condemnetur. Si ergo privatim me monuisses, Vir clarissime, qui me tibi velut in discipulum dederam (certe enim per Te, gratia Dei, multum profeceram, ad meliora et veriora cum videndum, tum desiderandum) osculatus fuissem candorem Tuum. Nunc si aliter factum, turbari me non miraberis, quippe cui a nemine mortalium minus, quam a Te, tale et tantum praejudicium expectare venisset in mentem.

O mi Valentine, Vir Dei, utinam me et mea omnia tam nude videas, atque videt, qui omnia videt! quam longe alia videres, quam metuit Tua illa pro veritate coelesti (ne quid per ulla clandestina machinamenta detrimenti capiat) solicitudo! Videbis autem, si me et Te aliquo adhuc tempore vivum volet Deus. Te enim adhuc inter primarios mihi designo censores, si quando opuscula mea videre debebunt lucem. Te inconscio et inconsulto nihil (in majoribus) dabitur in publicum: si modo non aspernari Te coeptam in Christo amicitiam cognovero. Facies ergo ut sit, unde id certus esse queam.

Has meas ad Te curare promisit communis amicus et fautor, D. Sternius: Tuas ad me, si rescribere voles, curabit idem. Haec cum jam inter nos communicandi reperta sit via, si placet Tibi ea uti. Rogo autem ne displiceat: non quod mea adeo intersit, amicitias ambire (fugio potius conversationes et ut vocant correspondentias, qua datur: nec enim sufficio, rebus intentus: atque id forsan est, quod quibusdam male suspicandi ansam dedit): sed ne de nobis triumphet satan, si quos eodem spiritu agi videt, divellat tamen. Ita tibi nudavi animum meum, excellentissime Vir, ut conceptas ex tam amici antehac Viri, tam inimico simili affectu reciperationes meas nude videas. Ita me natura finxit, ita spiritus simplicitatis, qui Christi est, roboravit, ut simulare et dissimulare nihil possim, nedum velim.

Vale dilecta Deo anima et, si simplicitas mea meretur,
redama
RTae Tuae
constanter
observantissimum
J. Comenium.

Lunaeburgi, 22 Aug. 1647.

Tento list zároveň s obšírným kommentářem jest uveřejněn v Monatsh. d. Com. Gesellsch. 1893, pročež tu k článku tomu prostě odkazujeme.

CIII.

Magnus Hesenthaler J. V. Andreaemu.

Z Osnabrücku 1647 — 10./20. října.

Hesenthaler, rodák Würtemberský, ode dávna ctitel Andreův, žil v Hollandsku jako vychovatel pruského šlechtice. Zašed s ním do Pruska navštívil v Elbinku Komenského, který mu s podivem oznamoval, že na svůj list, Andreaemu po Sternovi poslaný, odpovědi nedostává; zároveň vyslovil svoje obavy stran zdraví adresátova, v čemž mohl jej pisatel upokojiti. Komenský dále prosil Hesenthalera, aby mu, zajda do Osnabrücku, podal zprávy o vyjednávání diplomatickém. To Hesenthaler rád činí a spolu maje příležitost prosí Andreaeho, by mu buď po doručiteli těchto řádků na otázku Komenského ústní odpověď vzkázal nebo, chce-li býti blahosklonný, celou záležitost objasnil.

Salve Sacer Ecclesiae Antistes,
Reverende admodum et Celeberrime Vir, Patrone Summe.

Sanctitas tuorum et multitudo negotiorum, quae aliorum interpellationibus, nisi gravissimae sint, haud juste adeo turbari semper sum arbitratus, diu me deterruit, quo minus scripto te venerarer. Quamquam enim plures ante annos, literis ab Effereno Beutelspacensium pastore, mihi cognato, munitus, semel atque iterum a praesenti compellatione incomparandam, quam cum tanta dignitate conjunxisti, tuam humanitatem expertus sum coram et admiratus, non tamen e peregris licere mihi videbatur, scribendi importunitate vigilias tanti viri molestiores reddere. Manseram interea, quod unum mihi cum pluribus commune erat, tacitus nominis tui ac devotus cultor: idque tanto magis, quanto arctiori propriorique causa, ad patriae meae columina, inter quae tu vel maxime emines, venerabunde, suspicienda obstringor et allector. Neque vero etiam nunc silentium illud rumpere ausus essem, nisi

*

summi alicujus viri, et antiqui studiorum meorum patroni, autoritas excusationem polliceri videretur. Is est Clariss. Comenius, invidendae eruditionis tuae strenuus aestimator, quem vel hoc nomine pristini literarum commercii recordatio non ignotum tibi esse permittit. Postquam enim superioribus mensibus Nobilis cujusdam Prussi de Packmohr, cujus studiorum moderationi sum impositus, negotiorum causa, e Batavia in Prussiam trajecissem, virum illum, diu cognitum, ex Suecia jam reducem, pro officio Elbingae conventum salutavi, ac de felici laboris, in quo versatur, literati successu, cujus testimonia quaedam, praeter ea, quae typis extant, penes me sunt, gratulatus sum. Contigit ibi, inter alia, etiam nominis tui honorificentissimam, quae tibi a cunctis non debetur modo, sed debito exsolvitur, fieri mentionem: qua ille ductus literas mihi, a se proxime elapso anno Lunaeburga ad Te exaratas, et per Sternium transmissas praelegit, addito, dolere se acriter, si suppressae sint, admirari, si responsi nihil obtinuerit; illud quidem vereri, hoc autem ut credat adduci vix posse. Terrebat tamen molestior fama, quam tum, cum scriberet, de valetudinis tuae adversitate inaudierat. Postremum vero hunc metum ipsi mox Regiomontum, quo iter vocabat, digressus, exemi, ubi a Gerlachio populari, quae insignem in me excitarunt laetitiam, percepta Elbingam ad eundem cum plausu rescripsi. Quoniam autem illi propositum meum patefeceram, me videlicet cum credito curae meae Generoso, quam primum Leydam ad eum redierim, Osnabrügam, ad pacis negotia, quantum privatis licet, aliquantisper inspicienda, profecturum, rogavit is me, idque jam denuo iteravit, ut occasionem illic aucuparer, totam rem, mediantibus Sereniss. patrii ducis nostri Legatis inquirendi ac cognoscendi. Quod quia tum, ut par erat, facile sum pollicitus, ita nunc haud difficulter exequi placuit. Tu vero, Reverendissime domine, quicquid sic occupationibus tuis molestiae affertur, non temeritati meae, quam vitare semper studui, sed fautoribus et amicis parendi promptae voluntati adscribito. Quod si laborum, quibus quotidie sanctissimis invigilas, magnitudo non permittit, mihi vel unica tantum lineola respondeas, oblatori tamen harum, M. Borschio significare non gravaberis quae mihi tuo nomine, in rem praesentem facientia, ille tamquam interpres, rescribat. Faxo ego studiosissime ut et gratissima mente tantum favorem agnoscam, et is, cujus maxime interest, quantocyus resciscat, sic ab omni dubitatione, qua hactenus tenetur, tandem liberandus. Sin autem et indignos meos in scribendo ausus Reverendae tuae dignitati non omnino displicuisse intellexero, ea, qua par est, submissione rogo, ut argumenti occasionem mihi suppeditare, et scribenda alacriter parituro libere imperare ne dedigneris. Quod tamen tantum abest, ut mihi quicquam tale meritorum respectu promittere audeam, ut potius illam felicitatem, si forte obtingeret, inter coelestibus proxima jure sim relaturus. Nulla enim prorsus mea erga Te vel fuerunt unquam, vel esse porro poterunt merita, nisi solam animi promptitudinem, qua tuo nomini me totum mancipavi, benigne fueris interpretatus. Qua fiducia, tanquam obvio omine finio, ac benevolentia studiis meis promotrice exorata a te, divini Numinis curae tua ac tuos tecum assidua precum intercessione trado, perstiturus.

T. R. D.

devotus cultor
Magnus Hesenthaler
S. S. S. Waiblingus
Mpria.

Osnabrugae 10/20 Octobris 1647.

Vzpomínaná v listě rukopisná práce je snad metafysika (?). Povšimnutí zasluhuje i zmínka, že jest Komenský dávný podporovatel studií Hesenthalerových. Snad z Lešna.

(Coll vydavatel.)

CIV.

Figulus de Geerovi.

Z Elbinku 1647 — 9/19 listopadu.

Děkuje za podporu. Podává krátkou zprávu o pokračování v pracích a o stavu evangelické církve v Polsku.

(Otištěno v Monatshefte d. Com.-Gesell. 1896.)

CV.

Kinner Hartlibovi.

Z Elbinku 1648. — 9. dubna.

Posílá několik listů ze svého paedagogického díla zvaného Elucidarius a prosí, by je ukázal Fundaniovi a Rulíkovi, nebo i Hottonovi, který mu snad dopomůže k protekcí Geerův. Ovšem se Hollanďané rádi posmívají množství knih německých, ale tentokrát jde o didaktickou reformu »sensuálnou«, názornou, uznanou mnohými vzdělanými kritiky. Chyby písma ať omluví křikem nemocných dětí pisatelových. — Mají-li býti anglické školy reformovány, třeba vyčkati buď didaktiky pisatelovy nebo Komenského pansofie. Než Komenský, zabaven jsa malichernostmi didaktickými, sám sotva kdy spracuje dílo ono a spolupracovníků netrpí; pisateli pak chybí peníze.

E postremo itinere his demum diebus redii; insumptis prope hoc parergo undecim septimanis integris. Quam doleo, tot bonas, non horas, sed hebdomadas, adeoque menses, lucubrationibus meis sic periisse! Sed quid faciam? Cum aliunde subsidia non accedant, captanda sunt undecunque obvenientia: modo honesta sint. Nec dum penitus ab isto parergo immunis sum: quia denuo post ferias Paschales adeundus mihi N. N. Nunc inter festivitatis initia silent leges et tribunalia. Jam ergo eadem opera agnosces causam, quo minus Elucidarium meum didacticum (quod adeo tamen intenderam) hac hieme perfici non potuerit. Si praevidere tanti temporis jacturam, sub initium suscepti istius parergi, potuissem: satius duxissem eo abstinere. Sed jam factum infectum reddi nequit. Laudandus potius Deus: qui qualequale subsidium continuandis dehinc meditationibus per parergon istud pollicetur. Ut autem videas, quid mense Novembri ac Decembri e Collectaneis meis congesserim: mitto, ea sub litera v quinque initiales Elucidarii, seu consilii didactici, philuras: primas scl: cogitationes; nondum secundam, nedum ultimam, lineam expertas, itaque rudes adhuc et non unis locis hiantes, neque per omnia harmonicas. Satius enim duxi, aliquid ad te mittere, quam nihil: ne me existemes nugivendulum aut jactatorem. Misissem plura, sed quia amanuensibus destituor: nec Gymnasii nostri alumni his talibus emaculate ac terse describendis apti sunt: pluris temporis prodigus esse nolui: cum insuper binis aliis quoque amicis necessario hae ipsae tot philurae communicandae, meaque manu describendae sint. Habeas ergo tu hasce primitias pro sceleto tantum futuri operis, non pro ipso corpore, quia pleraque, cum ultima accedet cura, transponentur, longeque venustiori prodibunt facie. Vix ullus, credo, paragraphus ab ista animadversione erit securus. In quo loco istae chartae vobiscum habeantur, renunciabis. Nec tamen, si forte arrideant, in vestrum idioma illico transfer: quia tam informia rudimenta pro genuino meo partu haud dum agnosco, nec agnoscam. Et quia te cum CLo. Do. Fundanio (quem insignem accepi esse Didacticum) frequenter agere audiam: ne grave sit, hujus quoque sollicitare censuram. Vellem et Revdo Do. Rulitio communicentur: ut sciat, quid inter nos agatur: sicque redhostimentum aliquod accipiat pro officio: quod in curandis a te et ad te epistolis hactenus in se suscepit: tantoque paratiorem posthac se exhibeat. Quin et Revdi Di. Hottoni non reformido oculos, maxime si tu speres per eum a Magnifico Do. de G. obtineri pro me id posse, quod tantopore intendis. Parum enim me novit dominus Hottonus; nec de statu et intentionibus meis ipsi constat quicquam. Si nihil aliud in hisce meis chartis inveniet biga ista Belgica: in memoriam tamen sibi revocare poterit Heinsianum illud: Germani scribunt libros, ut Belgae habeant, quod rideant. Rideant per me licet: modo nobis meliora non invideant! Sic et ipsi una ridebimus et gaudebimus, boni publici causa. Si Dantiscanorum, Thoruniensium, aliorumque emunctioris nasi Aristarchorum, e diversis locis judicia scire desideras: sunt illa opinione magnificentiora. Aperte enim sensualem hanc Methodum praeferunt aliorum diffussis moliminibus per definitiones, Axiomata, et nescio quas alias vias, didacticam tradentibus. Vel quod non ideo scribo: ut anticipem censuras vestras. Absit. Tanto mihi gratiora erunt vestra judicia, quanto liberiora: si modo rationabilia fuerint, et

citra aculeos: quibus et causa et persona citra meritum a male feriatis saepe dominari solet. Impossibile namque duco, omnibus haec mea satisfacere posse: nec esse uspiam aliquem, vel in vestro orbe, qui secus de una et altera assertione statuat. Si quod sphalma inter describendum irrepsit: condonabis nimiae festinationi turbatoque cerebro: scripsi enim inter ejulatus liberorum meorum, jam per triduum, catarrho et tussis epidemia decumbentium, iterum tamen, Dei gratia, convalescentium: nec relegere otium fuit. Aggressus eram primi Eruditionis Gradus Practicam: in qua adornanda tres mihi natae mox philurae. Sed haec tamen sese diffudit; tantasque a me poposcit operas, ut ego unus solus intra annum vix eam absolvere ausim taliter, qualiter hypotheses meae exigunt. Suspendere ergo eam tantisper, imo ob prolixitatem a Theoria sequestrare, cogito: caeterosque Eruditionis gradus theorice persequi. Si haec satis fecerit Eruditis: postea deliberandum fuerit: quomodo, quibus sumptibus et synergis perficienda quoque Practica. Haec enim non est unius hominis opus futura. Et ita habes, mi Hartlibi, apologiam intermissi per trimestre istud commercii literarii suspensarum Lucubrationum Didacticarum. Si scholae vestrae a fundamentis reformandae fuerint, expectetis oportet, dum vel Comenii Pansophia, vel mea Didactica, vel melior quaedam via prodeat. An Pansophiam visuri sitis unquam; quia Autor didacticalibus istis minutiis adeo retardatus et defatigatus est; vixque Collegas feret; unus autem solus absolvere haud poterit: non citra causam desperare incipio, an meam aliquando habituri sitis didacticam, ad intentiones meas absolutam, novit Deus. Tametsi mihi nec animus deest nec solertia nec hortatorum stimuli, quia tamen nervus rerum gerendarum deest, omnia ista frustra sunt. An vero aliqua melior aliunde speranda methodus, dies docebit.

Ze spisu Kinnerova podal jsem výtah jako přídavek ku své přednášce v Petrohradě »Kurzer Bericht« atd.

(Coll. Dr. Klähr.)

CVI.

Týž témuž.

Z Elbinku 1648. — 22. dubna.

Sděluje velmi příznivý úsudek Raveho z Gdanska o svém didaktickém spise, jejž mu byl poslal. I jiní znamenití mužové podobně se vyslovují.

Hodie ad me primas Gedano misit literas M. Joh. Ravius, vir eximius qui inter alia benevolentiae suae argumenta hoc quoque addidit: quod illam Didacticae tuae jam partem totius concernit. Fateor equidem, te omnium hactenus cogitata, supra meam ipsius spem, longe ac verissimo cum judicio excessisse; neque cogitandi amplius restare negotium, sed agendi. Unde nec aliud et comprecor tibi, et pro mea circumspecturus sum, nisi quae ad operis τελείωσιν hoc est ἔρδον ipsum καὶ ἀποτέλεσμα faciunt. In eo jam omnes nostrae cogitationes vertunt; hoc rei caput ac summa est. Fide opus est et Prudentia. Fide in Deum, cujus arbitrio committamus; ut si ipsi jam τὸ πλήρωμα τῆς πείρης videatur, gratiam et successum largiri velit; sin minus tempestive etiamnum habeat, nobis spiritum ὑπομονῆς ex alto emittat. Porro, si visum ipsi institutum tuum, orandus est, ut Fidem apud homines consequaris. Tuam profecto tum ita experieris, veluti ipse praestiteris aliis ac praestare porro cogites. Mea Fides jam tibi condicta est. Haec Ravius. Quae ideo addo: ut videas, me denuo novis stimulis incitari ad pertexendum didacticales meas lineas. Nisi vererer philautiae aut imprudentiae censuram, adjicerem plura alia clarissimorum virorum calcaria. Sed abstineo volens sciens.

(Coll. Dr. Klähr.)

CVII.

Týž témuž (úryvek).

Z Elbinku 1648. — 20. května.

Zpráva o pokračování »Elucidaria«. Pro nedostatek hmotných prostředků sotva bude s to, by práci dokončil. Snad by se mohlo to, co dosud hotovo má, dáti do tisku na ukázku a pro dosažení podpory od očekávaných příznivcův.

Absolvi in Elucidario didactico secundum quoque et tertium Eruditionis Gradum: haecque revidere, et pure describere jam aggredior: ut ad Pentecosten sint parata. Tres sequentes Gradus cogito mense Junio similiter absolvere, si deus mihi mentis corporisque subministravit tranquillitatem. Si tunc nulla aliunde venerint subsidia, inane habebo marsupium (annonae namque gravitas in dies augescit) et persequi operas istas vix potero. Posset tamen opusculum, tametsi tres postremi Gradus desiderarentur, nihilominus tunc edi: ut publice constaret, et possibilem et utilem futuram esse didacticam, et ad continuanda caetera aliquod ad me redundare possit solatium.

Připomenouti dlužno, že Hartlib ukázky nebo lépe rozvrh díla Kinnerova vydal pod názvem »Pokračování školských snah Komenského«.

(Excerp. vydavatel.)

CVIII.

Komenský J. V. Andreaemu.

Z Elbinku 1648. — 25. června.

Prostřednictvím Hesenthalerovým obdržel Komenský list od Andreaeho, v němž jest opraven dřívější nepříznivý úsudek o pansofii. Komenský sám lituje, že jeho rozvrhy a plány přátelé bez jeho svolení uveřejnili, což zavdalo příčinu k mnohonásobným pomluvám. Na zprávu, že rukopisy Andreaeho z velké části shořely, posílá mu z rukopisu přepis Theophila. Mnoho by si přál na něm míti zjinačeno. Ku konci oznamuje své přestěhování z Elbinku do Lešna.

Aeterni amoris fons effundat supra nos dilectionis suae radios! Amen.

Venerabilis domine, Recte Tuas ad me curavit, egregieque suis veluti commentario illustravit, locuples utriusque in alterum amoris testis amicitiaeque (in amoris aeterna basi, Christo, fundatae) inter nos, si non paratius, reparator tamen, D. Hesenthalerus. Accipio de non suggilata Pansophiola nostra excusationem; tametsi quomodo illa ibidem posita verba de ulla alia re accipi possent, non videam. Sufficit mihi Tuum, de Tuo in me non imminuto affectu, testimonium, benigniusque jam de nostris illis, post acceptum aliquem gustum, judicium. Utinam aliis quoque libuisset cohibere judicia, donec quid rei subsit cognossent! Vapularet in publico, si mereretur, quicquid illud est quod Pansophiae Christianae (aut ut verba habent, Scholasticae) nomine venit: sed tum, cum exstaret in publico, deprehensa fraude. Nam praejudiciis gravari, molestum est. Quamquam quid queror? Non indigne ridetur haedus, qui prosilit in tecta, antequam peperit capra. Amicorum haec fuit culpa, qui precibus impetrata futuri Operis, quod sub illo designabatur titulo, delineatione, non sibi rem privatam habuerunt, sed nobis incon-

sultis publicarunt, antequam Opus absolvi et publicari (nobis alibi varie distractis) posset. Hinc in scenam pertracti, et fabula vulgi facti sumus.

Sed transeant ista cum caeteris mortalitatis nostrae erroribus.

Quam Te infelici patriae incendio passum cladem et Bibliothecae, adeoque manuscriptorum, jacturam, audio, condolesco merito: mihi autem gratulor, quod gratificandi Tibi data sit occasio. En remitto ad Te Theophilum Tuum, manu puerili descriptum (meum enim exemplar marginalibus notis maculatum est). Si illum luci das, quam velim quaedam omitti, aut aliter poni! ut omnia nostra (praesertim maturae senectutis cogitata) minuendis odiis et ampliandis favoribus, serviant potius, quam fovendis sine fine, figendisque, litibus, odiis, sectis. Cavillis et disputationum theoreticarum strepitu nemo unquam pervenit ad meliorem mentem. Veri agnitio merces est probae vitae, veraeque humilitatis et assiduae orationis: quod Te domine scire certe novi. Cur ergo in gratiam corrupti seculi alios blandimentis tractare, alios ludibriis exagitare velis? Ignosce, Vir Dei, haec monenti! Mihi monere (amicitiae, nedum amicitiae Christianae, jure) liberum est. Tibi monita admittere aut contemnere, si ita expedire judicas, aeque liberum. Christus nos spiritu suo regat, ne usquam a praecepti fine, Charitate (de corde puro, et conscientia bona, et fide non ficta) aberremus, ut Apostolus monet.

Vale, Vir praeclarissime, divinae gratiae commendatus. Dabam Elbingae adhuc (relicturus enim sum Borussiam, rediturus Lesnam, ubi facilius, si quid velis, invenire me poteris, per Lipsiam, Grossianosque haeredes). 5 Calendas Julii 1648.

R. T. Dti

addictissimus in Christo

J. Comenius.

Bylo by historicky důležito, kdyby se mohlo zjistiti, od které doby Komenský s Andreaem byl znám a kdy obdržel od něho rukopis Theophila. Že jej Komenský pro potomstvo zachránil, sdělil již Huelemann ve své práci: Andreae jako paedagog.

(Coll. vydavatel.)

CIX.

Kinner Hartlibovi.

(Z Gdanska 1648. — 3. září.)

Blahopřeje Hartlibovi, že protektor jeho prací, V. Waller, se vrátil do parlamentu anglického. Pro přestěhování pisatelovo není ještě pracovna jeho zařízena, pročež prosí jen na krátko o hmotnou podporu k vydání »Elucidaria« i očekává bližších podmínek stran zamýšleného prostřednictví. Další zprávy o nebezpečích válečných; zvláštních věcí jest se nadíti z Prahy od Švédů obléhané.

Salutem in Christo officiosam.

Gedanum cum familia hisce diebus (quod felix faustumque sit!) appellens, laetum mihi illico ex ordinariis Novellis occurrit nuncium: rediisse ad Parlamentum Londinense, sessionemque pristinam postliminio occupasse, incomparabilem illum studiorum tuorum

patronum illustr. Dm. Gulielmum Wallerum. Quod cum boni ominis loco habeam: facere non potui, quin confestim de restituto rebus tuis tanto Patrono impense tibi gratularer. Spero namque (et sunt mihi istius spei rationes haud obscurae) non ad te solummodo, sed et ad me ipsum quoque, et procul dubio ad publica insuper commoda, non leve exinde redundaturum solatium. Laudatus ergo sit Deus: qui tibi Patronum istum reddidit! Hic eundem caeterosque omnes quam diutissime incolumes benevolosque tibi praestet! Quin et firmam vobis pacem quantocius reddat: vestrisque consiliis ecclesiasticis et politicis ita benedicat, ut tali funestas istas clades finiatis colophone: qualem in nuperis (ante octiduum scilicet) precatus fui! Jam non plura: quia nondum adornatum habeo museum. Expecto autem plura a te ipso, et inprimis subsidia oeconomica, pro absolvendo typisque describendo Elucidario; tum et categoricas pro ineundo officio communicativo conditiones: ad quas 23 Julii digitum jam intendi. Jamque tanto citius maturare haec talia convenit: cum et tempus labatur: et Cosacorum, Tartarorum, Moschorumque irruptiones nobis certo immineant: adeoque tempestive (ad Pascha certe, si non citius) hisce periculis, si quidem spe diuturniora fuerint, eripiendus sim. Et in Polonia et in Bohemia, rustica plebs contra dominos suos insurgit hostiliter: eosque fugat, et tantum non trucidat. Sed mirabiliora indies parturiet Praga, quamdiu a Suecis detinebitur. Vale et cum amicis omnibus salve. Gedani, inter occupationes molestissimas. 3 Septembris 1648.

Tui addictissimus

antiqua fide

Cypr. Kinnerus.

O vzpomenutém v listě prostřednictví srv. Althausovu práci o Hartlibovi, Hist. Taschenbuch 1885. Kinnerovým přestěhováním jest rozuměti rozchod s Komenským.

(Coll. Dr. Klähr.)

CX.

Hesenthaler Andreaemu (úryvek).

Z Tubink 1648 — 10. listopadu.

Že Theophilus tak dlouho nepřichází, příčinou jest jakýsi dobrý přítel. Lituje, že nejsou přidány poznámky Komenského. Od Komenského obdržel pisatel hojné zprávy, ale rázu jen soukromého.

Theophilum tuum jam tandem Te desiderare adeo non miror, ut priorem, quam semper prae te tulisti in expectando patientiam, potius sim admiratus. Meum sane desiderium, ne fortassis diuturnae culpa morae in me recideret, metuens, adeo passus sum insurgere, ut nescio quem, alias amicissimum, interruptionis coeperim accusare...

Vidi olim Comenii nostri exemplar multisque, magnique momenti notis marginalibus esse signatum, quas hic desidero, nescio an et tu mecum. Addidit ad me quoque satis grande epistolarum fasciculum, in quo tamen nihil quod communicem cognitione tua dignum habeo, nisi reditum ex Prussia in Poloniam ad antiquos Lares. Caetera enim maximam partem privata sunt, quibus priori epistolae meae, postremo ad ipsum datae, respondet, collaborantium fortunam commemorat, operis qualemqualem progressum describit, methodi linguarum novissimae tardiorem spe mea editionem simul cum causis impedientibus detegit, quaeque illius sunt generis, quibus Tibi, Domine, undique occupatissimo, molestus esse vix audeo.

(Excerp. vydavatel.)

CXI.

Hesenthaler Andreaemu (úryvek).

Z Tubink 1648 — 22. prosince.

Těší se, že Andreae konečně obdržel rukop. Theophila. Komenský by poznámky své zajisté rád byl přidal, ale pisatel neví, zda by Andreaemu byly bývaly vhod, majíce význam jen lokální. Lituje, že jest Komenský ještě málo uspokojen s úsudkem Andreaeho o pansofii, ač z listu došlého se naděje, že nedorozumění brzy zmizí. Za prostředníka při dopisech a vzkazech pisatel rád se nabízí.

Theophilum Tibi redditum, quoniam Te teste cognovi, nunc denuo laetor ex animo...

Monita Comenii, quae suo exemplari adscripserat, legi ego olim, nec dubito, quin lubens admodum, si illorum Te scivisset cupidum, fuerit impertiturus. Verum an in rem tuam fuissent, nescio sane, cum illis potissimum, in quibus jam degit, regionibus meminerim ab illo accomodata, nostris (si bene recordor non aeque quadratura. Suspicionem de suggillatione Tua viro illi nondum plane exemptam miraris, ego doleo quoque, quod excusatio Tua et testimonium meum non fuerint validiora, tametsi id ex literis ad me datis obiter tantum liceat conjectare.

Nam de redintegrata Tecum renovataque amicitia, in utroque, quod hactenus accepi, epistolio, sibi vehementer et, siquidem viri candorem novi, ex animo gratulatur.

Siquid interea ad illum volueris perscriptum, ubi defecerit occasio, ad me mittito, si nuncium duntaxat meis inserendum, libere mandato, nam cupide utrobivis sim pariturus. Rediisse illum Lesnam dubio procul nosti, ipsumque est, ut per Lipsiam potius, quam Batavos, responsa nunc velit transportanda. Quod ut propediem fiat, curabo, voluntate Tua, ad quam meam quoque, ut reliqua debeo, moderabor scriptionem, mihi prius patefacta.

(Excerp. vydavatel.)

CXII.

Hesenthaler Andreaemu (úryvek).

Z Tubink 1649 — 9. května.

Obdržel nové vydání Theophila, kteréž dílo před šesti lety poprvé byl poznal. Přeje Andr. zdaru a děkuje, že i jeho osoby v předmluvě zpomněl.

Sed magis etiam laetabar, cum Comenio sedem perhonorificam viderem assignatam. Satisfaciet hoc in publica depositum luce testimonium, sublata porro omni, si quae sinistre haesit, suspicione, de qua Tibi constat. Faxo proxime, ut resciscat.

Naráží se na zmínku o Komenském v předmluvě Theophila.

(Excerp vydavatel.)

CXIII.

Komenský Duraeovi (úryvek).

Z Lešna [1649.—50.].

Zpráva o smutném stavu vyhnancův, jednáním westfalským z vlasti vyloučených. Posílá mu vysoce ceněný mnohými učenci spisek o periodách apokalyptických, dle něhož se již svět blíží ku konci. Přeje si úsudku adresátova a prosí ho, by obecenstvu anglický překlad obstaral.

Gener meus per duas Hebdomadas abfuit Wratislaviam missus et Brigam, nihil affert praeter terrores, per Pacem, quae derelictis et a Pace exclusis nihil praeter novas conscientiae carnificinas allatura, metuitur; et prodromi non absunt. Tractatus Germanicos (de Periodis Apocalypticis ad finem decurrentibus) en communico tibi: faxit Deus ut haec ne pereant, neque in alienas veniant manus. Sed ea lege, ut Judicium de his expromas; hujus enim eliciendi causa nobis ista communicari voluit autor, ut quisquis legeret, judicet simul et censuram addat. Audivi de isto libello jam nuper veram esse Apocalypseωn Apocalypsin: et quod maxime solabitur (si rem acu tetigerit) quod a termino tam prope absimus. Communica quaeso vestris; si quos Josephos Medes habetis; sed erit in vestratem linguam transferendum.

Míní se spisek »Clavis Apostolica« Hartlibem v Londýně vydaný; autor německý je mně neznám. Ve vydání londýnském na místě předmluvy jest list Duraeův Hartlibovi. schvalující výpočty spisku.

CXIV.

Colbovius Komenskému.

[Z Lipska?] 1649 —1650.

[Rozvrh veřejného listu Colboviem samým marginálně učiněný s předmluvou ku pozdějšímu vydání téhož listu a odpovědí Komenského z r. 1651.]

Podnět k odeslání otevřeného listu zavdaly školní knihy Komenského, které s velkým zalíbením poznal, na nichž by si však některých změn přál. Komenského další práce jej odvedly od předsevzetí, k němuž se zase vrátil na zprávu, že Komenský zemřel. — Ač se o nepravdě této pověsti přesvědčil, míní přece v předsevzetí, rozšiřovati ony knihy školské, pokračovati. Uveřejňuje tudíž za dobrým úmyslem několik poznámek a dělí svůj otevřený list ve 2 části:

V prvém oddíle uvádí 7 příčin, pro něž se k odeslání dopisu odhodlal, — a potom činí speciálné poznámky o jednotlivých školských knihách a jich užívání; ku konci, schváliv divadelní zpracování »Januy« vyslovuje přání, by se i poeticky zpracovala. V druhém oddíle čteme praktické pokyny pro školní praxi: že vyučování má se začíti v pátém roce života; čeho učitelé, rodičové, vrchnosti, kněžstvo v tom vzhledě mají šetřiti. Důležité jsou zvláště školní knihy. Pisatel činí ku konci rozvrh pro vyučování v řečtině. Upozorňuje na potřebu chlapeckých a dívčích škol. Odporučuje svoje poznámky pozornosti Komenského a vyslovuje ochotu býti mu k službám i na dále.

Petri Colbovii von Gadebusch aus Meckelnburg *Sendeschreiben* an den Wohl Ehrwurdigen, Hochgelahrten, und umb die allgemeine Christliche Schul Jugend treflich verdienenden wehrten Mann, *H. Johannem Amos Comenium*, betreffend etliche deszen neuester Lehr Künstlicher Schul Bücher, was nemlich sowohl noch bey denselben, als auch sonsten bey nothwendiger Einrichtung beszer Schulen, doch ohnmaszgeblich, insgemein Zubeobachten; Woneben auch treue Nachrichtung gegeben wird, wie man ohne Verhinderung der Lateinischen, Vielmehr mit Beforderung derselben, auch einen sehr leichten, ganz gewissen, und recht nachdrucklichen Anfang in der Griechischen Sprache machen und fortsetzen könne; sambt des Comenii Antwort, daraus was weiter zu hoffen, erscheinen wird.

Dem Ewigen, Drey Einigen, Heiligen, Gerechten, Barmhertzigen, Allmächtigen, Allwiszenden, Wahrhaftigen Gotte, Gott dem Vater, Gott dem Sohne, Christo Jesu, und Gott dem wehrten Heiligen Geiste, dem Allerweisesten Schöpffer und HERRN Himmels

und der Erden; Allerholdseligsten Erlöser des Menschlichen Geschlechtes; und Allergewiszessten Lehrer und Tröster aller Unwissenden, Betrübten und Blöden; dem Gott der Ordnung, des Lichtes, der Wahrheit und des Friedes; und der hochnötigen Kinderzucht und schweren Schul Arbeit treuestem Aufseher, und einigem rechtschaffen Vergelter; Meinem gnädigen Gotte und herzliebstem Vater, sey die bevohrstehende allgemeine nothwendige Schulen Verbeszerung in seine allgewaltige gütige Vaters Hände befohlen, und daneben für diesen guten Anfang und Grund derselben als sein eigen grosztes Gnaden-Werk von Herzen, Lob, Ehr Preys und Dank gesaget, itzo und in alle Ewigkeit Amen! in Jesu Christi Nahmen Amen!

Von seinem Ihme mit Leib und Seele verpflichteten buszfertigen Sohne

Petrus Colbovius.

An den guthertzigen Leser.

Der guthertzige Leser wolle ihm gefallen laszen, über gegenwertige Schrift vorher folgendes zu vernehmen:

1. Dieses Sende-Schreiben hat man bereit vorm Jahr und drüber zum Druck befordert gesehen, theils darumb, dasz man anstat der Irländischen Väter Sprachthür, wie auch der Portulae Latinae linguae Seidelii und dergleichen auch anstat des alten Vestibuli und der alten Januae Linguarum Comenij selbsten, sowohl Leipzischer als Hamburgischer Ausfertigung, die man näher 20 Jahren hin und wieder gebrauchet, nunmehr zu gedeylicher Verbeszerung der Schulen, Kund gemacht, gesuchet, geprüfet, gebilliget, oder mitverbeszert, und dann von den anfahrenden Lateinischen Schülern hin und wieder einzig und allein und allenthalben einformig, und erbaulich, und dann auch viel destobegierlicher, soviel gewiszer Sie jene, als ganz andere Bücher, weit übertroffen, gebrauchet werden mochten eben deszelben H. Comenij allerneustes Vestibulum und Janua, sambt denen darzugehörigen Lexicis, Donato, Grammatica und Informatorijs, so nebenst dem Haubt-Buche, genant Methodus Lingvarum novissima, Fundamentis Didacticis solide superstructa: Latinae Linguae exemplo realiter demonstrata: Scholarum usibus jam tandem examussim accomodata: Sed et insuper aliis studiorum generibus magno usu accomodanda: Ante tamen Eruditorum judicio publico exposita, seriisque ac severis Censuris submissa, im 1649 Jahre. Zum erstenmahl, und zwar alle in 8vo zur Polischen Lissa bey H. Daniel Vettern, gedrucket, und hie bey den Groszischen Erben zu finden seyn; Theils darumb, dasz nebenst den Gelehrten auch ein jedweder Verstendiger HausVater ersinnen möge, dasz, was man an selbigen neuesten schönen SchulBüchern noch ferner zu endern und zuverbeszern guth befunden, gerahten, und fürgenommen, es beides die höchste Nothwendigkeit, und der darauf folgende grosze Nutz der allgemeinen SchulJugend, geheiszen und erfordert habe, und dasz also alles aus wichtigen Uhrsachen herfliesze, zum guten Zweck ziele, und auf festem Grunde bestehe; Theils auch darumb, auf dasz zu selbiger nöthigen Schulen Verbeszerung auch noch andere Büchlein, derer etliche bereit vor ziemlichen Jahren hero von gelehrten tapferrn Leuten verheiszen und doch bis dato ausgeblieben, etliche aber nun noch erst von neuem darzu verfertiget werden muszten und können, auch mit dem ehesten in den Buchladen zu finden seyn, und der Zugewünscheter Einrichtung besser Schulen Fürsten und Herrn desto beszer fortfordern mochten; Theils auch darumb, weil ich in meinem Sende-Schreiben, nachdem ich H. Comenio vorm Jahr endlich nicht alles, sondern nur soviel übersenden können, als die Beschaffenheit desselben, auch Zeit und Gelegenheit leiden wollen, nun das übrige Verfertigte, was zur Sache gedienet, noch darzugethan, welches dann gedachter H. Comenius selbst noch nicht gelesen, drumb auch nicht beantwortet, nun aber nebenst seinen Mitarbeitern zuwissen benötiget ist und begehret hat; Und theils auch darumb, weil bereit vorm Jahr mehrgedachter H. Comenius bey Übersendung seiner hieneben gedrucketen AntwortSchrift selbst gerahten und Mich gebeten, dasz, soviel müglich Ich daran seyn wolte, dasz es mit dem allerehesten möchte gedrucket, und für Ihn und seine Freunde so und soviel Exemplaria übermachet werden: Welches aber, und zwar von hiesiger löblichen Universitet ab, wegen Mangelndes Verlages, und des Versagten thunlichen Vohrschuszes wohlhabender Leute, bis auf gegenwertige

Stunde nicht geschehen können, so gern Ich es auch, sowohl erwehnten H. Comenij, als auch sonsten über gedachte Uhrsachen meines Nechsten wegen (umb dasz die Paedagogi oder Haus Praeceptores inzwischen selbst ihren Discipulis beides das Lesebüchlein und den Clavem Vestibularem, der im Sende-Schreiben gewiesenen Art nach ohne Hinzuthuhung völliger Beschreibung, aus dem neuesten Vestibulo, mit fürschreiben, obsgleich auf beiden Seiten auch nur auf solche weise, würde Zeit, Mühe, und Verdrus gekostet und gemacht haben, hetten bereiten und darauf nahetragen können) gesehen, und so fleiszig und instendig Ich mich auch darumb bemühet habe; ja so gern Ich nicht desto weniger auch fast ein jeder seine Kinder wil bald fortgebracht, ein Verstendiger aber, wie recht und loblich, noch darzu die Seinigen ein jedwedes zu rechter Zeit und ganz richtig wil gelernet und gefaszet haben; ja mancher Vater auch endlich, wen Er entweder wegen seiner Kargheit und Geitzes, oder auch wegen Vohrziehung dieses und ienen unzeitigen kostbahren, und ofters darzu nichtswehrten Exercitii und allzufrüher begehrung groszes Ansehens seines Sohnes, sich nunmehr mit aufgethanen Augen hintern Ohren krauet, alsdann gern so und soviel (aber dann zu spät) darumb geben oder schüldig seyn wolte, dasz sein Sohn anfänglich wehre ordentlich geführet und recht unterwiesen, und viele andere kostbahre Tohrheit dafür unterlaszen worden: Welchen deren Ich dann auch über alles ferner so gern und gahr hette dienen wollen, dasz wen Ich nur das Meinige (was mir von vielen Jahren hero Einer und der ander in Mechelburg schüldig ist, und Ich in meiner *besten* verfloszenen Zeit, nicht ohne Schaden meines Studierens und meiner Gesundheit, leider bis auf gegenwertige Stunde, und wer weis wie lange noch, entraten mus) nun einmal aus meiner Heimath hette erhalten konnen, Ich es auf die Ausfertigung selbst gern wolte gewendet, und aus Liebe zu der allgemeinen christlichen SchulJugend, mit frölichem Herzen ganzlich darzuverehret haben.

2. Wer demnach von diesem Sende-Schreiben recht urtheilen will, der wolle ehrengemelten H. Comenii neuestes Vestibulum Latinae linguae: Rerum et Linguae cardines exhibens; und darauf das Dictionarium Vestibulare Latino Germanicum; dann darauf deszen Fundamenta Grammaticae (den Donat ; dann ferner die darzu gedruckete Stammworter der Deutschen Sprache; dann endlich und insonderheit das darzugehörige Informatorium; wie auch folgends die neueste Januam Latinae linguae reseratam, Rerum et Linguae structuram exhibentem ordine nativo (von der neuesten Grammatica Januali und Lexico habe ich, weil ich Sie dazumahl noch nicht gehabt, nichts berüret, und ist es auch, weil Sie der Autor selbst ohne das, wie drunten zu vernehmen, wieder endert, nunmehr nicht nötig gewesen) eins nach dem andern vorher durchsehen, und dann alles, wie auch seiner eigen Kinder oder DiscipulJahre, Vermögen und Zunehmen (profectus) sambt der kegenwertigen verwilderten Zeit und dergleichen, wohl und genau betrachten.

3. Aufdas aber derselbe destomehr Lust zum durchlesen dieser Schrift bekomme, auch dasselbe, was er insonderheit zu bedencken wehrt befindet, destoeher aufsuchen könne, wolle Er vorher das alles, was am Rande stehet, eins nach dem andern durchlesen, und dann, bei durchlesung der Schrift selbsten, die greifliche Einfalt, welche Ich umb der einfaltigen Kinder Besten willen billig beobachtet und dann die oft gering, ja unnötig und nichtswehrt, oft auch was rauch, und scharf, und mir nicht ziemlich zu seyn scheinenden Erinnerungen, Ihn nicht sowol davon abwendig machen, als vielmehr fortfahren, es hinauslesen, und bey übriger Zeit, umb was Er seiner Kinder oder Discipul bestes wegen insonderheit zu mercken hat, wiederholen lassen; und das soviel desto mehr darumb, soviel weiniger die erste Unterweisung und die ersten SchulJahr den geringsten Anstos leiden, und ohne Hinderung und Nachtheil denselben überwinden können; des unaussprechlichen groszen Unheils und Jammers zu geschweigen, den die kegenwertige verwilderte unbarmherzige, eigennützige, verwirrete böse Zeit bei Verachtung deszen auch in allen Ordnungen und Ambtern leider mehr den gewis wird mitanrichten und ergröszern helffen!

4. Damit Er aber noch ordentlicher gehe, und nicht meine, als ob Ers Mir Zuliebe und Zugefallen thun wolle, oder, als suchete Ich vor andern tapffern Leuten Rhum und Ehre damit: So rahte Ich Ihme treulich, dasz Er des wohlverdiensten H. Theologi, H. D. Johannis Mulleri in Hamburg zu S. Peter und Paul Pastoris, des Ehrwürdigen Ministerii Senioris, und der Schulen Inspectoris, Hamburgische SchulPredigten von Auf-

erziehung der Jugend in Christlichen Schulen etc. so diesen jungst verwichenen Leipzischen OsterMarckt zum erstenmahl in 8° herausgekommen, und durch Verlegung H. Zachariae Hertels auch hieselbsten in H. Samuel Scheiben Buchladen zufinden sind, und die weinigen Groschen, die Sie kosten, den Gottesfürchtigen, Verstendigen Leser nicht gereuen laszen werden, vorher durchlese, und dann darauf der droben gewiesener Ordnung ferner nachgehe. Diese erbauliche SchulPredigten werden berichten 1. Was Schulen eigentlich seyn, und was von denselben zu halten. — 2. Wie der Teuffel die Schulen anfeinde, und wie Gott demselben wiederstehe. — 3. Von Verbeszerung der Schulen, und was Uns zu solcher Verbeszerung aufmuntern und bewegen soll. — 4. Von etlichen nothwendigen Stucken, welche zu einer guten Schule erfodert werden. — 5. Von der AmbtsVerrichtung treuer Lehr- und SchulMeister, und was von Ihnen erfodert werde. — 6. Von den Eigenschaften frommer gehorsahmer Schüler, wie sich dieselbige verhalten sollen. Und dann 7. Von offentlichen Schulen (der christliche Leser verstehe, dasz Sie umb gewuster wichtigen Uhrsachen willen, besser seyn, als WinckelSchulen) und insonderheit von S. Johannes Schule in Hamburg, was der fürgeworffen werde; welches alles wohl zu mercken. — Weil aber eins von den allernothwendigsten Stucken, nemlich von wohlzugerichteten Schulbüchern darinnen nicht abgehandelt worden, auch (weil es nicht nur eines Mannes, auch nicht eines solchen Mannes Thun ist, der ohndas bey seinem Predigambt vor andern fast täglich auf mancherlei art sehr bemühet wird) nicht abgehandelt werden können; Und doch wo man Schulen verbeszern wil, vor allen Dingen hirauf, hirauf, sage Ich, mitgesehen werden muss, sogar, dasz wen es ja in einer und der andern Classe fehlen solte lieber und ehe eine Unordnung und Mangel in den Obersten Classen, als in den Untersten gedüldet, eingebracht und verschmerzet werden kondtet Und demnach meine Schrift mit dahingehet, wie von allen Dingen selbigen Untersten oder Unteren durch den wehrten Dienst des ehren erwehneten H. Comenii fruchtbarlich gerahten werden möge: so wird der Gottesfürchtige Verstendige Leser nicht übel thun, wen Er zu ehrengemeldten H. D. Mullers Schulpredigten diese meine schlechte Schrift (zudem Ende Ich Sie dann auch in 8vo auflegen laszen) hinzubinden, und Sie Ihm eine wohlgemeinete Fortforderung seiner guten Haus und Schulzucht bis ein mehres und umbständlichers folgen kann, Gott zu Ehren, und Ihm selbst zum besten, mit sein und bleiben läst. Woneben ich dann wünschen mochte, dasz einer und der ander von den H. Buchführern oder Druckern so viel Liebe zu Gott und ihrem Nechsten an Ihnen mercken lassen wolten, dasz Sie die güldene Schrift H. D. Lutheri S., so Er an die Burgemeister und Rahtsherren aller Städte in Deutschland, dasz Sie Christliche Schulen aufrichten und erhalten solten, geschrieben; und im andern Deutschen Jenischen Theil zu finden ist, auch in 8vo wieder aufliegen, und die nothwendige SchulenVerbeszerung, soviel an Ihnen auch mit beliebet machen und befordern helffen mochten; da dann die Lesung desselben) zumahlen so Sie auch noch vor den Schulpredigten fürher gienge, freilich nicht ohne Nuzen abgehen, sondern dem Leser das Herz und die Augen aufthun, Ihme gute Gedancken von Schulen machen, und die angewandte, geringe Mühe, Zeit und Groschen wohl bezahlen würden.

5. Und gleicher gestalt nun auch, wer mein Libellum lectorium Germano Latinum et Latino Germanum aureum etc., welches unter dem bekandten Titul VESTIBULUM Latinae Linguae, sobald sich nur Mittel eräugen werden, ob Gott wil, auch herauskommen soll; insgleichen meinen Clavem Vestibuli Comeniani novissimi auream etc. mit seinen Kindern oder Schülerleinen gebrauchen wil, wird hin wiederumb vonnöten haben, vorher dieses Sende-Schreiben zu lesen, und sich also daraus mit Rede- und Antwort, warumb dis und das also guth befunden und geendert worden, gegen die fragenden oder misgonstigen gefast zu machen; Zu derer besten dann auch mit der negstkunftigen Ausfertigung zugleich von dem Gebrauch deszelben Lehrbüchleins und des Clavis Vestibularis (welches itzo nicht geschehen können) eine Zugabe kan hinzugethan und sowol den Schulerleinen, als dero Paedagogis, Praeceptoribus und Eltern, so Sie es begehren, umb ein gutes Theil alsdanu noch mehr damit gedienet werden. Darumb dann auch die Buchdrucker erinnert seyn wollen, diese Schrift ohne mein oder des Verlegers Vohrwiszen nicht nachzudrucken, und dadurch sich selbst in Schaden zusetzen.

6. Die neueste Januam aber und dero Grammaticam betreffend, so schöne Büchlein Sie seyn, und so gewislich Sie dem Leser, da Er Sie ganz durchgelesen, das schlechte Gold, und die Zeit und Mühe, bezahlen werden, und so grosze Mühe Sie dem Autori gekostet haben, werden Sie doch itzo abermahl, wie aus der Lateinischen AntwortSchrift, und aus dem Lexico Januali, auch aus selbiger Grammatica Selbsten, am ende, zusehen, von gedachtem H. Autore Comenio selbsten, und nun zum leztenmahl, wieder geendert, und die mancherleyen schönen Wiszenschaften der Nathürlichen, Künstlichen, Sittlichen und Geistlichen Sachen, in und mit der Lateinischen Sprache, zu einer solchen Kunst- und fruchtbarlichsten, vortheilhaftigen Deutligkeit (deutlichem Erkentnus und Ausspruch) ob Gott wil gebracht, auch ehestes Jahres der Welt gemein gemacht werden, dasz, wer Christliches Gemütes ist, Gott für dieses Mannes Fleis und Treu, seiner Kinder und der Nachkommen wegen, wird zudancken, und wie Ers umb den Mann verschülden möge, sich dabei zu erinnern und zu bedencken haben.

7. Drumb Ich dann auch zum beschlus ganz fleisig mitgebeten haben wil, dasz, wer bei des Ehrenoft erwehnten H. Comenii neuesten SchulBüchern als auch bei deszen schönem HaubtBuche genand Linguarum Methodus novissima etc. was gutes und erbauliches zu erinnern hat, Er es in Zeiten in der Liebe (eingedenck, was der weise Mann Scaliger schreibet in seiner 344 Exercitat: Juvandi, haud oppugnandi sunt, qui nobis jecere fundamenta sapientiae; und der Zuversicht das auch der Comenius selbsten an Ihm wahr und lobenswehrt befinden lest, was eben der Scaliger in der 216 Exercitat. schreibet: Nihil beatius quam SCIRE: Nihil divinius quam DOCERE: Nihil propius verae felicitati, quam DISCERE: Discamus igitur omnes absque conviciis, absque exprobrationibus MUTUA CARITATE) entweder durch einen offentlichen Druck, oder auch durch geheime Schrift, ins werck sezen, und die Schrift nach der Polischen Lisza an den Buchdrucker, H. Daniel Vettern, Durch welchen Sie weiter an H. Comenium bestellet werden wird, unbeschwert übersenden wolle. — Den gutherzigen Leser hiemit der Gnade und Liebe Gottes befohlen etc.

Gegeben zu Leipzig, aus meiner Studierstube, den 22. August Monats. Im Jahre 1651.

P. C.

Hienegst sollen die Epigrammata folgen.

Pag. 1. H. J. A. Comenii alte Janua Linguarum hat, gleichwie manchen andern, also auch Mir, da Ich Sie zum erstenmahl gelesen, wohlgefallen, und nach Gott Mir helffen die Augen aufthun.

Pag. 2. Habe bald mit der Zeit je mehr und mehr gemercket, dasz Ihr müszte geholffen, und dadurch dero Verächtern zugleich begegenet werden; und habe Mich selbst dazu gebrauchen lassen wollen.

Pag. 4. Bin aber, nachdem der Prodromus Pansophiae Comenii, und deszen Didactica Dissertatio de Sermonis Latini studio ausgefertiget, eine weile hernach davon abwendig gemacht worden.

Pag 5. Habe inzwischen oft verseumete grosze Jungen in meine Information gekrigt, welche die Logicam und dergleichen hinaushören sollen, und doch nicht fertig decliniren und coniugiren auch wegen gehabten Mangel der Vocabulorum kein Comma Lateinisch, ja nigt congrue geben konnen.

Pag. 7. Bin deswegen auch dadurch verursachet worden, mein voriges Führnehmen fortzusezen, zumahlen, weil man sagte, das Comenius bereit vor 2 Jahren gestorben.

Pag. 8. Allein eine bessere Zeitung von Comenii Leben und Fürhaben hat Mir ein anders geraten, wofür Gott Lob und Danck sey!

Pag. 8—9. Habe Fleis angewend, dasz Mir etliche von Comenii neuesten LehrKünstlichsten SchulBüchern seyn zuhanden kommen.

Pag. 9. Für diese Bücher sind wir schüldig Gotte, dem Autori Comenio, und deszen H. Patrono H. Ludovico de Geer, der Jugend wegen, fleiszig zu dancken.

Pag. 11. Und dieweil Ich Sie durchgelesen, und für Schulen guth befinde, erachte Ich mich schüldig Sie hin und wieder mitbeliebet zu machen.

Pag. 11. Und zumahlen auf dismal insonderheit das neueste Vestibulum und die neueste Januam.

Ibidem. Und zwar durch etliche wohlgemeinete, und denen Büchleinen zustatten kommende, nothwendige, Erinnerungen.

Pag. 12. Umb welcher willen Ich auch an den Autorem dieses Sende-Schreiben abgehen lassen, und in zwey Theile abgetheilet.

Pag. 12. Wozu mich bewogen 1. mein TauffBund mit Gott, wieder alle Wiederwertigen zu kämpfen, und dem Nechsten zeitlich und gern zu helffen und zu dienen.

Pag. 13 2. der GottLob erhaltene allgemeine Friede.

Pag. 14. 3. des Autoris Comenii neueste Lehrkünstlichste Schulbücher selbsten.

Pag. 15. 4. der gesambten studierenden Jugend mühesambster und doch meistentheils unfruchtbahrer, und auch nichts wenigess wilder und frecher Zustand.

Pag. 16. 5. derer Praeceptorum schwere und doch ofters auch ganz unfruchtbahre Arbeit, sambt der daneben herlauffenden unbesonnenen Verachtung derselben.

Pag. 17. 6. der durch den 30Jährigen Krig verderbeten kegenwärtigen Zeit und des heutigen Christenthums Beschaffenheit.

Pag. 19. 7. Und nebenst H. D. Lutheri S. und vieler anderer tapfferer Männer, auch des Autoris selbsten, sehnlichstes Verlangen nach beszern Schulen, sambt deszen darüber ausdrücklichen Gemütes-Erklehrung.

Pag. 20. Darumb dann nun auch anfänglich zu mercken, was und wie vielerlei annoch bey demselben neuesten Vestibulo zu beobachten.

Pag. 24. 2. was und wievielerlei bey dem Lexico Vestibulari annoch zu beobachten

Pag. 32. 3. was bey den StammWörtern der Deutschen Sprache annoch zu beobachten.

Pag. 34 4. was und wie vielerley annoch bey dem Donat zu beobachten.

Pag. 40. Zu dero leichtem und nüzlichem Gebrauch aber vonnöten seyn wil, dasz aus dem Vestibulo noch ein Deutsch-Lateinisches und Lateinisch-Deutsches Lesebüchlein bereitet, und selbiges vorher erstlich durch Lesen, dann darauf auch, an stat der VocabulBüchlein durch Auswendiglernen den jungen Schülerlein fein bekand gemacht werde.

Pag. 43. Gleicher gestalt wil auch vonnöten seyn, dasz wen etwa der erweiterte andere Clavis nicht solte beliebet werden, an deszen stat das neueste Vestibulum Gesprächsweise umb ein jegliges Wort hie nun mit einer gleichgeltenden Umbrede zu beschreiben, verfertiget; und dann nach gelernetem Lesebüchlein, Clave und Donato der Jugend ferner zu gewiszerm Eingang in die neueste Januam, nun auch bekand gemacht werde. Und was hiebei zu beobachten.

Pag. 47. Was und wie vielerley nun auch bey dem Informatorio Vestibulari (oder aller gedachter Büchlein) zu beobachten.

Pag. 50. Allwo lezlich zu beobachten fürkombt, dasz es besser sey, auch noch ein Tirocinium Vestibulare zu verfertigen, als nach Inhalt des Informatorii den Knaben Lateinische Redearten nur fürzusagen und zu fragen.

Pag. 51. Was und wie vielerley nun ferner auch bey der neuesten Janua noch zu beobachten.

Pag 55. Dasz insonderheit nötig sey, dasz diese neueste Janua, gleichwie in jede Muttersprache, also auch in unsere Hochdeutsche, für Schulen, übersezet werde, und warumb; und was dabey zu beobachten; und wie Sie alsdann zu gebrauchen.

Pag. 57. Wen diese neueste Janua nicht in unsere Hochdeutsche Sprache übersezet werde, wo wieder es lauffe, und was es verursache.

Pag. 59. Was bey Verfertigung selbiger Ubersezung in acht zu nehmen.

Pag. 60. Wie dieser neuesten und also verdeutschten und wohl zugerichteten Januae Gebrauch ohnmasgeblich anzustellen; und wie eine neue tägliche Rede-Schreibe-Ubung daneben in Schulen zu belieben und einzuführen.

Pag. 64. Warumb dieselbe neue tägliche Rede-Schreibe-Ubung in Schulen zu belieben und einzuführen.

Pag. 65. Dasz nichtsweinigers recht nötig sey, dasz eben diese Janua auch noch darzu auf Comedienart (pro praxi Comica) für die Schulen bereitet werde, und warumb; und was dabey zu beobachten.

Pag. 66. Warumb diese Janua auf Comedienart für Schulen zu bereyten sey.

Pag. 69. Was bey Verfertigung dieser Janua auf Comedienart inacht zu nehmen.

Pag. 75. Wird dem Einwurffe, dasz 4 Examina und Comedien Aufzüge iährlich viele Zeit wegnehmen durften, geantwortet.

Pag. 77. Schlieszlich wehre es auch nicht undienstlich, dasz diese Janua auch Poëtisch übersezet würde.

Pag. 78. Folget der andere Theil dieses SendeSchreibens, welcher erfodert vom Gebrauch und Nuzen erwehneter und anderer Büchleinen was umbständlicher zu berichten.

Pag. 78. Zu dero behuef auch die Knaben mit dem anfange des funften Jahres in die Schule zu schicken seyn.

Pag. 79. Und zu derer erbaulichen Unterrichtung ist auch vonnöten, dasz gleich itzo gelesen und betrachtet werde, was insgemein von Praeceptoribus Eltern und Vohrmünden, Predigern und Obrigkeiten zu beobachten. — Und zwar anfanglich was die Praeceptores und SchulMeister zu beobachten haben.

Pag. 84. Was die Eltern und Vormunde zu beobachten haben.

Pag. 88. Was die liebe Hohe Landes- und StadtObrigkeit eine jedwede an ihrem Orte, nach als vor wird zu beobachten wissen.

Pag. 91. Was die Herrn Geistlichen eines wohl-Ehrwürdigen Predigambts, auch nach als vor, werden zu beobachten wissen.

Pag. 93. Drumb man auch wunschen möchte, dasz alle Verheiszene nötige SchulBücher umb Sie von Anfang bis zum Ende, allen Umbstenden nach, ordnen zu helffen verfertiget fürhanden wehren.

Pag. 95. Allein, weil Ihre etliche noch erwartet werden, und Ich inzwischen diese Schrift schlieszen muszen: Es auch der Autor nebenst andern Schulerfarenen, eigentlicher treffen kann, wil Ichs nunmehr von denen selbst erwarten.

Pag. 95. Zumahlen weil der H. Professor H. Joh. Conr. Dietrici seine verheiszene Griechische Arbeit inzwischen auch verfertigen wird.

Pag. 96. Wil aber unterdeszen berichten, wie man ordentlich, gründlich, gewis und doch recht leicht und ganz nachdrücklich die Griechische Sprache zu lernen anfangen und fortsezen könne.

Nemlich 1. es musz ein sonderliches leichtes griechisches Lesebüchlein verfertiget und in Schulen eingeführet werden.

Pag. 97. Hienegst musz zum decliniren und coniugiren geschritten und aus seiner Magnific. H. D. Welleri Grammatica, ein leichter, ordentlicher Donatus gezogen, (dergleichen in deutsch H. Elias Weise gethan), und in Schulen eingeführet werden, und was bey Verfertigung deszen zu mercken.

Pag. 98. Negst diesem ist nötig zu treiben das Tirocinium, Graecae Linguae Rhenii S. darumb es auch in etwas zu verbeszern ist.

Pag. 99. Hienegst musz man schreiten zu H. D. Welleri Magnific. Grammatica, und zu dem Clave Graecae Linguae H. D. Lubini S. welche aber auf eine sonderliche Vortragungsart und weise müszen vorher zum Druck zugerichtet und dann recht gebrauchet werden.

Pag. 104. Und wen der Clavis Lubini auf solche Weise zugerichtet und vorgetragen worden, wird man unter andern viele Zeit und Gemüter gewonnen haben worzu viva vox nicht allein genug ist.

Pag. 105. Und es wollen und behaubten auch eine solche Verfertigung und Vortragung deszelben Clavis Lubini die güldene LehrRegule des Comenii selbsten.

Pag. 107. Helffe nur Gott dasz sich zur beschriebenen Verfertigung deszelben ein gutes Herz mit dem ehesten erbitten lasse. wie Ich dann hoffe, dasz H. Otto Bennevitz, itzo der Schulen zu Freyberg Conrector sich darzu beqvemen werde.

Pag 108. Obgleich der H. Professor Joh. Conr. Dieterici seinen sonderlichen Fleis in seinem Specilegio Chrestomathiae Graecae auch angebotten, woselbsten Er auch zugleich weiset, was nun ferner in Graecis zu lesen.

Pag. 109. Darumb auch zu wünschen, dasz auch in den Druckereyen ein jedweder das seinige aufs fleiszigste und treueste, auch bey den aller unansehnligsten Schul-Büchleinen verrichten möge.

Pag. 110. Ja wollte Gott: es meinete ein jedweder Mensch seinen Nechsten, auch in dem geringsten Dinge ganz aufrichtig, ohn alles eigen Gesuch; und dasz es dann auch der ander erkennete: weil es ja unser Christenthum also erfodert; und die wiedergebornen frommen Kinder Gottes auch kein anders wollen noch wünschen.

Pag. 112. Ja, wie gern sage Ich, wolte auch Ichs, für meine Persohn, und wie mancher gottesfürchtiger, frommer, verstendiger Mensch mit Mir!

Pag. 112. Allein ohne Anrichtung beszer Knaben- und Mägdgen Schulen ist es schwerlich zu hoffen.

Pag. 115. Deswegen dann auch zum Beschlus der Autor, ehrengemeldter H. Comenius sein rühmliches nötiges Fürhaben fortsezen, und diesen meinen einfeltigen wohlgemeineten Gedancken weiter nachsinnen wolle.

Pag. 116. Gestalt Ich auch ferner, soviel müglich, selbst auf den Nuzen der allgemeinen Christlichen SchulJugend dencken, und so Gott wil, mich derentwegen selbst nunmehr offentlich gebrauchen lassen wil.

Pag. 118. Worzu mich dann Gott, durch seinen H. Geist tüchtig machen wolle, umb Jesu Christi willen, Amen.

Když přítomný list dle předmluvy pozdějšího data konečně přišel Komenskému ve známost, byl pisatel vyzván, by doplnil a rozšířil tiskem své poznámky. Ale universita a zámožní mužové pomocí nepřispívali, proto prý se obmezuje na svůj předešlý list, ku kterému připojuje odpověď Komenského a odporoučí ku přečtení J. Müllera hamburského »Schulpredigten«. — Vydavateli je znám jen opis tisku, originál se mu nepodařilo nalézti. — Marginálné poznámky na opise jsou tu podány spolu s odkazem ku straně rukopisu. — Předmluva je vytištěna v úplném znění.

(Coll. vydavatel.)

CXV.

Starší Jednoty De Geerovi.

Z Lešna 1650 — 5—15. ledna.

Novoroční blahopřání. Děkují za podporu 158 imperialů prostřednictvím Komenského jim poslaných.

(Otištěno v Monatshefte d. Com. Gesell. 1896.)

CXVI.

Regii Fisci Praefectus Komenskému (úryvek).

Z Gdanska 1650 — 1. února.

Zpráva o netrpělivém očekávání školních knih Komenského, a to i se strany katolíků. Komenského methoda zaslouží přednost před mnemotechnickými pokusy, jež nalezly několik příznivců mezi senatory města. Ale i tito dávají Komenského Didaktice (rozuměj Meth. lingu. nov.) přednost.

Contigit mihi nuper videre aliquot philuras Lexici tui, quod jam sub prelo fervet. Utinam quantocius prodeat integrum! Passim enim expetitur summis desideriis, prout omnia tua: ita ut nuper in Aula Regia Magnus quidam Vir et Secretarius Regius, quamvis

Religioni Romanae addictissimus, mentione tui injecta impense me rogavit, ut quaecunque a te ederentur sedulo conquirerem, et ad se transmitterem. Se enim Tua omnia magni facere, nepotesque suos nonnisi Comeniana methodo institui velle. Hoc vero est rectae rationis robur apud omnes, ut captivet, vincat et constringat nolentes, volentes ducat, alliciat et voluptatibus perfundat. Ego sane id pro tenuitate mea praevideo, hoc ipsum Lexicon, validam fore machinam evertendae logomachiae, quae hactenus plus satis inquinavit triticum Domini, cujus radix ignorantia, altrix humana authoritas, quam nonnullis verae Eruditioni, aut Divinae rationi, postponere piaculum est. Sed forte non contemnendus erit usus Tuorum Scriptorum in evellendis hisce Zizaniis: quod praestet Aeterna illa Veritas, ut tandem aliquando possimus et recta sentire et recte loqui. Erupit hic haud ita pridem nonnullorum speciosus conatus, docendi per artificium memoriae localis, invenitque quosdam ex Magistratu praecipuos fautores: sed postquam Tua Didactica lecta est, visa est facilior haec via, per iteratos actus doctrinam inculcandi, quam tot reflexionibus operosis memoriam confundendi. Cumque sermo mihi esset cum primario et vere docto Viro, ordinis Senatorii, de Didactica seu Methodo Tua linguarum, isque in laudes ejus erumperet, quaesivi ex illo, An contra dicant isti artifices, aut quid de ea judicent? Respondit, Contradicant? Impossibile est: hic enim Vir quicquid loquitur, loquitur cum ratione, omnemque contradicendi ansam praecidit, dum naturam et sanam rationem et sequitur ipse et monstrat aliis, judicioque Orbis exponit omnia.

Váhy dodává tomuto listu, že se v Gdansku toho času zdržovali oba nespokojení spolupracovníci Komenského, Rave a Kinner.

CXVII.

Jan Schlichting Zikm. Rákoczymu.

Z Lešna 1650. — 4. dubna.

Přízeň Rákoczyho k polské vlasti dodává mu odvahy k přítomným řádkům. Velmi se těšil, že posel Rákoczyho na sněmu polském, kam byl pisatel vyslán od Velké Polsky, tak zjevně odmítl podezření o spojení s kozáky. K vyslovení této své radosti používá příležitosti, kdy jeho milý přítel Komenský podjímá se cesty do Uher. Odporučuje příchozího nejsrdečněji.

Illustrissime Celsissimeque Princeps Domine Colendissime.

Quod illustrissimam Celsitudinem Vestram officioso literarum confidenter adeo compellem affatu, facit benignior ille in patriam nostram illustrissimae Celsitudinis Vestrae genius, qui in nuperrimis Regni Comitiis per literas illustrissimae Celsitudinis Vestrae fratris illustrissimi, inclyto regno Poloniae amicitiam et omnem benevolentiam fide optima spondentes, abundissime patuit; quibus accessere particulares ad illustrissimos regni proceres literae, bene animati affectus, amicitiae et bonae vicinitatis testes atque obsides. Mihi certe summo fuit gaudio, legati munus ex Majore Polonia per Comitia obeunti, illustrissimum principem, innata dignaque tanto fastigio virtute atque benevolentia illustrium regni procerum amicitiam praetulisse, eoque ipso nebulas suspicionum attentatae cum Cosaccis correspondentiae multorum discussisse animis pariter atque pectoribus. Qua in parte legati serenissimi principis Transylvaniae prudens emicuit dexteritas, ut nullam relinqueret secius suspicandi occasionem, et quodammodo mihi, licet ignoto, officiose per literas Illustrissimam Celsitudinem Vestram compellandi in manus porrigeret commoditatem, dum ad oras serenissimi principis Transylvaniae iter suscepit vir reverendus et doctissimus, amicus vero meus dilectissimus dominus Comenius. Hunc illustrissimae Celsitudini Vestrae commendare cogor, licet viros doctos commendatissimos Illustrissimae Celsitudini Vestrae sat superque sciam. Illustrissima Celsitudo Vestra pro singulari pietate sua et erga eruditos affectu dignetur hunc virum, delicias meas, beare conversatione, sua studia erga literas

cognoscere, piam ipsius mentem et sinceritatem explorare et virtuti ipsius favere. His illustrissimam Celsitudinem Vestram divino fideliter commendo patrocinio, et permaneo Lesna 4-a Aprilis anno 1650.

Illustrissimae Celsitudinis Vestrae
obsequentissimus servitor
Joannes Schlichting de Bukovec
Judex R. Provincialis
et P. Regni.

Schlichtinga tohoto listu dlužno rozeznávati od Schlichtinga (Jonáše) sociniána.

(Coll. Dr. A. Szilágyi.)

CXVIII.

Bisterfeld Zikm. Rákoczymu.

Z Karlovského Bělehradu 1650. — 20. května.

Lituje, že Komenský nepřišel z Horních Uher i do Sedmihradska. Příčin, pro něž se chce B. odstěhovati, K. nedoceňuje, neboť jich nezná.

D. Comenium, virum haud vulgarem ad Excel. Vram venisse gaudeo, sed ad nos non penetrasse atque ante meum responsum abiisse doleo. Non placet ipsi meus abeundi conatus. Causas ignorat. Publico bono meum privatum semper postponam.

Komenský litoval, že snaží se Bisterfeld odejíti ze Sedmihrad, neboť znal jeho vliv na knížecí dvůr a jeho náklonnost k chiliasmu.

(Excerp. vydavatel.)

CXIX.

Rave [Hartlibovi aneb snad Bealeovi].

[Z Gdanska 1650. — 23. května.]

Narážka na neznámé nám osoby, které mezi pisatelem a adresátem spor vzbuditi chtěly. Pisatel přeje si přímé kritiky: Komenskému velmi uškodilo, že chtěl založiti sektu, kterouž by se světlo všeobecného poznání právě tak z Čech rozšiřovati mělo, jako kdysi evangelium skrze Husa. Z té příčiny stál tvrdošijně na svých novotách, i když byly podvráceny. Komenského αὐτάρνεια zvláště Kinnera tížila, a bylo by vypuklo již mezi nimi nepřátelství, kdyby Rave nebyl jich utišoval. Oba byli dle pisatele i v staré historii i v historii sekt málo zběhlí; Kinner mimo to i nerozhodný, nepokojný, tak že jeho »Elucidarium« ani nebylo tištěno. — Pisatel podává potom zevrubnou zprávu o svém zařízení a pracích, při nichž mu jest s nedostatkem zápasiti. Slíbenou podporu jako spolupracovníku Komenského senát mu odepřel, poněvadž se prý nedrží Komenského; výmluvy, že on právě dílo ono koná, a že je napravuje, nechtěli uznati. Ale pisatel pilně pracuje, maje výstrahou příklad Komenského a Kinnera, kteří nejvíce času přemýšlením a rozvrhováním strávili; ač Komenského zásluhy v iniciativě rád uznává. Následuje podrobná zpráva o postupu pisatelově při jednotlivých předmětech vyučování, kde se snaží vyváznouti z omylů jiných. Komenského »Janui« škodí nesnadnost, kdežto Rave si přeje lehkosti, které Komenský a Kinner nedosáhli, poněvadž názorné (sensualné) methody sice žádali, ale jí neužívali. Pisatel podrobně poukazuje na nedostatky u Kinnera, s nímž by mu bylo bývalo velmi těžko žíti. Kinner vydával svou methodu za nejlepší, proto nechtěl Ravovy nijak uznati, a s Komenským se rozešel tak, že o vzájemné pravdě velmi mnoho hádek vedli. Poněvadž by úspěchy Raveho byly bývaly Kinnerovým pracím nebezpečny, neznal se

k nim Kinner. Jen aby se od názorů Komenského lišil, přijal Kinner *pozdější* Ravovu základní větu, odchylnou od té, kterou r. 1646. mezi senatory rozšiřoval, když Raveho v Gdansku očekávali. Rave se dovolává Komenského, jehož pansofické zásady z části uznává, byť i nesrovnával se s velikými nadějemi vzhledem k předsevzatému dílu. Komenský sám nevěděl, co odpověděti, když se ho Rave tázal, k čemu bude pak písmo svaté, má-li býti pansofie vším.

Pisatel odpovídá dále na dotaz stran pozůstalosti Kinnerovy oekonomicko-vědecké, která prý jest velmi nepatrná, a poukazuje ještě jednou na svůj poměr ke Komenskému. Methoda Rave-ho se sice liší od methody Komenského, ale dají se spojiti, jakož to ukázáno na spise »tabulae Amsterodamenses«, které si však Komenský, ježto se mu zdály odchylnými od prací jeho, hned od sekretáře městského vyžádal. Naproti tomu prý Rave milerád vždy uznal zásluhy jiných, jmenovitě Komenského, a je přesvědčen, že přijde doba, kdy se lidé přesvědčí, kterak on zachovával mír s druhými, ba i mezi nimi, zvláště mezi Kinnerem a Komenským.

Salve plurimum optime.

Cum animo tuo credam, et meum opere testaturus sim, deinceps inter nos ἄνευ προοιμίου καὶ παθῶν agendum existimo. Qui nos distinuerint et quinam ii sint, malo nescire, ne hominum mala contemplando revocemur a meditatione bonorum. Viderint illi, quo animo sint, et sciant tamen, non frustra Plutarchum monuisse, quae sint etiam ab inimicis capienda commoda. Tu mecum precare Deum, ut nos operi suo idoneos reddat ac servet. Mihi ista mens sedet hactenus et eam probari tot per annos, per tot discrimina rerum volo. Occallui etiam adversus amicos, qui ipsi plurimum nocuere, cum parum abesse visi sunt. Itaque et statuendum tibi mature erit, quaenam velis cogitata mea accipere. Nam ut laudes mea nihil refert, spernere quidem bonam memoriam non possum et grata habetur recordatio; ut vero ea laude quisquam me putet duci, frustra est. Video nihil magis obstitisse, quam quod aeternum nomen et gloriam interius secum animo agitabat Comenius; sectam condere volebat; hoc tot indiciis reprehendi, quiquid etiam dissimularet. Pridem enim meae curae est, characteres, quibus se homines produnt, etiam cum integere maxime volunt, observare diligenter. Et sane hoc ipsi curae erat, ut Evangelii ex Bohemia ab Husseo, ita etiam universae cognitionis lucem suo ductu suisque auspiciis accensam esse ac videri. Si falsus sum, ignoscat Deus, actiones certe fuerunt ejusmodi, quae nec proderent aliud nec aliunde sufflaminarent opus. Ego qui persuasus animo sum, fuisse hunc fontem mali, qui eumdem perpetuo obfuturum esse polliceor, qui obstruendum hunc praecipue judico, obsecro per Dei gratiam, ut hic primus evitetur scopulus a me, et in liberalibus studiis liberali animo tanquam in libertate et Republica, non velut in Dominatu aut Monarchia agatur. Itaque patior et volo quemque sui laboris fructum capere ipsum, ut mendi sui ratio constat posteris, quod dignum est, nec et famae adhuc, si non velificantur, tamen serviant. Abdicavi ergo spem et cupiditatem gloriae omnem, quantum homo adhuc possum, et cum Deo posthac plus potero et meditor et oro Deum hoc praecipue, ut quicquid subrepere possit, avertat ne quidquam impedimenti a me ipso procedat. Si Comenius non obfirmasset se methodo suae ac illam potius, quae optima futura esset, quam receptam semel animo propositam curari voluisset, dudum patronis foret satisfactum. Sed metuebat, ne pollicitus novam recideret in veterem et eam ipsam, quam damnaverat. Hoc enim philosophis saepenumero accidisse autor Cicero est. Certe qui sectam volunt, hoc debent vereri. Eos enim veritas invitos maxime rediget ad damnata. Mihi autem sic constitutum est, ut nihil referat, antiquum illud an recens sit. Et in recentibus video, quae servari aut emendari debeant, tanquam in assuetis et ob id melioribus vero. Nihil me movet autoritas, sed usus et ille quidem rectus, qui basin habet veritatem exteram et consuetudine hominum adeo cuique rerum generi inditam. Haec ratio me facit expedite philosophantem. Accedit αὐτάρκεια, quam in Comenio possum concedere, neque enim mihi quidquam de eo compertum est aliter, quamque Kinnerus valde (est) conquestus. Sed hoc quidem vetor per ipsius manes. Ego certe impedii, quominus simultas ulla invicem erumperet, et hoc meum est meritum, quamquam nesciat Comenius aut etiam nescire velit. Habiturus certe eum fuerat adver-

sarium, quem nollet, et tandem erupisset malum, sed Deus intercessit. Cupidus juventutis et rei literariae Kinnerus quoque ipse erat, sed alia eum agebant transversum, et aliquid etiam interioris voti alebat et Aristotelis ἀνθρωπίνῳ ἀγαθῷ: deerant ipsi eadem, quae Comenio. A veterum literatura minus instructi uterque rationes istius condendi operis universas summamque rei nec satis comprehendere nec ideo persequi poterant, multo minus, ut de aliorum propositis recte judicarent. Idem vero quod in legendis veterum historiis et omni istorum militari arte, hoc etiam in re scholastica obtinet. Prudentia gerendae reipublicae militiaeque eadem et incolumis adhuc est. Ibi tempora saltem, hic instrumenta sunt mutata. Perinde quod scholas sive potius doctrinam attinet in scholis proponendam, prudentia illa veterum recta et eadem est, docendi quoque generalis ille modus recte ostensus; at religio sive revelatio intercessit, quae alia et aliter apud Christianos nonnulla fieri jubet. Quod si quis observet magis derelictas esse per tot secula scholas, quam aut militiam aut rempublicam, facile idem conjectet, quo plus innocentiae in virorum negotiis apud antiquissimos, tanto magis prudentiam docendi in puerorum studiis atque artibus scholarum adhuc reliquam fuisse. Sed neque historiam sectarum tenebant C. et K., qua[e] regimen studiorum, neque sciebant eas conferre inter se, multo minus ut generales docendi rationes a caeteris distinxissent. Praeterea recentioribus innutriti solis ratiunculas quasdam habebant, quibus omnem veterem disciplinam repudiare et novas ipsi vias sternere ac munire deberent: quae tamen ipsis erant illae veterum, sunt sane veteribus non comparandae. De generalissimis dico et primis docendi principiis — his destitutus et Kinnerus ipse utique non erat magis aptus, quam id, quod suscepit, quam ego Metaphysicam puto exotericam fore. Ulterius sane non procedet ipsius institutum, etiamsi fecerit longe universalius at voluerit. Uti factum est, ita non alios video limites. Deus noluit illum plus adhibere ad scholas operae suae quam praestitit: et precabor, ut ille suo tempore, cum ipse viderit usum (usui) futurum esse, avocet quoque me. Nobis pulchrum sit, sic finire; saepe obstamus ipsi cum non putamus, etiam cum mereri plurimum volumus, id quod in rebus suis Kinnero evenit. Nam admonitus a me toties ac ferme exoratus, ut hoc Elucidarium, quod jam quousque confectum esset, permitteret Deo ac liberali manu publice donaret, cum adeo fortunam sibi obsistere videret, ex eo futuros alios, qui hunc laborem praemio refocillarent, semper caussatus est, semper pactus est, labores meritum suum alligare, fructum ex eo publicum, condignum illius operis sui; et in liberalitatibus proliciendis sic agebat, tanquam ex jure contractus repeteret. Nimias autem spes ex cogitatis hisce suis ipse finxerat, illaeque tum ipsum reddebant inquietum, seque magis laboribus exantlatis quam a Dei benedictione commendabant. Haec omnis remora fecit Kinneri, et hanc mentem video minime placere Deo posse. Itaque talem manum neque fore aut diuturnam operi aut salutarem existimo. Ego igitur quid profecerim ex aliorum peccatis, seu vera existerint seu mihi duntaxat visa sint, hoc in sinum tuum omne effundo. Pro laboribus operisque praestitis nihil desidero, nisi si quid volent aliqui ultro ad me et uxorem meam olim pervenire, pro iis autem deinceps praestandis exigo, quantum illi requirent. Instrumenta mihi gemina sunt quotidie advocanda, viva quidem et deinde muta: illa homines et synergistae mei, haec libri, chartae, thecae, cistae, verbo apparatus omnis sunt. Unde haec? Deum testem invoco me a nullo homine in istos sumtus vel obolum habere. Magistratus noster promisit MCC Joachimicos sive Imperiales; praestiti sunt DL; ne porro accipiam, haec ratio est, quam ipse non negem, in Comoenianum opus fuisse promissos, ab eo autem me diversum esse. Quicquid ostendo in contrarium me idem illud opus urgere, persequi, in aliquibus emendare saltem et tanto plus mereri, apud obliquos frustra sunt omnia. Manemus, inquiunt, in formula et hoc est ἀκριβοδίκαιον, illud politicorum, quod debemus promere in schola, ne noceat in republica. Quicquid ergo hactenus impendo, id ex salario provenit et privata institutione. Salarium mihi est CCCXXXIII Imperialium, unde familiam sustentem. Accessiones ex privata institutione sic comparatae sunt, ut ad hoc ipsum impendantur opus, et quia videntur inde me adhuc istae in controversiam rapere, inhibitae et saltem ad novi Rectoris praesentiam inductae sint. Paucos habeo et singuli persolvunt quotannis C florenos, hoc est XXXIII Imperiales. Cum floreno nihil celavi, omnia retexi. Tamen alo VI collaboratores, unum pictorem, quibus domus quoque de meis conducendae, cum enim, quam inhabito publice, ne meis usibus aequam reperio. Itaque ex his computare licet expensas easque cum acceptis

conferre. Hactenus ergo mea confero, sed conferre amplius non valeo, quod credas, sive me vera dicere arbitreris, sive putes me aliquid exagitare praemii. Novit Deus, quanta summa ope ultra vires meas nisus sim in facultatibus arcessendis. Tu facias quantum tibi de me videbitur; neque enim possum exigere, ut spem pretio deinceps ac porro emas. Saepe ac multum falsi estis omnes. Comenius tamen et Kinnerus in ideis consumsere hoc omne tempus et liberalitates, sed neque existimo eos non meruisse quicquid acceperint. Comenius infra meritum suum est, glaciem fregit, contulit in alios; si non eo successu, quid mirum? Quae non a principibus et rebuspublicis effundi solent? Prudentius quidem agendum erat, fateor, in his praecipue rebus, ad quas homines paullo difficiliores sunt, dum nos Deus posthac respiciat, ut ex futuris laboribus priorum naevi abscondantur. Ego qui hactenus in operibus tentandis et promovendis occupor, fidem, credo, reperturus sum non irritae liberalitatis futurae. Tamen quid scire debeas, ut in his ipsis recte judices, brevi subjiciam. Delineationem operis totius in singulas et particulares materias ita quidem adornavi, ut sperem in rei summa me nihil praeteriisse, in singularibus praecipua animadversa, et quae restant, a nemine prius nisi inter ipsam tractationem animadverti, corrigi, constitui posse. Itaque hoc requirit duos homines: alterum, qui totius rei summam manu teneat, regat et revideat operas, alterum, qui ad praescriptum praestet. Hi cum separari locis facile non possint, a Deo propitio accipiuntur rectius quam conquiruntur. Tantum didici, quos evocamus, raro idonei sunt. Quos Deus mittit bona fortuna, his aliquid efficitur, quapropter nec licet mihi ad seriem delineationis meae in exhibendis ordine opusculis procedere. Sed veluti Deus mittit operarios, inde modo hanc, deinde illam, mox aliam partem aggredior. Qui enim possum ego privatus, et minime locuples aliter agere? Porro et hoc minime ignorandum, unius rei argumentum et diligentem operam postulare tempus: quo minus alii nos ante adjuverunt, et plura sunt demum conquirenda, aut emendanda. In grammaticae docendae tabulari methodo proh! quantum temporis impensum, apparebit ex praefatione, in geographica introductione illa annus cum dimidio elapsus, in tyrocinio juris ultra biennium. Et nunc annum addidi, ut iterato repetatur. Sive autem receptum alicubi sit jus Civile Romanum, sive utatur aliqua gens suo, id tamen operae ad omnes spectabit, maxime philologicos. Textus enim est aliquis velut classicorum autorum aut fragmentorum veterum. Quiquid aequitatis et justitiae simul docetur, id in lucro perinde deputandum, quaemadmodum ex bonis autoribus sapere discimus. In historia naturali quantum temporis absumtum, nemo credat. Utique experiendo varia discendum erat, quod modo doceri conveniet. Hoc autem absque temporum spatiis fieri non poterat, sed ne quidem ab angustis. Nihil enim scias a nobis proditurum esse in didacticis, nisi quorum fidem experimentis et usu ipso non ceperimus. Hic enim artificium docendi exhibet, emendat, absolvit; quale nisi attulerimus, quid magnopere dignum expectari debet in his quae sola docendi prudentia commendare se debent? In Ebrea lingua idem tentatum; quamobrem consobrinum meum per sesquiennium Regiomonti meis sumtibus alui, ut a Rittangelio disceret modum, quo utuntur Judaei in Asia eumque collatum cum nostro Christianorum, sicuti opus, corrigeret ac perficeret. Successit per Dei gratiam propositum nec dubito aliquid singulare et immotum tenere. Juvenis enim ille est acri ingenio et novit illas rationes instituti mei. In Botanicis et fabrica ossium et sceleti humani apparebit nos θέσιν πεφυλακέναι et obtinere didacticam. Haec brevi poterunt intra annum per Dei gratiam praestari. In mathesi omnia mechanice procedent et per instrumenta. Haec aetas nihil capit rectius. Et ipsi castrorum metatores atque architectones minime demonstrationes ineunt instrumentorum suorum, sed demonstratis jam ante his utuntur. Cur ergo tyroni non liceat idem ad ingressum artis, quod veteranis et artificibus permittitur operari? Eadem enim quae usum exhibent, introductoria sunt in usus illius causas et media. Vos quidem pro eruditis et scientibus absoluta omnia daturi estis. Nullus dubito, sed an aliqua pro Isagogis etiam sint adornata per te, nescire debeo. Isagogas autem quaerimus tales, non quae sunt circa theoriam demonstrationum sed harum doctrinam. Ideoque pro gymnasiis utor homine ingeniosissimo, verum perdifficili et qui labefactatur ab aliis. Patientia vicero, ubi tempus mihi permiserit. Tempore mihi opus est ubique, hoc amici inimici praeripere non debent, si utrisque faciendum satis. Legimus multa, quae non intelligimus aut facile transmittimus. Aristoteles paucis quibusdam adjectis, longo demum tempore factas omnes scientiarum omnium accessiones tradit. Quis

aequus judex hoc tempore est, qui non festinata cupiat omnia? Et qui sunt, qui facilius decipiant, quam hac esca? Necessarium est, ut posteri intelligerent bona olim sua, omnes has quaerulas et quicquid literarum ultro citroque missum, quicquid agitatum fuerit aut fuisset, uno volumine in lucem dari. Pejores extant libri his ipsis etiam festinatis atque excidentibus epistoliis. Si quis delectum habeat, ut excerpat necessaria, tanto rectius consuleret impensis et commodo publico. Revererentur plerique studia sua magis et colerent, ubi memorari difficultates tot tantasque audirent. Sed et hoc ipsum, quam e re futurum sit, dabit tempus. A me aliqua procedunt, velut historiae domus et simul histöria regum Romanorum, in exemplum utrobique ostensa, quomodo historia domestica et civilis concipi in usum scholarum ac primae juventutis debeat. Quae provideri a nobis in tali opere coeperint, monebimus suo tempore, et accipies aliqua nova. Vides haec omnia non esse ideas, sed ἔργα ipsa, quibus intenti sumus. Tanto minus deludi spes hominum possunt Oppido enim speciose faluntur, quod sic quidem ideis inhaerent, ut has putent prius accurratissime exasciatas esse, quarum perfectio etiam ex effectibus, hic inde et varie tentatis, recipienda est. Unum alterumque opusculum ad leges propositas tractatum simul demonstrat, ubi via in generalibus itum sit, ubi errores devii a principio fuerint. Utique difficultas illa Januae toties retractatae Comenium debebat admonere alicujus novi. Sed illo improbo labore, quem vulgaris damnat processus, sperabat perrupturum se esse. Nobis contra accidit, ubique facilitas semel prehensa se commendat et lucem profert, ubi nulla aut pertenuis fuit. Certe hoc catholicum Comenii et Kinneri peccatum obstitit laboribus optimis eorum diuturnis. Sensualem doctrinam urgebant, sensuali methodo illa quidem proxima ac propria non utebantur. Hic saltus omnia infestavit. Itaque serio tibi persuadeas, evitato errore isthoc omnia futura esse meliora et praestantiora. Quod cum Kinnero presenti aliquoties promitterem, sic adeo pervincere eum non potui, quominus meam super hoc ordine sententiam Elucidario suo inferret, sed incurvabat, ut sic demum refelleret abdicatum tum quoque a me. Nondum, inquit, se primam, quam ortus sit, telam deduxisse, perfecta ea necessarium esse, ut revocetur ad incudem. An fecerit in exemplari isto, quod ad te misit, nescio. Ejus sane haec verba in πρωτογράφῳ erant. Quod si tibi libeat posthabita rerum naturalium et artificialium distinctione (NB. hanc enim dicebam non esse sensus, sed rationis, quam tamen volebat primam) ac serie, qua cum pusionibus fari discentibus procedi solet, undecunque, (quod mihi falsi tribuebat), scilicet nomenclaturam rerum characteristicam ordiendo et quomodocunque (caeterum hoc mihi improperabat) eam continuando nec ullam, sitne aliqua res naturalis an artificialis (erat mea sententia) adhibendo distinctionem, integrum tibi hoc quidem per me fuerit ad confuse agendum (hoc esse necessarium primo demonstrabam ex ciborum serie, qualis in ventriculo esset jam dum repleto) jam inde tyrones assuefacere, (quasi vero id sequatur? certe non magis quam cum in secunda concoctione ac tertia confusio illa distinguitur) ipsis laborem multiplicare, (non magis quam visceribus multiplicatur). Modo ad ista attendat et (haec eadem erant, quae proposueram) primo nihilominus adhibeat aliqualem ordinem, ut incipiat a rebus iis, quae in hypocausto sunt et occurrunt, nec alibi quam istic reperiri debent, ex hypocausto progrediatur in conclavia reliqua, imo et extra domum, (hic abrupit methodum meam, ne exerte ponendo aut probare eam videretur aut efficeret probandam, eamque statim deseruit et corrupit iterum sua.) eo ordine qui mox docebitur, et quae ad singula illa loco proxime spectant doceat, deinde conferat res sic confuse discipulis propositas, cum iis, quae in nostro Repertorio extant, sique aliqua desint, inde expleat, ut rerum seriem ac nomenclaturam omnem exhauriat, tertio, cum omnes ita docuerit, regula una et altera tyrones doceat discrimen naturalium et artificialium, nimirum naturales esse res, quas natura producat quaeque crescant et decrescant, multiplicentur et minuantur a se ipsis, artificiales vero, quas homines et bruta aliqua e rebus illis naturalibus efficiant, quaeque nec crescant nec multiplicentur, tandem sparsim sic cognitas sub classes suas naturales et artificiales, qualiter Repertorium nostrum docet, reducat. Sed cur quis sibi discipulisque illa frustillatione et ἀμεθοδία, tot dispendia sciens volensque creare malit? Satis habeo tum. Serius an retraxerit nescio, nec mihi amplius dispiciendum de ipsius sententia erat, postquam hanc meam nec integre adduxerat nec rationibus solidis confutarat. Toleravi eum, quamquam mihi gravior futurus erat, si superfuisset, etiam si ego liberam domum et lignum, quae hic multo aere paranda sunt ab

amicis hinc inde persuasis, in adventum ad nos suum paraveram. Ajunt quidem illum ipsum hoc magis beneficio senatus nostri intendisse, ut quia collega duorum tertius non fuissem, illud in se transferatur — non accusato mihi gratius est et magis, ex vòto eum non tentasse. Ubique methodus mea tam plana erat ut ejus summam facilitatem eludere aliter non posset quam confiteri eam speciosam esse. Et incurrebat tamen in eam plurimis sane locis invitus, sed tractus a methodo nonnunquam sua et illa communi sensus principio. Quo minus autem meam reciperet methodum, hae erant verissimae causae, quod discessionem fecerat a Comenio et suam solius methodum esse ultimam illam et accuratissimam pertenderat, cum ipsi objectum foret, aliam forte adhuc meliorem ab aliis inveniri posse. Quae si lucem videret, tum Comenius solatium sperabat, quod socium habuisset erroris, de veritate enim mutua sua concertabant tanquam de solo. Jam ergo si reciperet meam, videbat humanum esse errare, nec ideo divertere collegas et amicos debere; et metuebat ruborem insuper ex Comenii beneficio. Tandem vero laborem suum omnem irritum fore extimescebat adeoque redire se in easdem causas, ex quibus Comenius illa Kinneri meliora agnoscere nolebat, quasque ipse in Comenio damnaverat. Itaque et Kinnerus ab eo tempore parum mihi fidere, in necessitatibus sublevandis uti quidem me, sed de methodo mea nihil amplius requirere et sibi capere consilium. Sua enim prorsus omnia perire atque intercidere metuebat, si mea recipienda sint. Habeo in schedis, quae tum omnium primo, cum Elbingae adhuc esset, me autem inviseret, contuli cum ipso. Seminaverat autem inter magistratus nostros aliquam cogitationum suarum Didacticarum Diatyposin summariam Elbingae 10/20 Decembr. 1646, pridie adventus mei ex Dania expectatissimi scriptum, cujus prima haec erant verba:

Ego scopum didacticae trimum facio, ut scilicet discentium intellectus eruditione, voluntas moribus, anima pietate imbuatur.

Eruditioni assequendae tres primarios totidemque secundarios et ita sex in universum pono gradus etc.

Cum ergo didacticae suae initium ab eruditione, quam olim Sorae Danorum demonstraveram esse ex studiis inde haerentibus, et proprie et per se nihil facere ad mores, nedum ad pietatem, et sic minime a pietate fecisset, ostendi, quam vel minime Christianum sit et mere ethnicum, cum Spiritus S. universam salubrem cognitionem (neque enim aliam quaeri ab homine aut in scholis inferendam esse in gradus duos dispesceret, timorem Domini et sapientiam, hoc ille postea percupide arripiebat, licet damnatum a se ipso antehac, idque tantum ideo, quia esset contra Comenium, ut sui discessionis et methodi ab eo diversae fidem faceret majorem. Sed quae tamen mihi praesenti suggesserit, antequam consentire vellet, habeo et scripta et refutata. Apparet etiam quemadmodum in Elucidarii πρωτογράφῳ se maxime munierit adversus praeceptam in primum locum sic atque approbatam hactenus a se eruditionem fundamenti loco substratam, ut vel ut primo ingressu Comeniana ostenderet retractata. Comenius ipse testis est, quaemadmodum alias nunquam ante congressum meum quicquam de ordine isto generali inter ipsos communi moverit, sed ab initio et per omne tempus collegialis istius conjunctionis maxime in eo convenerit. Et Comenius non aliter mea interpretatus est, quam cogitare me Pythagorae sectam a tot seculis in Christianismo sepultam resuscitare taliaque esse Pythagorica. Certe habebat aliquid Comenius in animo quod fuit σεμνὸν καὶ τολμηρόν. Summa norma erat a sensu ad rationem (quod probum) a ratione ad revelationem (quod improbum, etiamsi speciosum et certis demum casibus verum). Liber ille, qui exinde emersurus esset, Pansophiae titulo exornatus et ad hunc ordinem summum exasciatus, talis praedictae perfectionis erat, ut ego quaererem ex ipso: Cui ergo usui erunt Biblia? Nam si omnis coram lux multo clarior, quia distinctior, et satisfactura cunctis haeresibus ac controversiis, ut exinde seculum istud Christi vel Spiritus S. procedat, quid de Bibliis faciendum? Ad quod ille perculsus animo, cum statim respondere non posset, quod ab impietate aliqua tutum esset, risit et me admirabiles facere conclusiones dixit, nec ultra respondit. Haec talia cum simplicitate cordis quaererem et ille quoque eam non aliter accipere posset, mę tamen ab eo tempore sic perculerunt, ut etiam assumta majore simplicitate cordis ipsius interiora pervidere coeperim. Vix puto Kinnero tantum se expectorasse quantum mihi, paulo enim me simpliciorem, certe non satis eruditum, operis tamen sui in aliquantum idoneum credebat.

Itaque Kinnerus arrepta hac sententia mea, de pietate, omnium primo ac pro fundamento in didacticis struenda, maturavit aliquod discrimen suae Comenianaeque methodi tantoque confidentius ab eo dissentire incepit usque adeo. Quod in literis tuis a me postulas, ut Kinneriana inspiciam, ecquid de methodo, quae statum oeconomicum concernunt, reliqui sit, ita comparatum est, ut si quid habeat, quod plane non deprehenditur, id omne non ad methodum tradendi doctrinae, sed ad disciplinam morum pertinet. Hanc autem ulterius quam ab exemplo Anabaptistarum sive fratrum illorum in Transylvania perquisivit nec prius quam post congressum meum, ab anno 1648, proposuit. Nam et Elucidarium ipsum et priora ab eo professa ac probata ostendunt, se methodum meam de domo, urbe, regione, mundo nec intellexisse nec recepisse et praeterea refellere conatum esse; idque omne metu quodam inani, quem supra verissimum expromsi Cum enim adversus ista methodi suae exciperem, abstracta esse eadem adhuc ipsa, contra quae sentiret ac pronuntiaret, minime initio esse pueris proponenda, et esse quidem ipsa quodam modo sensualia, sed remotiora jamdum et rationi, si non proxima, tamen et in sensu ultima, non propinqua, tum facile licebat ei hanc conclusionem officere: Ergo suo loco et tempore erant opportuna et proba. Id vero minus erat pro voto ac proposito didacticae universalis, pro methodo omnium prima, nec ideo recipi poterat vel ob discessionem factam. Ravium autem illum ineptum (ideo autem putabar, quia ideas statim non sequerer et hac methodo distincta et scientifica ab initio usque non uterer) aliquid monstrare, quod oculatissimos illos fefellerit, nec probabile erat, nec credi poterat a persuasis et sibi solis faventibus, nec ambobus honorificum atque utile, nedum ex bono publico. Habes mysteria. Ego contra hoc animo esse, perferre omnia, licet Comenius in colloquio Thorunensi, ut postea, spargeret ac referre ad me curaret, me speculatorem fuisse, sua pro meis venditare me, licet aperte scriberet, non putasse hoc me animo fore peteretque, si juvare nollem, impedire ne vellem, licet postea cum Kinnero irrumperet prae nimio hujus accepti collegae gaudio in aedes Dn. proconsulis Lindeni fautoris mei summi et Kinnerum esse eum fidelem παραστάτην, qui omnia sit tandem secum absoluturus, eumque nescio quae millia ex haereditatibus Silesiacis collaturum esse praedicaret, licet ageret per Mochingerum et alios, ut beneficium senatus ad Kinnerum devolveretur, licet Kinnerus ipse in has occultas spes ab aemulis meis concitatus, ne votis suis deesset, tentaret eadem omnia. Haec tamen omnia nihil ego morari, sed vel dissimulare vel nescire, pati aequo animo et insuper benefacere; in studiis autem ex opere ipso sic processi semper, ut suum cuique tribuerem, quod Cicero inquit meliorum temporum fuisse et inter eruditos. Itaque cum facere non possem cum Comenio, ita statim ab initio concepi tabulam istam, cujus editionem frater meus Amstelodami iteravit, ut appareret, Comeniana me non improbare, sed digerere, meam methodum diversam quidem esse a Comeniana, tamen retineri ac conjungi posse. Discrimen feci luculentum philosophiae h. e. methodi in philosophando utriusque tum acroamaticae sive systematicae, tum illius exotericae vel diexodicae, quam et protrepticam veteres et paraeneticam dixerant. Qua in sententia veluti persisto jam confirmatus, ita eandem multo antequam in Borussia Comenium videram, Sorae Danorum publica disputatione proposueram, Mochingero pariter et Comenio praesens et eorum ut hospes obtuleram. Usque adeo mea fuit isthaec constans ac perpetua didacticae delineatio summa ac generalis, licet in specialibus et mutaverim et emendarim quam plurima. Illa autem salva et incolumi, quae poterat inter Comenium et Kinnerum tanta esse conspiratio atque consensio, unde non apparet, me diversum esse, fuisse, futurum esse! Nam ab hoc primo ac summo principio ordo meus divertebat generalis et fieri omnia diversa ostendebat idque Comenium maxime offendit, qui ea ipsa de causa Gedanum venit atque cum Kinnero expetiit tabulam illam, quam pro arrha condendi operis magnifico senatui obtulissem, ejusque etiam exempla a secretario Joh. Chemnitio impetravit. Utinam illi meo animo exstitissent! Facillime erat circumspicere et quae methodi meae veritas et quae rerum suarum, quas elaboraverant, opportunitas, qui locus, quodnam tempus esset. In id autem quia semper fui intentissimus ego, scopum hunc minus praeterii et aliorum quoque merita servavi. Erit tempus, cum agnoscent boni, quemadmodum aemulis meis bene voluerim, et eos inter se dissidentes continuerim et Comenium praecipue gratiae, qua excidit, nonnihil restituerim. Pro eo mihi nunquam in mentem venit, eorum optimos labores dissimulare, sed potius profiteri ac laudare, de caetero etiam appro-

bare. Tu quoque in rem publicam feceris egregie, si patronis jam dudum desperantibus spem certissimo affirmes, non omnem liberalitatem in Comenio perditam, sed maximam ejus partem asseri nunc a me et conservari; circumspicere me de optimo Comenianae diligentiae loco et, cum omnia ejus probari non possint, quod etiam supra humanam conditionem est, institutum ejus servavi et protexi. Sane quod in commendando me Comenius defunctus est optimo animo, id mihi antiquius erit omni mutata ejus voluntate, et hoc iterum a me beneficium honori ejus dabitur. Habes, quae historiam maxime sapiunt. De aequitate autem animi mea caeterisque moribus et ipsa veritate non nihil testari apud intelligentem et te cum primis possum, qui rectius nosti, et quibus causis et quomodo et qui fuerint, qui nos a consortio distraxerint. De ultima et postrema delineatione, qua in libros ad argumenta seriemque per scholarum classes tribuo id omne, quod docendum primo sit, cum missurus sim proxime, cognosces. Quae tamen fecerint ad methodi meae explanationem, non invidebo, sed et tua et aliorum omnia per partes communicabo. Veritas statim deprehendi potest.

Vlastní charakteristika Raveho zde podaná vyžaduje ovšem nejostřejší kritiky, srv. listy Hübnerovy z let 1636.—1638. »Tabulae Amsterodamenses« obsahují soustavu didaktické methody Raveovy a Komenského parallelně pokračující, tak že Rave doplňuje methodu Komenského.

(List dle kopie velice vadné rekonstruoval Dr. Reber.)

CXX.

Komenský Colboviovi.

Z Lešna 1650. — 5. srpna.

Pisatel se divil, jak se mohl C. dověděti o pracích jeho ještě neuveřejněných; nyní pozoruje, že to způsobily pronikavé úklady adresátovy a ještě jednoho přítele. Přes to, že jde o věc, veřejnosti ještě nepřístupnou, vyslovuje Komenský svou povděčnost a náklonnost Colboviovi, o němž slyšel, že o své věci zle, o Krista však a jeho maličké velmi srdečně pečuje. Z listu Colboviova vycítil prý čtvero vlastností jeho: že jest klidný chvalitel (laudator placidus), upřímný posuzovatel (censor candidus), bedlivý oprávce emendator industrius) a pilný pomocník (administer diligens). V přítomném listě se chce pisatel přidržovati těchto stránek.

I. Těší jej, že nechválí původce (Komenského), ale Boha, a vedle něho Maecenata, — Geera.

II. Jest mu milé, že nejen chválí, ale i posuzuje, a to jinak nežli Zoilus; neboť pisatel až dosud shledával, že stále třeba opravovati, což se mu i vytýkalo, zvláště od jistého vysoce postaveného polského šlechtice: ale nepřestane opravovati svých spisů, dokud nedosáhne žádaného úspěchu, aby se školy staly hrou lehce plynoucí.

III. Zkoumá po řadě výtky a návrhy adresátovy při textu Vestibula: projevené přání aby se latinská slova dle quantity nějakou značkou určovala, budoucně rád vyplní; dále při lexiku Vestibula, při grammatice Vestibula, při Informatoriu, patřícím k oddílu Vestibula. Zvláště pozoruhodna jest II. poznámka k Lexiku, dle níž se má k Vestibulu připojiti jako úvod ještě Literarum tirocinium, odkudž se děti za 3 měsíce naučí nejen čísti, ale i krásně a rychle psáti. — Stran »Januy« ví sám pisatel, že velkých nadějí v praxi dosud nesplnila. Colbovius si přeje v ní ještě více slov, naproti tomu dosavadní kritikové shledali, že spis již v prvé, nejkratší podobě obsahuje mnoho zbytečného. Ti ovšem jemu a »Janui« neporozuměli; Janua neměla býti pouze návodem k náuce jazyka latinského, nýbrž Repertoriem světa a věcí. — Poněvadž Colbovius ještě Grammatiky a Lexica Januy, ani spisů »Atria« neviděl, posílá mu z nich několik listů. Komenský sám je celkem se svými spisy velmi spokojen a děkuje Bohu, že jej na dráhu paedagogickou přivedl, avšak pozoruje hlavně dvě chyby: 1. objemnost svých knih, 2. nevhodnost jich k autopraxi. — Prvou chybu se pokusí odstraniti, jakmile k tomu nalezne příležitost. Druhé míní se tím vy-

hnouti, že přidá k latinským textům texty v mateřské řeči, a že grammatiku »Januy« zkrátí, zjednoduší a zavede mimo to nový pořádek ten, že bude učiti se nejprve vokabulím, pak grammatice, a potom teprve přistoupí se k spisovatelům. K velevýznamné této přeměně vede jej dvanácte příčin. Na nějaké odtrhování slov od věcí ovšem se nepomýšlí. Naznačený princip hodlá ve skutek uvésti při vydání latinsko-polském, jímž jest nyní zaměstnán. — Neustane pracovati, dokud učení tak neupraví, že školy budou naplňovati svět učenými muži, jako knihtiskařství svět knihami naplňuje.

IV. Posilnění čerpá pisatel z úmyslu Colboviova, znamenaje, že chce methodu Komenského po celé Germanii představeným odporučiti. Kéž by toto cohortatorium, hlavám mocnářství věnované, bylo nejen slyšeno, ale i vyslyšeno, zvláště nyní, kdy po ukončení válek nová doba nastává. Ač Komenský neví, zda to již ten věk, na který se mohou vztahovati slova Cant. II. 11. 12., povzbuzuje adresáta, jejž si upřímně zamiloval, a jemuž k vůli tyto řádky během 4 dní napsal, k vytrvalosti bez ohledu na přízeň času.

Eximie Vir, D. Colbovi.

Demum accepta Epistola Tua, mirari desii, quomodo factum sit, ut Libellorum meorum in Polonia excudi coeptorum, et ne in Germaniam nisi completo numero venirent, veluti sub custodia servatorum, nihilominus publico Librorum Catalogo insererentur tituli Nempe insidiatrix illa Tua, et alterius cujuspiam amici, diligentia me cum meis in lucem promovere festinabat. Quo cum ipsa quoque Epistola haec Tua tendat, annon praecipitantiae notanda, quod prius in publicum exerere maluerit caput, quam se insinuare in manus ejus ad quem missa fuit? Vereor Amice, ne in utrumque nostrum quadret aut certe torqueatur, Graecorum illud: *Capra nondum peperit, haedus autem saltat in tectis.* Condonetur tamen factum hoc desiderii impotentiae, cui etiam festinatio interdum mora est. Ad rem ipsam veniendo, *amo Te Colbovi, qui Progeniem Dei amas, Juventutem Christianam:* ut qui ejus provehendis commodis cum te ipsum impendis, quantum video, tum aliis eodem curas et labores conferentibus accurris, acclamationeque fausta novos subdere stimulos non intermittis; *eoque ut quicquid boni hic aut illic enasci vides, commune fiat, nihil non, quantum in Te est, agis. Tanto haec in Te conspectior virtus, quanto rariores, quos vividior pro gloria Dei et publica generis humani salute commendet zelus. Sibi tantum non deesse sua commoda, et ut non desint, viribus adniti, vulgi sunt studia: effundere se in communis boni desideria, proprium illis, quos propius suo Ille, cui soli omnium cura est, afflavit spiritu. Tametsi hi ipsi ab istis mundane affectis contemni, aut etiam ut ineptuli, alienorum commodorum curiosi, suorum negligentes, rideri soleant: homines mundo stulti, Deo, omnibus Mundi sapientibus sapientiores, quippe sapientissimo Deo similiores, qui hominum bona Providens maxime ab hominibus tamen contemnitur maxime. Horum in numero Te pono, Colbovi, quem fortunae suae negligentem esse fabrum, undecunque colligo, ardenter autem operari Christo et parvulis ejus, Epistola Tua ostendit. Macte virtute hac, Vir pientissime, et a proposito imitandi sanctum Deum dimoveri Te nusquam patere. Ille, cui Te impendis, erit, (quemadmodum fidelium Patri promisit) clypeus tuus, et merces tua ampla valde.*

Epistolae Tuae lectio quadriformem mihi Tui impressit imaginem: nempe ut *Laudatoris* placidi, et *Censoris* candidi, et *Emendatoris* industrii, et in

Consiliorum exsequutione *Administri* anxie diligentis. De quibus singulis ordine Tecum agam.

I. In Laborum nostrorum encomiis Tuis, non hoc placet, quod nos laudas, *sed quod Deum*; ad cujus bonitatem solam utique referendum est, quicquid boni unquam cuiquam mortalium cogitare, velle, aut perficere datur. Tum placet, quod *debitis laudibus* condecorare non intermiseris *vere generosam Magnanimitatem, augustamque pietatem, dilecti studiorum nostrorum Maecenatis, a quo, post Deum*, otia nostra ad elucubrandum haec et alia habuimus et adhuc. — *Qui nempe solus, dum alii opes et benedictionem divinam in vana Mundi profundunt, inusitato malignis temporibus exemplo, et heroico plane zelo, occasiones circumspectat, quibus bonorum necessitatibus succurrere, et ubiubi boni aliquid agitur, promovere queat. Pro cujus salute, et refundenda in Eum, et totam sanctam progeniem suam, Divina benedictione, ardentissima Tua Vota, juncta meis et meorum, aliorumque bonorum suspiriis, exaudiat in coelis Deus!* Pro me autem, et laborum sociis fusa quoque *Tuo et Christianae juventutis nomine* Vota redeant precor *in Teipsum pariter, qui cooperando tam sancto negotio jam quoque tam fervide admovere coepisti manum.*

II. *At vero imprimis gratum est, quod non laudare solum inventa nostra, quae bona fuerint, sed et examinare, atque si quid se haud bonum admiscuit, ostendere voluisti.* Non enim scenam agimus ad captandum applausum: *sed opus facimus serium, quod prosit, non quod titillet.* Laudare si quid forte se non illaudabile offerat, cujusvis est: censoriam adhibere virgulam, perspicacioris tantum ingenii, et solertioris manus. *Nec aliquid ex laudatione sola, vel approbatione nuda, proficimus, examine atque censura opus est: sicut Equus ut nitescat, non poppysmo obtinetur, sed strigili.* Laudo tamen rursum, quod *Censorem* agas, non *Zoilum:* et tam modeste procedas in his, *ut candor promineat undique, livoris se prodat nihil.* Ita vero profectum in his sperare erit, *si rationes conferendo rationibus aemulatione certemus, non invidia.* Nos profecto novissimam Linguarum Methodum vestigando, et quousque nostra hic penetrare potuerit industria, ostendendo, non absolvisse videri volumus omnia; sed ad quaerendum consuetis meliora excitare alios, donec inveniatur, quod quaeritur: optimum illud, quod desideriorum hoc in genere finem afferat. Propositum hoc constans mihi est, facitque non tantum, ut, si quis me oculatior circa easdem res inveniat aliquid melius, ferre queam; sed etiam, si quid prioribus melius ipsi mihi iterata meditatione observare detur, usque adeo emendare gestiam, ut non desint, qui in vitio ponant, *Tam crebro mutari.* Communicabo Tibi, tam amice mecum agenti, quid ea de re nuper ad me Illustrissimus Vir, e summis Regni hujus Proceribus, aliquoties Epistolica salutatione me dignatus, scripserit. *Noli quaeso Te,* (inquit) *immorari minutiis! Audi potius Quintilianum dicentem: Non patitur Natura Rerum, tam late fusa, singulas formarum species, dicendo et docendo persequi. Quod qui facere sunt conati, duo pariter subiere incommoda, ut et nimium dicerent, nec tamen totum. Omnia breviora reddet ordo, et Ratio, et Modus. Sed apparet hunc (Modum) remoras injicere Tibi, ut refrigerato inventionis amore, subinde inventa mutes, quantumvis nec priora fuerint mala. Attende Plinium,*

ita scribentem: Apollodorus fictor inter cunctos diligentissimus artis, ast iniquus sui judex, crebro perfecta signa frangens dum satiare cupiditatem nescit artis. Idem de alio: Callimachus semper calumniator sui, nec finem habens diligentiae, ob id cacizotechnos apellatus, memorabili exemplo adhibendae curae modum: Cicero quoque alicubi meminit, Appellem pictores eos peccare dicere solitum, qui non sentirent, quid esset satis. Jam itaque audi consilium meum (pergit sapiens ille Heros) et fac quod faciunt Matres: Oblectet Te id, quod peperisti. Securum enim te reddo, lucubrationibus tuis non fore locum inter monstrosos partus: quinimo, quicquid scribis, crescet, occulto velut Arbor aevo. Et quanquam aliquid Tuorum incurrat censuram, quid tum? an praesens ignoras seculum? cujus palato difficile est attemperare omnia, et placere omnino: non coquorum vitio aut ferculorum; sed quia corrupta sunt morbo. Nec aliquid esse potest in humanis ab omni parte beatum.

Haec ille, magnus et sapiens literarum et literatorum Maecenas, scholarumque novarum hoc in regno fundator. Cujus catum consilium, de non immorando observationum minutiis, tametsi, simulac Methodus haec Linguarum novissima, ultimam nostram limam passa, praxique facilior reddita, ultimum ex officina nostra prodierit, sequi stat animus: illud tamen, ut emendare mea, quoties aliquid melius videre datur, desistam, nescio an impetraturus a me sim unquam. Multo minus ut illis, qui nostram circa haec tam diu continuatam diligentiam morbum interpretantur, accedam. Quia induci non possum, ut in vitio esse ponendum credam, si quis Spartam nactus hanc (quam optime potest) ornet: hoc est, quod agendum suscepit, non perfunctorie, sed serio, et diligentia ad superstitionem usque (ut *superficiariis* videri solet) exacta agat; nempe, non ut agat solum quod agit, sed peragat.

Non laudamus certe Architectum, qui Domum aedificat, sed qui exaedificat: neque Motorem, qui rem movet, sed qui promovet; neque militem, qui hostem oppugnat, sed qui expugnat: neque Automatarium, qui automaton fabricat, sed qui perfabricat, spontaneumque motum materiae per se immobili sic indit, ut actu vere constanter procedendo, in dubium trahi quid arte praestitum sit, non permittat. Eo itaque, nisi nobis quoque nostro hoc in studio *Didactices*, deducta res fuerit, ut sublatis a studiorum via spinis, explanatisque salebris, in docendi actu *OMNIA SPONTE FLUANT, nullaque insit violentia Rebus*, (quod ego mihi symbolum studii hujus metam ponens ob oculos feci) nihil me egisse, oleum et operam perdidisse, arbitraturus sim. Non pudet deprehensas hac in re (et ubiubi) hallucinationes meas aeque aperte fateri, atque de alienis conqueri, quas notare datur. Errores, quibus obsidemur varie, ab ipsis usque puerilium studiorum incunabulis, detegere, et si qua datur, emendare, vitae meae ἔργον feci, multis jam ab annis. Et nihilne igitur inter haec, tamdiu, tamque enixe tractandum, proficiendum mihi est? Avertat Deus, id contingat parturienti diligentiae nostrae, et foetus enitamur neque staturae, neque vitae ulla habituros incrementa! *Nunquam ita quisquam bene subducta ratione ad vitam fuit, quin res, aetas, usus, semper aliquid apportet novi, aliquidque moneat, ut illa, quae te scire credas, nescias: et quae tibi putabas prima, in experiundo repudies*, inquit Co-

micus. *Usus longo tempore verus est Legum* quidni et quarumvis Normarum?) *Corrector*, scripsit Livius. Si *secundae cogitationes meliores*, Euripidis testimonio: quidni tertiae, quartae, decimae, eadem aut majori cura et circumspectione susceptae? *Quamdiu vivimus, discendum est*, monente Seneca: ergo et quamdiu vivimus, in melius proficiendum. Omnes Philosophi antiqui aliquid in dogmatibus suis demutassent, si diutius vixissent, (inquit Augustinus Steuchus in De perenni Philosophia): quia *sapientis proprium est proficere. Tentando ad Trojam pervenerunt Graeci*, veteri proverbio. Sinant ergo nos quoque tentando venire, quo sine varie iterato tentamine perveniri non potuit. Si enim potuit, ostendatur nobis Vir ille, qui potuit: ut sibi pulchrum ducat, *digito monstrarier*: *Hic est.*

Sed sunt plerique doctorum ita animati, qualiter ut essent suasit Cardanus; Errores suos nunquam ita agnoscentes, ut agnoscere videantur. *Quia quomodocunque fatendo corrigas*, (inquit Cardanus) plus erit mali in *erroris confessione*, *quam Laudis aut Utilitatis in emendatione.* At mihi Ludovici Vivis consilium et magis pium videtur, et sapientius longe. Qui virum eruditum, lucubrationesque suas in publicum edentem, describens, haec etiam addit: *Quae post editionem videbuntur Authori ipsi parum recte expensa, corrigat*, (*NB*) *plane, aperte, simpliciter; magis de claritate Veritatis solicitus, quam de sua ipsius. Sed nec ipse jacturam ullam fecerit existimationis. Quis non est usquam adeo rerum humanorum expers et ignarus, ut nesciat optimos quosque et sapientissimos viros tempore ac studio in melius proficere? An ego excellentis ingenii virum nihil plus credam assequutum senem, quam juvenem? iners profecto ac miserrimum est ingenium, cui non plus posterior dies quam prior afferat* Item nonnullis interjectis: *Quodsi ab aliquo corrigatur, agnoscat beneficium, et palam agat gratias. Veritas enim pro qua nos in acie convenit stare, nullius est propria, sed communis omnium: quodsi alter in eam inciderit, irasci te non oportet, illi potius gratulare felicitatem, quam et tibi licet cum illo esse communem. Sed procul dubio ita res habet: qui pro veritate certant, ita sunt animati, ut eam a quocunque inventam complectantur: qui autem pro suis inventis, id est. pro suo nomine ac gloria, tanquam aras et focos, quidquid ab eis prodierit, tuenatur.* — Haec sapientis Vivis totidem verbis recitata hic volui, quae meo sapiunt palato, (meaeque) et simplicitatis meae serviunt defensioni. Cardani tumidum consilium sequantur, et se nusquam errare videri affectent, *quibus fastuosa Saulis honorari se coram populo quaerentis* (*I. Sam. 15. 30*) *mens est. Ego me non Deum esse, cui opera sua nota sunt ab aeterno, sed hominem, cui tota Vita sapientiae Dei schola est, profiteor.* Eoque cum Augustino Patre lubens, *Me proficiendo scribere, et scribendo proficere*, confiteor. Si quis hac sorte se exemtum credit, pergat effundere, quae nec emendet ipse, nec emendare permittat alios. Et tum quid tandem fiet? ubi desinemus? *Certo in Babylone nostra figenda, aut etiam in majus augenda.* Ego autem e Babylone exitum quaero, quia me Dei mei circumsonat vox: *Exite ex ea popule mi.* Quam vocem si *de quacunque confusionum Babylone* intellexero, non me a mente Dei aberraturum confido. *Nullius* enim *confusionis Author est Deus, sed Satanas: quem, cum omnibus tenebrarum viis, fugitare tenemur ubique.*

Atque *hanc eandem cum tibi quoque videam esse mentem*, *optime Colbovi*, quidni monita tua, quibus erratum aliquod meum in lucem protrahas, feram? quidni eo ipso nomine optimi Vivis sequutus consilium, palam gratias agam? quidni etiam Tibi, cui propius in Veritatem incidere alicubi contigit, *eam felicitatem, quae mihi Tecum futura est communis, gratuler?* eo magis, quod sic non mihi hallucinanti solum, *sed juventuti Christianae et Scholis*, si quae forsan viam insistere nostram animum induxerint, *pie succurri videam.* Haec ideo volui, mi Colbovi, ut me melius nosse discas, atque si mecum posthac agere vis, *minus trepidanter* agas, titulorum ambages, prolixasque tot excusationes, vites. *Idola adorari volunt: quibus similes sint*, *qui adorant ea. At quibus veri Numinis verus inest sensus*, *nihil sciant*, *nisi lumen spectare in lumine Dei*, *humiles veritatis Discipuli*, *undecunque quidquam ejus, et per quemcunque afferatur.*

III. *Ad tertium venio*, *Tibi tribuendum laudi*, *quod defectus ostendere non contentus*, *supplere eosdem et emendare allaboras.* — Valde opportune. Huc enim nisi venisses, censuram tuam reddidisses fructu cassam; quia ostendere morbum sine remedio, est augere taedium, eoque ipsum morbum: ostendere vero simul curandi morbi rationem, est levare morbo. Nempe quia, tametsi morbus consilio nudo non tollitur, tolli tamen posse excitata spe, minuitur.

Pertransibo cursim consilia Tua, *et expendam singula sic*, *ut ubiubi meliora mones*, *monitioni locum dari*, *et superinventioni tuae (addo etiam occasioni quam melioribus quaerendis et inveniendis ingeniose suppeditas) meritam relinqui laudem videas: sicubi vero forte sagacitatem tuam hallucinari contingit*, *informari eam melius non aegre feras.*

In VESTIBULARI TEXTU, Rerum nomenclaturae rudimenta continente, duo desideras. *Primo evidentiorem Materiarum distinctionem: ut ubi nova inchoant subjecta*, *interposita lineola ostendat.* Hoc *equidem fecimus jam ante: sed quia negligentius alicubi*, *fiat accuratius*, *lubens admitto.*

Alterum est, *ut Accentus non omnibus superimponantur Vocabulis*, *sed illis duntaxat*, *in quibus error committi pronunciando posset. Polysyllabis nempe: quarum penultima quanta sit*, *neque positione*, *neque diphtongo*, *neque vocali ante vocalem, sed authoritate sola, dignosci potest. Item*, *ut quantitas illa signetur non Accentus acuti nota á, é, í, ó, ú, sed usitata Poetis ā*, *ē*, *ī*, *ō*, *ū*; *brevium autem, ă*, *ĕ*, *ĭ*, *ŏ*, *ŭ.*

Quatuor hic respondenda sunt: I. Primum: Nobis hoc loco non fuisse propositum tradere *quantitatis Syllabarum doctrinam,* cujus primi tirones capaces non sunt: sed *Voces recte pronunciandi rationem,* ad quam utique ab ipso primo Latinitatis accessu assuefaciendi sunt, negotiumque hoc adjectis illis Accentuum signis expediri potuit.

II. *Deinde* explicanda tibi est causa, ob quam nos singulas voces accentu notari voluimus, disyllabas etiam, adeoque monosyllabas. Quia nimirum commune egimus negotium, respectu habito non ad Linguam, sed Linguas. Si ad Linguam unam, nominatim Germanicam Vestram respectus esset, posset utique compendium hic fieri operae, quippe pronuntiatio Vestra cum Latina hodierna in eo conveniunt: quod (1) *Omnis vox accentetur.* (2) *Disyllabae fere in priore accentum locent* (exceptis, quae vobis ab inseparabilibus praepositio-

nibus Be, ge, vn, vor, zer, incipiunt: ut, Bevor, gethön, unräht Vorschüb, zertheilt). (3) Polysyllabae vero in Penultima vel Antepenultima. De his, inquam, Germanis et Latinis convenit: non item Linguis aliis. Quarum quaedam nullius vocis syllabam ullam prae caeteris notabilius producunt vel corripiunt; ut *Gallica*, *Anglica, Polonica*. Aliae variant admodum, ut *Bohemica*, quae voces habet (plurisyllabas etiam) nullo accentu insignitas, ut: *Nos, Ruka*, *Podoba, Zamilovati;* et rursum voces per omnes syllabas protractas, ut, *Já, léhám, spáváni*, *Létáváni*. Voces item ex longis et brevibus syllabis mixtas, sed jam in Principio, jam in medio, jam in fine, accentatas, uno accentu vel pluribus: ut, *Pán, Panic, Paní*, *Panovati*, *Panováni* etc. In aliis Linguis aliter haec rursum haberi, non dubito. Cum ergo libellos nostros ad Leges Methodi novissimae Linguarum (non Linguae alicujus, minus et alterius) concinnaremus, non potuimus non ex omni Lingua et gente Venientium ad Latium habere rationem: qui nisi hic in primo Linguae sibi eatenus ignotae tirocinio, signo aliquo pronuntiationis rectae admonerentur, destitui viderentur.

III. Quod autem voces positione aut Diphtongo longas inutiliter accentu notari dicis, id intempestive hoc loco dici autumo, ubi tirunculos adminiculatum imus. Quid enim isti, quid Positio sit, in hoc primo Linguae aditu, sciunt? Concionari vero illis, et Regulas constitutas hic tradere, ubi sensu tantum duce progredi gaudent, inopportunum, et praeceps. Pingendum ergo potius ob oculos, quicquid potest: ut quid faciendum sit, et quomodo, ad sensum pateat.

IV. Utilissimum tamen quiddam haec tua monitiuncula mihi suggessit: in quo ut melius mentem explicem meam, praemitto doctissimi Vossii quaedam, ita scribentis: *Quantitatum doctrinam addiscere hodie cogimur*, *partim ex artis metricae scriptoribus: partim*, *et tutissime e lectione Poëtarum. E Pronunciatione vero*, *quae admodum recessit ab antiqua*, *aurium judicium facere non possumus. Siquidem in plurimis eodem modo pronunciamus vocalem brevem ac longam. Nec enim aliter efferimus* **venit** *praesentis*, *quam praeteriti:* **viro** *a* **vir,** *quam a* **virus**; *A in* **dabo,** *quam a in* **stabo**: *et sic in caeteris. Olim autem in Praeterito* **venit e** *sonabat quasi duo* **ee**: **i** *in* **virus**, *quasi* ii *fuisset:* **stabo,** *quasi* **staabo**. *Aliter qui olim extulisset*, *nae ille pastoritia fistula exceptus esset*, *etiam a vulgo, quod etsi artem metricam non didicisset e Poetis*, *optime tamen poterat de modulis judicare. Dabo occasione hujus rei locupletem*, *atque ut Juris consulti loquuntur*, *omni exceptione majorem testem. Is est Tullius*, *cujus haec verba in Oratore: In versu quidem Theatra tota reclamant, si fuit una syllaba*, *aut brevior, aut longior, Nec vero multitudo pedes novit, nec ullos numeros tenet: nec illud quod offendit, aut cur*, *aut in quo offendat, intelligit: et tamen omnium longitudinum et brevitatum in sonis, sicut acutarum graviumque vocum judicium ipsa natura in auribus nostris collocavit. Idem in Paradoxis ait: a plebe et turba in Theatrum confluente explodi, qui in modulo syllabae tantillum delinquat. Histrio,* inquit, *si paulo se movit extra numerum*, *aut si versus pronunciatus est*, *syllaba una brevior aut longior*, *exsibilatur, et exploditur. Haec satis ostendunt*, *quanto difficilius quantitatis doctrina hodie addiscatur, postquam exsolevit vetus loquendi consuetudo. Eoque majori cura de hac agendum nobis.*

Hactenus Vossius lib. II. Grammat. cap. XII. Sed et addam, quae paulo post ibidem sequuntur: *Memorabilis fuit antiquorum consuetudo, qui vocalem natura longam geminare solent. Nam aliud iis erat* **malus**, *aliud* **maalus**; *aliud* **populus**, *aliud* **poopulus**. *Monet hoc Fabius Lib. X. cap. IV. et VII. idemque se observasse in veterum monumentis scribit Politianus c. XLIII. Miscell.* Et sane in inscriptionibus quoque *a Smetio Gruteroque procuratis, legere est* **naata, vaarus, Thraacum, paastores, ree, seedes, sanctissimiis, mariinas**, ac signa hujus modi alia.

Patet exinde *Primo*, antiquos aliter pronuntiasse *Venit,* praesenti significatu, ubi *ĕ* breve est; aliter praeterito, ubi *ē* longum est. *Secundo*, aliter etiam ista scripto expressisse: nempe *venit*, et veenit. *Tertio*, omnium syllabarum in omni voce fuisse illis pronuntiationem talem (NB), *ut plebs etiam de modulis judicare posset.*

Unde porro sequitur, pronunciationem hodiernam, (qua omnem disyllabam vocem pronuntiamus priore accentata, h. e. protracta, sive illa fuerit natura sua longa, sive brevis, omnemque polysyllabam nonnisi accentu uno) vitiosam esse. Et me omnium disyllabarum priores accentando (*Déus*, *bónus*, *sánctus* e.) hodiernae consuetudini serviisse: non male quidem forsan (difficile enim est pugnare cum seculo); Te tamen, syllabarum quantitatis notas apponi suadendo, melius prospicere, et rem juventuti utilissimam (si modo assensus impetrari posset publicus) commendare. Nempe si quamlibet syllabam secundum ipsius naturam pronuntiabimus, prouti exstabunt, longam producte, brevem correpte, Latinitatis inde studio multum boni sperari poterit. *Primo*, nullis jam novis de vocum pronuntiatione, seu Accentu, opus erit regulis; et habebimus pronuntiationem genuinam veteri simillimam. *Secundo*, Accentus redibit ad naturam suam, modulationem scilicet vocis: quae non in Syllabarum productione, aut correptione, (in quam degenerasse eruditi agnoscunt) sed in elevatione et demissione consistet. *Tertio*, nulla inerit Praeceptis Prosodiacis de vocum quantitate difficultas, quia hanc usu ipso pueri sibi reddent familiarissimam. *Quarto*, tollentur tot a Pronuntiatione indistincta venientes ambiguitates, quas in *vĕnit* et *vēnit, Lĕgit* et *Lēgit*, *Pŏpulus* et *pōpulus*, *Mălus* et *Mālus, Tăbŭlă* et *Tăbŭlâ*, et mille aliis, videre est. *Quinto*, omnes sic instituti intelligent Carminum et metri rationem, aeque facile, ut Romana plebs olim. Quia recte pronuntiare voces per omnes syllabas, modulari erit: Metrum autem nihil aliud, quam ad certas leges modulatus sermo. *Eja igitur sequamur consilium tuum*, *Colbovi! tironesque Latinitatis cum ipso balbutici lacte quantitatis doctrinam imbibere faciamus!* Conveniatque inter nos, *Positione* longas non opus habere signari: quia tametsi tiro, quid *Positio* dicatur, nesciat, in ipso tamen duas consonantes pronunciandi conatu moram experitur, syllabamque producere habet necesse. Nec *Diphtongos:* quia si pronuntiantur uti debent, (ut sonus utriusque vocalis audiatur) eadem pronuntiationis mora se prodet. Sola igitur *Authoritate et Analogia longae aut breves*, signandae veniunt: quemadmodum more receptum est.

Quaeritur autem, *utrum omnes tales signari necesse sit*, ut vulgaria Lexica, libellique Prosodici faciunt? *an sufficiat solas Productas?* ut quae non signatur, brevis esse intelligatur. Si posterius placeat, et lineolae rectae,

supra vocales poni solitae, ponatur Lineola sursum tendens, Accentus acuti instar, prodibitque Orthographia Bohemicae simillima, aut potius eadem, ut obiter aliquid in defensionem vernaculae mihi dicam. Quia enim *Accentus iam adeo variare supra dixi, ut alicui voci nullus sit, alicui duo, tres, quatuor*, perabsurdum hoc videri possit: cum prorsus nihil aliud sit, quam quod ipse Latinus sermo habet. Nempe quia non tantum Latini olim longas vocales geminabant, sed et Germani et Bohemi, et fortassis alii, quemadmodum scripti et impressi ante hoc seculum libri ostendunt, Bohemi autem geminandi vocales consuetudinem, in accentandi eas elegantiam, ante centum plus minus annos commutarunt (scribuntque jam loco *aa*, *ee*, *ii*, et *á*, *é j* etc. Lineolam accentus non supra *ı*, propter exstantem jam ibi apiculum, sed infra, locantes), fit, ut si Dŏmĭnŭs, Dŏmĭcĭlĭŭm, Dōnŭm, Donārĕ, Dōnātīvŭm etc., ipsorum orthographia scribendum esset, prodirent voces sine accentu, et cum uno, bino, trino etc. accentu, sic: *Dominus*, *Domicilium* (Ecce nullus in his vocibus Accentus! nulla scilicet syllabae productio). *Donum* (ecce vox cum accentu uno!) *Dónárc*, (ecce cum duobus!) *Dónátivum*, (ecce cum tribus!) *Dónátivi* (ecce cum quatuor!). Rursus autem, si Bohemorum voces, quas ante posui, Latina Orthographia, et cum adjectis quantitatum notulis scriberentur, ita exstarent: Nŏs, Rŭkă, Pŏdŏbă, Mĭlŏvătī: Jā, Lēhām, Spāvām, Lētāvām: Pān, Pănī, Pănŏvānī. Quid hic absurdi aut barbari? ... et quia Tu recepto more scribi (*Dŏmĭnŭs*, *Dōnum*, *Dōnāre*, etc.) suades, neque nos in ulla minus necessaria renovationem ullam cupimus; *fiat, quod optas, ut totus Vestibularis, et Janualis Textus, una cum Lexicis et Grammaticis suis, suprasignatis ad hunc modum vocabulibus adornentur. Modo Typographos habeamus quos talium Typorum copia se instruere non pigeat.*

DE LEXICO VESTIBULARI tria monet oculata diligentia Tua.

I. Verborum Cardines non assignari, quomodo in Grammatica posita sunt, per infinitivum trinum: ut *scribere* (-psisse, -ptum ire) sed *scribere* (-psi, -ptum). *Resp.* Melius erit forte, ad servandam uniformitatem; quod etiam inter scribendum ista veniebat in mentem. Sed quia Cardinalia tempore vulgo per *Praesens, Praeteritum et Supinum* efferuntur: non interesse arbitrabar, si indifferenter proferantur, ut utrique modo assuescant tirones. Et malui tandem per *Praeteritum* et *Supinum*: quia sic brevius exprimere cardines datur, postquam Infinitivus Praesentis Conjugationis characterem dedit et ex Praeterito Indicativi facillime fiat Infinitivus, addito *iri*, vel *urum esse*. *Si tamen harmonia Lexici cum Grammatica usque delectat, non contra eo.*

II. *Difficultatem inesse, quod Lexici praxis inscriptione, nec illa una et simplici, sed varia, locetur, mandeturque tironibus, artis legendi, plerumque adhuc, (uti res nunc in scholis administrantur) rudibus. Resp.* Non quia fiat, attendendum est, sed quia fieri debeat. Scribere et Legere tam sunt correlata, quam *Loqui et Audire*, *Ostendere et Spectare*, *Dare et Accipere etc.* Jungenda itaque prorsus, simulque docenda et discenda. Quod quia vulgo non fit scriptionisque exercitium non primis tirociniis annis absolvitur, sed differtur, imo intermittitur, (ut plerique studiosorum elegantem et promotam manum aut nunquam nanciscantur, aut sero) hoc ipsum esse Methodo

*

nostra obicem noxium agnosco, et de illo tollendo jam nuper non cogitationes tantum suscepi, sed et remedium inveni, Quod tale est: *ut Latinitatis Vestibulo praemittatur* **Literarium tirocinium**: *ita conformatum, ut per lusum et jocum trimestri spatio non Literas duntaxat a fundamento recte accurate, speciose ducere, sed et cum calligraphia tachygraphiam (manus celeritatem, insuperque numerorum notitiam) comparare sibi tirones valeant, demumque ad Latinitatis Vestibulum admitti judicentur idonei.*

Cui Tirocinio si Libellum tuum Lectorium (Lesebüchlein) attexi placebit, eo fiet ad vestibulum ipsum accessus expeditior. Ubi tamen cur vocem eandem bis poni Latine requiras, ter vernacule (ex. gr. die Welt, Mundus, die Welt Mundus, die Welt nihil causae video. *Suffecerit bis poni: semel praeeunte Vernacula, semel Latina*: ut sive Latina prius menti occurrat, aut in Examine requiratur, sive vernacula, alteram mox secum trahat, Memoriaeque sic in utrumque casum, (quae progreditur semper, regreditur nunquam) prospectum sit. Die Welt, Mundus: Mundus, die Welt.

III. Quae de reformando ad majorem evidentiam Vestibulari nostro Lexico disseris, *talia sunt, ut facile subscribam.* Fuerunt sane mihi illorum nonnulla praecogitata pridem, sed certis rationibus intermissa: Tuo tamen in his judicio lubens tantum defero, *ut rationes Tuas praevalere patiar.* Sicut et quae de Vernacularum Radicum pinace mones *(praestare, ut Latinae a nobis apponantur, quam ut ea res committatur Discipulis)* non admodum repugno, si novellis luctatoribus omnia undique explanata quaerimus reddere: tametsi mihi non defuerint causae, cur eorum attentionem, manum, memoriam, exercenda putarim; fore rem boni usus non dubito.

DE GRAMMATICA VESTIBULARI. Ad faciliorem simulque ampliorem usum deducenda, quatuor mones.

1. *Tradenda esse fundamentalia haec artis praecepta lingua discipulis nota Vernacula. Resp.* Progressis hucusque non possunt Latina usque adeo esse ignota, quin addita eorum, quae nove accedunt, interpretatione (quas nos parenthesi inclusas adjeci : us) intelligantur omnia. Si tamen nihilominus omnia potius tradi juvat, non renuo: praesertim cum Tibi esse rem confectam, Grammaticamque Germano-Latinam inpromptu, intelligam.

II. *Secundo, vis haec Grammaticae rudimenta Textui Vestibulari praemitti, quemadmodum Grammaticam Janualem percurri, antequam quis Januae aggrederetur Textum, suasissem ipsemet:* (Aditu in Januam § 18. 19.) *Quo ego consilio lubens acquiesco, atque Tibi de subministrata pulcherrima Φροντίδος δευτέρας occasione publice gratias ago. Isthoc enim Tuo monito ingenti me scrupulo, qui me ab annis aliquot torserat, penitus liberasti.* De quo paulo infra.

III. *Tertio, suades Grammaticam Vestibularem augere supplementis* (1) *de vocum accidentibus,* (2) *de iis quae in Declinationibus et Conjugationibus ab Analogia recedunt.* (3) *Regulis denique syntacticis quibusdam.* Resp. Quicquid incipit, rude est: imo seminis instar parvum et simplex est, modum in ramos explicatum. Pluresque rationes, cur Grammatices rudimenta esse debeant brevissima, continentiaque sola tantum generalia et analoga (dissimulatis specialibus et anomalis), exposui Meth. LL. cap. XIV. § 17, 18, 19

20, 21: quae mihi perstare videntur. Si quos tamen hiatus necessariis additamentis explere poteris, (modo prolixitas et obscuritas absit) gratulabor. Atque id dum exspecto, judicium suspendo: ipse nunc, editione Latino-Polonica, ut ne quid jure desiderari possit, visurus.

IV. *Tandem de Conjugationum forma mones, Modorum et Temporum aliam exposcens seriem. Nempe ut Imperativus rejiciatur in ultimum locum: Praeteritum vel Imperfectum praemittatur Futuro* etc. *Resp.* Me respectus ad Linguarum harmoniam ordinem istum docuit. Quia enim *Infinitivo et Imperativo, et Indicativo, nulla Lingua caret; Subjunctivo autem multae;* ipsa Lex justitiae communia praemitti, specialia subjungi, (atque sic ista Regulae, haec exceptionis loco haberi) postulat. Imperativum vero Infinitivo et Indicativo interponi, Lex gradationis, (a simpliciori ad compositum et a minus composito ad magis compositum progredi suadens) cogit. Nempe simplicissimum in verbo Infinitivus est, carens numero et personis, recipiensque solius Temporis differentiam: et ne id quidem in omnibus Linguis. Proximus huic Imperativus admittit numerum, et tempus, et personas; sed tempus nonnisi unum (Latinis); personas nonnisi duas. Prima quippe caret, quia sibi ipsi nemo imperat. Indicativus demum per numeros duos, personas tres, tempora autem sex, sese diffundit: compositissimus igitur. Absolvi igitur prius simpliciora et breviora, et dehinc veniri ad compositiora et diffusiora, prudentiae lex suadet. Accedit alia non levis momenti ratio duplex: nempe quod Imperativus (1) immediate ex Infinitivo fluit, abjecto tantum ultimo *-re* (2) characterem Conjugationis retinet -a, -e, -e, -i.

Amā-re	Amā
Docē-re	Docē
Legĕ-re	Legĕ
Audī-re	Audī.

Haec ergo tam conjuncta cur divellamus? Certe enim Conjugationis character in Indicativi persona prima jam turbatur: quia terminatio primae cum tertia semper; cum secunda et quarta non raro; tertiae cum quarta saepe, coincidunt. Ut patet in *Lēgo* et *Lĕgo; Meo* et *Fleo; Amplio* et *Ambio; Capio* et *Sapio.* Quod ergo a charactere recedit, recedat quoque a frontispicio.

De INFORMATORIO denique quod mones, adornandum esse potius vernacule, quam Latine, propter et Parentes et imbecilliores Paedagogos, *recte mones.* Optavi enim idem Meth. LL. Cap. XIX. § 11. *etiam propter autodidactos*; habesque paratum fere.

De JANUA rursum bona quaedam monet Censura Tua, licet non sine superstitiosa iterum modestiae protestatione. Quid autem opus? Commune agitur negotium: agat, addat, demat, mutet, limet, quisquis potest, *modo ita, ut ad rationis tribunal reddere queat facti rationem, certus, Censurae publicae subire aleam, quisquis in publico agit aliquid. Ego vero eo lubentius* de Januae Linguarum vera constitutione legitimoque Usu **Te** disserentem audio, quo majori approbatione illa fuit hactenus excepta, minori autem usu adhibita. Quod judicium erat Viri eruditi, jam Anno 1639. ita scribentis: *Quam primum*

in Lucem prodiit Janua Linguarum, non in Polonia solum et Germania, sed multis aliis in Regnis caepit amari, uti sane merebatur. At nullo adhuc cum adolescentiae commodo ullibi, quod ego quidem sciam, tractatur: ut hunc an alium libellum discant, non videam quid intersit. Aperta stat Linguarum Janua, magno applausu, sed evanido. Id quod dolendum est. Ita ille. Tentavi ego sane novissima recognitione omnia reddere meliora, et ad usum accommodatiora: sed me nondum ea vice fuisse tam felicem, ut Voto potirer meo, expertus sum. Dabit autem tandem Deus: cujus spei antequam explico fundamenta, Te prius, quid in Editione novissima desideres, audiam. Primarium est, *Nomina saepe destitui Epithetis suis; aut etiam descriptione plena: ut non semper quid Res sint, vel agant, aut patiantur, in toto vel per partes, pateat.* Ain? Augeri igitur in majus etiam hanc Rerum historiolam cupis? Alia Tibi mens, quam cuidam (alias non indocto viro, nec indiligenti Juventutis formatori, cujus nomini parco), quia in *Discentiae Hermete suo* Januam Linguarum nostram (et quidem primam illam brevem et simplicem) eo insectatur, quod *Vocabula tradat Rerum a cognitione puerili remotarum, Theologicarum, Medicarum, Juridicarum, Mechanicarum, Mathematicarum Opticarum, Geometricarum, Astronomicaruu, Oeconomicarum, Physicarum, Ludicrarum etiam: queriturque sibi cerebrum excuti tantis lapidibus.* Plumeum esse oportet: eum vero pueritiae formatorem buteum, qui tales futuros non talibus instruit. Annon enim qui culturae adhibentur, eo, ut Theologi, Medici, Jureconsulti, Mathematici etc. evadant, adhibentur? Dicit *pueros ad haec talia tam aptos, quam asinus ad lyram.* Hem! aliter judicabat sapiens Socrates, octennem etiam puerum ad omnia totius Philosophiae respondere posse, si scite, interrogetur: quia latens intus Rationis lumen, recte provocatum, ad omnia sufficit *Non satis perspicimus,* inquit Fabius, *quantum natura humani ingenii valeat. Sed realium capaces non sunt,* inquit. Scilicet terminos cognitionis reflexae, notionum secundarum, Genera et Casus, Enallagas et Zeugmata, Darapti et Felapton etc. percipient: terminos autem notionis primae, Rerum in sensus incurrentium, non percipient? Quam vane haec dicantur, re ipsa experiri promptum est. Ostende puero, non infanti dico, bimulo vel trimulo, sed puero, septem vel octo annorum, nedum altius aetatis progresso, differentiam stirpium, piscium, morborum, et quarumcunque naturalium et artificialium, moraliumque et spiritualium rerum: tam capiet quam digitorum suorum differentiam, si aeque clare ostendis. Dicit *Pueros etiam Vernacula istarum Rerum vocabula ignorare.* Resp. Quid tum? an quia ignorant semel, ignorabunt semper? Annon ductu Rerum in conspectum productarum addiscere possunt pariter Res, pariter Rerum nomenclaturam? aeque Latine ac vernacule? Puerilis aetas huic negotio aptissima est, dum sensus vigent, et in objecta sua prompte insiliunt, et memoria, cuicunque rei applicata, ut viscus haeret. Taliter comparatam aetatem quibus potius, quam quae sequenti aetati materiarum thesauros congerant, occupabimus? *Sed Praeceptores ipsi talia plerumque ignorant,* inquit. Esto: sed quaeritur, an recte ignorent? et an ignorantia haec diutius ferenda? annon exuendi eam objiciendae occasiones? et quidem illis primum, qui inscitiae rubigine liberare debent alios? ne amplius ingenia privare adaequato suo

pabulo pergant: cum Natura humana Rerum nucleo pasci velit, non verborum corticibus. *Nulla est horum utilitas,* inquit ille. Ergo declinare nomina Rerum non intellectarum; et conjugare Verba Actionum ignotarum; et nectere Phrases e Vocibus, quae quid primo significent, nescias, major erit utilitas? *Quaerit: Cum quo puer de Caseo, Mappa, Pulte, Apluda, Botulo, Scriblita, Lardo, etc. sermocinaturus sit? an cum Matre, quae Latine nescit? Praeceptores enim de talibus nunquam neque Autores Classici.* Resp. *Sapientis est ubique malle totum, quam partem,* si posse detur. Cur igitur non totam Latinam Linguam, *cum tota Rerum cognitione,* possidere malit quis, si possit? Datane opera frustillationem scientiarum et Linguae, continuabimus, ut mancipia paucae Eruditionis efficiamus? Praestabit ergo Latine loquentem, res humiliores monstrare digito, potius quam nominare? ne scilicet demittendo se ad humilia, sublimitatis suae opinionem diminuat. Ita vult: addit enim: *Si in talium cognitione Eruditionis partem locamus, Coquos, Pistores, Subolcos, Mulieres, doctiores fore aliis.* Resp. Imo sapientiores etiam, qui quantum eorum status requirit, lubentes non ignorant: prae Vobis qui cum lumen Orbis esse debebatis, data opera ignorantiam affectatis et mordicus tuemini. *Sapientis est omnia scire, quantum est possibile* dixit Aristoteles Insipientis ergo, nolle scire, quantum est possibile: et non permittere sapientiae Candidatulos omnia, quantum illi aetati possibile est, (nempe saltem per externas differentias, propriamque Nomenclaturam) scire. Annon hoc est autem sapientiae verae, universalis, non ambitu duntaxat, sed aditu etiam ipso arcere? Merito hic exclamet Poëta: — *Cur prohibetis aquas? Usus communis aquarum est.* Pergit ille: *Ea discenda sunt, quae ad scientiam ducunt, et conducunt.* Resp. Quid autem eo non ducit et conducit, inter omnia Dei et Artium opera? Misera vero Prudentia, circa quaedam velle sapere, circa reliqua seipsum et quorum dux esse debebas, exoculare? At *ista non faciunt ad Eloquentiam. Resp.* Profecto nisi Vos Loquentiae Magistri Rerum naturalium et artificialium docueritis simplicem Nomenclaturam, Eloquentiam Vestram semper esse rem mancam, obscuram, stupidam necesse erit: quia ductas a rebus ubique obviis Phrases, Adagia, Comparationes, (quorum apud Authores omnia plena, ut in quibus omnis Eloquentiae vis consistit) nunquam a fundamento intelligent discipuli. Quod cum intelligeret Cicero, recte scripsit: *Dicendi virtus sine rerum scientia exstare non potest.* Vos ergo qui extra Rerum scientiam Dicendi virtutem quaeritis, non eloquentes Oratores, sed loquutulejos blaterones redditis: neque Sapientiae tirunculos, sed ignorantiae candidatos, semper in vita futuros asellos, ignorantiaeque fratres formatis, boni formatores. Tandem tamen, si alterutrum eligere necesse sit, Tullius ipse *mavult indisertam sapientiam, quam stultam loquacitatem.* At ille noxae etiam insimulat nostra haec studia ita detonans: *Cur in dies major barbaries? cur rariores eruditi? cur pauci solide docti? Vis causam? Dicam: Quia discentes talia opinantur jam sese omne Latium peragrasse et bonos classicosque Authores negligunt.* Resp. Hoc ergo fulmen non nos ferit, qui ab Authoribus bonis non abducimus; illos potius a scholis exulare queribundi introducendis illis viam paramus. Interim tamen sub ipsa haec Introductoria, et per illa inescanda esse ad variam Eruditionem,

quibus usque honestis modis licet, Ingenia, prudens ingeniorum cultor nullus negaverit. Inescari autem vel sola universae Eruditionis blanda et suavi imaginatione, quis non animadvertit? Non quasi nuda imaginatione Mentes impleri doceam: sed quia ad plus sperandum et audendum stimulum esse scio tanto acriorem, quanto fixius quis de superatis, aut brevi superandis, difficultatibus spem conceperit Certe id usque adeo verum est, ut multis Exercitibus sola Victoriae persuasio Victoriam attulerit. Ideo prudentissimi Duces semper suos ad praelia Victoriae spe solent animare imo nonnunquam desperatis, etiam, et victis jam reparata quocunque stratagemate spes victoriam reddidit. Notum est, Caesarem natantis Victoriae metu, utque suis Victoriae spem ingeneraret, hostibus adimeret, obequitando clamasse, *Parce sanguini Civium miles!* qua acclamatione, tanquam triumphator clementiam distribuere paratus, suis acrius instandi, hostibus vero cedendi et fugiendi occasionem dedit. *In summa, ad pauca respiciunt boni illi Viri, qui nihil nisi Latinitatem nudam pueris instillare animum inducunt: sed et illam qualem? Quae in collectis undecunque Verborum flosculis, dicteriolis, versiculis, consistat: et per quam si quis post Terentium aut Catullum, unum praeterea et alterum e lasciva ista gentilium turba, legisset, pulchre se Musarum latice inebriatum et ad omnia vitae munia instructum, somniet. Noster Januae Linguarum apparatus alio tendit: nempe ut Homines in omnia melius prospiciendi, melioribusque ad vitae munia praesidiis sese instruendi, occasiones habeant. Texitur enim hic, et ob oculos panditur, Rerum historiola quasi universalis: quae Res, quas Mundus habet, primarias omnes exhibendo, easque suis appellationibus convestiendo, ingeniis Juvenum, in Mundum et Negotia intromittendorum, ad omnia quae obvenient (sive in seipsis spectandum, sive ut ab Authoribus enarrantur pensitandum) tam conferat, quam solet amplissimam haereditatem adituro, redactum ordine bono in compendia* **Repertorium.**

Verum satis de his, quae occasione Voti Tui de ampliando Januae Textu et atri calculi censoris praepróperi, dicta sunt: revertor ad tua. Dicis *te de Grammatica Januali, et de Lexico, et de Atrialibus, judicare non posse, quae nondum vidisses.* Recte: de rebus imperspectis judicari non solet, nisi temere. Mittam ergo ad Michaelis, per Mercatores. Ut tamen gustum habeas, en utriusque philuram unam et alteram per hemerodromum mitto. Ideas enim horum, descriptas Methodi capite XV et XVI, non reprobare Te; rem ipsam quomodo ad Ideam sit facta, videre velle, intelligo. Vide ergo stipulam, et judica de spicis. Atque si non aspernaris meam quoque de meis audire censuram, en accipe! quae Te plus forte de istis, Tibi jam visis, et nondum visis, informabit, quam si legas cum praejudicio, meo ista judicio talia esse, ut mihi satisfaciant et placeant. Debet enim certe licere nobis nostra ipsorummet etiam censere et taxare: atque aliena sic audire judicia ut tandem nitamur nostro. De quo sapiens vir, Jacobus Acontius, ad Johannem Wolfium, ita scribit: *Intelligentis judicii certissimae videntur notae, si multa tibi in mentem sua sponte veniant, quae cum summorum hominum judicio congruere postea deprehendas. Conceptibusque Tuis varie tentatis, et aliis atque aliis rationibus examinatis, semper tamen idem proveniat. Addenda denique experimenta: quae*

animos vel addent, vel cohibebunt etc. Pluries ergo tentabis eadem tua, interposito a prima scriptione tempore nonnullo: ut legendo non quasi tua, sed aliena, judicio utaris saniore etc. Rursum: *Suadeo et amicos consulendos: sed ita, ut non multum in illis spei repositum habeas. Tu ipse, tua deposita persona, tibi ipsi acerrimus esto censor.* Similiter Vives: *Posteaquam scripseris, ostende iis opus, a quibus recte admoneri Te posse confidas, eorumque sententiam attentus ac patienter auscultato, ut quae videbuntur necessaria, corrigas. Sunt tamen nova quaedam inventa, quae melius poterit Author ipse arbitrari ac judicare, quam alius quivis* etc. *Et postea suadet, quod et Quintilianus suasit, ut scriptor opus suum aliquantisper seponat, rediturus, ad illud, refrigerato jam inventionis ardore, tanquam alium; nec jam ut Author, sed ut Lector et Censor. Accedet multum judicio,* inquit, *ex dilatione tum comparatione sui, tum aliorum. Quae omnia si probe sit exsequutus, opus tamen placere pergat, bonam poterit concipere spem, placiturum et aliis.*

Audi igitur, quomodo placeat opus meum mihi, revisum per intervalla, et examinatum aliquoties: acrius etiam ac unquam, postquam illud sudare caeperat sub praelo. Quantum ad rem, placere sic pergit, ut indesinenter gratias agam Deo, qui me agere haec jussit, a quibus multum emolumenti in Juventutis Christianae augenda commoda exspectare est, tametsi Mundus id nondum videat: eritque in ipsa morte solatio mihi, spero, in his vixisse, his immortuum esse.

At modus displicere caepit: postquam me in libellis Didacticis contexendis non uno modo ab Ideis, recte semel deprehensis, nec recte post observatis, aberrasse deprehendo. Quod aperte fateri, vel in publico, nihil verecundabor: modo ut benignitate Dei nos tamen propius ad desideriorum fines promoveri, palam constet; praesertim si me, antequam reficiatur, perficiatur, et ad spontaneum illum motum plene disponatur machina haec, abire hinc iusserit Deus. Faciam, quod ut fieret, suasit Vives: ut quae post editionem demum agnoscuntur minus recte expensa, corrigam aperte, plane, simpliciter.

Duo autem displicent in nostris istis Libellis. I. *Major ac volui, prolixitas.* II. *Minor ac optavi ad autopraxiam facilitas.*

De prolixitate conqueri caepi jam sub finem Methodi, Cap. XXVIII. § 4: sed operis progressu magis illa displicere caepit, cum danda in manus Latinitatis tironibus adeo excrescere viderem. Certe enim Instrumenti cujusvis laus in eo quoque est, *ut sit expeditum ac versatile, non operi tantum, sed et operantis manui, proportionatum.*

Omnino itaque hoc agendum restat, ut haec omnia ad majorem concinnitatem quantocius reducantur: deditque jam pro bonitate sua Deus reperire modos, mediam molis partem lucrifaciendi, *nullo rerum detrimento, multo ad facilitatem majorem emolumento.* Quae specifice referre diu foret: festino ad finem.

Difficultatem ad praxin video inesse, tum Textui Januali, tum Grammaticae.

Textui: *quod tantum latinum dedi, jussis eum sibi vernaculum reddere discipulis ipsis, adjuncti Lexici ope: Et quod tamen non ea simplicitate*

structurae dedi, qua versionis iste labor esset facilis. Prius istud consilio factum: posterius dormitatione quadam. Prioris causa fuit usitata scholis consuetudo, Latinitatis studium a Latinis libellis inchoandi: a qua nos secedere superstitiosus metus, ne nimis novatores videremur, coëgit. Addebat consilio larvam *Canon de Autopraxia: ut discipuli propria diligentia in his versati felicius proficerent.* Sperabam enim processurum hoc Exercitium, addito illis Interprete, Lexico. Sed praxeos difficultas ab hoc scopulo proram deflectere nos, et in naturalis Methodi, redire tramitem, cogit. Satis enim evidenter Didacticus Canon, *ignota nisi per nota disci non posse, ostendit.* Eccur igitur ad Latinam linguam, tironibus ignotam, non damus manuductricem illis praenotam, vernaculam? Cur Libellos Latinos primum objicimus? h. e. Visum in tenebras defigere jubemus?

At interpres adest, inquiemus, *Lexicon, Latina vernaculis reddens, eoque Latine lectis intellectum ministrans.* Resp. Est aliquid: rationis nempe larva, quam rei per se absurdae male inolita praepandit consuetudo, ne animadvertatur error: Prorsus *ὕστερον πρότερον* est, inmittere prius aliquem in tenebrosum antrum, demumque illi a tergo porrigere facem. Enimvero cur non praefers potius? Cur, quod mihi dicendum est, dicis alteri, ut ille demum mihi? Cur mihi Cracoviae constituto et viam quaerenti Romam indicem ostendis talem: *Roma Viterbum, inde Sienam, hinc Florentiam, et sic consequenter Cracoviam usque.* Aliud enim doces, ac rogavi: aut certe si idem, ordine inverso. Mihi enim Cracovia iter est Romam, non Roma Cracoviam: qua eam, ostende, non qua redeam. Pariter igitur; transitum a lingua mea in Romanam quaerenti cur a Romana ostendis in meam? Intricas me, obicesque ponis, etc. Ita nobiscum expostulare posset Tironum aliquis, si Methodi hoc vitium nosset. Cujusmodi emendandi Remedium duplex est: ut aut Vernaculo-Latinus fiat Textus, aut praemittatur Lexicon: de quo mox.

Grammaticam nos scripsisse Philosophicam, ad Praxin tamen, singulari ratione accommodatam, gloriati fuimus Methodi cap. XV. § 90 et 91. At vero facta experimenta difficultatem subesse ostenderunt: scripsitque Vir Illustris, *Grammaticam hanc non docendis videri scriptam, sed doctis; neque proponendam nisi longius a Tirocinio provectis.* Agnosco igitur, accidisse nobis hic, quod olim Regi Sauli: *qui arma virilis suae et procerae staturae adaptare tentabat adolescentulo Davidi, sed frustra. David enim non armari se istis, sed gravari sentiens, elegit loco Galeae et Loricae et Gladii, Baculum et Fundam, et Lapides quinque laeves, victoriamque de hoste retulit.* Imitandum hoc jam nobis erit *in puerili hoc Tironum nostrorum cum barbariei hoste conflictu:* ut viriles contemplationes in virilem captum differendo, pueros Linguas Usu et Exercitatione levi adjuncta Praeceptorum norma, doceamus; sublimioribus inquam et subtilioribus observationibus alio dilatis. Collimamus enim certe constanter eo, ut Discipuli nostri totum sermonis artificium intelligant, ad minutias usque: sed videmus tamen non ideo simul et semel detegi omnia necessum esse. Nec operose inculcari oportere omnes minutias sigillatim: quia explicatis recte fundamentalibus, infinita ultro patescent. Devoranda itaque nobis iterum erit molestissima haec molestia, salebraeque istae denuo transeundae, explicatioresque reddendae, quam adhuc tentavi.

Primum, quia quies non est animo meo, si non assequor, ut prosim. *Dehinc* quia nauseam video paratam, si quid optimum etiam non ita fuerit delicatis palatis attemperatum, ut jucunde influat. *Denique*, quia in eo, ut Grammatica haec nostra suscipiatur, plus quiddam boni futuri video, quam ut pro obtinendo eo quidquam sudoris declinare conveniat. Non hoc innuo solum, quod Melanchthon ursit toties; ut Homines vaga cogitare, agere, natura quodammodo proni Legibus constringi, et ad Leges vivere et loqui consuescant, (quod utique per se magnum quid est): sed etiam ut per illam ARTICULATIONEM quam in *Sermone* spectare (manuductione nostra) assuescent, oculi simul aperiantur in ARTICULATIONEM, quae pariter in omnium *Rerum*, *Cogitationumque humanarum* structuris obtinet: et *ex cujus intellectu vero*, *claro*, *distincto totum humanae sapientiae lumen exsurgit.* Loqui aenigmata videor? Esse aenigmata desinent, ubi omniscientiae humanae syntagma triunum harmonicum, et in eo Grammaticae, Logicae, Metaphysicae osculum, humani ingenii deliciae, oculorumque Mentis collyrium veniet in lucem Ut autem veniat feliciter, faxit Luminum Pater!

Unum restat, sed enorme erratum, bene repertae Instrumentorum triadis ad usum applicatio non bona. Reperta illa bene trias est Linguarum bene tradendarum Instrumentum triplex; Textus, res enarrans; Lexicon, Verba interpretans; Grammatica, Verba flectendi et nectendi normas addocens. Quorum nihil a rationabili Linguarum studio abesse posse, demonstratum est, satisque liquere, puto. Erravisse nos autem in ordine ista usu adhibendi deprehendo: quia initium semper fieri voluimus a Rerum recensione, perque Lexicon veniri demum in Grammaticam, quae sermonis absolvat artificium. Operose consilium hoc, ut adamantinum esset, stabilitum ibam Cap. XII. Meth. LL novissimae § 7. 8. 9 et 31; Rationesque ibi positae perstant, si ad methodum sapientiae respectus sit, et Linguam discendi idem esset modus nunc, qui fuit Linguam condendi in Paradiso; ut muta prius esset Rerum speculatio, sequeretur demum nomenclatio. Verum enimvero, quia Linguarum Methodus nostra non id solum, quod per Ideam spectatum ut perfectissimum concipi potest, propositum sibi habet, sed et amoenitatis quaerit vias ad ingenia facilitate ipsa alliciendum: et vero facta experimenta, difficilius sermonum jam textum a Tironibus, Vocabulorum seorsim consideratorum vim nondum intelligentibus structuraeque ignaris, intelligi, ostendunt; Rem aliter experiri adigimur. Nempe ut *ante omnia discantur Vocabula Rerum; tum Vocabula flectendi et nectendi formulae; demum sermonis textura. Hoc est*, *ut studii Linguae initium faciat Lexicon*, *continuet Grammatica*, *absolvat Realis Textus.* Fundamenta, quibus consilium hoc innititur duodecim mihi jam occurunt; quae dum explico, attendo quaeso, quam sint firma!

I. *Quicquid incipit*, *rude est*, *perficiendum ipso progressu, donec in perfectissimum quid exeat.* Atqui Vocabula singula rudimentum sunt Sermonis; sermo ipse completa perfectio. Illa ergo inchoent, non hic.

II. *Gradus Rerum esse debent cohaerentes*, *ut ubi alter desinit*, *alter incipiat.* Atqui Linguae Tironibus e Latinitatis Vestibulo, ubi Linguae Radices viderunt, recens egressis, proximum est, quomodo se Radices in Ramos

pandant, spectare. Spectent ergo sine interposita alieni negotii mora et remora. Eritque res intellectu facilis et jucunda, post intellectas jam Radicum significationes primas et fundamentales.

III. *Simpliciora debent praecedere, compositiora sequi.* Atqui Vocabula singula simplicius quid sunt, quam conjuncta: praecedant igitur. Tametsi enim Lexicon nostrum Voces ejusdem Radicis in Contextum quoque redigat (ad tollendum a Lexici studio taedium): haec tamen Lexicalis Verborum textura longe simplicior est, habetque suam secum explicationem mox in conspectu) ut non sit opus (quemadmodum ad Januae Textum interpretandum) per totam Lexici sylvam volitare et volutari. Prorsus ut *legendi artem* disciturus a Literis incipit, perque syllabas venit in Voces, tum sententias, demumque Textus integros: ita Linguae tiro incipiat a Vocabulis singulis in Vestibulo; tum has discat multiplicare, derivando et componendo, in Lexico; mox easdem flectere et nectere, in Grammatica; et in Sententias Periodosque struere, in Januali Textu; demumque libere per Libros Latinos volabit. Et sicut *Avium pulli* e nido prorepentes volatum primo tentant super ipsum nidum et circa illum; tum de fronde in frondem ejusdem Arboris; demum de Arbore in arborem. tandem de Sylva in Sylvam, et quo volunt libere: Ita postquam tirones nidum suum habuerunt in Vestibulo, proximum est, ut inde egressi exerceantur Vocum, ex eadem radice provenientium, intellectu; quod erit volitare de Ramo in Ramum in Arbore eadem. Tum immittantur Arbori vicinae proximae radicis, ejusque similiter lustrent ramusculos, et sic ad Lexici finem. Tum de sylva in sylvam, sub easdem Regulas reductarum Vocum lustrantes genera, in Grammatica. Demumque tempus erit totam Rerum et Sermonis, quam late patent, campos [!] Ita sit, quia ita expedit.

IV. *Melius est praescire Vocis cujusque vim in seipsa, quid ratione Originationis suae significare habeat, quam ad quid eam in rebus suis adhibeant hi, illi, isti, spectare.* Prius enim illud fixius quiddam est, hoc posterius vacillat: quia fit ad placitum, nec ab omnibus modo eodem.

V. *Cum interprete, quo quis ad homines alieni labii necesse habet uti, prius est contrahenda familiaritas, ut fidum habeas amicum, non proditorem aut perditorem; seu studio, seu Tui incuria.* Atqui antea Lexicon Rerum Nomenclaturae adjungebamus, ut Interpretem, sine quo realis ille Textus intelligi non posset: quodsi est, necessario prius cum illo conversari assuefiant, demum habituri familiarem, fidum, promtumque Ministrum.

VI. *Aedificare Domum, antequam sylva fuerit caesa, nemo potest; neque componere Parietes, ante exasciata tigna, trabes, cantherios pro se unumquodque.* Ergo et Vocabulorum sylvam prius caedant faberculi nostri; priusque in Grammatica dedolent, exascient, ad numerum et mensuram redigant singulas trabes: demum quomodo aedificio congruant omnia et singula, jucunde spectaturi.

VII. Saepenumero vetat Methodus novissima quenquam tenebroso antro immitti sine Lucerna. Atqui tale antrum tironi, Latina nondum intelligenti, realis ille Textus est. Si dixeris, (diximus autem ipsimet errore nuper abrepti) *At habet ad manum Lexicon,* inde *facem petat.* Resp. Jubes nihilominus te-

nebras primum ingredi, demumque cum oculi caligant et horrent, regredi et circumspectare faculam? Cur non, ut sibi hanc prius comparet? Praeterea, Facis illa inquisitio quam operosa est? Vel ad unius Periodi comparandum intellectum Lexicon totum erit versandum.

VIII. *Compendia laborum, occupationum, molestiarum, quaerenda sunt ubique; per intimam novissimae studiorum Methodi intentionem.* Atqui si Januae Textum primo damus Tironibus evolvendum, et ope Lexici interpretandum, quot et quantae, quamque molestae, horum duorum Libellorum futurae sint volutiones, quis non videt? Cum tamen, si Lexicon primo transeundum detur, ibunt hoc solo contenti ordine, sine volutatione huc, illuc, a principio ad finem. Et delati post ad Januae Textum, intelligent omnia ultro, recurri ad Lexicon, nisi raro, nihil erit necesse. Ergo vel ad compendifaciendum laborem, et praeveniendas distractionum molestias, librorumque lacerationes res aliter, quam occeperamus, instituenda est.

IX. *Intelligere Linguam alienam prius quid est, quam loqui, quia facilius, faciliora autem debent praeire.* Atqui Linguae Intellectui serviunt Interpretationes, quas Lexicon expedit, Loquelae demum ipse in sententias redactus Textus. Ergo illud praecedat, hic sequatur.

X. *Invecti fuimus suo loco, quod qui Tironibus Linguae praecepta sermone illis nondum intellecto, Latino, objiciunt, triplicem eos luctari perabsurde cogant luctam.* (Videatur Methodi cap. VII. § 12 et 13.) An vero nos ipsi jam aliter? quanquam aliter; in alia scilicet materia. Nempe et hic, *dum seria Rerum offerimus Lingua adhuc ignota, triplex exsurgit novellis Linguae et Rerum candidatis lucta. Prima* cum Verbis, quid significent. *Secunda,* cum inquisitione vocis vernaculae, ubi ea in Lexico lateat: (Nam et ipsa haec inquisitio molesta est inexercitatis adhuc Inquisitoribus, eosque retardat: dum vox interim non intellecta mentem premat, vellicet, pungat.) *Tertia* lucta Menti cum Rebus ipsis oritur, quid sint juxta descriptionem suam. At Lexicon aggrediundo primum, dehinc Grammaticam, tandem Textum, expedita erunt omnia. Unum enim solum hic uno tempore agendum erit, ex uno illo, quem ante se Tiro habebit, libro; qui quia omnia sua secum feret, distractionem menti afferet nullam. Et quidem Lexicon exhibens quamlibet Latinam vocem immediate junctam vernaculae, Phrasinque Phrasi, per lucem ubique praesentem amoene progredi faciet Tironem. *Grammatica* similiter nihil cruciabit, quia nihil distrahet: quippe huc delati Vocum significationes jam intelligent, iterumque nonnisi uni duntaxat negotio attendere necesse habebunt, Vocum formationi. Sicuti et ad *Textum* delati, uni rursum Primario, Rebus. Verba quippe, illorumque nexus praenota jam erunt, intentionem non requirent: perpetua tantum repetitione profundius Intellectui Memoriaeque se insinuabunt, citra tamen ullam novam, molestam, mentemque lacerantem intensionem.

XI. *Pondus addit, et praevalere has rationes omnibus prioribus cogit, USUS ex hoc tali processu fluidior, FRUCTUSque uberior.* Jam enim demum revera poterimus ex reperta vere novissima Linguarum Methodo, Triumphum veluti cantillantes, hoc eam Elogio venditare, *OMNIA SPONTE FLUUNT! NULLA EST VIOLENTIA REBUS.* Nulla certe jam afferetur violentia

Rebus, nulla Ingeniis, nulla Docentibus, nulla Discentibus: Fluent sponte omnia. Patri Luminum, pro hoc lumine, laus sit et gloria!

XII. Dumque tali amoeno processu ad solidam et Rerum cognitionem, et Artis sermocinatricis praxin, veniri certo patebit, patebit simul Canonis Logici Veritas, *Primum intentione, ultimum fit exsecutione.* Quo enim his Philologicis studiis tenditur, est clara Rerum intellectio, sapienti juncta Eloquentiae.

Terriculamenta itaque illa nostra, quae prius in conspectu nostro regiam hanc obsidebant viam, et nos ab illius ingressu deterrebant (Methodi cap. XII. § 10.) evanescant jam. Sensusque Canonis (*De non discenda Lingua nisi Rerum ductu*) eo se resolvat tandem, ut *Verborum studium nunquam sit a studio rerum omnino separatum, sed conjunctum, parallelum, reciprocum.* Quale et prius habuit Methodus nostra et habebit nunc jam melius, eo lucis deducta. *Sive enim Rem ostendendo nomino, sive nominando ostendo, perinde est.* Et, *sive rei prius intellectae attribuo Nomen suum, sive intellecto Nomini applico Rem suam, eodem tamen venitur, quo tenditur, ad rationabile Linguarum studium.* Quia tamen rationes jam allatae omnino pro studii facilitate militant: ita omnino Res partiamur, ut studium linguae inchoet a Verbis, Rebus tamen suis curate accomodatis: exeat autem in Res, Verbis suis accurate expressas et exprimendas.

Haec insolatia Tibi, amicissime Colbovi, cujus *minuta monitiuncula (uti videri poterit, visaque mihi primum fecit) eum in me solvendi hujus tam diuturni et intricati nodi ardorem excitavit, ut noxiosus illi obex, qui mihi aliquot annis, ne ex hoc studio invenirem exitum, obstitit, Didacticoque studio infinita adhuc impedimenta, molestias, cruces, creare potuisset, penitus jam amotus sit.* Ita enim confido, iteratis hoc triduo varie super hac re meditationibus: quarum partem hic expressi, et ad Te eo fine mitto, ut haec rumines, aut si robustiore translatione opus, recoquas, percoquas, et colliques, donec, num puri jam auri repererimus venam, an vero etiamnum fucosus aliquis promicans splendor nos fallat patescat. Si perstabunt rationes, et responderit optata Praxis (tentabo enim Latino-Polonam nunc adornans Editionem, omnia jam ad hanc reconcinnare formam) erit unde laudemus Dei, qui quaerentibus, petentibus, pulsantibusque promisit omnia, benignitatem. *Tu autem, qui me inscio tam serium mearum inventionum suscepisti examen continuare illud, me jam conscio, perge.* Stimulet Te, aeque ut me, (et qui alias sibi hoc dictum velint) memorabille illud Ciceronis: *Quaerendi defatigatio turpis est, cum id quod quaeritur, est pulcherrimum.* Pulcherrimarum enim profecto inventionum ante nos habemus campum; quarum usus ad salutem humanae societatis, quam late illa patet, ornamentaque Ecclesiae tendit. Hic ergo ignavos esse et socordes atque incuriosos, turpe fuerit. Praesertim, qui jam operi pulchro admovimus manum, turpe foret eam retrahere, *antequam videamus scholasticas operas ad operarum Typographicarum similitudinem, certitudinem elegantiamque redactas, ad implendum Orbem Viris eruditis, sicut illa Libris eruditis implevit Mundum.*

IV. A quo tamen metu liberat me, quantum ad Te, probata jam ab annis octo (ut innuis) hoc in studio constantia, praesensque (quod mihi pri-

vata Epistola detegis) de studio Didactico, et reperta hac meliore Linguarum Methodo Imperii Proceribus, Scholisque per Germaniam universim commendanda propositum. *Bonus est Zelus Tuus, Colbovi, et de consiliorum exsecutione cogitatio laudabilis: quia cogitata bona perire necesse est, ubicunque exsequutio abest.* Caeterum quod Editionem illam Exhortatorii Tui scripti, dedicationemque illius eminentissimis Imperii capitibus attinet, in eo ut consilium meum non requiris, ita me illud ferre necesse non est: res sit arbitrii Tui. Unum cogito, *an nos tantillos audituri sint tanti illi: Utinam non audiant solum, sed exaudiant!* Hoc praesertim tam opportuno tempore, post pacem Germaniae redditam, ubi cantillandi tempus erit (utinam vere!). *Jam hiems transiit, imber abiit, et recessit. Flores apparuerunt in terra nostra, tempus putationis advenit; Vox Turturis audita est in terra nostra* (Cantic. II, v. 11, 12). Sed utinam simul audiatur Vox Dei: *Novate Vobis novale, et nolite* (amplius) *serere super spinas* (Jer. IV. 3). Novale Ecclesiae Scholae sunt, ubi novellae plantae Paradisi Dei plantantur, et ad optata incrementa provide curantur, rigantur, putantur. Utinam sic, ut spinis (spinosis scilicet studiis et methodis) non sit amplius locus! Sed nescio, an ita jam castigati simus, *ut hae voces ad nostra penetrent corda, et nos doceant posthac circumspectare profutura potius, quam pomposa.* Interim Tu non ignoras illud Dei ad Prophetam: *Clama ne cesses, quasi Tuba exalta Vocem Tuam!* et Apostolicum illud: *Jnsta, Εὐκαίρως, ἀκαίρως.* Deus Te regat Spiritu suo, ad omne beneplacitum cordis sui. Vale, et haec si ad manus Tuas venerint, illico rescribe, ut reddita Tibi esse sciam. Fortassis enim alia necessaria ultro citroque moneri poterunt, aperta semel nos invicem conveniendi via.

Haec ego interim pro informatione Tui, sumto quadridui spatio, scripsi: *ut magis excitem industriam Tuam, ob quam Te singulariter amare caepi, ex primo hoc Tui gustu.* Hactenus experiri me veritatem illius:

»*Qui stimulant Taurum multi, sed rarus Arator,*« necesse fuit. *Tu primus jam accedis, non stimulo terrens, sed colla subdens jugo, ad fortius trahendum Aratrum.* Quae res bene vertat mihi, tibi, Scholis! Sub directione illius, a quo Solo rebus nostris successus et benedictio venire possunt, Amen! Vale iterum. E Museo meo,

5. Augusti st. novo, Anni 1650.

Tui amans

Comenius.

Pěkné řádky polského velmože zde citované jsou jistě asi z listu kn. Ossolinského de Bruin, palatina. Autor listu druhého, z něhož excerpta se zde připomínají, jakož i kritikové »Januy«, na něž pisatel reflektuje, jsou vydavatelům dosud blíže neznámi. Zajímavé jsou narážky na název spisu o perpetuum mobile, čímž se pravdě podobno stává, že Komenský na tomto problemu i po návratu z Anglie pracoval.

(Coll. vydavatel.)

CXXI.

Kupní list vystavený od města Lešna.

R. 1650. — 30. září.

Komenský koupil dům od Jednoty; polské exulanty zastupovali senior a consenior, od uherských bylo příslušné plnomocenství ukázáno. Cena 150 dukátů, které Komenský v hotovosti složil. Právo kupní vůbec a proti dědicům Erastovým zvláště se potvrzuje.

Den 30. Septembris Anno 1650 ist nachfolgender Kauff E. Ehrenw. Rathe vorgetragen und mit gutem Vorbewust und auf befehl Ihrer Gnaden des Herrn LandRichters undt Bevollmächtigten Administratoris der Graffschafft Lissa auff nachstehende weise eingeschrieben worden.

Am 30 Septembris des 1650igsten Jahres Verkauften die wohlehrwürdigen undt wohlgelarten Herren Venceslaus Lucharius Senior, und Herr Petrus Cephas Consenior, in Nahmen undt aus vollmacht der Sambtlichen Brüderschaft Böhmischer Evangelischer Confession, als Sie zuvor Ihre Personen, darzu durch eine aus Ungern überschickte undt von folgenden Herren Johann Chodenicio, Johann Effron, Daniel Nalhan, Daniel Ruffo, Ezechiel Zabin, Johan Solino, Nicolao Drabitio, Lucas Cales undt Johan Radosch unterschriebene Vollmacht genugsamb Legitimiret, das jeztbemelter Brüderschaft zustehende Hauss und Hoff, nebenst dem Reissner Thore auf der Toko, hinten an Simon Gumprechts Haus angelegen, in Rechtes Reines und gränzen, mit alles zugehöriges, wie es nur Ort undt Nagelfest ist, wie Solches der weilandt Ehrwürdige Achtbare und wohlgelarte Herr Georgius Erastus, gewesene Senior besässen vor Hunderth undt Funffzigk Ducaten in specie den WohlEhrwürdigen Vorachtbarn undt Hochgelarten Herrn Johanni Comaenio Seniori, Undt weil Herr Keufer das Kauffgeldt in einer Summe baar erleget und Herren Verkeuffern auch von E. E. Rathe des empfangs halber geständnüss gethan, Alss wirdt das verkaufte Hauss, Herrn Keuffer zu Erb-eigenthumbliches besiz, Orberung [Erbung?] undt gebrauch uberagirt und gegeben, darinn alss mit seinen nunmehre eigenthumb zu handeln undt zu gebahren vor männigliches, absonderlich des Herrn Erasti ... Erben Ungehindert, auch darbey von Herrn Verkeuffern Crafft habender Vollmacht, gegen Herrn Keuffer, seiner Erben undt Nachkommen kräfftigen undt zu Recht beständigen Verzicht gethan, So zum beweiss undt becräfftigung in das Gemeine Stadtbuch eingezeichnet auch unter der Stadt kleinere Insiegell diess aussgehändiget worden, So geschehen in tag undt jahr als oben vermeldet.

Slovo »*Toko*« se mi nepodařilo přečísti. Že Komenský byl dobrým hospodářem, je známo již z jiných pramenů. V poslední době jsem nalezl zprávu, že si již roku 1638. byl koupil dům v Lešně. Snad jej prodal při přesídlení do Elbinku.

(Coll. vydavatel.)

CXXII.

Zikmund Rakoczy Klobusickému (úryvek).

Z Fogaraše 1651. — 8. ledna.

Oznámil Komenskému listem, že je srozuměn s příchodem jeho manželky. Také žalobu na Tolnaje hodlá uvážiti a vyslyšeti.

Comenius uramnak ím írtam levelet, adja meg kd, akarám feleségé alájövetelét, örömest érteném, miböl panaszolkodott Tolnai uram ellen, isten kivivén, meg kell orvosolnunk azt is. Procuratoriát ím küldtem most hamarjában hatot, az többit is hamar nap elküldöm.

Jediná zpráva, že se vyjednávalo o příchod manželky Komenského do Uher. S Tolnajem Komenský měl potyčky stran církevních řádů.

(Excerp. Dr. A. Szilágyi.)

CXXIII.

P. Medgyesi Zuzaně Lorantfi.

Z Nagy Banye 1651. — 22. března.

Lituje, že při poslední příležitosti pro nemoc nemohl se představiti, a to tím více, poněvadž šlechtici k upevnění svého stanoviska vydali jménem Komenského spis »ad fratres presbyterianos«, v němž se tvrdí, že jakýkolivěk způsob říditi církev jest lepší než presbyterský. Podobná zmínka již i kněžně prý se stala. Jest li to skutečně pravda, tedy Komenský více škody natropil, nežli způsobiti může užitku svou latinou. Škoda, že není »sincerus theologus«. Pro theologii nebyl sem povolán, měl by tedy věci takové nechati s pokojem. Jakmile pisatel Komenského knihu dostane do rukou, ihned na ni odpoví.

Ndnak ajánlom alázatos szolgálatomat, és az úr istentől minden dolgaira Ndnak, nevezet szerint a mostan elindétottra, mennyei áldásokat kivánok szívből.

Nd parancsolatjából értvén, hogy isten Ngtokat ad 22. hujus ecsedi házához kihozza, az Ngtok köszöntésére kivánva kivántam volna elmenni, s követem is Ngtokat alázatosan, hogy elnem mehettem, az köszvényből szintén meglábbadozok; melylyel mindazáltal nem gondoltam volna, de szekeresnek, kocsisnak itt semmiképpen szerét nem tehettem, holott ez egész városon egyetlen egy lovas szekeres nincsen, az drága idő mind elfogyatta őket; két három lovon penig ily rút sáros úton, minemő ide mi felénk vagyon, szekéren nem járhatni. Talán isten másszor jobb módot ad benne. Valóban szükséges volt volna ugyan mennem egynehányféle dolgokért; a többi között az presbyterium állapotjáért is. Tudakozván az elmult napokban Ványai uramtúl, mi okon nem consentiáltak volna ő klmek az Zemlény vármegyei uraiméknak jó példájok szerént in presbyterium, holott már nationalis synodusunkban is megegyeztünk abban, melynek egy s több dioecesis nem praejudicálhat. Azt írja ő klmek énnekem, hogy az patronusok miatt, kik ha consentiáltak volna is, revocáltatták volna őkket. Sőt csak hogy tanétsák is ő kk, rejá nem mehettenek, praetendálván az Tiszán innen levő és erdélyi ecclesiákkal való uniót. Jelenti azt is ő kke, hogy még a kik Ngtok előtt az presbyterium felől jól szólnak is, kimenvén, ellene beszélnek; azon félek, úgy irja ő klme, hogy az seniorságnak evertálására fogna lenni az presbyterium. Melyet bizonyét abból, hogy Tholnai uram Patakon az dioecesiseket diabolicum inventumnak tanétja. Fenyegetőznek is az patronusok, hogy ha ő klmek nem nyugosznak, vagyon koronás királyok s azt találják meg. Mit feleltem legyen ö klnek, Ndnak in paribus megküldtem. Im csak most értem, hogy egy kiskönyvet bocsáttak volna ki Comenius uram neve alatt sub hoc titulo: Ad Fratres Presbyterianos, melyben expresse írják, hogy praestitisset, ecclesiam quovis modo regi, quam per presbyterium. Tudom, hogy az Ndnak küldött irásában is ilyen informata sententiája vagyon ő klmének. Nem fogunk így Ngos uram sokat nyerni abban az emberben, akárhova legyen latinitása, ha az lelki jó igyekezetekben az igaz reformata religiónak kivánsága szerént ily nagy kárt teszen. S nyilván ha így vagyon a dolog, tött is már annyit, hogy hasznot sok esztendők alatt annyit nem teszen. Most értem már, mi volt az oka, hogy ezt az embert még nem látták, sokfelé nagy kivánsággal várták s vitték, s azután nagy hamar ismét megvetették. Nógrádi uram, ki nem régen jött be, nagy csudálkozással mondja, hogy csudálják odafel a mi theologusink, hogy azt az embert hozatta Ngtok alá. Bezzeg ezt tudva, nemhogy commendálnunk, de inkább modis omnibus condemnálnunk kellett volna Ngtok előtt, ha ugyan így vagyon a dolog. Im az kinek leginkább kelletik vala segélni az Ngtok munkás igyekezetit az isten dicsőségire, ez akasztá meg, smég penig nagy költségen vétetök meg Ngtokkal ez nagy kárt. Egy elö ez s csak kezdeti a több gonoszoknak. Kár, hogy nem syncerus theologus ez ember. Hiszen Ngtok sem theologia tanétani hozatta, hogy nem hagy békét annak. Tudom, énnekem már Adversariusommmá leszen, mert ha kezemben akad a könyve, az én vékony tehetségemből istensegitsége által mindjárt megigyekezem rá felelni. Ngtok az istenért ne lassódjék meg istenes buzgóságában; könnyű Ngtoknál ez obstaculumnak megorvoslása. A legtöbb s jobb reformata ecclesiákkal, s ami legkiváltképen való, az sz. írással jobb nekunk tartanunk. Igy szokta isten az ő hiveinek jó igyekezeteket megpróbálni, még a hová birtanak volna is, onnan is

ellenkezéseket támasztván. Tudom, vagy recommendálták eddíg ő klmét az Tiszántúl levő uraim, ezután derék commendátori lesznek. De erősb az igazság. Alázatosan megszolgálom Ndnak, ha Nd a mi klmes asszonyunknak méltóztatik ezeket nomine meo suggerálni. — Ajánlom az jó istennek klmes gondviselésében az Ngtok életét minden titkos és nyilván való ártalmok ellen, mindörökké.

Nagy-Bányan, 22. Martii, 1651.

Ndnak alázatos szolgája életéig
Medgyesi Pál, m. p.

Pravdivost dat v listě uvedených jest pochybna. Jde snad pouze o kapitolu spisu Komenského »Independentia« atd. Pisatel sám praví, že knihy Komenského dosud neviděl.

(Coll. Dr. A. Szilágyi.)

CXXIV.

Bisterfeld Klobusickému (úryvek).

Z Karl. Bělehradu 1651. — 10. dubna.
Prosí, by u Komenského omluvil dlouhé jeho mlčení; příště chce vše vynahraditi.

Quamobrem etiam oro, excuset meum silentium Excellentia Vestra apud Clarissimum dominum Comenium, proxima occasio hoc damnum resarciet.

Zpráva tato jest zajímavým svědectvím, že Komenský již tenkrát s Bisterfeldem byl ve stycích.

(Excerp. Dr. A. Szilágyi.)

CXXV.

J. Marcziban Klobusickému.

Z Púcheva 1651 — 5. května.
Děkuje, že záležitost na příslušném místě řádně obstaral. Oženil-li se příbuzný Komenského se svou kuběnou, o to pisatel nikterak nemůže se starati. Kdo byl dosud lotrem, zůstane jím i budoucně. Věci podobné přiházejí se stále i ve vyšších vrstvách a nestalo se tak jen v rodině Komenského. Ostatek listu vztahuje se na zamýšlený sňatek Zikm. Rakoczyho.

Szolgálatomat ajánlom Kegyelmednek, mint sógor uramnak és fautoromnak. Az úristentől jó egészséget és minden szerencsés jókat kévánok Kegdnek adatni.

Die 29. Aprilis nekem irt Kegd levelét 4. Maii vettem kezemhez délután 1 órakort, Rédey uramnak ő nagyságanak és Mednyánszky uraméknak ő kegmeknek szóló leveleket is megadtam. Kegmednek megszolgálom, hogy az úrnak ő nagának eleiben adta az dolgot, ő naga is becsöletesben adott választ levelemre, megértvén az igazságot. Azon Comenius uram atyjafia minthogy megesködt kurvájával, én nem gondolok vele, akar lakjék vele, akar ne lakjék, az ő hiti rajta, én a lábomhoz nem köthetem, a ki azelőtt lator volt, azután is a leszen; nemcsak Comenius uram nemzetségében tortént ez, de nagyobb rendek között is. Bitsei palotában a vagyon egy helyott felirva tótul »U ludij gedz to, czo tij dadga, a doma czo mass; toto prawo zachowass, gestlij swem rode kurwi nemas etc. Rédey uram ő naga ez jövő kedden indul meg Kraszno felé, úgymint 9. Mai, etszakára Lijszára; innen Puchórul elkésérem ő nagát 200 gyaloggal Mezerijczig 8 mélföld ide Puchóhoz; még ő naga nálam lakott, én nagy emberséggel voltam ő nagához, a mi az én szegény házamnál volt az ő nagok tekéntetéjért, mert igen igen körösztyén úr ő naga, az gazdám asszon sötette

czipóját kedvelte ő naga; azt nem is volna méltó elölszámlálnom. Hála istennek, az idö alatt nem történt semmi gonosz, mert magamnak is szorgalmatos gondom volt reá, úgy hiszem, ő naga contentus az én emberségemmel. Az udvarbirónak bár köldene Kegd avagy 2000 tallert, a minemű borokot vött volt hütelben, annak az árát meg nem adhatta, minthogy az asztalra feles költ, az adósságot is kérik töle hütelben, addig nem adnak neki, valamég az elöbbeni bornak az árát meg nem adja; a gabonában nem igen adhat el, nem is igen keresik. Nálunk hála istennek a gabona olcsó, tiszta buzája semmi sincs, mind az én buzámbul sötett a gazdám asszony az úr számára czipót. A neminő sötője vagyon it az úrnak, párral sötette a czipót, de az úr nem ehette, csak az uraiméknak való, még ez idén semmiben nem volt fogyatkozás, emberöl volt az gazdálkodás, tudom, ő naga sem panaszolkodik, visszajövet is isten ö nagokat meghozván, minden igyeközettel azon leszek, a még itt nyugosznak, hogy defectus semmiben ne legyen; a ményasszonnak ugyan házammál leszen ő nagának szállása, az urat visszajövet az alsó házamban szállitom, ahol magam lakom; az kisaszszonynyal jött főembereknek is becsöletes szállást rendeltetek, mert azok megkévánják. Thypographiát is ugyan akkor köldem alá, mert mostan erötlen az szegény ember lova, sem fö, sem széna, sem abrak, talán addig megjavulnak az szegény ember lovai. En örömest alámegyek az násznéppel Patakra, Kegd parancsolatjára, csak Kegd irja meg ujobban, ha ugyan elmenjek-e, tudjam magamat mihez alkalmaztatni; tudom Kegd elméje is distractus ez mostani allapatban, az úr isten, engedje Kegdnek szerencsés jó egészségben végben vinni ezen szent dolgot velönk egyetemben. Datum Pucho die 5. Maii 1651 hora 8. matutina.

Kegdnek még él szeretettel szolgál

Marcziban György.

Külczím: Generosissimo domino Andreae Klobuczyczky celsissimae principissae senioris dominae nostrae clementissimae in Hungaris universorum bonorum praefecto etc. Domino affini et fautori mihi confidentissimo.

Ani o připomenuté záležitosti ani o příbuzném Komenského nemáme bližších nějakých zpráv.

(Coll. Dr. A. Szilágyi.)

CXXVI.

Starší Jednoty Zuzaně Lorantfi.

Z Lešna 1652. — 29. února.
Komenský zpět povoláván.

(Copia Literarum) Lesn. d. 29. Febr. 1652 ad Principissam Trans., quibus Comenius revocatur.

(Regesta katalogu archivního.)

CXXVII.

Professoři v Potoku Starším Jednoty.

Z Potoku 1652. — 12. března.
Žádají za ponechání Komenského.

Professorum dictorum*) responsum Patak d. 12 Mart. 1652 ad Seniores. Urgent retentionem Comenii.

(Regesta katalogu archivního.)

*) Sr. list ze dne 4. dubna 1652.

CXXVIII.

Frant. Veréczy Gertichovi.

Z Potoku 1652. — 13. března.
Jedná o ponechání Komenského.

Franciscus Weresi*) Eccl. Patachinae Minister d. 13 Mart. 1652 ad Gertich. Pro retentione Comenii.

(Regesta katalogu archivního.)

CXXIX.

Zuzanna Lorantfi Klobusickému.

Z Fogaraše 1652. — 15. března.
Chtíc na zvelebení Boží slávy i ve smutném postavení svém pracovati prosí Klobusického, by povzbuzoval Komenského k další práci, ve kteréž, jak se zdá, již umdlévá.

Ecsedből 7. praesentis néküenk írt kegyelmed levelét elvettük, értjük irását. Az Isten dicsöségének elömozdításában mind ilyen keserves szomorodott állapatunkban is nem kell megcsökkennünk, noha emberi mód szerint szólván, Isten jó segédünket venné el mellőlünk. Comenius uram is elkezdett munkájához hozzá lásson, mert immár ő klme is naprólnapra inkább erőtlenedik, csak nem kellene azt halogatni. Az váradi mester állapatját is az mi illeti, kldnek írt levelébül is látjuk kedvetlenségét az oda való menetelre; beszélettünk Medgyesi urammal is felőle s Bisterfeld uramnak is irtunk, hogy tudósítson; mint volt elsöben idvözült fiunkkal való beszélgetések, alkuzások, ő klme jól tudhatja, válaszunk jövén ö klmétül értésére adjuk klmdnek is, könnyen csak nem hagyjuk. Elég búsulásunkra vagyon mind ilyen keseredett állapatunkban is annak az scholának fogyatkozott állapatja látván minden felöl az ellenkezőknek reánk és vallásunk ellen való törekedéseket. Ha penig különben ugyan nem akarna oda menni, fiunkkal is iratunk, hogy igíreti szerínt csak elmenjen...

Smutek, o němž učiněna zmínka, způsoben byl úmrtím syna Zikmunda.

(Coll. Dr. A. Szilágyi.)

CXXX.

Starší Jednoty kněžím a professorům v Potoku.

Z Lešna 1652. — 4. dubna.
Komenský znova nazpět povolán.

(Copia Literarum) ad Pastores et Professores Patakinenses Lesn.; d 4 April 1652 ejusdem argumenti.**)

(Regesta katalogu archivního.)

---

*) Veréczi.
**) Sr. list ze dne 29. února 1652.

CXXXI.

Komenský rádcům knížete Jiř. Rakoczyho.

Z Potoku 1652. — 20. května.

Posílá žádaný opis novějších zjevení a prosí, by vše, co tam obsaženo, v úvahu vzali, ježto veliká zodpovědnost na nich spočívá. Politikům přísluší zkoumati nejen historické zprávy, ale i dohadem souditi, ať již z politických rozhovorů anebo z astrologických návěští. Nechť mají před očima příklad Sedechiáše a Josua s Kalebem. Měli-li by ještě nějaké pochybnosti, doufá, že je odstraní, poněvadž sám po rozličných pokušeních došel k výsledku, k zjevnému světlu.

Gratiosi Domini, Mitto exemplar quod postulastis: orans Deum Patrem Domini nostri Jesu Christi, ut vobis det illuminatos oculos cordis, spiritumque sapientiae et revelationis in agnitionem voluntatis suae. O illustres animae, Vos duo, praebete Vos organa digna Deo, dum adeo torpent alii! Vobis commendo eorum, pro quorum salute Vos Altissimi providentia excubare jussit, salutem; et quae cum illa conjuncta est, Ecclesiae Patriaeque salutem. Eo magis, quanto certioribus indiciis colligo, ad Vos duos solos potissimum devolvi, ut Atlantes sitis Excelsam a ruina conservantes Domum. Agnoscite (per viscera miserationum) gratiosae Visitationis tempus, dum ostium adhuc patet! clausum si fuerit, sera erit deliberatio. Ergo deliberate jam; et sapite ante factum, non post. Faciant Vos aliena pericula (imo interitus) cautos: ne et Vos abripiat is, qui frustra homines invocans, deinde se quoque invocantes non audit: eoque ne ruina Vestra ruinae universali sternat viam. (Hem ominosas tunc voces!) Legite obsecro ipsi primum quae offeruntur, expenditeque in timore Dei. Atqui Politicum est omnia circumspectare, et unde cautionis aliquid accedere possit nihil intermittere: sive sint historicae de rebus olim aut nuper gestis relationes, sive de futuris (institutae per discursus Politicos, aut divinationes Astrologicas) conjecturae. At hic plus est, et ex altiori principio veniens, sine humanae curiositatis mistura: aspernarine velitis! Deumne (si hic loquitur) nec audire nec sequi libeat? Loquutus fuit Sedekias rex cum Jeremia in occulto, sed sero: respondentemque audivit tantum, non etiam obedivit consilio. Vosne igitur, dum Vobis qui loquatur ultro (clam etiam interim) mittitur, ne audiatis quidem? Faxit Deus ut faciatis etiam: fiatisque non arcus fallax in manu Domini (Os. 7. 17) sed sagitta nitida in pharetra Jehovae, gladiusque acutus in manu Dei (Jes. 49, 3.). Facite o Vos inter Vestrates magni (qui pro reliquis gestatis oculos, aures, cerebrum, cor) ut ad obsequendum Deo concipiatis spiritus generosos, heroicos, divinos! Et faciet Vos Deus coram se et mundo magnos, et ad posteritatem gloriosos; sicut fecit Josuam et Calebum, rebellioni contra Deum obsistentes, sepemque pro populo (ut ne perderetur) opponentes (Num. 14.). Plus non possum, nec forte opus est; aut si est, suspiriis agam ad misericordiae Dei pedes prostratus, ut a nobis auferat iram. Quod erit, si auferat cor lapideum, detque cor carneum, in obsequia sua flexile. O Deus, Deus, Deus, percute caecitate hostes tuos, non autem servos tuos. Nobis potius aperi oculos, ut in luce Tua videamus lucem! Valete illustres Patroni: et

si quid forte adhuc oriatur scrupuli, ne celate: solvere omnes confido, Deo fretus. Exercuit enim me circa materiam hanc multis tentationibus Dominus, antequam videre daret lucem suam. Illi gloria! 20 Maji 1652.

Podobá se pravdě, že mimo proroctví Drabíkova byla i Kotterova a Poňatovské.

CXXXII.

Komenský Bisterfeldovi.

Z Potoku 1652. — 22. května.

Pro snazší přehlednutí obsahu uznal za dobré důležitější věci podtrhnouti. Nechť adressát pilně prozkoumá, mohou-li býti zjevení původu lidského. Komenský jen obecné blaho vyhledává a za povinnost pokládá nemlčeti, když Bůh velí hovořiti. Dnem i nocí pracuje ve prospěch uherské mládeže, ale svědomí mu tíží úloha, pro kterou hlavně sem přišel: by zjevení ve známost uváděl. Nechť tedy umenší břímě jeho, vezma na vědomí věc přednesenou, chce-li ujíti pokutě Boží. Prozatím ať věc podrží v tajnosti; dostačíť, vědí-li o věci sami dva, hlavní rádcové.

Generose Domine, Ut facilius omnia recognosci possint visum est notabiliora subduci rubrica. Rogo per adorandum Dei nomen, sepone in his legendis praejudicia, libero utere judicio. Discretio spirituum donum est Dei, non alligatum ad Theologos: toti Ecclesiae datur, potissimum Ecclesiae nutriciis, simplici Davidico corde Deo servire paratis. Habes per Dei gratiam exercitatos in Scriptura sensus: dijudicare (invocato Deo) poteris, an haec ab ullius creaturae figmentis venire imposturamque redolere possint. Atque si altiora esse humano Intellectu apparebit, tenebimur profecto gloriam dare Deo. Ego in conspectu Caeli et Terrae protestor, me ista sic nunc apud Vos duos deponendo non aliud quaerere, quam Vestrum, et per Vos Viros publicos publicum bonum. Deum timeo, homines formido, Vos amo, de Ecclesiae salute solicitus sum, sicut et de salute eorum, qui me vocatione ad se dignati sunt: quibus proinde obstrictum me sentio, ne sileam, si quid ex usu aut noxa esse intelligam. Vos quidem aliud agere me jubetis, et ago; noctesque diesque in iis sum, ut juventuti Vestrae prosim. Onus tamen impositum a Domino (et cujus potissimum causa me huc missum intelligo) gravat conscientiam: nec mihi quies esse potest, nisi re in notitiam Vestram plene deducta. Id simulatque factum intellexero, tanto liberiore mente agam ea quae a me requiritis et recepi. Miserescat te mei, dilecte Patrone, ut me his scrupulis liberes! Miserescat Tui, ne pertinacius reluctando (id quod scio non a bonitatis defectu in anima Tua pia, sed a defectu informationis, venire) aggraves Tu quoque in Te viam Dei. Miserescat Te Celsissimae Domus cujus saluti prospectum itur divinitus, debetque humanitus etiam. Miserescat denique Patriae, ad advertendum terribilem illam (Revelatione CIX) illi denuntiatum ruinam. Quam ruinam amoliri majoris consilii et operae res erit, quam ut mere humana istuc sufficiant consilia. Vale, et corroborare in Domino! quo ut mentem Tuam ignis coeli inflammet Spiritus sanctus, indesi-

nenter suspirabo. 22. Maji 1652. Hoc etiam oro. Chartae istae in nullius hominis manum, aut oculos, veniant. Causam hanc in praesens coram Vobis duobus, Consiliorum directoribus, Deo teste agi sufficiat. Iterum iterumque oro.

CXXXIII.

Komenský Bisterfeldovi.

Z Potoku 1652. – 1653.

Předkládá mu zjevení, by svému svědomí ulevil. Přinutiti ho nemůže, by v ně věřil, ale prosí, by věc nebral na lehké váhy. V každém případě věc ať prozatím zůstane mezi nimi samými; většina i věřících nemá smyslu pro věci tak důležité, poněvadž Bůh již po tolik věků přestal tímto způsobem jednati s lidmi. Že nyní opět Bůh způsobu toho používá, Komenský neuvěřil lehce, ale po mnohých duševních bojích, zkoušení duchův, vyplnění smutných předpovědí a po zřejmých návěštích stran budoucnosti.

Non dubito Tibi ante alios ad trutinam oblatum iri hoc divinitus missum speculum: in quo videri possunt quae hactenus abscondita esse voluit ab oculis Pharaonum et Principum Soan, sapientumque Babylonis Deus noster. Vide ut haec recognoscere ne asperneris, Tu qui in sublimi illa specula constitutus, talia circumcirca observare potes, ad quae nos humiles non pertingimus etc. Non cogo Te ista credere, nec enim possum, sed meam liberatum eo conscientiam, ne tota silentii culpa hic (ubi non sileri vult Deus) in me unum recidat. Rogo tamen quantum possum, ne ista ventis permittantur. Res magni periculi est, publico et privato respectu. In utramque sane partem: quia et decipi impostura, venientis tanquam a Rege Legati qui talis non fuerit, turpe est; sannis tamen excipere tanquam impostorem, qui Legatus fuerit vere, periculosius multo. Timore hic Dei, imo trepidatione, suspiriis profundis, oratione ferventi, cordeque in obsequia Dei parato, opus. Quicquid vero Tibi de his videbitur, inter nos manere velim; quia tantarum rerum incapaces adhuc sunt plerique, sancti etiam et fideles: ob intermissam tot seculis tam familiariter Deo cum hominibus agendi consuetudinem. Quam resumsisse blandissimum Patrem, nos non temere credidimus: sed post ingentes tot annis animorum luctas, omnibusque modis tentatas spirituum probationes, et impleta tot tristia praedicta, ad alios vero eventus manifestam dispositionem, etc.

CXXXIV.

J. Erpenius Mik. Blancardovi.

Z Hagu 1652. — 4. července.

Němec jakýsi, poddaný knížete Sasko-Gothského, žádal si od Erpenia úsudku o methodě Komenského, poněvadž prý kníže tuto methodu do svých škol hodlá zavésti. Poněvadž, jak se pamatuje, Komenský za svého pobytu v Lejdě byl u Blancarda a jej se svou methodou úplně obeznámil, prosí o sdělení soudu buď vlastního anebo jiných učených mužů.

Němec onen tvrdil také, že kolují o Komenském pomluvy, jako by se byl stal odpadlíkem a v Polsku vstoupil do kláštera. Pisatel tomu věřiti nemůže.

Clarissime et Doctissime. Rogatus fui heri a Germano quodam, noto meo, quodnam hic doctorum judicium fuisset de methodo docendi discendique J. A. Comenii, cum is in his terris ante annos complures degeret, et num quos nossem, qui ea methodo, aut etiam ipso tum Comenio usi essent, exquirere id principem suum Saxoniae Gothanum, qui methodum istam in scholas ditionis suae, si satis ipsi probaretur, introducere cogitaret. In mentem tum mihi veniebat tui, amicissime Blancarde, qui aliquando, si recte memini, narrasti mihi, Comenium, cum Leidae ageret, notum tibi fuisse, eoque etiam methodum ejus fortasse penitus perspectam tibi et cognitam esse, id itaque significavi Germano isti, recepique me quoque primo die hac de re per litteras ex te sciscitaturum. Rogo itaque, mi Blancarde, ut si quid ejus rei propius novis, quodque tuum de methodo ejus judicium sit, et si quae praeterea Doctorum de ea Judicia scias, quam primum poteris, ad me perscribas, rem mihi multo gratissimam facturus. Ajebat Germanus iste differri Comenium rumoribus, ut Apostatam Religionis, quodque apud Polonos semet in monasterium abdidisset, quod vix inducor ut credam...«

Pokud víme, připadal by Komenského pobyt v Lejdě toliko na dobu cesty z Anglie do Švédska, tedy na červen nebo červenec r. 1642.

CXXXV.

Zuzanna Lorantfi Starším Jednoty.

[Z Potoku] 1653 — 3. května.

Prosí, by Komenský ještě několik měsíců byl ponechán v Potoku při správě škol.

[Principissa d. 3. Maii 1653 ad Seniores.] Petit, ut Comenius per aliquot adhuc Menses ibi relinquatur Scholae ordinandae gratia.

(Regesta katalogu archivního.)

CXXXVI.

Hesenthaler Andreaemu (úryvek).

Z Tennstädtu 1653. — $^{9}/_{19}$ května.

Za krátký čas bude mu lze osobně o Komenském i o Lasickém více oznámiti.

...Caeterum et de Lasitio et de Comenio, plura coram, ubi desideriis tuis, quantum licebit, faciam satis, earum rerum imprimis commemoratione, quas pietati et eruditioni Tuae haud displicituras confido...

(Excerp. vydavatel.)

CXXXVII.

Hesenthaler Andreaemu (úryvek).

Z Essling 1653. — 25. května.

Posílá mu Komenského Judicium proti Valerianovi a prosí, by je po přečtení odevzdal Hainlinovi. Přiložena též Historia persecutionum téhož auktora. Konfessi bratrskou pošle z Polska.

Accipis hic Neufeldii, Viri nobis utrisque peramici, Judicii partes duas, quas legere et D. Hainlino, cui posteriorem partem dono promisi, tradere haud recusabis. Primam partem ille jam habet, totoque hoc volumine accepto, eam libenter in tuo peculio esse patietur. Addidi persecutionis in Ecclesia Bohemorum Historiam, ejusdem viri calamo exaratam, ne pro collatis in me muneribus tuis sim ingratus. Reperies hic fortasse nonnulla, quae de Bohemicorum Fratrum Ecclesiis cognoscere juvabit.

Confessionem illorum, quam ad manum jam non habeo, utprimum in Poloniam rediero, a me expectabis. Neque etiam Cnäuffelium, ad Prussos redux, tua causa dimittam incompellatum, ejusque responsum ut intelligas, maturabo...

Zajímavý jest zejména počátek listu, kdež Komenský »peramicus« obou mužů se nazývá. Hainlin je známý příznivec Komenského Physiky.

(Excerp. vydavatel.)

CXXXVIII.

M. Gertich Komenskému.

Z Lešna 1654. — 13. ledna.

Dodatky ku předešlému listu. Biskup Poznaňský neustává žádati Bohuslava Leszczynského, by starý chrám byl katolíkům odevzdán; proto se pospíchá s novou stavbou, avšak pro nedostatek prostředků dílo jen zvolna postupuje. Snad by mohl Komenský v bohatších krajích, kde se nyní zdržuje, něco učiniti ve prospěch církve.

Admodum Reverende et celeberrime Vir, Frater in Domino Jesu Christo et Collega plurimum venerande!

Nuper sub Anni veteris decursum, ad literas R. T. utrique nostrum scriptas breviter respondi; hac occasione plus otii nactus paucis addo, quae rerum nostrarum, Ecclesiae praesertim, existat facies. Posnaniensis Episcopus in coepto nihilo quam ante moderatior. Restitutionem veteris Templi instanter urgere pergit Illustrissimum Regni Thesaurarium (Bogusława Leszczyńskiego) hujus loci patronum importunis incitare stimulis, ut maturationem novi illius aedificii requirat a nobis in dies. Nos mediis et subsidiis destituti angimur, spebus praesertim, quae nos maxime, sed inaniter sustentabant, collapsis. Unica Dantisci civitas maximas tulit suppetias, Belgicae Ecclesiae promptae ad succurrendum essent, nisi crudeli prohiberentur Martis incendio (!). Polonicorum coetuum aeraria vilissimi sunt [sic], quam ut inde aliquid exspectari queat auxilium. Vix ipsi quorundam locorum ministri vitae habent sustentandae media, quibus ex paupere corbona nostra pro virili succurritur. Quodsi Tu reverende Domine Collega, ab iis, quibus aurea pacis Deus halcyonia concessit, aliquid exorare pro nobis poteris subsidiis, laeto nos beabis nuntio, ecclesiaeque cum inopia colluctantis salutem magnopere promovebis. Te autem Deus servet et prospera atque incolumi valetudine desideratum nobis quantocius restituat. Serenissimae Principi Vota ac preces nostras, pro salute Domus suae Illustrissimae per te cupimus commendatissimas. Vale. Lesnae 13 Januarii 1654. M. Gertichius.

Jediná církev ve Gdansku poskytla příspěvek, belgické pro válku nemohly.

CXXXIX.

Zuzanna Lorantfi Klobusickému (úryvek).

Z Fogaraše 1654. — 7. dubna.

Komenský oznámil, že pro určité příčiny nemůže se déle zdržeti; avšak slíbil, že písemně vyloží »ze své vlasti«, čeho ještě potřebí bude. Pisatelka trvale prosila, by ještě zůstal, ne-li déle, aspoň do sv. Trojice.

Comenius uram állapotját a mi illeti maga is irt nekünk, mentegetvén magát, hogy bizonyos okokra nézve meg nem maradhat, s igéretet is teszen, hogy a mi még hátra volna is, kész jó renddel írásban venni hazájában és kezünkhöz kiküldeni de mi most is irattunk, ha lehet s tovabb nem is bár csak Szent Háromság napig való maradását ne neheztelje, talán megcselekeszi.

(Excerp. Dr. Szilágyi.)

CXL.

Zuzanna Lorantfi Starším Jednoty.

[Z Potoku] 1654. — 7. června.
Propuštění Komenského.

[Eadem (Principissa Transsylvaniae)*)] d 7. Jun. 1654 ad Sen. remittit Comenium.

(Regesta katalogu archivního.)

CXLI.

Starší Jednoty Zuzanně Lorantfi.

Z Lešna 1654. — 3. července.
Odpověď na list předešlý s díkem za pomoc na potřeby chrámu.

[(Copia) Responsoria(e) Seniorum**) ad Principissam] cum remitteret Comenium Lesn. d. 3. Juli 1654; aguntur simul gratiae pro subsidio in usura Templi Lesnensis.

(Regesta katalogu archivního.)

CXLII.

[Figulus] Hartlibovi.

Z Lešna 1654. — 3. července.
Chválí Hartliba, jejž exulanti pokládají takořka za nástroj Boží. List panem Sadovským podepsaný jest jménem celé Jednoty na Cromwella obrácen; nechť ho Hartlib co možná nejdřív odevzdá a Jednotě odpověď pošle. Sadovský, který ve spolku se Švédy mnoho bojů přestál, jest hotov úplně se obětovati za věc, ale ponechává rozhodnutí Cromwellovi. Jeden mnich, na evangelickou víru přestouplý, vypravuje o dalším pronásledování v Rakousku. Jesuité v Uhrách zvěděli, koho má původcem Clavis apocalyptica, kterou Hartlib před 5 lety v Londýně vydal; na hlavu auktora je velká cena vysazena. Komenský z Uher konečně se navrátil.

I cannot but bless the name of the Lord our God, whensoever I get something from you; for I see evidently, that God hath chosen you long since to be an instrument in his hand, as for many other his good works, so likewise to work a godly comfort and edification in our souls, whereof all your letters, are full. The public letters, which were sent to you, are subscribed by baron Sadovsky, brother to him that is in England. They are written in the name of all our exiled nation, and directed to the lord protector, his highness's council, and the parliament. The baron is a very good soldier, hath served long in the Swedish wars, longs mightily for some help to the church of God grievously distressed and afflicted in these

*) Poznámka vydavatelova.
**) Poznámka vyd.

quarters by the papal and Austrian adherents, being willing and resolved to spend himself, and do all what be can to that end. This, what he writes, is only an overture of that, which he thinks possible to be done by him, to bring something to pass for the furtherance of the common cause. But he and we all leave the whole management of this affair to the wisdom of the lord protector and his council. Perhaps they will thereby be moved, or occasioned to take into a more serious deliberation the case of our nation, and of us miserable exiles. The baron intend to send his son of eleven years, with a tutor, to London, as it were, for a pawn of his sincere purposes, of which you need not doubt We beseech you to convey the foresaid letters into the hand of those, to whom they are inscribed, and to procure an answer upon them as speedily as you can; for there is periculum in mora. The emperor seeks nothing but the suppression of the Gospel, and a dilatation of the Austrian power. There is a monk lately converted to our religion, who tells, that the emperor with the pope are resolved infallibly to make a war against the protestants. All the cloisters have promised to such a war to contribute each of them two soldiers: and he tells, that they reckon under the emperors dominions 96000 cloisters or monasteries. But now the exacerbation of minds increaseth by the most grievous persecution in Bohemia, Moravia, Silesia, and Austria. There are thousand of those, that wait and pray to God for some Zyska, that would begin a religious war for the protestant cause: yet none of the princes in Germany have the courage to oppose themselves against the house of Austria. B. Sadowsky is fully persuaded, that God would bless this enterprize thus seconded, and purely directed to the glory of God, and the relief of the oppressed; especially if in the mean time the triumphant arms of the commonwealth of England permit not the Spaniard to assist the emperor. There is a feer in Hungary among the exiles, who foretels many strange things to be done within a short time. The Jesuits have learned, is the Author of *Clavis Apocalyptica*, which you have translated and printed in English; and the emperor hath set 4000 rix-dollars upon his head; but he remains constant in his opinion, that a notable beginning shall be seen and heard of the execution of those things, which are expressed in the eighteenth chapter of Revelations and England to be the chief actor in it. My good father Mons. Comenius is once come again out of Hungary to us at Lesna; the Lords name be praised for it.

Ku zmínce o Clav. apocal. srov. list CIII. této sbírky.

(Coll. Dr. Klähr.)

CXLIII.

Komenský Hartlibovi.

[Z Lešna 1654. — 3. července.]

Pozdrav Duraeovi, o němž milé zprávy obdržel. Potřebí veliké opatrnosti, neboť jistý čelný muž uherský asi před rokem se vyjádřil, že císař má tři úhlavní nepřátele: jakéhosi Duraea, Komenského a ještě jednoho, jehož jméno nevědí.

Salveat ex me vir Dei D. Duraeus, de quo lubens legi, quae ad generum meum retulisti. Sed O quanta circumspectione opus! innuam quiddam. Primae notae in Hungaria quidam (jam ante annum circiter) ad nostratium quendam talia dixit: Tres esse audimus Caesaris juratos hostes, Duraeum quendam et J. A. Comenium; tertii nomen nondum scire possumus. Audin'? nugae quidem sunt; quorsum tamen spectant, facile animadverteris.

Ten třetí jest nepochybně Hartlib. Tajemné narážky ukazují na nějakou skrytou allianci mezi evangelíky.

(Coll. vydavatel.)

CXLIV.

? Hartlibovi (úryvek).

Z Břehu 1654. — 25. července.

Rozličné zprávy o nadějích apokalyptických. Superintendent Biermann, který před tím s kazatelny proti milleniu se ozýval, jest nyní sám také chiliastou. Komenský, ze Sedmihrad se vraceje, byl dne 28. června u pisatele a po 4 hodiny o rozličných novinách s ním rozmlouval. Vyhnanci skládají své naděje na Rusy, kteří chtějí v Polsce katolictvo vykořeniti, na Cromwella a Hollanďany, tolikéž na evangelíky v Čechách a Moravě, kteří očekávají jen nějakou známku života, by ve velkém množství povstali, ba i na Turka a tatarského chána. Komenskému jeden přítel (Drabík) ve vytržení ohlásil, že po smrti císařově, kteráž tohoto roku nastati má, veliké změny nadejdou.

»In medio Juni hat sich Hr. Comenius in Siebenbürgen lossgemacht, kam den 28 Junii hier an, erfreuete sich mit mir 4 stunden lang, mit lustigem gespräche, weil er in Siebenbürgen berichtet worden, ich were in Schweden, und ers gleichwohl anders befande. Wuste viel geheime sachen, die er von Evangelische Pol . . .*) Herren erfahren; der Moscoviter gehet dahin, dasz er die Pfaffen in gantz Polen wil austilgen, wil auch weitergehen, und intentioniret dasz gantze Babstumb auszurotten. Hat schon viel fäste Plätze eingenommen, und ist niemand der ihm widerstand thuet. In Böhmen und Mähren warten viel 1000 Mann auff die hülffe ausz Sion; Wie denn ein Böhmischer Herr in Pohlen sich aufhelt, der für gewisz berichtet, das seine und seiner Nachbarn Unterthanen in 20m auf ihn warten, sobald nur desz Imp. Todt offenbahr wird, und nur ein eintziger Potentat auff Evang. seiten aufzieht, und in Böhmen oder Mähren kombt, so bringt er in kurtzer Frist 100m Mann zusammen ohne werbung. Er berichtet auch, dasz Cromwell ingleich die gantze auszrottung des Papstthums vorhabe, und dasz seine flotte das Symbolum führe ex Psalmo 149 a v. 5 ad finem; dasz ist sie geht auf Rom zu, den Scioppius an einem Orte geschrieben: die Völcker, die Rom zerstören werden, würden dieses Symbolun führen. Es hatt es ein Englischer Obrister in Breszlau bey der fürstl. Taffel geredet, dasz Cromwel trachte alle hohe Häupter in Europa auszurotten, darumb nennt er sich jetzt schon einen Kayser, hab auch auff seiner müntze sich Imperatoren titulirt. Die Niederländische Flotte ist nunmehr auch ins Mittelendische See gangen, unter den Schein die Türkischen Seeräuber zu suchen, werden sich aber verhoffentlich mit den Englischen conjungiren und des Herren werck ausrichten: Man sagt, dass Papst sey todt, ist aber ungewiss. Ein Mehrischer Exulant und frommer Mann, der sich in Ungarn auffhält, ist offte in exstasin gerathen, wie auch den 9 Junii geschehen, hatt dem H. Comenio alsz seinem alten freunde von grossen Veränderungen gesagt, die auf des Imp. Tod, welcher dieses Jahr geschehen solte, erfolgen werden. Den tag alsz er ausz 7bürgen verreist, ist von dem Tartar Cham eine Post an den Ragozi ankommen mit begehren, Ragozi solte sich von poln. Könige absondern und ihme nicht beistehen, sonst solte ihm ergehen wie den Polen. Die Evang. Herrn in Polen haben eifrig beim Ragozi angehalten, er solte sich zu ihnen schlagen, sie wolten sich mit dem Moscoviter conjungiren, und dasz gantze Papstumb in Polen ausrotten. Ragozi aber hat sich nicht herauszlassen wollen. Nunmehr wird von Wien geschrieben, Ragozi sei mit 40m man auf, die er schon 5 Jahr auffen fussen gehabt, begehre des Palatinat in Ungarn, ist Imp. todt, so gewindt er und darff gar begehren König zu sein; ich muthmasse der Türke kompt hiebey ins Spiel, weil er schon bei Gomorra newlich mit einem einfall den anfang gemacht und geht nach der Zerstörung der Stadt Rom auch zu grunde. —

Následují v listě ještě mnohá tvrzení z apokalypse a rozličných proroctví. Také papeži bude odňata koruna, a sláva Rakouska i papežstva vezme konec. Beránek se svými 144 stane na Sioně a bude záštitou svých věrných.

(Excerp. vydavatel.)

---

*) itischen či nischen?

CXLV.

Komenský Hartlibovi.

Z Lešna 1654 — 9. září.

Toužebně čeká odpovědi na své dva listy a na zásilku zjevení Kotterových, Poňatovské a Drabíkových. Nyní posílá pokračování, byHartlib zkoumal ony podivuhodné věci, které konečně i v okolí Rakoczyho vlivem Mednianského a Balasdiho uznání docházejí. Stane-li se do října něco zvláště významného, nechť věc odevzdá do tisku anebo dá přepsati členům svaté družiny. Jestliže by na tisku se ustanovil, odporučuje doručitele listu, syna Poňatovské, za korrektora. Mladík ten spolu přináší návrhy Sadovského, na něž vyhnanci očekávají od Cromwella odpověď; zpráva mohla by se poslati po bratru Sadovského aneb po někom jiném spolehlivém, zvláště literárně vzdělaném. — Následují vzkazy o pracích Komenského; nejlépe by mohl vyprávěti o všem jeho pomocník, který s ním 4 roky v Uhrách strávil, ale toho na ten čas poslati nemůže. Dílo pansofické pěkně pokračuje; po dokončení je odešle. Podotýká ještě, bude-li se Lux in tenebris tisknouti, že by přál si korrekturu sám obstarávati, by mohl přidati ještě některé potřebné věci. Vzhledem k tomu, že v proroctvích málo jest zmínek o Angličanech, posílá úryvek z Reichartova vidění, kteréž podivuhodně se vyplnilo.

Gratia Dei nobiscum sit, Amen.

Quid fit lectissime, et in Christo dilectissime Amice! Nunquamne ad reassumendum intermissa literaria commercia inveniemus viam? Mox a reditu meo huc ad meos, Tibi per D. Hübnerum scripsi, et me vobis rursum propiorem factum significavi: sed neque ille rescribit, neque Tu. Iteravi per Dantiscum scriptionem, ad Te recta, mense post (nempe sub Julii finem) transmittens una, quae Oraculi iussu mittenda erant, Kotteri, Poniatoviae, Drabicii, ὁράματα: quae Gener meus recte curata Dantisco (per navem 4. Augusti solventem) asseverat, ego vero antequam manibus vestris esse reddita cognovero, extra solicitudinem esse non possum: tametsi confidam, non permissurum Deum, ut haec pereant. Nunc eadem humili spe mitto quae accesserunt interea, ad 8. Augusti usque. Festinat opus Dei ad finem potenter: premere haec silentio ulterius prohibemur. (Addo Revelationes in Exemplari Tuo, ut et meo hactenus, desideratas Anno 1653 Januarii 13., 14., 15. quas intersere loco suo, Exemplari Tuo. Eas enim, ut hiatus expleretur, demum a Vidente requisivi, nactusque transtuli.) Percurre has omnes, quas mitto, cum Dei metu, et qualia isthaec sint expende: non statera humani iudicii, sed libramine Spiritus, invocato ardenter unico illo Veritatis Doctore. Hoc autem habe pro infallibilitatis signo, quod praedicta eventis pleraque ut mensura mensurato suo conveniunt: ad alia sese disponere omnia in evidenti est. Si quid obscurum adhuc manet, maneat, donec eventu ipso Oraculi sensum plene recludat Deus Inter illa est Racocianae Domus eatenus obstinatio: sed expugnanda iam videtur, postquam Deus novis occasionibus eam vellicat, et ad non reluctandum diutius Deo, novos (a discessu meo) stimulatores excitat, Mednianium, et Balasdi, Viros Augustanae Confessionis, sed Generosae mentis, scios, graves, qui cum sint aliquo apud Principem aestimio (et magno), conscii iam horum facti et convicti, urgebunt Principem, ut se instrumentum det Deo. Et si coram daretur, multa referrem de Janne et Jambre, ibi sese Mosi et Deo, opponentibus: sed praevalebit

baculus Dei, devorabitque istorum astutos Serpentes. Vestros Moses, Josuas, Gideones, Davides, Josias, Constantinos etc. roboret brachium Jehovae! et roborabit. O mi Amice, meum Cor, rescribe, obsecro, num priora ista et haec recte reddita sunt? Si aliud non vacabit scribere (novi enim occupationes tuas), tria saltem illa verba scribe: *Accepi quae misisti:* Quanquam et innui optem, num communicaris alicui? et qua ista excipiantur mente? et num publicari suadeantur? et num iam? Scripsi ante, et obtestatus sum, ne publicari permittas me inconscio, et non consentiente: obtestorque adhuc, ne quid precipitemus: Quia tamen Kotteriani Menses (Capite XV. v. 50) de hoc Anno intelligendi videntur, et apud Drabicium October huius Anni nominatur (Rev.: CCLVI v. 6) non diu suspendenda videtur haec Tuba Dei, sed permittenda sonare Populis. Quare nec prohibeo ista communicari (imo ut fiat, oro) Viris, qui discretionem Spirituum habent, Ecclesiasticis et Politicis illuminatis: saltem ut interea iudicent, et Vocis huius de Caelo venientis (omnesque ab humano cerebro venientes apocalypseos apocalypses superantis) ignari ne sint. Sed cum in usum Exemplaria multiplicari ex usu foret: seu manu scribarum aliquot, seu typis, si res tam prudenter tractari posse speretur, ut exemplaria nusquam evolent (ne unum quidem) nisi pro arbitrio Summi apud Vos Directoris, aut Directorii, communicari haec placeat, sancti nimirum foederis Sociis. Atque si excudi placebit (postquam October verba pro Deo facere inceperit) optem propemodum Correctoris munus Juveni huic, a quo praesentes accipies (faxit Deus, ut salvus Vos incolumes inveniat), committi: maioris securitatis causa, nihil humanae fraudis accessisse, addendo, demendo, mutando. Illi hoc mallem concredere, prae aliis mihi ignotis: quia mihi notus, quia probatus, quia Ecclesiae obligatus, quia meus ex Sacro fonte filius, quia unius e tribus Videntibus nostris (Christinae) caro et sanguis, utpote ex illa primogenitus; et quia inter summas mihi causas illius ad Vos missionis haec fuit, ut hoc in negotio non deesset cui fidere possint. De quo Juvene expressius iam agendum est, cur ad Vos festinet.

Baro ille noster, a quo missas in Maio litteras Vos accepisse speramus inserviendo voluntati Dei, desiderio ardens, morarumque Vestrarum impatiens, hunc Filioli sui Ephorum ad Vos mittit, ad responsum et resolutionem urgendum. (Non aliquem alium, maioris authoritatis aut experientiae, vel eloquentiae, quia non facile cui talia credantur reperire est; et quia neminem expedire facilius, quam qui studiorum causa peregrinatur: et quia bona in causa tria verba sufficiunt: at, quia ubi re opus est, verba non sufficiunt; et denique quia hunc in amanuensem Tibi mitti, Tua in Officina exercendum (ut Figulum olim) praetexi potuit. Ita vero negotium habet. Inconscius ego fui eorum, quae Baro ille cum P. Figulo ad Vos expediverat; inconscius etiam animi illius, raptu quodam divino (ut interpretatur) eo inclinati, quo inclinat. Demum reverso mihi ex Panonia, talia communicaverunt. Postquam vero a me quoque Drabiciana illa haberet communicata (postrema praesertim, ante Octiduum reddita a Junii 28) exarsit adeo, ut Organis Dei sese associare (in opere quod iamiam esse agendum, imo agi, videt) quantocius optet: eoque fine aut evolare ipse, ad transigendum coram de omnibus voluit; aut

alium aliquem alatum emittere Mercurium. Prius non suasimus, quia occultari non posset, et forte responsum vestrum in itinere est. Posterius ergo placuit; eoque fine hunc suum ad vos volare voluit. Expendite itaque hanc etiam Consiliorum contra Bab^m^ particulam! et consilio ne deeste, imo auxilio; si modus placet tempusque videtur. Cuius Rei determinatio a Glorioso Vestro capite (post Deum) dependeat. Ad Te vero primum mittitur, non tantum quia per quem alias ipsi aditus fiat non novimus, et quia prius per Te agi coepta, non per alium continuari possunt: sed et quia nihil talium occultandum mihi est a Te, vi foederis nostri Sancti. Admitte itaque illum, tanquam meum, tanquam me; sive remittendum mox ad nos, cum resolutione optata, sive retinendum apud vos, si res et usus poscat. Nempe si operis illius editio procedat, et operarum correcturam illi committere placeat, aut si manu illius uti opus videatur, ad describendum, sive quae nobis communicata velis, sive alia quaecunque. (Nec enim aliis apud Te, nisi per quae proficiat, occupari posse, satis certi sumus.) Totum hoc arbitrio resignatum sit Tuo. Viaticum quia Mari ibitur, non adeo magnum accepit, si tamen apud Vos subsistendum erit, neque aliunde veniat provisio illi, in me recipio, satisfacturum me, ut ne Tibi oneri sit, modo recte curentur omnia, quorum gratia mittitur. Hoc etiam si mittere huc aliquem placeat, aut aliquos, nonne D^ni^ Baronis frater germanus possit? Notus Tibi, notus aliis ibi, fidusque futurus Nobis, Vobis, Deo: una cum aliis, vel altero saltem, quem prudentia elegerit Vestra. Qui si literatus et sapiens fuerit, cum quo de Pansophiae adornandae editione agi possit, tanto melius: (Qualis cordatus Vir, D. Geneus Kulpeper, si vivit, et non ad maiora adhibitus, etc. etc.) Quid autem dilectus Deo et Nobis agit J. D.? In Helvetia fuisse, hic fama fuit: quorsum inde, aut quo successu, ignoramus. Ego ex Rev.: CCLVI. v. 5 optima spero: utinam confirmet Deus! Tu autem non celabis me. Et quia de talibus posthac occultius essent scribenda, quae suppetent, mitte mihi quaeso, occultiorem clavem; illa quippe quam dederas mihi, inter tot meas migrationes periit mihi. Aut si placeat haec; Princeps *Radzivilius* etiam est noster et Dei. Quantum ad Baronem Sadovium, optimae intentionis est, et Vir desideriorum, sed consilii eget bellici in proposito tanto, multove magis rerum nervo. Nam ubi cadaver, ibi aquilae: sub initia saltem. Sed haec Deo et Vobis commissa sunto. Quid plura! Nihilne privatim de me? Nihil: obliviscamur nostri! In iis sum, ad quae vox oraculi hortatur Rev. ultima (Aug. 8) sub finem: Hoc enim intelligi existimo, Realia nostra: quibus per misericordiam Dei maius quotidie accedit Lumen. Nihil horum mitto: quia opus tam harmonicum, cuius omnia ultima respondere debent primis, et media utrisque, non emittere manu decrevit nisi totum simul. Ora Deum, mi amice, ut vireculas roboret Deus, potentiamque suam per infirmitatem nostram exserat! Totius operis partem primam memini ante quinquennium iam fuisse Tibi communicatam (Excitatorium Universale) sed quod, quia in consultando tantum versatur, negabas habere usum, antequam realius aliquid subsequatur. Hoc igitur expectandum: quod quia serius datur, Pistrinum illud effecit Hungaricum, minutiaeque illae, quibus ibi terendum fuit tempus. Nunc ad meam redii stationem; sed neque hic datur agere tam quiete, ut severioribus illis vacare liceat, nisi per inter-

valla. Humillimis Votis Deo meo hanc mihi opto gratiam, ut non diutius haerere necesse habeam, quam ad ver futurum. Praecedat interim, si sic placet Deo et Vobis, Tuba haec Dei, omnibus praeliis Jehovae, victoriisque et tryumphis Populi eius, paret viam: etiam illis, quae Universalem Rerum Emendationem, Confusionumque Domi etiam et ubique plusquam Babylonicarum, celerem subversionem concernunt. Quibus de rebus quid plus loquar, aut scribam! antequam quo sis erga me aut haec mea — non mea animo cognoscam. Silentium enim Tuum suspicari nescio quid facit: sed absit suspicio, amicitiae venenum, praesertim amicitiae Christianae, cuius medulla, Charitas, omnia credit, omnia sperat, omnia sustinet, suspicionum ignara. Vides me semper eundem! Fac et Te videam eundem. Nisi Generosus Baro, hunc suum misisset, meum Amanuensem mittere cogitabam, qui quadriennio mecum vixit in Hungaria, lucubrationumque mearum aliquam reddere potuisset rationem: quarum hic ignarus est, expeditioque illius instituitur subito, ne occasio (quae subito incidit), amittatur. Reliqua igitur differamus. Hoc tamen adhuc incidit. Si steterit, opusculum hoc, (Lux in Tenebris) publicandum esse: possetne quaeso fieri, ut per hemerodromum (Ordinari potest) ad me transmittantur a praelo exeuntes chartae? Duplici nomine id optem. Primum, ut si quae sphalmata inciderint, tamen (ratione Nominum Propriorum, vel alias) notari possint mature, deque illis emendandis ad calcem libri moneri. Deinde quia promittimus in Praefatione notas quasdam et historiolas, ad melius omnia intelligendum Operi subnectere: nec tamen illae adhuc paratae sunt, possent ea occasione elaborari, matureque submitti. Faceret hoc non quidem ad esse, sed ad melius esse. Satis primum fuerit ipsum textum vestris in manibus esse: accessoria illa curari possunt, postquam vestrum accesserit iudicium. Mendas cur metuam, reddenda est ratio. Erant exempla purius descripta duo; sed cessit alterum Principi Racocio, alterum Radzivilio. Ad vos mittendum describi proponebam hic: sed occasio subita coëgit me mittere illud, quod ab amanuense novo, orthographiae non satis securo, scriptum fuit, nec a me totum revideri potuit, aut certe num sit revisum, non satis memini.

De vestrorum Heroum actionibus nihil adeo expresse aut specifice Videntes nostri habent: forsan quia illuminatorum apud vos satis est, qui Apocalypsin (Jesu Christi quam dedit illi Deus. Apoc. 1. 1.) intelligunt, et quae agenda sunt ultro agitis, extraordinariis stimulis aut revelationibus non egentes. Apud Reichartum tamen (inter Germaniae Videntes primarium), reperio quiddam admodum notabile; quod exscriptum hic communico, si forte Vobis exemplar impressum ad manum non est. (Si est, inspici poterit) de apud vos inchoanda executione praedictum hoc, ecce quam evidenter impletum! tametsi tum (Anno 1641) apud Vos belli umbra vix esset. Quidni et nondum impleta, ibidem tamen praedicta, impletum iri speremus? de conturbandis nimirum Orientis et Austri Terris. Annon vero Vobis Germania et Bohemia Orientalis est? annon Italia, Gallia, Hispania etc. Australes? Denkt ihme nach in des Herren forcht: et Spiritus Sapientiae et Intellectus, spiritusque Consilii et roboris regat Vos. Oramus quantum potest, isthaec clam habeantur, etiam atque etiam oro. Atque Te iam Deo commendo. Rescribe

quaeso statim atque haec acceperis, etiam per diversas vias, tametsi breviter. Vale, vive, vige, Teque maioribus serva, et servari alios iuva.

9. Sept. 1654.

T. antiqua fide
Cuius manum et mentem nosti
J. C.

(Coll. vydavatel.)

CXLVI.

[Komenský Hartlibovi.]

[Z Lešna . . .]

Zasílá některá proroctví Melišova, z nichž na jevo vychází, že Hollandsko a Anglie ještě mají býti rozdvojeny.

Meum quoque erat, ut Domino ex visionibis Melischii, quae superiori die Lunae apparuerunt, illas mitterem, quae ad Angliam pertinent, si forte Dominus illas aliquibus insinuare posset, qui discordiae et dissensionibus, quae minantur, obviam ire, et fraternam dilectionem inducere valent. Verba Videntis ita sonant: Visus sum mihi proficisci in Britanniam, et videre supra eam in aëre scriptum En-ge-land. Utinam vere concorde et indivisi manerent contra eos, qui illis parant infortunium. Inde ibam per montes et paludes absque pileo et calceis, indutus pallium longum et nigrum, et cito currebam in regionem aqueam, quae parum terrae habebat, supra qua scriptum erat Hol-land, o Holl-land Hol-land. Quid hoc significat, ego nescio, Deus vertat in bonum, et pacem det Christianis: quemadmodum postea vidi pulchram mensam stantem, et virum albis indutum inferre epulas, qui in dextra gerebat fasciculum parvarum virgarum albarum aureis chordis circumplexarum quae inscriptae erant Fides, Charitas, Spes, Patientia: Mensae assidebant quattuor personae tanquam magnates, quod illorum insignia ostendebant, horum manus accipiebat Vir ille albus et iungebat illas. Confirma illud o Deus, ut concordes sint tui, etc. Hactenus visiones, ex quibus apparet, quod in Anglia aeque ac Hollandia adhuc discordia et divisio vigere debeat, quod indicant nomina divisa, antequam vera unio adveniat. Noverit Dominus, haec ad idonea subiecta promovere, quae divinae gratiae ex animo commendo.

(Coll. vydavatel.)

CXLVII.

J. Heinlin Komenskému.

Z Bebenhausu 1654. — 28. října.

Chválí Komenského Physiku, která se s výzkumy Heinlinovými tak srovnává, že patrno v tom působení jednotného ducha, srdce křesťanův slučujícího a podněcujícího.

Vix autem credes, Vir humanissime, quamvis verissima dicturo, quanto gaudio gavisus fuerim, postquam Physicas Tuas lucubrationes vidi, easque cum meis, quas iam

a quinquaginta annis (quibus secundum Theologiam etiam Philosophis speculutionibus aliquid indulsi) habui cogitationibus, in plerisque congruentes animadverti. Ex quo firmiter statui, cum neuter nostrum alteri nec visus nec auditus fuerit, ab uno Spiritu, Christianorum pectora colligante ac inspirante, ea profluxisse. Vix etiam verbis expressero, quam nunc aestuem, si in fatis esset, coram Tecum colloqui, ut vel ego Tibi de meo exiguo, vel Tu mihi de Tuo splendidissimo lumine, aliquid impertires. Sed quia locorum maxima distantia id impedit, permitte quaeso, ut literis seria Tua negotia aliquantum interturbem, etc.

Pisatel náležel v družinu přátel Andraeových a Hesenthalerových. Srv. list CXXXII.

CXLVIII.

Figulus Hartlibovi.

Z Gdanska 1654. — 29. listopadu.

Tresť zpráv ze Švedska. Společní přátelé se dotazují na Hartliba a zvláště na Duraea. Patrno z toho, že biskup Strengnäský Matthiae vždy ještě jest zanícen pro mír mezi evangelíky. Poučení o listinách z Lešna přes Berlín poslaných; mají se držeti nad řeřavým uhlím a vyjde z nich další poučení. Podobný »Cabinet«, jako jemu, poslala pí. Sadovská i do Švédska Matthiaemu, neboť král švédský jest odhodlán za lid křesťanský se obětovati. V Polště jsou poměry zoufalé; Radziwill na Litvě v největších vězí nesnázích.

From Stockholm I received these following lines from a worthy especial friend, well known to Mr. Dury — It was signified unto us, that wee should not meete together as wee were wont to doe every Lord's Day in Mons. Laurent de Geer his great house. This being somwhat strange unto the Gentleman, hee sent the Lord of Wolzogen (an exiled Baron of Austria, whom hee hath maintained there many yeares to the Bishop of Strengnes), to expostulate somwhat the matter with him. The Bishop used him very civilly et entreated him, that hee would put a charitable construction upon those intimations which had lately beene given to those of Monsr. de Geers congregation, assuring them all that shortly there would bee found out a favourable expedient, to give them satisfaction in such a manner as they could little thinke of at this present. Since that time wee have had our solemne meetings as formerly and there is no exceptions taken against it. But what's the matter that old Mr. Duraeus is so silent all this while? Is hee yet in the World? Why doth hee not reassume his former most laudable endeavours for Pacification between us et Lutherans? And why is also Mr. Hartlib so silent all this while? Thus far the Letter, whence I conclude that there is yet some good in the Bish. of Strengnes, who hath alwaies been a great Promoter of the Worke of Peace. I remember what Letters hee shewed mee whilest I was there the last time in the year 1649. which hee had written at diverse times to the Prince now K. of Sweden. In a word he had thought upon him a good way, the Lord give him now a heart to fullfill all his good Councel, and to follow the way of Truth and Peace. I hope you have received the Paper, which I heare was sent unto you from Lesna by the way of Berlin: It was to shew you the true dimensions of the Cabinet which was there bestowed upon the Lady Sadowsky, but if you held the paper over a coale fire, it will direct you what you should doe with it. The same secret Cabinet was sent to the fore — named Bishop, to unlocke it to the K. of Swed. For the known Prince is fully resolved to joine himselfe with other confederates to prosecute the work of G's. vengeance upon his Enemies, and of the deliverance of his oppressed and persecuted People even with the spending of himselfe and spilling of his blood. These are the formalia taken out of the P's owne handwriting. Thus you see that the contrivance of Baron Sadowsky is not allogether out of season. But what will become likewise of us in Poland? The whole Kingdome is in a desperate case of confusions. A good hand writes from Thorn: Radzivilius cum Universa Lithuania in extremas angustias redacti sunt: neque uspiam

apparet Consilium aut Auxilium. The Emp^r hath sent his Resident at Hamburg, the Lord Plattenberg to congratulate the K. of Swed. But hee is styled — unus ex vaferrimis mortalium, by a minister of state who hath reason to know him. —

(Coll. E. Salmon.)

CXLIX.

Komenský Figulovi.

(Figulem z češtiny přeloženo.)

Z Lešna 1655. — únor-březen.

List Hartlibův a jiné noviny z Lipska Komenského bolestně zarmoutily. I Sadovský myslí, že jest veta po vyhnancích. Bojí se o Hartliba, že mu jeho prostřednictví bude na velikou škodu. Na konec prosí svého zetě, by tyto stesky oznámil Hartlibovi a požádal jej o brzkou zprávu.

Nos hic Lesnae perculsissimi sumus Hartlibianis literis, quibus occinunt quotidianae instantes Novellae Lipsenses et aliae. Ego quo vespere accepi totam sequentem insomnem habui noctem. Baro Sadowsky prorsus de nobis, (Bohemis) actum esse putat, nisi inde auxilii spes apparuerit. Hem praecipites abire spes nostras — Proh dolor! Adeone Satanae irato, et Antichristo furenti, omnes miseri praedae erimus! O profunda Dei judicia, si tales etiam ac tam justos contra Babylonem apparatus, frustra esse permiserit. Quid aliud cogitare veniat, quam minus sincere, aut non ex mente Domini, gesta esse hactenus omnia, si in vanum omnia Providens rerum fieri velit. Aut quid tandem de hac re statuendum. At fortassis etiam laetam dabit Catastrophen ille, cujus veritas et Bonitas in aeternum durat. Si unquam cupidi fuimus, id sane erimus percipere, quem tandem haec res eventum sit habitura. Ah quam metuo Amico nostro Hartlibio, quid illi fiet, quid reliquis. Terret me hoc incendium, ne lanienam det, cui parem vix sol vidit unquam, tam furiose contra invicem flagrantium animorum. O Deus, Deus, miserere Christianorum Gentium, et iras tandem contra nos accensas depone! Has meas, et B. S. curas, et timores D. Hartlibio nunciabis et ut verbis aliquot saltem, quid porro geratur, innuere ne negligat, quavis data occasione, nostro et tuo nomine quanta poteris diligentia exorabis.

O příčinách úzkosti v listě tomto se jevící viz list předešlý.

(Coll. vydavatel.)

CL.

Komenský Stuckiovi.

[Z Lešna (?) 1655. — duben.]

Zpráva o Kom. studiích a učitelích v Německu.

Quantum ad me, Comenium, audivi quidem Goclenium et Combachium, sed in transitu tantum, Marpurgi hospes. Sedes studiorum meorum fixa fuit Herbornae per biennium (anno 1611 et 1612), postea Heydelbergae anno

1613 et 1614. Ibi praeceptoribus usus Piscatore, Ravenspergero, Alstedio, Gutberletho: hic Pareo, Copenio, Altingio, Sculteto. Quorum memoria in benedictione sit! Sicut et sanctorum majorum Vestrorum, o pii Helvetii.*)

Stuckius byl reform. kněz v Curychu. Zdá se, že tento list byl poslán z Hollandska Ruliciem při nějaké kollektě.

(Coll. vydavatel.)

CLI.

[Komenský] Duraeovi.

[Z Lešna 1655. — duben.]

Žaloba, že Cromwell nesplňuje nadějí, kteréž v něho byly kladeny; vyhledává jen mamon a obchod a při tom dopouští nové protivenství se strany Antichrista. Prosí o zatajení tohoto lístku.

»Quid de Republica? Nihil, somnus, torpor. Vester ille nos omnes inani spe lactat. Quid illae Classes in Mari Mediterraneo? quid in Indiis? An praeter Mercaturam et Mammona nihil quaeritur? Exspectabamus aliud quid ab eo, sed nunc plane despero, Nimis lentus est. Annon cum novus Antichristus nondum erat creatus, poterat ei Legem dicere, et impedire illam abominabilem Tyrannidem? sed de Africa, Tuneto et nescio quibus nugis agitur. Caeterum haec Tibi. Nulli mortalium haec ostendas, sed comburas. Nam ad Te libere scribo. Deus te servet.«

Duraeus poslal tento list z Curychu Hartlibovi. Protivenstvím připomenutým míní se krveprolití mezi Valdenskými v Piemontě.

(Coll. vydavatel.)

---

*) NB. Anno 1642 erat natus annos 50, 19. 20. 21. 22 Anno 11. 12. 13. 14.
Poznámka Rulicia.

8378 /2

LB
475
C6A295
v.1
pt.1

Stanford University Libraries
Stanford, California

Return this book on or before date due.